

VI. rész

A KÖTELMEK

„A végcél: az igazságérzetet magunkban öntudatra ébreszteni, kiművelni. Tanulni nem azért, hogy tudjuk a jogtétteleket, hanem hogy érezzük az igazságot, s ezzel második érvünkkel tegyük azt, ami inter virtalens summum bonum: vagyis a justitát. Minden jogtanulás helyes végcélja csak az lehet, hogy magunkat gyakoroljuk az igazságban. Nem a törvény, nem a jogtudomány az, ami az emberiségnek díszé. Sőt ezek épp úgy lehetnek átkai, mint áldásai. Ami e téren egyedüli dísz: az a jog eszméjéért lelkesedő, igazságos ember.”

Grosschmid Béni

1. FEJEZET

A KÖTELMI JOG

„Minden egyesnek egészséges és erőteljes jogérzetében az állam önálló létével úgy ki, mint befelé legbiztosabb garanciája fekszik. A jogérzület az egész fának gyökere, ha a gyöker nem ér semmit, ha elsatnyul kőben s homokban, úgy a többi mind szemfényvesztés, s ha vihar jön, a fát meg fogja törni.”

(Jhering)

A *kötelmi jog* a jogtudomány legelvontabb része. A magánjogi kódexek ezért általában nem is kíséreltek a definiálásával. A svájci kötelmi jogi törvény pl. egyetlen jellemző vonását sem határozta meg. A fogalom-meghatározást a jogtudomány feladatának tartották.

A magyar *kötelem elnevezést* a magyar jogi terminológia a németből kölcsönözte, illetve a római jogból – *iuris vinculum*. Viktor Hasenöhr szerint: „Az adós egy kötelékben van, melynek végét a hitelező tartja a kezében.” Grosschmid Béni azonban rosszallását fejezte ki a terminológia miatt: „Nem magyar nyelvből fakadt, mondvacsinált, mesterséges szó, amely miatt szorongás fog el, ahányszor tollamra jön.” Mégis Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* (I–II. kötet. Budapest, 1898–1901) című műve teremtette meg az önálló magyar kötelmi jogot, amely aztán a fogalom-meghatározással is megpróbálkozott. Eszerint *kötelem* minden olyan jogviszony, amely meghatározott személyek között jön létre, és ahol az egyik fél (az adós, *debitor*) a másik félnek (a hitelezőnek, *creditor*) a javára bizonyos magatartásra (tevésre vagy nem tevésre) van kötelezve, és a kötelező az adóst jogi eszközökkel szoríthatja arra, hogy ezért a magatartásért helytálljon. A kötelem tehát egységbe foglalja a követelést és a tartozást.

Az adós tehát a kötelmi jogban nemcsak az, aki másnak pénzzel tartozik, hanem az is, aki más irányában bárminő dolognak vagy munkateljesítménynek a szolgálatára vagy passzív magatartásra van kötelezve.

A glossátorok és a kommentátorok kezdték elhatárolni a kötelmeket a dologi jogtól. A humanisták a *jus ad rem*ből vezették le a kötelmeket. Ezt a kategorizálást fogadta el Hahn (1605–1668) német jogtudós is, aki kijelentette, hogy a dologi jogok *abszolút*, a kötelmi jogok pedig *relatív szerkezetű jogok*. Az abszolút jellegű dologi jognál a kötelezett nincs személy szerint meghatározva, míg a kötelelem mindig meghatározott személyek között áll fenn (jogosult és kötelezett). A kötelmi jog tehát természetére nézve dinamikus jelenség, amely meghatározott cél elérésére irányul, és ha ezt a feladatát betöltötte, megszűnik. Ez lett a kötelmi és a dologi jog elhatárolásának mindmáig érvényes alapelve. A következő lépés a kötelmi jogon az általános és a különös résznek a kidolgozása. Samuel Puffendorf (1632–1694) először egy filozófiai elveket tartalmazó bevezető részt szerkesztett. Ezután Christian Wolf (1679–1754) hasonlóképpen tagolta művét. Gustav Hugo (1764–1844) és Georg Arnold Heise (1778–1851) már valódi általános részt szerkesztett. Továbbá leválasztották a családi jogot is, és a kötelmi jog utáni fejezetbe tették. Ezzel vált véglegessé a *pandektajogi ötös felosztás*.

A kötelmi jog modern fogalmát *Carl Friedrich von Savigny* (1779–1861) határozta meg. Szerinte a kötelmi jogviszonyban két személy áll olyan jogi kapcsolatban, ahol a jogosult korlátozza a kötelezett cselekvési szabadságát. A kötelmi jogviszonyt az különbözteti meg a dologi jogviszonytól, hogy ez utóbbi nem két személy közötti kapcsolat. Savigny élete utolsó szakaszában részletesen kidolgozta a kötelmi jognak az általános részét is. Idesorolta a kötelelem tartalmára, vagyis a joghatására vonatkozó tételeket, amelyek az egész kötelmi részre vonatkoztak. Ezzel szemben a kötelmi jog különös részében az egyes kötelmi típusokra vonatkozó különleges szabályokat taglalta, amelyeket az egyes kötelmek tényalapja, causája szerint alakított ki. Wolfgang Heinrich Puchta (1769–1845) még inkább kihangsúlyozta a kötelelem relatív jellegét. Véleménye szerint a kötelmi jogi jogosultság a hitelezőnek jogot biztosít az adóssal szemben, hogy ez utóbbi valamilyenfajta cselekvést hajtson végre.

A kodifikációs munkálatok – bár némi késéssel, de – követték a jogtudomány által kialakított tematikát. A *Porosz Landrecht* még csak mellékesen tett említést a kötelmi jogról (I. rész, III. cím, 31., 35. §-ok, I. rész, XVI. cím, 13. §). A kötelelem keletkezésének alapjául az akaratnyilvánítást, tehát a szerződést és a végrendeletet, a tiltott cselekményeket a tör-

vény jelölte ki. A *Code civil* visszatért az *Institutiók* rendszeréhez, de a francia jogászok azért a kötelmi jogot külön résznek tekintették. A III. rész 3. és 4. címei tartalmazzák a kötelmeket. Az 1101. cikk a szerződéseket határozta meg. Az *Oszták Polgári Törvénykönyv* a dolgok jogán (*Sachenrecht*) belül a jogi dolgokat jelöli meg (*dingliche Rechte*) a dolgok személyes jogától (*persönliche Sachenrechte*), ami a *jus in re* (dologtani jog) és a *jus ad rem* (dologra való jog) megkülönböztetésének felel meg. Az *Oszták Polgári Törvénykönyv* fogalmi meghatározást csak azokra a szolgáltatásokra ad, melyek valamely testi dolog megszerzésére irányulnak. Érintetlenül hagyva a tevéből álló szolgáltatásokat.

A római jog az *Oszták Polgári Törvénykönyv*ig útmutatóul szolgált, sok esetben még jogforrásként is hasznosították. A német pandektajogban gyökeresedett meg teljesen a dologi és a kötelmi jog különbsége. A *Szász Polgári Törvénykönyv* már a pandektajogi ötös felosztás értelmében külön kötelmi jogi részt alakított ki, és fogalom meghatározással is megpróbálkozott. A svájciak külön kötelmi törvényt (1881) is kiadtak.

Magyarországon 1848 előtt az eseti áruforgalom volt a jellemző, ezért a kötelmi jog fejlődhetett ki legkevésbé a magánjogon belül. A kötelem (*obligatio*) fogalma már a *rendi korszakban* kialakult. A kötelmeket szerződéstől, kártérítéstől és egyéb tényállásokból eredeztették. A szerződésnek ekkoriban még nem alakult ki a magyar neve. A latin *contractus* vagy *pactum* szót használták, de a kettő közt nem tettek különbséget. A szerződéseknek általában azonnal teljesíteni kell. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás tehát közvetlenül követik egymást. Az adós és a hitelező közötti tartós szerződési viszony ritka. Az ingatlanra vonatkozó szerződést íratba kellett foglalni. Hiteles helyen jegyzőkönyvezték. Ez az oklevél teljes bizonyító erővel bírt.

A XIII–XIX. században a magyar szokásjog egyre részletesebb szabályozását adta a kötelmi jogunk is. A *Planum Tabulare* egyes döntvényei már szinte mindegyik fontos intézményét érintették. Frank Ignác *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* című művének I. kötetében *A tartozásokról* című fejezetben (III. könyv) a kor színvonalának megfelelő összegzését adta a rendi korszak kötelmi jogának. A *Bevezetésben* meghatározta a kötelem fogalmát: „Tartozás (*obligatio*) azon viszony,elynél fogva egy bizonyos ember köteles más bizonyos embernek adni, vagy

hasznára tenni, vagy hagyni, vagy engedni valamit. A ki tartozik, adósnak, a másik hitelezőnek nevezetik (debitor et creditor), ezen szavak széles értelmében.” A kötelelem Frank szerint is szerződésből, károkozásból és egyéb okból eredt.

A modern magyar kötelmi jog kialakulása az 1848-as áprilisi törvényekkel kezdődött. Az addigi jogállapotot Frank Ignác így foglalta össze: „a kötésekről kevés törvényeink vannak” (Frank Ignác: *A közgazdaság törvénye Magyarhonban*. I. kötet. Buda, 1845, 284. §). A magánjogi jogegyenlőség deklarálásával megszűnt az előjogok és jogtalanságok bonyolult szövevénye, ami miatt addig az egyes rendek, privilegizált csoportok és a korlátozott jogképességűek el voltak szigetelve egymástól. Így nem alakulhatott ki köztük gazdasági együttműködés. Az 1848-as törvények következtében elvált egymástól a közjog és a magánjog. Így következetesen el lehetett határolni egyrészt a magánjogi és a büntetőjogi deliktumot, másrészt a magánjog megszabadult a büntetőjogi szankcióktól. Az adós ezután – főszabályként – a kötelezettségének teljesítéséért életével, fizikumával, szabadságával, becsületével nem, csak vagyonával felelt. Csak a vagyon ellen lehetett követelés kielégítése céljából végrehajtást vezetni. A kötelmi jogban a diszpozitív szabályok váltak uralkodóvá, amelyektől a felek közös megegyezéssel eltérhettek. A szabályok 90 százalékban tehát csak ajánló jellegűek, magatartási mintákat kínáltak.

A magyar kötelmi jog 1848 után a római és pandektajogi elvek intenzív átdolgozásával szilárd dogmatikai alapokon fejlődött. A kötelmi jogviszonyokat az individuálliberalizmus elveinek megfelelően alakították ki a felek privát autonómiájának minél szélesebb körű kiterjedésével, a szerződési szabadság lehető legteljesebb kiépítésével.

A kötelmi jogot teljes mértékben modernizálta és egyben át is alakította az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* még 1811-es életbe léptetésének megfelelő felfogás alapján a dologi jogon belül. A második fejezetben az ún. *dologkori jogokról* című részben taglalta a kötelmeket. Először az általános fogalmakat, utána az egyes szerződéseket, végül a kártérítést. A kötelelem fogalmát a 859. § határozta meg: „A dologbani jogok, melyeknél fogva valamely személy egy másik részére valaminek a teljesítésére köteleztetik, vagy közvetlenül törvényen, vagy szerződésen, vagy kárvaláson alapulnak.” Az Országbírói Értekezlet által készített *Ideiglenes*

Törvénykezési Szabályok hatályon kívül helyezték az Osztrák Polgári Törvénykönyvet, azonban a magyar bíróságok továbbra is az osztrák kódex szerint alakították ki gyakorlatukat. Olyannyira, hogy az így recipiált elvek a magyar jogászai köztudat részévé váltak. A *kereskedelmi törvény* 1875. évi 37. tc. életbe léptetése után azonban a német-római (pandekta-) jog hatása felerősödött. Kivéve azokat a területeket, amelyeket speciális magyar törvények rendeztek. A magyar jogtudományban az egész forgalmi jogot (a kereskedelmi jog kivételével), különösképpen a kötelezettség és a felelősség, a veszély és a felelősség viszonyát, a késedelmet, a kártérítést átfogó és elemi módon *Grosschmid Béni* már idézett híres műve dolgozta fel. Az 1900-as és az utána következő tervezetek mind *Grosschmid* dogmatikájára épültek. A bírói gyakorlat ezután *Thirring Lajos* kiváló alkotásából, a tervezet kötelmi részéből merített ítéletei meghozatalához. A magyar tudományos élet felvirágzásával együtt a bírói gyakorlat is remekműveket alkotott, és új intézményekkel gyarapította a kötelmi jogot (például objektív felelősség és a veszélyes üzem). A magánjogi forgalom fontossága az *I. világháborútól vált nyilvánvalóvá az állam számára*. Ettől kezdve már nemcsak prevenció és reparáció célzattal, hanem kezdeményező félként is beavatkozott a magángazdálkodás rendjébe. Általános törekvés irányult a jóhiszeműség, a méltányosság elvének érvényre juttatására az egyéni egoizmussal szemben. A jogügyletek érvényességéhez egyre erőteljesebben megkövetelték, hogy azok ne ütközzenek a jó erkölcsökbe, a károsító cselekmények terén pedig a minél szélesebb kármegosztásra törekedtek. A bírói *döntések üzleti tisztességre, osztó igazságra, méltányosságra, jóhiszeműségre, joggal való visszaélésre, a közjó érdekére, a közrendre, jó erkölcsre, közérdekre* stb.-re hivatkoztak. A bírói gyakorlat kiszélesítette a *jó erkölcsökbe ütköző* tiltott ügyletek körét. Jogtechnikai megoldásként előtérbe került az ún. *generális klauzulák* alkalmazása, amelyek révén törvényerőre emelkedtek az erkölcsi tartalmú jogpolitikai tételek. Generális klauzulák az ún. általános szabályok, alapelvek, irányelvek, amelyek az egész magánjog vezérlő elvei, és amelyek nem kerülhetnek ellentétbe a részlet-szabályozással, emellett segítséget nyújtanak a jogszabályok értelmezéséhez.

A kötelelem keletkezésének esetei között *általános kötelemfakasztó tényállásoknak* tekintették a szerződést, a tiltott cselekményt, a jogalap

nélküli gazdagodást. A *szereződés* volt a kötelem leggazdagabb formája. A modern jogban minden szerződés létrehozza a benne foglalt kötelezettségi viszonyt, mert az állam kényszerítő erőt bocsátott az elvállalt kötelezettségek teljesítésének biztosítására. *Tiltott cselekménynek* számított minden jogellenes és vétkes magatartás, vagyis bármilyen – jogilag mindenkivel szemben védett – érdekek jogellenes és vétkes megsértése kártérítési kötelezettséget szült. A *jogalap nélküli gazdagodást* általános kötelemfakasztó tényállásnak tekintették. Kötelezettséget jelentett az olyan vagyoneletelődások visszatérítése, amely különböző személyek között jogos alap nélkül állott elő. A jogalap nélküli gazdagodás mint keretfogalom a pandektajogból származott át hozzánk. Régi jogtudósaink és az 1848 előtti bírói gyakorlatunk csak személyesen emlékezett meg róla (így például Frank Ignác). A magyar bíróságok később az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* és a pandektairódalom alapján alakította ki részletes szabályozását. Végül a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat (1750–1764. §) önálló elvi alapokra helyezte ezt a jogintézményt is.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: Törvényes kötelmek a tervezetben. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1903.
- Almási Antal: *A háború hatása a magánjogra*. Budapest, 1917.
- Almási Antal: *A kötelmi jog kézikönyve*. Budapest, 1929.
- Apáthy István: A kötelem. *Jogtudományi Közöny*, 1879.
- Beck Salamon: *Kötelemvalóság*. Budapest, 1927.
- Bíró Sándor: A római jog hatásának jelei a dualizmus kötelmi jogában. In *Jogtörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1968.
- Dezső Gyula: *Szolgáltatás és ellenszolgáltatás a kötelmi jog körében*. Kecskemét.
- Farkas Lajos: A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletekben. *Akadémiai Értesítő*, 1916.
- Glossza Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez*. I–II. kötet. Budapest, 1932.
- Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. I–II. kötet. Budapest, 1932–33.
- György Ernő: *A válságjog kialakulása*. Budapest, 1933.

- Herczegh Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog*. Budapest, 1892.
- Kelemen László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban*. Szeged, 1937.
- Menyhért Gáspár: *Kötelmi jog*. Budapest, 1918.
- Meszlény Artúr: Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetének kötelmi jogi részéhez. *Jogállam*, 1913.
- Nizsalovszky Endre: *Magyar kötelmi jog. Általános tanok*. Budapest, 1949.
- Sághy Gyula: *A kötelmi jog általános elmélete az ausztriai jog szempontjából, tekintettel a római jogra s újabb törvényhozásokra*. Budapest, 1877.
- Szászy-István: *A kötelmi jog általános tanai*. Budapest, 1943.
- Szladits Károly: *Dologi és kötelmi jog. Jogtudományi Közlöny*, 1895.
- Ulmann János: *A kötelmi jogok védelme. Magyar Jogélet*, 1914.
- Zlinszky Imre: *A polgári és a kereskedelmi kötelmi jog. Jogtudományi Közlöny*, 1881.

2. FEJEZET SZERZŐDÉSEK

„Csak a hazáját igazán szerető, annak eseményképeiben élő és álmait álmodó ember lehet a szó valódi és nemesebb értelmében jogász. Mert a jog egyszersmind az államunk fennállásának és a nemzetek szerzett jogainak a törvénye, s éppen ezért a hazafiság nélküli idealizmus, a jog terén olyan, mint a hajó, amely a nagy óceánnak végtelen mélységeiben akar na horgonyt vetni.”

Grosschmid Béni

A *szereződés (contractus)* a legfontosabb kötelelemkeletkeztető tényállás. Az áruviszony jogi formája. A magyar jogtudomány szerint a szerződés két vagy több fél egybehangzó akaratnyilvánítása révén jön létre. A szerződés jogi tény: jogviszonyt keletkeztet, módosít vagy szüntet meg, amely állami védelemben részesül, hiszen bírói úton kikényszeríthető.

A *római jog* a szerződés általános kötelelemkeletkeztető minőségét nem ismerte el. Csak meghatározott szerződéstípusok álltak a római polgárok rendelkezésére, ha azt akarták, hogy megállapodásukból érvényesíthető jogok keletkezzenek. A praetori és a császári jog a szerződések egyre szélesedő körének kötelező erejét ismerte el. Ennek ellenére még a XII–XIII. századi glosszátorok is azt vallották, hogy nem perelhetők a formátlan megállapodásban vállalt, nem típuszerű szerződésekből eredő kötelezettségek. Ezzel szemben a *kánonjog* morálteológiai elvek alapján azt az álláspontot vallotta, hogy az egyszerű formátlan ígéretek nem eredményeznek ugyan jogi köteleltséget, de morálisan kötik az ígértevetőt. A XV. században az egyházi bíróságok már meg is ítélték az ilyen megállapodásokra hivatkozó kereseteket, de a világi bíróságokra mindez nem volt hatással. A *kereskedelmi ügyletek* terén mindez azonban nem lehetett kérdéses. Nem véletlen, hogy itt ismerték el a legkorábban (XIV. század) a formátlan megegyezések jogi kötőerejét.

A szerződés általános kötelező erejének elismerése a *természetjogászok* érdeme. Grotius, az újkori szerződés atyja szerint: „A természetjog-

tól folyik a szerződések megtartásának kötelezettsége (szükséges volt ugyanis valamilyen módot találni arra, hogy az emberek egymás között kötelezettséget vállaljanak, és semmiféle más természetes mód nem képzelhető el), s ebből a formából keletkezett az államok belső joga.” A megállapodásokat be kell tartani (*pacta sunt servanda*) elve lett a természetjog fontos parancsa a forgalombiztonság érdekében. Innen eredt a magánjog egyik pontos tétele: a szerződés törvényt szab a szerződőnek (*contractus contrahentibus legem ponit*). Ez az elv került a *Code civil*be is, amely kimondta: „A törvényesen kötött szerződéseknek a felek között törvényereje van” (1104. §). Puffendorf emellett megalkotta az első kötelmi jogi különös részt is, ahol a szolgáltatásokat gazdasági tartalmuk szerint csoportosította. Így alakította ki az egyes szerződéstípusokat: Emellett különbséget tett az ingyenes, a visszerthes és a vegyes szerződések között is.

A XIX. század nagy kódexeiben már egyértelműen megszűnt a típuskényszer, és a szerződés általános kötelemkeletkeztető tényállássá vált (*Code civil*, 1101. §, *Osztrák Polgári Törvénykönyv*, 859. §). A pandektajogtudomány elhatárolta egymástól a szerződést és a jogügyletet. A szerződés ezzel az egész polgári rend alapstruktúrájának jogi megtestesítőjévé vált, ugyanúgy, mint a társadalmi szerződés. A civil társadalom alapelve, hogy minden szerződésből fakad. A szabad verseny és a magántulajdon, az individuálliberalizmus a szerződési szabadságot hirdette, amelynek elméletét a XIX. században dolgozták ki. A jog a lehető legszélesebb körben támogatta a magánkezdeményezést. A vagyoni forgalmat nem volt szabad mesterségesen korlátozni. Az árkapcsolatok általában egyediek, kétszemélyesek és zömmel véletlenszerűek. Az egyes szerződéstípusok elsősorban a kisvállalkozásokra modellezve alakultak ki. A szerződés megkötését általában az alku előzte meg. Az egyénre a maga szubjektív jogának gyakorlásánál úgy tekintettek, mint egy különálló öncélra, akinek senkire sem kell tekintettel lennie. A jog a cselekvési lehetőségeknek csak szélső tilalomfáit tűzte ki, azon belül viszont a felek szabad akaratmegegyezése érvényesülhetett. A szerződési szabadság nem jelent tartalmi korlátlanyságot, mert az állam az egyesek önkényének határt szab. Ha ez nem lenne, minden magánjogi szabályt a felek állapítanának meg, és általánosan kötelező magatartási szabályokra (törvényekre) nem is lenne szükség. (A jog így is csak mintákat ad a vagyoni forgalomban leg-

gyakrabban előforduló ügyfajtákhoz.) Ezért a szerződési szabadság a szerződéskötési kényszertől való mentességet jelenti:

1. A felek szabadon dönthetnek arról, hogy akarnak-e szerződést kötni.
2. A partnerválasztás szabadsága azt jelentette, hogy eldönthették, kivel akarnak szerződést kötni.
3. A szerződési típuszabadság biztosította, hogy a felek meghatározhatták, milyen fajta szerződést akarnak kötni – esetleg vegyes szerződést –, vagy külön nem szabályozott tartalmú szerződést.
4. A diszpozitivitás elvének értelmében a felek tetszőleges tartalommal tölthették ki a kiválasztott szerződés kereteit.

A szerződési szabadság szempontjából közömbös volt a felek gazdasági helyzete. Az ügyletet megkötő feleket egyenlő képességűeknek tekintették. Nem vizsgálták, hogy ki mennyire volt rászorulva a szerződéskötésre. Az akaratszabadság elvén álltak, de a forgalmi viszonyok biztonsága érdekében kezdettől fogva a nyilatkozati elvet alkalmazták.

Az állam a jogviszonyokba ennek megfelelően csak egészen kivételes esetekben avatkozott be: kényszer, fenyegetés, megtévesztés, lényeges tévedés, cselekvőképtelenség stb., illetve a különbözőképpen megfogalmazott közérdek védelme érdekében. Ilyenek a törvényes tilalomba és a jó erkölcsökbe ütköző szerződések. Minden, ami ezen túl van, az a felek magánügye. A szabad akaratból megkötött szabályos szerződés következményeit mindenkinek a saját kockázatával kellett teljesíteni.

A szerződési szabadság korlátozása az *állam beavatkozása* a XX. század elejétől, de különösen az I. világháború után kezdődött.

A XIX. század végi, XX. század eleji rendkívül gyors gazdasági fejlődés a tömegtermelést, tipizált, szabványosított árakat, szolgáltatásokat jelentette, amelyek rendszerint dömpingszerűen jelentek meg a piacon. A nagyvállalatok az árakat nem alku, hanem gondos kalkuláció alapján alakították ki. Ennek során nemcsak az áru minőségét mérlegelték, hanem a beszerezhetőséget, a teljesítési határidőt, a vállalt garanciákat is. A vevőnek nincs lehetősége alkura. A szerződés feltételeit nem vitathatja, vagy vásárol, vagy más eladót keres. Az állampolgárok egymás közti szerződésai és a nagyvállalatok szerződésai egyre jobban elváltak egymástól. Az előre megállapított, az összes fontos és kevésbé jelentős kikötéseket tartalmazó nyomtatványban kialakított szerződéstípust *blanketta-szerződésnek* nevezték.

Az I. világháború pusztításai, a területvesztés és a gazdasági válságok olyan nehéz helyzetbe hozták az ország lakosságát, hogy az állam kénytelen volt korlátozni a privát autonómiát, és beavatkozott a szerződéses viszonyokba is. Mindezt sokáig csak átmeneti jogalkotásnak vélték, és remélték, ha a rendkívüli viszonyok megszűntek, vissza fog térni a régi magánjog.

A munkaszerződéseket kiemelték a magánjog köréből, és önálló jogágként kezdték kezelni. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi 21. tc. indokolása szerint: „az állam nem nézheti tétlenül az egyenlőtlen gazdasági erők harcát, hanem abba bele kell avatkoznia, az erők kiegyenlítésére kell törekednie, és olyan szabályokat kell alkotnia, amelyek megakadályozzák azt, hogy a gazdaságilag erősebb fél a gyengébb testi és szellemi erőit kiuzsorázza.”

A magyar mezőgazdaságot is, a magyar gazdák tartozásait is kiemelték a rendes hitelügyek közül, és különleges szabályokat kezdtek alkalmazni rájuk. A magyar mezőgazdaságot ugyanis különösképpen sújtotta az értékesítési válság, valamint a szélesre nyílt agrárrolló, ezért a gazdák többsége szinte reménytelenül eladósodott. A falvakban napirenden voltak az árverések, melyeken nemritkán csendőri beavatkozásra is szükség volt. Ezért az 14 000/1933. sz. MT. bevezette a *gazdavédelem* intézményét. Az adóssági kamatokat 5,5%-ban maximalizálta minden olyan adósnak, akinek a jövedelme túlnyomórészt a mezőgazdaságból származott. Azoknak a gazdaadósoknak a telkét, amelyeken a telekkönyvileg nyilvántartott adósság meghaladta az ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének 15-szörösét, védetté nyilvánították. Ez azt jelentette, hogy a hitelező két évig nem kérhetett végrehajtást. A számos egyéb intézkedést is tartalmazó rendeletet, majd az 1933. évi 27. tc.-et „a gazdatartozások rendelkezésével kapcsolatos hitelműveletekről” a pénzügyi szakértők, a gazdák és a politikusok egyaránt pénzügyi és jogi mesterműnek ítélték, ugyanis sok ezer gazdát mentett meg úgy, hogy a hitelélet sem vált eközben lehetetlenné. A védett birtokok száma viszont 1934 októberében 77 852 volt (összesen 1 955 000 katasztrális hold).

A régi liberális felfogással szemben, ahol a feleket úgy képzeltek el, mint két különálló öncélt, akiknek senkire nem kell tekintettel lenniük, Jhering tanítása alapján fő szabállyá tették azt az elvet, hogy a szerződésből nemcsak *szolgáltatási, hanem gondossági kötelezettség* is fakad.

A teljesítésre irányuló szolgáltatási kötelezettség az önálló vagy főkötelezettség, míg a gondossági kötelezettségek mint mellékkötelezettségek jelentkeztek. Ezeknek főbb típusai: az igazmondási, a fenntartási, a gondossági, kárenyhítési és értesítési (közlési, felvilágosítási) kötelezettségek. Minden szerződést bizalmi viszonynak tekintettek, mellékkötelezettségeiknek megsértése és kötelemszegés. Gondossági kötelezettségek a hitelezőt is terhelhetik (például az átvétel idején).

A XX. század tehát meghozta annak a ténynek a növekvő tudatosítását, hogy a társadalom a maga egészében érdekeltté válhat olyan felek vitájában, akik magánperlekedők. A szerződés már nem az ügyletkötő felek pusztá magánügye többé, hanem a nemzetgazdaság egyik mozzanata, és a feleknek amellett, hogy saját érdekeiket előmozdítják, az ország érdekeit is figyelembe kell venniük. Aki honfitársait indokolatlanul megrövidíti, az rajta keresztül az egész nemzetgazdaságot, azaz hazáját is megkárosítja. A magánjog ezzel megszűnt „az önzés bibliája” lenni, aminek a Henrik Heine (1799–1856) költői ironiája a római *Corpus Jurist* nevezte. A jogalkotó az új rendelkezéseiben egyre több kógens szabályt kezdett alkalmazni. Másrészről az állam már nemcsak prevenció és reparáció célzattal, hanem kezdeményező félként is beavatkozott a magángazdálkodás rendjébe. A szerződési szabadságot korlátozva, a bíróságok a gyöngébb felet kezdték védelmezni, az erőfölényükkel visszaélőkkel szemben.

A XX. században általános törvényi elvek, keretszabályok, ún. *generális klauzulák* kerültek be a magánjogba. Először a *Német Polgári Törvénykönyv*be, majd az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* III. novellájába. A *Svájci Polgári Törvénykönyv* (1911) már a *Bevezető rendelkezések* között, a 2–4. §-okban, mintegy az egész kódex alapelveiként sorolta fel őket. Hasonló megoldást követelt a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat is a *Bevezető szabályokban*. A generálklauzulák a magánjog vezérlő elvei, erkölcsi tartalma jogpolitikai tételek, mint a jóhízeműség, jó erkölcs, méltányosság stb. A generálklauzulák révén új fogalmak kerültek be a magyar jogszabályokba, bírói döntvényekbe: *üzleti tisztesség, osztó igazság, méltányosság, közgazdaság, közjó érdeke, közrend, jó erkölcs, a közérdek* stb.

A *jóhízeműség és tisztesség (bona fides)* a német jog híres *Treu und Glauben* elveként került be a magyar magánjogba. A *Magyar Magánjogi Törvénykönyv* – a svájci kötelmi törvény mintájára – kiemelte: „A jogok

gyakorlásában s a kötelezettségek teljesítésében a jóhiszeműségnek és tisztességnek megfelelően kell eljárni” (2. §). A törvénykönyv indoklása kiemelte, hogy az egész magánjogi forgalomnak a jóhiszeműség és tisztesség az alappillére. Az elvet a bírói gyakorlat is alkalmazta: „Általános magánjogi jogszabály, hogy a jognak a gyakorlásában a jóhiszeműségnek kell érvényesülnie, és a jog csak méltányosan gyakorolható. Ennek a jóhiszeműségnek és méltányosságnak a hiányában a törvény által megengedett joglépések igénybevétele a joggal való visszaélés fogalma alá esik, amely bírói oltalomban nem részesíthető” (Kúria, 7231/1930).

A méltányosság a francia jogterülettel szemben a német jogcsaládban érvényesült. Régóta ismerték, mint a jog történelmi lelkiismeretét, amelynek a feladata, hogy feloldja az ellentéteket a formális jog és az erkölcsi szabályok között. A jogszabályoknak a magyar alkalmazása ugyanis nagyon sok egyedi esetben az anyagi igazság rovására történhet. A méltányosság tehát az egyes eset igazságossága. *Rudolf Stammler* (1856–1938) szerint ez az adott esetben a helyes jog (*richtiges Recht*). *Szászy-Schwarz Gusztáv* azt írta, hogy a méltányosság az igazsághoz való közeledés. (Ahogy például Angliában a common law mellett kialakították az equity szabályait.) *Szladits Károly* véleménye szerint a méltányosság az egyénésítő igazságosság. A méltányosság elve a magyar magánjogban uralkodó szabállyá vált. Egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett a jogtudomány és a bírói gyakorlat is, hogy a bíró a merev jogi dogmák kényelmesebb alapjára helyezkedve nem szigetelheti el magát a való élettől. A méltányosság nagyobb közérdeket képvisel, mint a törvények betűjéhez való túlzottan merev ragaszkodás. Egyúttal azonban azt is megállapították, hogy a méltányosságot csak a legnagyobb körültekintéssel szabad alkalmazni. A bíró számalomból és jószívúságból nem teheti túl magát a törvény rendelkezésein. *Franz von Zeiller* (1751–1828) mondása alapján: „a bíróság nem jótékonyági intézmény, hanem az a hivatása, hogy mindenkinek vagyronra és állásra való tekintet nélkül igazságot szolgáltatson”.

A méltányosság elvét már 1913-as Polgári Törvénykönyvi Javaslat tartalmazta. A *Magyar Magánjogi Törvényjavaslat* adta meg a végleges szabályozást: „Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltánylására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz” (4. §). A méltányosság határait vonta meg a Kúria P. VI. 6402/1924.

számú határozatában: „a méltányosság a jog általános elveinek keretein belül csak abban az esetben érvényesülhet, ha és amennyiben annak alkalmazása szerződést vagy törvényt nem sért. Oly esetben azonban, amikor valamely jogviszony szerződés vagy törvény által van szabályozva, a bíróság a jogait a szerződés vagy törvény keretein belül érvényesítő fél terhére kizárólag a méltányosság alapján nem dönthet.”

Egyre nagyobb számban kezdtek honorálni – a római jogból ismert akarathiányokon túl is – olyan érdekeket, amelyekre tekintettel érvényteleníteni lehetett az ügyleteket. Ezek közül az egyik legjelentősebb a gazdasági lehetetlenülés szabálya (*a clausula rebus sic stantibus kifogása*), amely az I. világháború végén alakult ki, és a Magyar Törvényjavaslat 1150. §-a foglalta össze. (A magyar magánjog az ún. felén túli sérelmet nem ismerte.) A magánjog ugyanis jobb eszköz híján a pénzt választotta általános értékmérőül, feltételezve annak értékállandóságát, stabilitását. A háborúk addig soha nem tapasztalt inflációs válságokat okoztak, mégis más értékmérő híján a pénz megtartotta korábbi funkcióját. Elsősorban ezt az anomáliát igyekezett kiküszöbölni a gazdasági lehetetlenülés intézménye. Eszerint minden szerződést bizonyos hallgatolagos feltételekkel kötnek, és a gazdasági helyzetet természetsszerűleg nem foglalják bele a szerződésekbe. Ezért, ha az jelentős mértékben, a szokásos szerződési kockázatot jócskán meghaladó olyan mélyreható változás nyomán, amelyet a felek előre nem láthattak, megváltozott, és ezért a szerződés teljesítésével az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tett volna szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedett volna, a szerződést a bíróság ennek megfelelően módosította.

A Kúria 1945/1921. sz. ítélete szerint: „Gazdasági lehetetlenülés nemcsak akkor forog fenn, amidőn a szolgáltatás az adós nagyobbművű vagyoni romlását vonná maga után, hanem már akkor is, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnő aránytalanság mutatkozik, és az egyik fél a másik rovására aránytalanul kedvezőbb vagyoni helyzetbe kerülne, s így a szolgáltatás követelése a szolgáltató hibáján kívül fennállott helyzet kíméletlen kizsákmányolásának: így a joggal való visszaélés tekintete alá esnek.” Egy későbbi döntvény hozzátette: „a gazdasági lehetetlenülést is a vis major fogalmi körébe kell vonni, mert az is a felek akaratán kívül álló és általuk el nem hárítható gazdasági okok eredménye, amely a teljesí-

tést, ha nem is tárgyilag, de jogilag lehetetleníti, a jogi helyzet tehát gazdasági lehetetlenülés esetén is ugyanaz, mintha a szolgáltatás egyéb vis major folytán, fizikailag vált volna lehetetlenné”.

Leghamarabb a szállítási szerződéseknél kellett számolni a pénz belső értékének változásával, és kezdték alkalmazni a *Clausula rebus sic stantibus* elvét. Majd a tartási, a baleset- és egyéb járadék, nyugdíjfizetési és ezekhez hasonló kötelezettségeket vonták ebbe a körbe.

A magas infláció miatt hitelezőket is védelmezni kellett. Az adós tartozását olyan mértékben emelték fel, amilyen mértékben a pénz értékéből veszített (vö. 1926. évi 16. tc., 1928. évi 12. tc.).

Az uszorát korábban is tiltották (még büntetőjogi eszközökkel is), de csak a hiteluzsorát. Ezért a XX. századi viszonyoknak már meg nem felelő 1889. évi 25. tc. helyébe új szemléltető jogszabályt kellett életbe léptetni (1932. évi 6. tc.). Kimondták az uszorás szerződés semmisségét. Uszorás az a szerződés, amelyet úgy kötöttek, hogy valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlan-ságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állást kihasználva a maga vagy harmadik személy javára feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez. Ezenfelül az uszora tényállásához még az is hozzátartozik, hogy a vagyoni előny kikötése vagy szerzése kölcsönnyújtás vagy más szolgáltatás előlegezése fejében vagy fizetési halasztás, vagy már fennálló követelés tartalmának módosításáért vagy megszüntetéséért biztosított. Fajtái: 1. kamatuszora, 2. hiteluzsora, 3. áruuszora.

Ugyanez a törvény felvette a tényállásai közé az ún. *kizsákmányoló szerződést* (9. §). Amikor feltűnően nagy a különbség a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között, felmerül a gyanú, hogy valami nincs rendben a szerződéskötés körül. Az ilyen kirívó eseteket már régóta megpróbálták orvosolni. A *Code civil* 1674. és 1687. §-ai megengedik az eladónak, hogy a héttizenkettő részt meghaladó eltérés esetén, a *Porosz Landrecht* 364. §-a pedig a vevőnek, hogy felén túli sérelem esetén megtámadja az ügyletet. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* már mindkét félnek nyújtotta a védelmet. A XIX. századi bírói gyakorlat a teljes gazdasági liberalizmus alapján állt. Csak a polgáritörvénykönyv-tervezetek, végül a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat hozott változást (977. §). Az 1931. évi 6. tc. 9. §-a az uszorás szerződéshez hasonlóan határozta meg a fogalmát: „szerződés [...], amellyel valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműsé-

gét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását kihasználva, a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez.” Tehát nem a szerzés mennyiségét, hanem a módját korlátozta a törvény. Nem éri el a büntetőjogi felelősséget, ezért nem tiltja, hanem a jogvédelmet vonja meg tőle (relatív semmisség).

A privát autonómiába történő legteljesebb beavatkozást a bírói szerződésmódosítás eredményezte, hiszen az ügyleti tartalom módosítása sokkal mélyrehatóbb korlátozást jelent, mint a szerződés érvénytelenítése. A bíróság a méltányos jogalkalmazások és kiegészítő értelmezések érdekében megváltoztathatta a szerződések egyes pontjait, pl. mérsékelhette a kötbért, enyhíthetett az egyik fél túlzott kötelezettségein.

A szerződések egy részét állami ellenőrzés alá vonták. Ezért kiterjesztették a *formakényszert*. A gazdaságilag gyengébb fél érdekében az írásbeliség érvényességi kellék lett (4420/1918. M. E. sz. rendelet, majd az 1920. évi 36. tc. 77. §, vö. 1937. évi 4. tc. 696. §). A szerződés érvényes létrejöttét függővé teszik előzetes hatósági engedélytől vagy utólag hatósági jóváhagyástól, bemutatási kötelezettséget állapítanak meg.

Az 1920. évi 36. tc. 16. §-a az államnak minden mezőgazdasági ingatlan elidegenítése esetén *elővásárlási joga* van. A szerződést a 25. § szerint be kell mutatni a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságához tudomásulvétel és az esetleges állami elővásárlási jog érvényesítése érdekében. A mezőgazdasági ingatlan parcellázását is be kell jelenteni a gazdasági felügyelőséghez (1936. évi 28. tc.). Szigorú hatósági ellenőrzés alatt állt a kartellszerződés is (1931. évi 20. tc.) a tisztességtelen verseny tilalmának betartatása céljából.

Ajánlott irodalom

Ágoston Péter: *Clausula rebus sic stantibus. Jogállam*, 1907.

Almás Antal: A gazdasági lehetetlenülés térhódítása. *Jogtudományi Közöny*, 1922.

Almás Antal: *A valorizációs törvény magyarázata*. Budapest, 1928.

Bátor Viktor: Pénztartozások korlátozása a polgári törvénykönyvben. In *Sicher-mann Bernát emlékkönyv*. Budapest, 1930.

- Charatz, Hans: *Zur Geschichte und Konstruktion der Vertragstypen im Schuldrecht*. Brünn–Wien, 1907.
- Dezső Gyula: *Szolgáltatás és ellenszolgáltatás a kötelmi jog körében*. Kecskemét, é. n.
- Farrer, T. H.: A szerződési szabadság. *Magyar Igazságügy*, 1882.
- Grosschmid Béni: *Hitel- és reálszóra*. Budapest, 1902.
- Harmathy Attila: Változások a szerződések burzsoá elméletében. *Állam- és Jogtudomány*, 1974.
- Harmathy Attila: A szerződések rendszereinek szerkezetéről. *Állam- és Jogtudomány*, 1975.
- Kecskeméti Emil: A szerződés tanához. *Jogtudományi Közöny*, 1893.
- Kelemen László: *A szerződésen alapuló kötelem*. Szeged, 1941.
- Kelemen László: A bírói szerződésmódosító jog. *Magyar Jogi Szemle*, 1941.
- König Endre: A kizsákmányoló ügylet. *Jogállam*, 1926.
- Meltz Balambér: *Az obligatio személyi természete*. Budapest, 1908.
- Meszlény Artúr: A gazdasági lehetetlenüléstől a valorizációig. *Jogállam*, 1923.
- Meszlény Artúr: Visszaélés a joggal. *Polgári Jog*, 1933.
- Nizsalovszky Endre: *A valorizáció múltja és jelene*. Budapest, 1926.
- Nizsalovszky Endre: *Az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló törvény*. Budapest, 1929.
- Nötel Rudolf: *Agrárválság és adósvédelem*. Budapest, 1937.
- Schwartz Tibor: *A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*. Budapest, 1927.
- Szigeti László: Gazdasági lehetetlenülés. *Polgári Jog*, 1926.
- Szigeti László: A méltányosságról. *Polgári Jog*, 1936.
- Szlezák Lajos: A bírói szerződésmódosító hatalmáról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1943.
- Takács Péter: *A szabványszerződések*. Budapest, 1987.
- Tunyogi Szücs Kálmán: *Az adós gazdák szükségjoga*. Budapest, 1987.
- Tunyogi Szücs Kálmán: A gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció. *Magyar Jogi Szemle*, 1923.
- Újlaki László: A generálklauzulák jelentősége a magyar polgári jogi bírói gyakorlatban. *Jogtudományi Közöny*, 1988.
- Vékás Lajos: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Budapest, 1977.
- Wági József: *Pengővalorizáció*. Budapest, é. n.
- Weiss Emília: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Budapest, 1969.

3. FEJEZET

KÖTELMI JOG, KÜLÖNÖS RÉSZ

„A különböző típusok kialakításánál az a szempont érvényesült, hogy a rövidlátó emberek számára pótolják azt, amire kellő előrelátással maguk is rájöhetnek volna.”

Bentham

A kötelmi jog különös része azokat a jogszabályokat tartalmazza, amelyek a kötelem egyes keletkezési alapjaihoz kapcsolódnak, de ilyen módon tipizált szerződések nem alkotnak zárt kört, mert az élet sokszínűsége és az állandóan fejlődő gazdaság újabb és újabb formációkkal gazdagítja. Ezért itt csak a leggyakoribb kötelemkeletkeztető tényállásokat sorolják fel, és szokásaik a lassú gyakorlat révén intézményesülnek. A legtöbbjük már a római jogban kialakult. Már a XII–XV. században alkalmazták a római jogi szerződési típusokat. A jogdogmatikai megalapozásukat pedig a XVIII. századi *pandektajog tudománya* végezte el. Az addigi esetjogi szabályozást egységes rendszerbe foglalták, és kibővítették az általános konszenzuális szerződéssel, mely jobban megfelelt a forgalmi követelményeknek. *Pufendorf* készítette el az első kötelmi jogi különös részt, a szolgáltatások gazdasági tartalma szerint csoportosítva a szerződéstípusokat. A nagy magánjogi kódexek is ezekre az eredményekre épültek. A *Code civil* szerkesztői már csak arra törekedtek, hogy a leggyakrabban előforduló szerződések mintáit összegyűjtsék és azokat jórészt ügyletértelmező szabályokkal ellássák. A napóleoni kodifikáció készítői felismerték, hogy a dinamikus fejlődő gazdaság nem korlátozható néhány szerződési típussal. A *Porosz Landrecht*, a *Code civil* és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* ezeket az alakzatokat a XVIII. századi pandektajog tudománya alapján határozták meg. A XIX–XX. században mind a gazdasági élet szereplői, mind pedig a jogalkotó (bérleti és szolgálati szerződés) je-

lentős mértékben átalakította a kötelmi jognak ezt a területét is. A XX. században egyre több kógens szabály is született.

Magyarországon *Frank Ignác* monográfiája az adásvételi, a bérleti, letéti, kölcsön, és megbízási szerződést tárgyalta. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* az ajándékozást, a letétet, bankkölcsönt, kölcsönt, meghatalmazást, cserét, adásvételt, bérletet, örökhaszonbérletet, örökbérletet, munkaszerződést és a vagyonkapcsolatokból eredő köteleket ismerte. Az *1900-as Polgári Törvénykönyv tervezete* a kölcsön, adásvétel, csere, ajándékozási, ellátási és életjáradéki szerződést, bérlet-, haszonbérlet, munkaszerződést, megbízást, társasági és közösségi szerződést sorolta fel. Az *1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat* a kölcsön-, bankkölcsön-, letét-, csere-, ajándékozási, ellátási és életjáradéki szerződés, bérlet, haszonbérlet, szolgálati szerződés, vállalkozási szerződés, alkalmi szerződés, díjkítűzés, megbízás és a társasági szerződés részletes szabályozását tartalmazta.

A magyar jogtudományban is sokat vitatkoztak az ún. „vegyes szerződések” mibenlétéről. A kötelmi jog különös részének szabályai ugyanis nem adtak közvetlen útbaigazítást az olyan szerződésekre nézve, amelyek keletkezési alapja az intézményesen kialakult formától eltérő, ahol még nem véglegesen kialakult formájú szerződésről van szó, vagy többféle szerződés kombinációját alkalmazták. Igen gyakori eset, hogy egy szerződésben a fél mellékszolgáltatásként olyan kötelezettségeket vállal, amelyek tartalma más szerződésnek a tipikus szolgáltatása, például az eladó vagy bérbeadó elvállalja a dolog kijavítását vagy üzembe helyezését stb.

A szerződéseknek két fő csoportja van:

1. *reálszerződés*, amelynél a kötelem az átadással valósult meg,
2. *konszenzuálszerződés*, ahol a felek egyenlő akaratkijelentése elegendő a szerződés megkötéséhez.

A reálszerződések körébe tartozik: 1. kölcsön, 2. bankkölcsön, 3. letét, 4. kézizálog-szerződés. A többi szerződés konszenzuálszerződés.

1. *Kölcsön (mutuum)*-szerződés úgy keletkezik, hogy valaki másnak (kölcsönszerzőnek) pénzt vagy egyéb helyettesíthető dolgot (dolgokat) ad át tulajdonul, hogy a kölcsönvevő ennek fejében lejáratkor ugyan-

olyan fajú és minőségű dolgokat, ugyanolyan mennyiségben (*tantundem de eodem*) tartozik visszaadni.

A magyar bírói joggyakorlat a római jogi pandektajogi elméletek, illetve a *Porosz Landrecht* I. rész 11. cikke, az *Oszták Polgári Törvénykönyv* 983. §-a alapján a kölcsönszerződést reálszerződésnek minősítette. Ezzel azonban a kölcsönvevőt a kölcsön folyósítására való igényétől megfosztotta, bár kétségkívül az uzsorát megnehezítette. A századforduló magánjogi irodalma vitatta ezt az álláspontot. Szász-Schwarz Gusztáv a német jogtudományt is megelőzve a konszenzuális szerződés mellett érvelt. Hasonló álláspontot képviselt Grosschmid Béni is. Szerinte a reálszerződés konstrukcióját csak a szívességi kölcsönök kis összegű és nem túl nagy gazdasági jelentőségű körére kellene korlátozni (vö. *Svájci Polgári Törvénykönyv*, 329).

2. *Haszonkölcsön (commodatum)*-szerződés jön létre, ha valaki valamely el nem használható dolgot (ingót vagy ingatlant) oly feltételekkel kap ingyenes használatba, hogy a használatra engedett idő elteltével azt a másik félnek (haszonkölcsönadónak) köteles visszaszolgáltatni.

3. *Letéti (depositum)* szerződésnél fogva a letéteményes a letevő ingó dolgának megőrzésére vállal a díj ellenében vagy ingyenesen kötelezettséget. (Ingatlan őrzése többnyire a megbízás vagy a szolgálati szerződés körébe tartozik.)

4. Az *adásvétel* a nevesített szerződések közül a legmindennapibb. A kötelmi jog fejlődését a legjobban tükrözte. Így például konszenzuális szerződéssé vált, a felek pusztán megállapodásával létrejött.

Az adásvétel (*emptio-venditio*) konszenzuális szerződés, amelynél fogva a vevő tulajdonába bocsátani és neki átadni köteles az eladott dolgot (az eladott jogot pedig a vevőre ruházni, és ha e jog dolog birtokára jogosít, a dolgot neki átadni), a vevő pedig ennek fejében a megállapított vételárat megfizetni és a dolgot átvenni tartozik.

Magyarországon, az 1855. december 15-ei *Telekkönyvi Rendtartás* életbe léptetése óta, az ingatlan tulajdonának átalakításához szükséges a telekkönyvi bejegyzés (vö. *Oszták Polgári Törvénykönyv*, 431–432. §). Ezt a rendelkezést az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok is fenntartották. A 4420/1918. M. E. sz. rendelet 1. §-a az ingatlanadásvételi szerződés érvényességét az írásbeli formához kötötte (vö. 1920. évi 36. tc. 77. §).

Az adásvételnek a magyar magánjog 13 különös fajtáját ismerte:

1. Vétel megtekintésre vagy próbára (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1409. §, kereskedelmi törvény, 360–361. §).
2. Minta (mustra, próba) szerinti vétel (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1411. §, kereskedelmi törvény, 362. §).
3. Vétel a visszalépési jog fenntartásával (*pactum disciplinariae*) (kereskedelmi törvény, 367. §).
4. Vétel a visszavásárlás jogának kikötésével.
5. Opció vétel. Az opció időhöz kötött vételi jog.
6. Elővásárlási jog (*ius protimiseos*).
7. Ingóeladás a tulajdonjog fenntartásával (*pactum reservati dominii*) (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1367. §).
8. Árurészletügylet (1939. évi 12. tc.).
9. Termés előre eladása (1930. évi 22. tc., 35–39. §).
10. Termelési szerződés (2500/1933. M. E. sz. rendelet 1. §).
11. Gabona-határidőüzlet.
12. Ingatlan eldarabolással (*parcellázással*) kapcsolatos vétel (1920. évi 36. tc., 54–60. §, 1936. évi 27. tc., 75–78. §).
13. Mezőgazdasági gép vásárlása (27483/1901. K. M. sz. rendelet).

5. A *cseré* konszenzuális szerződés, melyben a fél valamely dolognak (nem pénznek) vagy jognak a másik félre való átruházása iránt vállal kötelezettséget annak fejében, hogy őrá is dolgot vagy jogot ruház át a másik fél. A cseréből alakult ki az adásvétel. Ezért a cserére is az adásvétel szokásait alkalmazták (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1447. §).

A cserét a római jog még reálszerződésnek tartotta (*Permutatio rerum*). A *Code civil* és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (1045. §) már konszenzuál szerződésnek minősítette, mivel a megegyezéssel jön létre a szerződés.

6. *Ajándékozás* az a szerződés, amellyel valaki saját vagyona rovására (*ex liberalitate*) másnak (megajándékozottnak) a vagyonát ingyen garapítja, s a megajándékozott azt mint ingyenest elfogadja.

Az ajándékozás rendszertani elhelyezését sokáig vitatták. A pandektajogászok egy része azt vallotta, hogy nem külön jogügylet, hanem olyan általános szabály, amelynek a taglalása az általános részre tartozik (például

a *Bajor Polgári Törvénykönyv* javaslata az általános részben tárgyalta az ajándékozást).

A XIX. századi *magyar magánjog* szükségesnek tartotta hozzá az *ajándékozási szándékot* (*animus donandi*). A XX. századi magánjogászaink azonban úgy vélték, hogy az ajándékozási szándék önmagában csak szubjektív mozzanat, és nem külön alkateleme a szerződésnek. (Ugyanúgy, mint a birtoknál, nagyon nehéz a bizonyítása.) Azért sorolták a szerződések közé, mert a cselekmény csak akkor vált befejezetté, amikor a másiknak juttatott anyagi előnyt elfogadták. Az ajándékozási ígéret komolyságának biztosítékeként általában több-kevesebb alakisághoz kötötték. (Az angol jog pecséttel ellátott okiratot, az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* írásbeli szerződést, a *Német Polgári Törvénykönyv* bírói, vagy közjegyzői okiratot követelt meg.) A magyar magánjog hosszú ideig semmilyen formai követelményt nem támasztott, míg az 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat az érvényességhez az okiratot írta elő. Az ajándékot a *Hármaskönyv* szerint nem lehetett visszavonni (I. 17.). A bírói gyakorlat azonban már a XIX. század második felében ellentétes irányt vett. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* révén kialakult az a különös szabálya az ajándékozásnak, hogy az ajándékozó hitelezői az ajándékozás idején fennállt követeléseik fedezésére igénybe vehetik az ajándékot. Ezzel megakadályozták azt, hogy az adós a végrehajtás alól kivonja egyes vagyontárgyait (*Actio Pauliana*).

7. *Ellátási szerződés*en azt a kétoldalú jogügyletet értjük, amellyel az egyik fél magát – ellenszolgáltatásért vagy a nélkül – a másiknak az eltar-tására kötelezi (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1469. §).

A természetben kiszolgáltatandó tartást az egyik fél kérelmére életjá-radékra lehet átváltoztatni, ha a másik fél olyan magaviseletet tanúsít, vagy a felek személyes körülményeiben olyan változás áll be (például szolgálati áthelyezés), mely a kérelmezőre nézve a tartás természetben való kiszolgáltatását, illetve elfogadását lehetetlenné teszi.

8. *Életjáradéki szerződés* az a jogügylet, amellyel az egyik fél a másik részére visszatérő időszakokban, meghatározott összegű készpénz vagy egyéb helyettesíthető ingó szolgáltatását vállalja magára. A kötelezés rendszerint a jogosult élete fogytáig szól, és kétség esetén ezt is kell vé-lelmezni (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1477. §).

9. *Bérlet (locatio-conductio rei)* az a konszenzuális szerződés, amely-nél fogva a bérbeadó arra kötelezi magát, hogy valamely dolog vagy jog használatát bizonyos időre bér (pénzbeli vagy más ellenérték) fejében át-engedi a bérlőnek. A bérletet, ha célja nemcsak a pusztá használat, ha-nem a gyümölcsök megszerzésére is irányul, haszonbérletnek nevezzük. Ezért a haszonbérlet tárgya csak gyümölcsöző dolog vagy jog lehet, mint például az erdő, mezőgazdasági ingatlan, vadászati, halászati jog, királyi kisebb haszonvételi jog, patikajog, kereskedelmi és iparvállalati jog stb.

Régi magyar jogunk nem különböztette meg egymástól ezt a két szer-ződést (lásd Kelemen Imre és Frank Ignác műveit). A későbbi tanköny-vek, illetve a polgári törvénykönyv tervezetei is, a német, a svájci és még jó néhány kódexhez hasonlóan, azonban a két intézményt rokonsága da-cára külön-külön fejezetekbe foglalta.

A bérlet fajai közül a legnagyobb jelentőségre a *lakásbérlet* tett szert, különleges szakjoggá vált.

10. *Szolgálati szerződéssel (locatio-conductio operarum)* az egyik fél (munkavállaló, magánalkalmazott) arra kötelezi magát, hogy a másik fél (munkaadó, munkáltató) részére ennek háztartásában, gazdaságában, üzleti vagy egyéb vállalatában vagy kereső foglalkozása körében munka-bér fejében tartós szolgálatot létesít.

A római magánjog az ilyen – és még a vállalkozási – szerződést bérleti szerződésnek tekintette. A római jogászok szerint a munkavállaló bérbe adja munkaerejét, és így ő a bérbeadó, a munkaadó pedig a bérlő. (A vál-lalkozási szerződésnél a megrendelő a bérbeadó és a vállalkozó a bérlő.) A modern jogok ezt az erőltetett felfogást mellőzték. Sőt elhatárolták egymástól a szolgálati szerződést és a vállalkozási szerződést (lásd 1900-as *Polgári Törvénykönyv tervezete*). A XX. században a munkára és a munkától származó jogviszonyokra vonatkozó magánjogi és közjogi szabályok egy új jogágba, a *munkajogba* kerültek.

11. *Vállalkozási szerződés (locatio-conductio operis)* az a kétoldalú szerződés, amellyel az egyik fél (a vállalkozó) meghatározott mű előállít-ására, a másik fél (a megrendelő) pedig meghatározott ellenérték (díj) fizetésére kötelezi magát (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1580. §). Amíg a szolgálati szerződés a munkavállaló munkaerejét köti le, addig a

vállalkozási szerződés bizonyos munkaeredményt, művet biztosít a megrendelőnek.

12. *Alkuszi szerződés* az a szerződés, amellyel valaki (a megbízó) szerződés közvetítéséért vagy szerződéskötésre kínálgó alkalom közléséért másnak (az alkusznak) díjat ígér (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1602. §).

A kereskedelmi törvény (504. és követező §-ok) külön fejezetet szentelt az alkuszi ügyletnek. A kereskedelmi törvény hatálya alá csak a kereskedelmi ügyletek megkötésének a közvetítése tartozik. Az életben gyakoriak emellett az ingatlan-, a jelzálog-, cseléd- és házasságközvetítések is, amelyeknek szabályozása a munkajogba tartozik.

13. A *díjkitűzés* az a jogügylet, amellyel valaki meghatározott cselekmény véghezviteléért vagy meghatározott eredmény létrehozásáért az azt véghezvivő, illetőleg létrehozó részére – anélkül, hogy a jogosult személyét előre kijelölné – nyilvánosan díj fizetésére kötelezi magát (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1607. §). A korabeli gyakorlat szerint megtalálónak, nyomravezetőnek, sportteljesítmény produkálójának, bizonyos mű szerzőjének, rejtvény megfejtőjének stb. tűztek ki különböző díjakat. A díjkitűzés legfontosabb esetei a nyilvános pályázatok, pályadíjak kiírása volt, például a Magyar Tudományos Akadémia által.

14. A *megbízás (mandatum)* olyan szerződés, amelynél fogva az egyik fél (megbízott) arra kötelezi magát a másik féllel (megbízóval) szemben, hogy a reá bízott ügyet ellátja. A megbízó akaratahoz képest és érdekeinek megfelelően kell eljárnia (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 611. §).

A megbízást a meghatalmazástól Jhering határolta el. Ezután mind a *Svájci Kötelmi Törvénykönyv* (1156. és a követező §-ok, 949. és a követező §-ok), mind a *Német Polgári Törvénykönyv* (662–676. §-ok, 164–181. §) elválasztotta egymástól. Ugyanígy történt a magyar tervezetknél is. A magyar jogtudomány szerint a megbízás szerződés, a meghatalmazás egyoldalú jogügylet. A meghatalmazás érvényes a meghatalmazott tudta nélkül is. A megbízás ügyre, a meghatalmazás jogügylet kötésére, jognyilatkozat tételére, jogcselekmény elvégzésére

irányul. A megbízott kötelezettséget vállal a ténykedésre, a meghatalmazott csak jogot szerez rá.

15. *Megbízás nélküli ügyvitel (negotiorum gestio)* az, amikor valaki tudatosan megbízás nélkül jár el egy idegen ügyben (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1634. §).

A magyar magánjog nemhogy tiltotta volna mások ügyeinek önkéntes gondozását, hanem a közérdekű célból még méltányolta is az ilyen eljárást azzal, hogy az eljárót igyekezett megóvni a károsodástól, ha az beavatkozik megfelelő az ügy ura érdekének és akaratának. Hasonló állásponton állt a *Német Polgári Törvénykönyv* (677. és a következő §-ok) *Code civil* (1372–1375. §-ok), a *Svájci Kötelmi Törvénykönyv* (472. §). Ezzel szemben az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (1035. §) és a *Porosz Landrecht* (I. rész, 13. cikk, 228–229. §-ok) szerint minden idegen ügybe való beavatkozás általában jogosulatlan.

16. *Társasági szerződés (societas)*: olyan szerződés, amelynél fogva két vagy több személy – anélkül, hogy jogi személyt alapítanának – kölcsönösen arra kötelezi magát, hogy a kitűzött közös cél elérésére a szerződésben megállapított módon, különösen a kikötött hozzájárulás szolgáltatásával közreműködik. A hozzájárulás nemcsak vagyontárgyak átruházásában (vagyonbetét), hanem egyéb szolgáltatásokban, különösen szolgálatokban (munka stb.) is állhat (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1661. §).

Ajánlott irodalom

Ágoston Péter: A szolgálati szerződés fogalmához. In *Grosschmid Béni emlékkönyv*. Budapest, 1912.

Almási Antal: A kölcsönszerződés az uzsorajavaslatban is a magánjogi tervezetbe. *Jogállam*, 1908.

Almási Antal: Vegyes szerződések. *Jogtudományi Közlöny*, 1929.

Apáthy István: Letéti szerződés. *Jogtudományi Közlöny*, 1885.

Baumgarten Nándor: Vétel és átvétel. In *Nagy Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 1906.

- Besnyő Bernát: Kölcsön- és kamatügylet. *Kereskedelmi Jog*, 1903.
- Blau György: Hitelezési kötelezettség. *Jogállam*, 1906.
- Dell' Adami Rezső: Az ajándékozás. *Jogtudományi Közlöny*, 1880.
- Doroghi Ervin: A társaság. Budapest, 1929.
- Egri Bónis Pál: *Meghatalmazás, megbízás és képviselet*. Budapest, 1915.
- Halas Béla: Kölcsön. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1909.
- Kristinkovich Iván: *A haszonbérleti jog mai érvényben*. Budapest, 1896.
- Kuncz Ödön: Társaság. *Magyar Jogászujság*, 1903.
- Menyhárt Gáspár: A vétel lényege. *Magyar Jogi Szemle*, 1920.
- Szendi Attila: Az ingatlan adásvételének kötelmi elemei a XIX. század közepén.
In *Sectio Juridica et Politica*. Miskolc, 2002.
- Tapolczai Árpád: Bérlet. *Magánjogi Kodifikációnk*, 1902.
- Zlinszky Imre: Az ajándékozások fogalma, tekintettel hazai joggyakorlatunkra.
Jogtudományi Közlöny, 1879.

4. FEJEZET

TILTOTT CSELEKMÉNY, TÁRGYI FELELŐSSÉG

„A kártérítési jog nem annyira a törvényhozás,
mint a bírászkodás problémája.”

Grosschmid Béni

Tiltott cselekménynek számított más személy jog védte érdekének (vagyonának, személyének) jogellenes és vétkes megsértése, amelyet a magánjog kártérítési kötelezettséggel szankcionált.

A *római jog* nem ismerte a tiltott cselekménynek ilyen általánosan körülírt tényállását, csak néhány esetet emelt ki ezek közül. Az 1848 előtti magyar magánjog megkísérelte a meghatározást: „aki akárminő tettelvé kárt okoz, ezt pótolni tartozik” (Frank Ignác). A 19. század második felében kidolgozták a károkozó magatartások típusait is. A magánjogi deliktum fogalmát (a jogellenes és vétkes magatartást), az objektív (véetlen) felelősség eseteit (a károkozó magatartás jogellenes, de nem volt vétkes), jogos védelem és végszükség kategóriáját (nem jogellenes, de „vétkes” cselekményt).

A *kártérítés* intézményének rendeltetése a társadalmi együttműködés zavartalanságának védelme. A károkozás általános tilalmának kimondása mellett az a célja, hogy mindenkinek megtérüljön a kára, kivéve azt, aki szándékosan önmagának okoz kárt (a gondatlanság ellen biztosítás révén lehet védekezni). A kártérítés büntetőjogi eredetű. A *Lex Aquilia* a károkozót még büntette. A középkorban pedig a büntetést meg lehetett váltani. A polgári jogi és büntetőjogi természetjogászok a tulajdonra és az akaratszabadságra építve dolgozták ki elsőként a polgári jogi deliktum fogalmát, és tették meg a vétkességet egységes felelősségi alpnak. A vétkesség kötelez a kár megtérítésére – mondta *Grotius*. A vétkességből a

természetjog szerint kötelem keletkezik, „amennyiben valakinek kárt okoztak, azt természetszerűleg kártalanítani kell”. Ugyancsak a tulajdon sérthetetlenségéhez kapcsolódott az okozott kárhoz igazodó *teljes kártérítés megtérítésének kötelezettsége* is. A teljes kártérítés legtisztábban a *Code civil*ben (1382. §) valósult meg, bár szövegezési hibából kifejejtették a jogellenességet a tényállásból. Az *Oszták Polgári Törvénykönyv* felelősségi generálklauzulája (1295. §) a francia megoldáshoz hasonlóan minden vétkes károkozót a kár megtérítésére kötelezett. A kártérítésnek az eredeti állapot visszaállítására, illetve ennek lehetetlensége esetén a kár teljes megtérítésére kellett irányulnia. A kártérítés mértéke azonban a vétkesség fokához igazodott. Teljes kártérítést csak szándékosság és súlyos gondatlanság esetén kellett nyújtani (1324. §), nem kis nehézséget okozva ezzel a jogalkalmazásnak.

Magyarországon a bírói gyakorlat az *Oszták Polgári Törvénykönyv* e szakaszait hallgatólagosan recipiálta, bár konkrét paragrafusokra nem hivatkoztak.

Zlinszky Imre magánjogi monográfiájában még csak annyit tett, hogy összegyűjtötte a tiltott cselekményekből származó magánjogi köteleket, de elméleti fejtegetésekbe nem szorítkozott, így a kártérítés fogalmát sem határozta meg.

Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című művében dolgozta ki az önálló magyar polgári jogi felelősségelméletet. Szerinte a felelősségi esetek a következők:

1. vétkes vagy olybá vett magatartás önállóan,
2. kötelemszegés vagy olybá vett magatartás.

Grosschmid hozta kapcsolatba a már teljesen önállósult polgári jogi felelősséget a jogág felelősségi szabályaival. Kiemelte, hogy a *delictum civile* teljesen független a *delictum criminálétól*, de egy és ugyanazon tényből háromféle felelősség is fakadhat: büntető, fegyelmi és magánjogi. Kiemelte, hogy a felelősség elsősorban a vétkesség esetén áll be, de a enyhe gondatlanság (*culpa levis*) és a *culpa in contrahendo* is megalapozza a kártérítési kötelezettséget.

Marton Géza a kártérítési felelősség terén a magyar magánjog tudományát Európa élvonalába emelte. Szerinte mindenki felelős a kárért, melyet jogellenesen másnak okozott, csak a jogszerűség vagy a *vis maior* bizonyítása esetén lehet ez alól mentesülni. Az érdekelv szerint, aki az

aktivitás előnyeit élvezi, az viselje annak kárát is. Ő dolgozta ki az objektív vagy vétkes kártérítési felelősség elméletét. Emellett felhívta a figyelmet a megelőzésre és a bírói méltányosság alkalmazására is.

Kezdetben csak a szándékosság és a súlyos gondatlanság esetében ítélték meg a teljes reparációt, míg az enyhe gondatlanság esete csupán a tényleges (közvetlen) kár megtérítésének kötelezettségét vont maga után. A kereskedelmi törvény 272. §-a viszont a kereskedelmi ügyekre nézve a teljes kártérítést írta elő enyhe gondatlanság esetére is. Tehát a kártérítésre jogosult a valóságos kárt és az elmaradt hasznot egyaránt követelhetette. A XX. század elejétől lett követelhető az *enyhe gondatlanság* (culpa levis) esetén az elmaradt nyereség, vagyis a teljes kártérítés. A vétkességi felelősségre épülő felelősség általában megfelelt a XIX. századi viszonyoknak, amikor elsősorban kis- és középüzemek, egyéni vállalkozók vettek részt a forgalomban. A vállalkozás biztonságát segítette, hogy csak saját hibás tevékenységüket róhatták fel nekik.

A XIX. század vége felé a technika fejlődése (iparosodás, nagyvárosok kialakulása) újfajta veszélyeket hozott létre (vasút-, gőzhajó-, autóforgalom). Közös jellemzőjük, hogy a legcsekélyebb figyelmetlenség is igen súlyos károkat okozhatott. A vétkességi kategóriák alkalmazhatatlanná váltak ebben a körben. Ezek a veszélyforrások nemcsak minőségileg voltak újak, hanem állandóan növekvő mértékben jelentkeztek a mindennapi életben (a közlekedési balesetek matematikai valószínűséggel meghatározható rendszerességgel következtek be). A nagyüzemek esetében a technika bonyolultsága miatt a bizonyítási teher is megoldhatatlan problémát okozott a károsultaknak, illetve családjuknak. A nagyvállalaton belül nehéz volt egyéni felelősöket keresni. A nagyüzem hibája egyre kevésbé volt számítható erkölcsi elítélést kiváltó magatartásnak. (A kor iskolapéldája: egy gőzmozdony kéményéből kipattanó szikra felgyújtotta a károsult házát.) A *vasút* volt az első általánosan elterjedt és mindenki által szembetűnően sok balesetet és kárt okozó veszélyes üzem. Már az 1874: 18. tc. a német vonattörvényhez hasonlóan az *objektív felelősséget* írta elő, kivételt teremtve a vétkességi felelősség főszabálya alól. Az 1. § szerint a vasút csak akkor mentesült a felelősség alól, ha bebizonyította, hogy a kárt elháríthatatlan esemény (*vis maior*), esetleg egy harmadik személy cselekménye (például a robogó vonat elé lökte a károsultat) vagy a sérült önhibája okozta (például öngyilkossági szándékkal feküdt a vas-

úti sínekre). A bírói gyakorlat a vasút tárgyi felelősségét, különösen a századfordulótól kezdve, kiterjesztette minden más hasonló, ún. veszélyes üzemre. Így a villamosra, autóra, repülőre és egyes gyárakra, üzemekre. Indokolásukban arra hivatkoztak, hogy aki *veszélyes üzemet* tart fenn, annak vállalnia is kell annak következményeit. A vállalkozó egyébként is a kockázati költségeket előre kalkulálni tudja, és beleszámíthatja az árakba, illetve biztosítást köthet.

Az első és a második polgáritörvénykönyv-tervezet a bírói gyakorlatra támaszkodva még a mintának tekintett *Német Polgári Törvénykönyvet* is túllépte ebben a kérdésben. Az objektív felelősséget külön fejezetbe sorolta. Általános elvet állított fel: „Aki másnak valamely jog védte érdekeit, jogellenesen, de vétkesen sérti meg...” A bíróságokra bízta annak eldöntését, hogy mi számít veszélyes üzemnek. Az 1928-as Magyar Törvényjavaslat a *Felelősség vétkesen okozott kárért* című fejezetében pedig részletes szabályozást adott a veszélyes üzemek vétkes felelősségének, és kiterjesztették a dologi károkra is. Ezzel a kártérítési jog vonatkozásában a magyar jogtudomány az európai élvonalba került. A kárt a mobil vagyonghoz telepítették, és ösztönözték a vállalkozókat a *biztosítás* megkötésére. *Marton Géza* már a prevenció gondolatával foglalkozott. Véleménye szerint nemcsak a kárt kell elrendezni az érdekeltek között (kártelepítés), hanem ennél sokkal fontosabb a társadalom védelme a bekövetkező károkkal szemben. Az előbbi csak a kárnak az egyik vagyontól a másikba való áttolását eredményezi, az utóbbi a nemzeti vagyonpusztulásának meggátlását. A szankció útján való nevelés eredménye, a sikeres prevenció a társadalmat védi.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: *Tilos cselekmények a magánjogban*. Budapest, 1907.
Baumgarten Nándor: A kereskedelmi és magánjogi kártérítés mértéke. In *Groschmid Béni emlékkönyv*. Budapest, 1912.
Dell' Adami Rezső: A kártérítési jogról. *Magyar Themis*, 1878.
Dezső Gyula: *Az objektív kártérítés tana*. Budapest, 1917.
Eörsi Gyula: *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Budapest, 1958.
Eörsi Gyula: *A jogi felelősség alapproblémája a polgári jogi felelősség*. Budapest, 1961.

- Eörsi Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, 1966.
- Istvánffy László: *A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője. Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1907.
- Marton Géza: *Verschuldensprinzip, Verursachungsprinzip*. Debrecen, 1926.
- Marton Géza: *Felelősség custodiáért*. Budapest, 1926.
- Marton Géza: *„Veszélyes üzem”*. Budapest, 1931.
- Marton Géza: *Kísérletek a laikus jogérzet kipuhatolására a tárgyi felelősség kérdéseiben*. Miskolc, 1932.
- Marton Géza: *Büntetés és kártérítés*. In *Angyal Pál emlékkönyv*. Budapest, 1933.
- Marton Géza: *Az objektív felelősség a magánjogi törvénykönyv javaslatában. Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933.
- Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, é. n.
- Reiner János: *A szerződések kívüli kártérítési kötelmek*. Budapest, 1898.
- Szigeti László: *Vétkességi és objektív kártérítés. Polgári jog*, 1925.
- Szilágyi Antal: *A kártérítési jog alapelvei*. Máramarossziget, 1911.
- Szuczák Lajos: *A kártérítési jog fejlődése. Magyar Jogi Szemle*, 1944.
- Ujváriné Antal Edit: *Felelősségtan*. Miskolc, 1997

5. FEJEZET

JOGALAP NÉLKÜLI GAZDAGODÁS

„Nem a törvény, nem a jogtudomány az, ami az emberiségnek díszé. Sőt ezek éppúgy lehetnek átkai, miként áldásai. Ami e téren egyedüli díszé, az a jog eszméjéért lelkesülő, művelt, igazságos ember.”

Grosschmid Béni

Aki másnak rovására jogalap nélkül (*sine causa*) jutott vagyoni előnyhöz, az a másiknak visszatérítéssel tartozik: erre *sine causa conductio*val jogalap nélkül történt gazdagodás visszatérítését célzó keresettel szorítható.

A modern gazdaságban a különböző jogcímenek nyugvó, jogalap nélküli gazdagodást eredményező eseteket még példálózva sem lehet felsorolni. Ezért nem emeltek ki egyes eseteket, hanem általános, *helyettesítő* (*szubszidiárius*) *jellegű tényállásként* a jogalap nélküli gazdagodás csak akkor volt alkalmazható, ha a követelésnek más jogalapja nem akadt. A modern magánjog emelte jogtétellé azt az elvet, hogy senki másnak a kárán nem gazdagodhat (*Code civil*, 1376. §, *Német Polgári Törvénykönyv*, 812. §). A magyar bírói gyakorlat az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (1040–1043. §-ai) és a pandektajogi irodalom alapján dolgozta ki. Önálló, általános, kötelemfakasztó tényállásként először a zürichi kanton polgári törvénykönyve alkalmazta. Az 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat (1780–1764. §) adta meg az önálló elvi alapon álló szabályozását.

Ajánlott irodalom

Almási Antal: Törvényes kötelmek a Tervezetbe. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1904.

Beck Salamon: Kártérítés és gazdagodás. *Polgári Jog*, 1930.

- Benedek Ferenc: A jogalap nélküli gazdagodás kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban. In *Jubileumi tanulmányok*. II. Pécs, 1967.
- Juga Aurél: Osztrák polgári törvénykönyv gazdagodási keresetei. *Erdély részi Jogi Közlöny*, 1912.
- Reichard Zsigmond: Alaptalan gazdagodás visszatérítése. *Magyar Jogásziújság*, 1900.
- Schuszter Rudolf: Az alaptalan gazdagodásnak egy félreértett esete. *Jogtudományi Közlöny*, 1912.
- Szabó Miklós: Társadalombiztosító intézetek alaptalan gazdagodása. *Magyar Jogi Szemle*, 1934.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: Szerződési és gazdagodási kereset. In *Magánjogi fejtegetések*. Budapest, 1890.
- Vági János: Egy kérdés a jogtalan gazdagodás köréből. *Jogtudományi Közlöny*, 1921.
- Weisz Sándor: Alaptalan gazdagodás visszatérítése. *Magánjogi Kodifikációnk*, 1902.
- Zlinszky János: Jogalap nélküli gazdagodás – egykor és ma. *Jogtudományi Közlöny*, 1987/9.

VII. rész

ÖRÖKLÉSI JOG

„A természetnek szent törvénye, hogy a család-
atya gyermekeit minden szükségessel ellássa, s
e törvényt maga a természet oda magyarázza,
hogy az atya gyermekeinek, kik személyét szin-
te sokszorosítják, s életét mintegy halála után
is folytatják, annyit iparkodjék szerezni, hogy
magukat az élet kétes folyásában a nyomortól
tisztelegesen megóvhassák.”

XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű
körleveléből

1. Az öröklési jog általában

Az *öröklési jog* azon jogszabályok összessége, amelyek a meghalt ember vagyonának (hagyatékának) sorsát rendezik. Ezért ezzel az intézménnyel zárul a magánjog – mondta Savigny. Ahogy Unger írta, ez a magánjog rendszerének záróköve.

Az öröklési jog *feladata*, hogy a vagyon az örökhagyó halálával ne váljék gazdátlanná, a rendeltetésszerű felhasználása továbbra is biztosítva legyen, és a család vagyoni alapja se kerüljön veszélybe. Emellett az öröklés intézménye teszi teljessé a tulajdonjogot. A magántulajdon ugyanis csak akkor válik teljes mértékben hatékonyá, ha lehetővé teszik az örökölhetőségét. E jog elvonása vagy korlátozása ugyanis pazarláshoz vezet, és gátolja az értékek felhalmozását. Az emberi élet második szakaszában nem ösztönöz a vagyon gyarapítására, ha az örökhagyó tudja, hogy halála után azt hozzátartozói (például gyermekei) nem élvezhetik.

Az öröklési jog történetét végigtekintve többféle törvényszerűség is felismerhető. Egyrészt az, hogy egy adott társadalom öröklési jogi berendezkedését elsősorban a *tulajdonjogi berendezkedés határozza meg*. A magántulajdon korlátlaná válása nemcsak az élők közötti, de a halál esetére szóló rendelkezést is lehetővé teszi. Másrészt különösen a *Code civil* kidolgozása óta az is közismert, hogy a jövő társadalom alakulása, vagyoni viszonyai milyen összefüggésben állnak az öröklési joggal. *Angliában* a primogenitúrán alapuló feudális öröklési jog vált általánossá a föld öröklésével kapcsolatosan. Minden földet az elsőszülött örökölt, akár föl-

desúri, akár paraszti földbirtokról volt szó. Ez az elv egyben tartotta a nagybirtokot, gyengítette a rokoni kapcsolatokat, viszont erősítette az individualizmust. *Franciaországban* már az ancien régime idején is a földet egyenlően osztották fel az örökösök között. A *Code civil* csupán kötelezővé tette a szokásos eljárást. Elsősorban nem is a demokrácia érdekében, hanem inkább a nagybirtokrendszer elleni intézkedéseként. *Németországban* a legtöbb tartományban az ún. „törzsöröklési rendszer” honosodott meg. Ez nem teljesen azonos az angol primogenitúrával. A hagyatéki birtokot az örököstársak közül a törzsörökös kapja meg, a többieket azonban készpénzben kell kielégíteni. Közép-Európában és így Magyarországon is a földet a család, a nemzetség birtokolta. A tulajdonlás tekintetében a közösség uralkodott az egyén felett. A rokoni szálak így sokáig erősek maradtak, és az osztott öröklés elvét alkalmazták.

Az öröklési jogban történetileg két fő elv ütközött egymással:

a) A hagyatéki feletti *szabad rendelkezési jog*.

b) A *családi kapcsolat védelme*, vagyis a vagyon sorsát nem bízzák a családfő kénye-kedvére. Ezért korlátozták a szabad akaratot. Ezért az öröklési jog szokásai nem diszpozitívak, hanem jórészt kógensek, amelytől eltérésnek helye nincs.

Az európai öröklési jog fejlődése a középkortól kezdődően a legújabb időkig a családi uralomtól mindinkább függetlenné válva a középpontjába az egyén szabad rendelkezése került. Ezzel együtt a kógens szabályozás területe csökkent, és helyükre diszpozitív szabályok léptek.

A természetjogászok a tulajdonos rendelkezési jogaként fogták fel. Hugo Grotius az öröklési jogot a természetjogban gyökerező jogosultságnak tartotta. Hasonlóképpen nyilatkozott Pufendorf és Christian Thomasius (1655–1728) is. A korlátlan végrendelezési szabadságot vallotta Immanuel Kant (1724–1804). *Anfangsgründe einer metaphysische Rechtslehre* (34. §). Ezeket az elveket tükrözte a *porosz Landrecht*, és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*. (Egyébként a végrendelezési szabadság igazi hazája Anglia és az Amerikai Egyesült Államok.)

Magyarországon a *rendi magánjog* a korabeli közjognak alárendelten alakította ki az öröklési jogot. Az öröklési jog függött az örökhagyó rendi állásától, az örökös személyétől, és jelentősége volt a vagyon eredetének és minőségének is. A fő szokás a fenti elveknek megfelelően kialakított *törvényes öröklés*. Nem ismerték az *unitas hereditatis* római jogi fogal-

mát, hanem eltérő volt az öröklési rendje a földnek, a háznak, a fegyvereknek, családi okiratoknak, személyes tárgyaknak, állatállománynak stb.

A *törvényes öröklésnél* először örökölték a lemenők, aztán a felmenők, és ha ilyenek nem voltak, akkor az oldalági rokonok. A leszálló öröklésnél az örökhagyó törvényes fiúgyermekai örökölték egyenlő részben, kivéve az atya családi házát, ami a legfiatalabb fiúnak járt, és a családi iratokat, amelyeket a legidősebb testvér kapott meg. A *lánygyermek*ek fivéreikkel egyenlő részben örökölték a szerzett vagyonban, ha az adományos jóváhagyta, és az adománylevélben az öröklést a lánygyermekekre is kiterjesztették az adományozott jószágokban, az ősi és szerzett anyai vagyonban és az ingóban, kivéve a levéltárat, fegyvereket. (A zálogos ingatlan is ingónak minősült.)

Az örökhagyó feleségét *özvegyi jog* illette meg megfelelő lakhatásra és ellátásra, illetve ha újból férjhez kívánt menni, a kiházásításra.

Végrendelkezni a magyar nemesi jogban csak az ingókról és a nem adomány révén szerzett birtokról lehetett. Ósíról csak akkor, ha az örökhagyónak nem maradtak örökösei.

Az *1848-as áprilisi törvényekkel* megszűnt a rendi partikularizmus. Megvalósult a törvény előtti egyenlőség és a római jogból kölcsönzött egyetemleges örökösödés (*successio universalis*) elve. A vagyon mint egységes egész szállt át ezután az örökösökre. (Ezt erősítette meg az 1852. november 29-ei ősiségi nyílt parancs is.) Minden egyes örökös az egész vagyont eszmei hányadoknak megfelelően örökölte. Az ingatlan nem képezte külön örökösödés tárgyát. Az örökös tehát az örökhagyó egyetemes jogutódja lett. A szerzés egy aktussal ment végbe a vagyonhoz tartozó összes vagyontárgy tekintetében, amely kiterjedt az aktívumokra és a passzívumokra egyaránt.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* a tulajdonos szabadságából kiindulva a törvényes öröklési rendet csak szükségmegoldásnak tekintette a végrendelettel szemben. A család védelmében azonban bevezette a *köteles rész* intézményét.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok pedig bevezették az *ági öröklés* intézményét, amely sokáig vita tárgya lett a magyar magánjogi irodalomban.

Ezután az *öröklés jogalapja szerint háromféle öröklést* különböztetett meg:

1. A *törvényes öröklés*, amely a nevét onnan kapta, hogy az öröklés rendje közvetlenül a törvény szövege szerint történik.

2. A *végintézkedésen* alapuló öröklés. Az örökhagyó végrendelettel vagy öröklési szerződéssel a törvényes öröklés rendjének felretételével rendelkezik vagyonáról.

3. *Köteles rész*. A törvény az örökhagyó vagyonából bizonyos részt akkor juttat a leszármazóknak vagy szülőknak, ha a végrendelet másokat nevezett meg kedvezményezettnek.

2. Törvényes öröklés

Törvényes öröklésnek (*intestat öröklésnek*) akkor van helye, ha az örökhagyó nem készített érvényes végrendeletet. A legtöbb ember ugyanis nem tesz végintézkedést. Ilyenkor a hagyaték sorsát a törvénynek kell rendeznie. A törvényi öröklés szabályai a hagyaték sorsát az emberek jogérzetének és az örökhagyók általában feltehető akarátának figyelembevételével szabályozták.

Az örökhagyó után a lemenők és az özvegy is részesülnek az örökségből. A hagyatékot tulajdonul a leszármazók kapják, az özvegyasszony (az özvegy férj nem) megkapja a vagyon özvegyi haszonélvezetét haláláig vagy az újabb férjhezmenetelig. Ha az örökhagyó mindegyik gyermeke él, mindegyik egyenlően örököl. Amennyiben az egyik meghalt, vagy egyébként (például méltatlanság miatt) kiesett az öröklésből, a reá eső részt az ő leszármazói mint törzs viszik el. Mivel az unokák szülőik részét viszik el, ezért nem minden unoka örökrésze egyenlő. Ha az egyik elhalt fiúnak két gyermeke maradt, a másiknak négy, az előbbinek a gyermekei fejenként kétszer annyit kapnak, mint a másikai. Ezt a megoldást *törzsöröklési rendszernek* nevezték.

A *házasságon kívüli gyermek* (a korabeli elnevezés szerint az ún. *törvénytelen gyermek*) 1848 előtti jogunkban egyik természetes szülőjétől sem örökölhetett (*Hármaskönyv*, I. rész, 106. és 108. cikk). A kánonjog ugyan enyhített a római jogi eredetű merev és igazságtalan szabályozáson, de ez összességében nem sok eredményt hozott. Ez a méltánytalan joggyakorlat a házasságon kívüli kapcsolatokért az ártatlan gyermeket büntette. A XIX. századi közfelfogás már sok szempontból változtatást

hozott. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* lehetővé tette az anya utáni öröklést. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 9. §-a ezt arra az esetre tette lehetővé, ha az anyának törvényes gyermekei nem voltak. A Kúria 79. számú döntvényében (1906. november 9-én) kimondta, hogy a végrendelet nélkül elhalt anya hagyatékára nézve a törvénytelen gyermeknek törvényes leszármazó létezése esetén is van törvényes öröklési joga. A rokonok utáni öröklés azonban csak jó néhány évvel később alakult ki. A törvénytelen gyermeknek a természetes apa után továbbra sem volt törvényes örökösödési joga még akkor sem, ha a természetes apa elismerte az apaságot. A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat tette meg az első óvatos lépést az apai örökség irányába. Az 1794. §: „Atyjának hagyatékában más örökös nemlétében az államkincstárt megelőzve a házasságon kívüli gyermek a törvényes örökös, ha atya őt közokiratban a magáénak elismerte.” Enyhítettek a jogi terminológia pejoratív kitételén is. A törvénytelen gyermek elnevezés helyett a házasságon kívüli gyermek kifejezést használták ezután.

Végül az 1946. évi 29. tc. 19. §-a mondta ki, hogy a házasságon kívüli született gyermek ugyanolyan szabályok szerint örököl atyja, anyja, atyái és anyai rokonai után, mint a házasságból származó gyermek.

Ha az elhaltak leszármazója nem maradt, akkor az őt *túlélő házastársa* lett az örökös. A házastárs öröklésénél már szerephez jutott az a kérdés, hogy a hagyatéki vagyonban az ingatlanok közül mi az ági vagyon és mi a szerzeményi vagyon.

Az *ági öröklés* történeti alapja az *ösiség*. Az Országbírói Értekezlet az *ösiségnek* a forgalmat gátló részét továbbra is eltörlelendőnek tartotta, de az öröklési jogban, ha nincsenek leszármazók, továbbra is alkalmazandónak javasolták. Deák Ferenc szerint igazságosabb az, hogy miközben biztosítják az özvegy tartását, lakhatását, a vagyont az örökli, akire az örök-hagyó gondolna, ha végrendelkezne. Ez méltányosabb megoldás, mintha továbbra is az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* megoldásainak megfelelően a vagyon az özvegy révén egy másik családba kerülne át. Azok az ingatlanok, amelyek az örök-hagyó felmenőtől örökölt vagy kapott – leszármazók és végintézkedés hiányában –, abban a családban marad, amelyik azt a vagyont szerezte. Különösen rövid ideig tartó házasság esetében tartották ezt logikusnak (lásd Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, 9–12. §-ok).

Az ági öröklés intézményét az 1871. évi magyar jogászgyűlés feudális maradványnak minősítette, és javasolta, hogy szüntessék meg. *Teleszky István* 1882. évi öröklési jogi törvényjavaslata csak az osztályos testvérek körében tartotta volna meg. *Grosschmid Béni* ezért egy másik törvényjavaslatot készített, amely síkraszállt az ági öröklés mellett. Ennek hatására *Szászy-Schwarcz Gusztáv* két szülői és nagyszülői parentélára korlátozva *Grosschmid Béni* elveit foglalta bele az *1900-as Polgári Törvénykönyv tervezetébe*.

Ha nincs sem lemenő, sem házastárs, akkor a szülők vagy az elhalt szülők gyermekei örökölnek. A német eredetű, az ún. *parenteláris* vagy csoportöröklési rendet alkalmazták. (A *parentéla* tudományos műszó, a törvénykönyvek nem használták. A latin *parens*ből alakították ki.) A szülők, a nagyszülők stb. leszármazói egy-egy csoportot alkottak. A távolabbi csoport csak akkor örökölhetett, ha nem volt már a közelebbi csoportban élő. (Az első parentélába tartoztak az örökhagyó leszármazói, a második parentélába a szülők, illetve ezek leszármazói stb.) Az egyes parentélakon belül a megosztás törzsek szerint történik, a második és következő leszármazói csoportban pedig ezenfelül ágak szerint is, vagyis mindegyik parentéla annyi törzsre oszlik, ahány feje van a parentélának, és ha valamelyik törzsben nincsenek örökösök, a vagyon ugyanannak az ágnak a másik törzsére, és ha azon az ágon egyáltalán nincs örökös, a másik ágra száll. A parentélák szerinti – római jogi eredetű – öröklési rend volt az uralkodó a régi német jogokban, az angol ingatlanjogban, és ezt követte az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* is. A parenteláris rendszer is sok esetben méltánytalan módszernek bizonyult, hiszen így az örökhagyótól különböző távolságra levők egyszerre örököltek. Például az örökhagyó egyik testvére konkurált a másik testvér unokájával, holott a testvér másod-, míg a másik testvér unokája negyedfízigleni rokon. Ezeket a hátrányokat, amelyek minden öröklési rendben előfordulhatnak, bőven ellensúlyozták a parenteláris rendszer előnyei: a család természetes tagolásának megfelelés, könnyű áttekinthetőség, a véletlenek kisebb szerepe stb. Sok más országban ugyanis a római jogi eredetű íz-graduális öröklési rendet alkalmazták, amelynél a rokonságnak az íz szerinti közelsége a meghatározó.

Ha egy szülő sincs, és leszármazók sincsenek, vissza kell menni a nagyszülőkhöz és ivadékaikhoz. Ha nagyszülők sincsenek, akkor a dédszülők

jönnek és így tovább. Ha a legtávolabbi rokont sem lehet felkutatni, akkor az államkincstárra száll a vagyon.

Az osztályra bocsátás (*conferálás, collatio bonorum*) abból az elvből indult ki, hogy az örökhagyó gyermekei a hagyatékából egyenlően osztoznak. Amikor azonban az egyik-másik leszármazó még az örökhagyó életében valamilyen jelentős értéket kapott, akkor a hagyaték csorbult. Nem volna igazságos, és rendszerint az örökhagyó szándékának sem felelne meg, hogy ez ugyanúgy részesüljön a hagyatékából, mint az, akinek az örökhagyó életében semmi sem jutott. Az ilyen igazságtalanság kiegyenlítésére szolgál az osztályra bocsátás intézménye (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 2141. §).

3. Végintézkedésen alapuló öröklés

Végintézkedés az örökhagyó halála esetére szóló egyoldalú nyilatkozattal, végrendelettel vagy öröklési szerződéssel történik. A végrendelet a javakról halál esetére tett egyoldalú intézkedés. A végrendelet bármikor visszavonható, az örökösödési szerződés egyoldalúan nem vonható vissza.

A végintézkedés alapján történő öröklés a római és kánonjogi gyökerek alapján alakult ki Magyarországon. Már Szent István (II. 5.) mindenkinek megadta azt a jogot, hogy javait özvegyének, fiainak és leányainak vagy más rokonainak vagy az egyháznak hagyja. Az első Aranybulla (1222. évi 4. tc.) megengedte, hogy a serviens fiúgyermek nemlétében vagyonának háromnegyedéről szabadon végrendekezzen. (Egy negyed-rész a leányörökösöket illette.) Az Aranybulla 1351. évi felújítása viszont ezt a rendelkezést kifejezetten megszüntette. A rendi jog, az ősiségi jog alapján rendkívül szűk keretek közé szorította vissza a végintézkedést. Csak a szerzeményi javakra engedte meg (*Hármaskönyv*, I. rész, 51. és 57. cikk). A végrendeletre vonatkozó szabályozással kapcsolatban a XVIII. századig jórészt a kánonjog volt a meghatározó. Ezért érvényességét is az egyházi bíróság állapította meg. Az 1715. évi 27. tc. szabályozta az alaki kellékeit. Egyúttal megszüntette azt a római jogból fennmaradt szabályt is, amely szerint csak az a végrendelet hatályos, amelyik az örökhagyó egész vagyonáról rendelkezik.

A természetjogi felfogás térhódítása tette általánossá a végrendekezési szabadság gondolatát, amely a tulajdon szabadságának a következménye. A magyar magánjog az 1848-as áprilisi törvények óta fogadta el ezt az elvet. A magyar bírói gyakorlat is kétség esetén mindig az örökhatyó valódi akaratát kereste. Ez annyira magától értetődőnek tűnt, hogy törvényeink csak a végrendelet alakításait szabályozták (1876. évi 16. tc. és 1874. évi 35. tc.).

Hagyomány (*legatum*) a halál esetére való juttatás a hagyatékból anélkül, hogy az örökhatyó a kedvezményezett a juttatással az örökhatyónak universalis successorává válna.

A hagyomány tehát különös jogutódlás (*singularis successio mortis causa*), aminek lehetőségével Magyarországon nagyon ritkán éltek.

Az öröklési szerződés olyan kétoldalú jogügylet, amelyben az egyik fél – az örökhatyó – a vagyonáról halál esetére szóló intézkedést tesz (örökösnevezés, hagyományrendelés) szerződéses kötöttséggel akár a másik szerződő félnek, akár harmadik személy javára (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 1968. §).

4. Köteles rész

A köteles rész (*legitima portio*) intézménye a római jogban (*digestákban*) fejlődött ki. Innen vette át a német jog mint a végrendekezési szabadság méltányos korlátozását. A francia és az olasz jogban olyan korlátozások érvényesültek, amelyek szerint ha az örökhatyónak leszármazója vagy felmenője maradt, akkor vagyonának bizonyos százalékáról érvényesen nem rendelkezhetett. Az angol jogban a végrendekezés szabadságának korlátozása miatt a köteles részt sem engedélyezték.

1848 előtti magyar magánjog a köteles rész intézményét nem ismerte, de végrendekezni egyébként is csak a szerzeményi vagyonról lehetett. A fiúgyermeket (gyermekeket) azonban még a szerzeményi vagyonból sem lehetett ok nélkül teljesen kirekeszteni.

A végrendekezési szabadság lehetővé tétele után vált szükségessé a család védelme. Ezért, bár a köteles rész intézményét az *Oszták Polgári Törvénykönyv* (763. §) a római jogi források alapján vezette be Magyarországon, az Országbírói Értekezlet is fontosnak tartotta fenntartani

(Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, 7–8. §) az örökhatóság legközelebbi utódjára vonatkozóan. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* minden felmenőnek biztosította a köteles részt, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok csak a szülőknek. Ekkor még a törvényes osztályrész terminológiát használták, ami nem fejezte ki pontosan a jogintézmény valós tartalmát, csak később vált általánossá a köteles rész elnevezés a német *Pflichtteil* szó magyar fordításaként.

A magyar bírói gyakorlat e néhány paragrafusból kiindulva fejlesztette ki a köteles rész részletes szabályozását. Rendszerint pénzben kellett kiadni, csak kivételesen engedték annak természetben való kiadását, ha a végrendeleti örökös ezt kérte, és a köteles részre jogosult ebbe beleegyezett (Kúria 3453/1897. számú határozata). Szemben a *Code civil* megoldásával, mert míg Franciaországban a földbirtok felaprózása volt a cél, addig Magyarországon a föld egyben tartása.

Ajánlott irodalom

- Alföldy Ede: A törvényes öröklés alapelvei. In *Magánjogi kodifikációnk*. Budapest, 1902.
- Barna Ignác: *Az öröklési jog reformkérdései*. Budapest, 1898.
- Barna Ignác – Ewiczkey Gábor – Kégl János: *Az ági öröklésről. Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1898.
- Baross János: *Agrár öröklési jog*. Budapest, 1902.
- Beck Salamon: *A köteles rész jogállása*. Budapest, 1813.
- Bozóky Alajos: *A köteles részről*. Nagyvárad, 1831.
- Dell' Adami Rezső: *A köteles rész*. H. n., é. n.
- Engel Kornél: *Az ági öröklés intézménye*. Budapest, 1918.
- Engel Zsigmond: *A házasságon kívül született gyermek örökjogáról*. Budapest, 1904.
- Eniczkey Gábor: *Örökösödési jogunk áttekintése a jogfejlődés szempontjából*. Budapest, 1978.
- Jancsó György: *A magyar özvegyi jog*. Budapest, 1895.
- Katona Mór: *A törvényes öröklés a magyar jogban*. Budapest, 1872.
- Katona Mór: *Kötelesrész. Jogtudományi Közlöny*, 1872.
- Kenyeres Béla: *A végrendelet*. Budapest, 1928.
- Kern Tivadar: *A magyar öröklési jog mai érvényben*. Budapest, 1896.

- Lengyel Zoltán: *Osztályrabocsátás. Az örökösársak jogállása az osztályrabocsátással kapcsolatban.* Budapest, 1946.
- Magyary Géza: *A rokonok törvényes öröklési rendje 1848 előtti jogunkban. Magyar Igazságügy,* 1890.
- Matlekovits Sándor: *A magyar örökösödési jog alapelvei.* Pest, 1864.
- Örökjog alapelvei a magyar polgári törvénykönyv tervezetében. *Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1883.
- Pólay Elemér: *Kísérlet az öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század elején.* Szeged, 1974.
- Pólay Elemér: *Öröklési jog.* Budapest, 1957.
- Rácz Barnabás: *A kúria és az öröklési jog a XX. század kezdetén. Jogtörténeti Szemle,* 2004.
- Suhajda János: *A köteles rész. Akadémiai Értesítő,* 1865–66.
- Szabó József: *A magyar örökösödési jog alapelvei, azoknak eredete, jogtörténeti fejlődése s legújabb alakulása, tekintettel a római és canonjog befolyására.* Pest, 1864.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Az ági öröklés kérdése.* Budapest, 1898.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *A polgári törvénykönyv örökjogi tervezete és indokolása.* Budapest, 1900.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *A rokonok örökségének korlátozása.* Budapest, 1918.
- Szentkirályi Gábor: *Anyagi és eljárási magyar öröklési jog, különös tekintettel az arra vonatkozó curiai döntésekre és miniszteri rendeletekre.* Budapest, 1904.
- Szokolay István: *Örökösödési törvényein múltja és jövője. Törvénykezési Szemle,* 1862.
- Teleszky István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához.* Budapest, 1876.
- Teller Miksa: *Az ági öröklés múltja és jövője. Jogtudományi Közlöny,* 1930.
- Tóth Lajos: *Örökösödési jog.* Debrecen, 1932.
- Tóth Lőrinc: *A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal összehasonlítva. Akadémiai Értesítő,* 1860–1863.
- Vékás Lajos: *Öröklési jog.* Budapest, 1995.
- Weinmann Fülöp: *Végrendeleti öröklés a magyar általános polgári törvénykönyv szerint.* Budapest, 1901.
- Weiss Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása, történeti alakulása és fejlődési tendenciái.* Budapest, 1984.
- Zlinszky Imre: *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés.* Budapest, 1877.
- Zsögöd Benő: *Magánjogi tanulmányok. I–II. kötet.* Budapest, 1901.

VIII. rész

A MAGYAR KERESKEDELMI JOG TÖRTÉNETE

„Ha a hegyek és tengerek az embertörzseket elválasztják, ha polgár alkotmányok és vallások, nyelvek és szokások, és ahol félnék, hogy ellenes politikai a népeket elkülöníti, a kereskedelem jótékony és baráti egyesületet alkot közöttük. Az Istennek valamennyi intézetei között az emberek nevelésére egy sincs oly hatalmas működő, egy sincs, melytől egygyé rokonulásukat reménydúsan lehetne várni.”

Karl von Rotteck

1. FEJEZET

A KERESKEDELMI JOG KIALAKULÁSA

„Kereskedést, szorgalmat a törvény nem teremthet; a törvény csak ezeknek akadályait hátríthatja el, a többbit az idő és a nemzet ereje és gondossága fejt ki.”

Deák Ferenc

A kereskedelmi jognak az a fajta elkülönülése az általános magánjogoktól, amely a magyar kereskedelmi jogtudományban, illetve a magyar kereskedelmi törvényben is megfigyelhető (szemben a svájci és az angol felfogással), nem kizárólagos elv, hanem hosszú történeti fejlődés eredményeként alakult ki. Az ókori népeknek még nem volt önálló kereskedelmi joguk. A javakat termelőkötől a fogyasztókhoz juttató tevékenységet ekkor még nem vonták különleges szabályozás alá. A kereskedelmi jogot a rómaiak nem ismerték. A *jus commerciale* kifejezést (ahogy a középkorban latinul a kereskedők jogát nevezték) például Papinianus nem értette volna meg. Nem különült el ugyanis a kereskedők, a vállalkozók rendje, nem alakultak ki jogi személyiséggel rendelkező kereskedelmi társaságok. A kereskedőknek sem a jogi, sem a közgazdasági fogalmát nem ismerték. A rómaiak *jus gentiuma* sem volt a jogszabályoknak önálló, különvált egysége, mint a későbbi kereskedelmi jog, bár Jhering azt a rómaiak kereskedelmi jogának nevezte. A rómaiak *jus gentiumában* ugyanis bizonyos kereskedelmi jellegű cselekmények különös, az általánostól eltérő elbírálásban részesültek. Például a *receptum nautarum*, *foenus nauticum*, *lex Rhodia de jactu mercium*... stb. Figyelmet érdemel még a kereskedelmi jog szempontjából az *actio redhibitoria*, *actio quanti minoris*... stb. is.

A görög és római felfogás azonban örökségül hagyta a későbbi koroknak – különösen a középkornak – a *kereskedelemellenesség gondolatát* és

érvrendszerét, amely kiegészülve a kánonjog kamat- és kereskedelemellenes felfogásával, a kereskedelmi jognak az általános magánjogtól való elkülönülését segítette elő. Már Platón és Arisztotelész filozófiája elítélte a sivár anyagiasságot, és szegyenletesnek tartották a pénz kamatjövedelmét. Szerintük ugyanis a kereskedelem megrontja a jó erkölcsöket. Platón szerint „jobb, ha a Minótaurusz felfalja az athéniakat, mintsem hogy kereskedést és hajózást űző nemzet legyen”. Nem véletlen talán az sem, hogy mind a görögöknél, mind a rómaiaknál a kereskedelem és a tolvajlás istene (*Hermész, Merkúr*) azonos személy volt. Ezért Rómában a szenátorok a köztársaság első éveiben és a császárság első évszázadaiban nem foglalkozhattak kereskedéssel (kivéve a gabona- és rabszolga-kereskedést). Egy császári rendelet az olyan asszonyt, aki nyilvánosan kereskedéssel foglalkozott (*quae mercimoniis publice praefuit*), egy sorba állította a rabszolgákkal, kéjnökökkel. Cicero szennyes mesterségnek nevezte, amely beszennyezi a római polgárt. Szerinte a kereskedő nyeresége szinte csak csalásból eredhet, mert csak úgy tehet szert nyereségre, ha hazudik, és így rászedi a vásárlót. Pénzt kölcsönözni pedig olyan rossz, mint a gyilkosság. Ennek a korszaknak a terméke a mondás: „Pecunia pecuniam non parere potest” (vagyis „Pénz pénzt nem szülhet”).

A középkori gondolkodás ebben a kérdésben híven követte az antik hagyományokat, bár Krisztus e szavakkal fedtte meg a rest szolgát, aki a reábizott talentumot elásta: „Oda kellett volna adnod az én pénzemet a pénzváltónak, hogy megjövet kamatostul kaptam volna vissza” (Mt. 25, 14–30). A művelt társadalomban és irodalomban mégis uralkodóvá vált a kereskedelemellenes mentalitás. Lukács evangéliumának egy mondatát értelmezték Alexandriai Kelemen véleményének megfelelően a *Vulgatában*: „Adjatok kölcsön, semmit sem várva érte.” Ez a felfogás vált uralkodóvá a középkorban. Gratianus *Dekretumában* megállapította, hogy „a kereskedő ember aligha vagy talán sohasem tetszik a jó Istennek... És éppen ezért egy kereszténynek sem szabad kereskedőnek lennie, vagy ha az akarna lenni, zárassék ki az Isten egyházából.” (Ez a tétel egészen a XV. századig érvényben volt.) Szent Chrysostomus – Aranyszájú Szent János – konstantinápolyi pátriárka a kereskedőktől megtagadta a lelki üdvösséget. Aquinói Szent Tamás nagyon veszélyesnek és sikamlósnak tartotta, ha egy nép a kereskedelemről él, mert szerinte a kereskedés nyereségvágyóvá, elpuhulttá és a háborúra alkalmatlanná teszi az embe-

reket. A kánonjog az általános magánjog dogmájává tette a kamattilalmat, az ún. *uzsoratant*, a le nem olvasott pénz kifogását, a felén túli sérelmet, a jogcím kifejezett megjelölésének követelményét.

Különösen a *kamatvétel tilalma* hatott sajtósan a külön kereskedelmi jog kialakulására. Aquinói Szent Tamás tanítása ezen a téren is követésre talált: „Az emberi dolgokban a polgári törvények határozzák meg az igazságot. Ezek azonban megengedik a kamatot, tehát úgy tetszik, hogy a kamatszedés meg van engedve...” Ám ennek ellenkezője, amit Mózes mond: „Ha pénzt adsz kölcsön... ne vess ki reá kamatot.” Arisztotelész is azt tanítja: „A pénzt azért találták ki az emberek, hogy csereeszköz legyen... Ezért magában véve tilos a kölcsönadott pénzért bért szedni.” IX. Gergely pápa még a tengeri kölcsönt (*commenda*) is uzsorának minősítette. Ez a felfogás tükröződött az európai országok törvényeiben is. Így Magyarországon például az 1622. évi 46. tc. 2. §, *Hármaskönyv*, I. rész, 8. cikk, 1647. évi 144. tc., 1715. évi 51. tc., 1723. évi 120. tc. stb. A kamatvétel tilalmát egyébként Angliában 1671-ben, Franciaországban csak 1789-ben szüntették meg. Magyarországon az 1868. évi 31. tc., szemben a korábbi szabályozással, a 6%-ig terjedő kamatot törvényesnek ismerte el. A törvény 1. §-a kimondta, hogy „a szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozása megszüntetvén, azt a szerződő felek írásbeli szerződés által tetszésük szerint állapíthatják meg”.

A középkori gazdasági és társadalmi körülmények is ezeket az elveket erősítették meg. A népvándorlás viharai, majd az arab invázió miatt az európai lakosság a szárazföld belsejébe szorult, ahol kénytelen volt önelátásra berendezkedni. Az így készült terméket gyatrák voltak ugyan, de nem kerültek semmibe sem a földesúrnak. Így a pénzre nem is volt szükségük. Egyetlen jövedelemforrásnak a földművelést tartották. A vagyont állandó nagyságúnak tekintették, melyet nem munkával, hanem például hadi érdemekkel lehetett megszerezni. Ezért úgy vélték, hogy meggazdagodni csak kizárólag mások rovására lehet. Adásvételre csak kivételes esetekben: természeti csapások, rossz termés, háború stb. miatt került sor. Az ilyen helyzeteket nyereszkezdéssel a maguk javára fordítók, érthető módon, rendkívüli erkölcsi és tényleges büntetésben részesültek. A vándorkereskedőkre babonás félelemmel tekintettek. Marginális csoportnak számítottak, akiknek nincs hazájuk, saját közösségük. (A nemzetköziség gondolata már ekkor megfogalmazódott.)

A hosszú pangás után azonban a XI. századtól újra megindult a *gazdasági fellendülés*. (1096-ban kezdődött az első keresztes hadjárat, amely ismét biztosította a Földközi-tenger kereskedelmét Európának.) 1200-ig a kontinens lakossága megkétszereződött, a városi lakosság tízszeresére növekedett. A városnak ezt a dinamikus fejlődését a kereskedelem alapozta meg. Az iparosok és a kereskedők szorosan együttműködtek a saját jogaik elismertetése érdekében. (Ebben az időben nem lehetett éles határvonalat húzni iparos és kereskedő, kiskereskedő és nagykereskedő között.) Először Itáliában sikerült elérniük, hogy azokat, akik az áruforgalmat hivatásszerűen bonyolítják le, valamint a kereskedők által megkötött ügyleteket sajátos jogi elbírálásban részesítsék. Ezeket az elveket az egyre növekvő vagyoni erejükre támaszkodva, a városok társadalmi presztízsük erősödésével tudták kivívni, sőt annak közérdekű jelleget kölcsönözni. Így alakult ki a közvetítő kereskedelemmel, vállalkozásokkal foglalkozókra vonatkozóan *külön jogként (jus singulare)* a kereskedők joga, a *jus mercatorum*. Vagyis az a jog, amely a kereskedők egymás közti viszonyaira vonatkozott, és amelyet választott bíráik alkalmaztak. Ahol a város majdnem kizárólag kereskedőkből állt, ott a városi jog megegyezett a kereskedők jogával (ilyenek voltak például a Hansa-városok), ahol viszont a kereskedők a városi polgároknak csak egy részét képezték, ott a kereskedők külön osztályt vagy szövetséget (*Gilde*) alapítottak, amelynek saját joga volt. Így vált el a kereskedelmi jog az általános magánjogtól:

1. A kereskedők befolyása nem terjedt ki olyannyira, hogy érdekeiknek általános érvényt tudtak volna szerezni, be kellett érniük azzal, hogy a kereskedelmi jog csak a saját tevékenységi körüket fogja át.

2. A rendi társadalomban minden rendnek, foglalkozásnak külön jogai, privilégiumai voltak. Különösen érvényesült ez a kereskedőkre, mert ők még jobban elkülönültek a tradicionális foglalkozásoktól, hiszen ők nem a zárt közösségeken belüli, hanem azok közötti kereskedelmi forgalmat bonyolították le.

3. A kereskedelmi jog kifejlődését elősegítette a középkori kereskedelem erős testületi szerveződése is. Csak azt ismerték el kereskedőnek, aki a kereskedők által alakított testületek, céhek tagja volt. (Aki a kereskedelmi cégjegyzékbe be voltak jegyezve.) Ezek a testületek számos kiváltsággal rendelkeztek, választott elöljáróik révén autonóm igazgatásuk volt, statútumokat alkothattak, és tagjaik felett bírászkodhattak.

4. A konzervatív, merev formalizmusokkal terhelt magánjoggal, a kánonjog uzsoradogmaival szemben egy új, dinamikusan fejlődő, a szerződési szabadság alapján álló jogágot kellett létrehozni, ahol istenítéletek és párbaj helyett pozitív, racionális jogszabályok szerint bírálták el a jogvitákat. A gazdasági fellendüléssel együtt tehát megindult a római jog feltárása is. A görög és római világ, amely szellemileg a középkor elején meghódította legyőzöit, most másodsor is döntő hatást gyakorolt Európára. Az itáliai egyetemeken, elsősorban Bolognában feltárt római jog révén a kereskedelmi jog új minőséget teremtett. (Például a kereskedelmi jogot átható *bona fides* a római jogból került át.) Jogosan mondhatta tehát az itáliai városállamok jogáról Goldschmid, a német kereskedelmi jogtudomány híres tudósa, hogy „egyenrangúan állnak a klasszikus római jogtudomány örök alkotásai mellett”.

5. Az elkülönülésre szükség volt processzuális okokból is. A kor bírósági eljárása hosszadalmas és nehézkes volt. Ezért a kereskedők saját ügyeiket inkább külön kereskedelmi bíróságok elé vitték, ahol gyors ítéletre és végrehajtásra számíthattak.

Az így kialakult jog tehát a kor szubjektív felfogásának megfelelően a kereskedelem, a kereskedők külön joga lett. Nem *jus speciale*, hanem *jus singulare*. Nem az ügyek természete szerint különült el elsősorban, hanem a jogalanyok szerint. Kialakult a kereskedelmi jog legtöbb alapintézménye, amely meghatározta a későbbi jogfejlődést. Erre a leglátványosabb bizonyíték, hogy a rendi jog hagyományaként mindvégig megmarad az a nézet, hogy az ingatlanra vonatkozó szabályozás nem tartozhat a kereskedelmi jog hatáskörébe (lásd német kereskedelmi törvény, 274. cikke, magyar kereskedelmi törvény, 262. §). Annak ellenére, hogy ezt semmi sem indokolta, a viszonyok jogi természete független attól, hogy azok ingóra vagy ingatlanra vonatkoznak (például ingatlanspekuláció).

A kereskedelmi jog anyaga kezdetben a *kereskedők szokásaiból* táplálkozott, azaz elsősorban szokásjog volt. Ezeket fejlesztették tovább a kereskedelmi bíróságok (*consules mercatorum*) döntvényei, melyek közül a leghíresebbek a genovai törvényszék döntvényei voltak (*Decisiones Rotae Genuae de mercatura et pertinentibus ad eam 1252*). Részben a kereskedelmi szokásjogot foglalták írásba a kereskedelmi testületek, illetve városok statútumai, melyek gyakran fejedelmi jóváhagyást is elnyertek (Milánó, 1170; Velence, 1255). A kereskedelmi jog egyes jogin-

tézményei: a cég, a cégvezetés, a tőzsde, a bank, a csőd, a váltórendtartás stb. tárgy szerinti összeállítást nyertek az egyes német államok városi jogaiban. A kereskedelemre, kereskedőkre vonatkozó törvények, uralkodói rendeletek kibocsátása Angliában az 1215. évi *Magna Chartával* kezdődött, amely rögzítette a kereskedők szabadságjogait. A részletesebb törvényi szabályozás 1283-tól vált folyamattá. A kereskedelmi jogot *Franciaországban* foglalták rendszerbe Colbert utasítására Jacques Savary (1622–1690) kereskedő által (aki már néhány évvel korábban *Le parfait négaliaud* címmel írt könyvet a kereskedelmi jogról) megszövegezett *Ordonnance du commerce* (1673) címmel kiadott rendeletben, melyet ezért *Code Savary*nak is neveztek. Ez az *ordonnance* volt egyben a *Code de commerce* egyik példaképe. XIV. Lajos egy másik rendelete a tengerjogot szabályozta – *Ordonnance sur la marine* (1682. augusztus). Az iparosokat is a kereskedelmi jog hatálya alá vonta. (Ugyanez Németországban Miksa császár 1508. évben kiadott rendeletével történt.)

A modern kereskedelmi jog először Franciaországban alakult ki. A francia forradalom ezen a téren is változást eredményezett. A *kereskedelmi szabadság* elvét a francia nemzetgyűlés már a forradalom első intézkedései között elfogadta 1789. augusztus 4-én éjjel, és azt az 1791. március 2-ai törvény is biztosította. Az 1791-es alkotmány bevezető része és az 1793-as alkotmány 13. §-a is tartalmazta. Az új viszonyoknak megfelelő részletes szabályozásra, átfogó kodifikációra is szükség volt, ezért már az alkotmányozó gyűlés elhatározta annak elkészítését. A tényleges munkálatokra azonban csak 1801-től került sor, amikor konzuli rendelettel egy héttagú bizottságot küldtek ki Chaptal miniszter vezetésével. A bizottság még abban az évben elkészült tervezetével, amelyet a kormány kinyomtatott, és véleményezésre megküldött a bíróságoknak, ügyészségeknek és a kereskedelmi testületeknek. Az általuk javasolt változtatások figyelembevételével a bizottságnak 3 tagja a tervezetet átdolgozta, és az államtanácshoz felterjesztette. A munka ezután egy időre elakadt, mert mindenki inkább a *Code civil*lel foglalkozott. 1806-ban azonban feltűnést keltő csődök következtek be, amelyek az egész francia társadalom figyelmét az akkori csődjog hiányaira irányították. Ekkor Napóleon parancsára újra elővették a tervezetet, és a bizottság 1806. november 4-e és 1807. augusztus 29-e között 61 ülést tartott, ezekből négyen a császár elnökölt. A tárgyalás után a *Code de commerce* 1807-ben lett törvény, és 1808. január 1-jén lépett hatályba.

A francia kereskedelmi törvény 4 könyvre oszlik:

I. könyv: Kereskedelemről általában, különösen (1–7),

1. cím: A kereskedőről,

2. cím: A kereskedelmi könyvekről (8–17),

3. cím: A kereskedelmi társaságokról (18–64),

4. cím: A házasfelek közti vagyoni elkülönítésről, ha egyikük kereskedő (65–70),

5. cím: A kereskedelmi tőzsdékről, váltóügynökökről és alkuszokról (71–90),

6. cím: A zálogról, bizományokról és fuvarosokról (91–108),

7. cím: Vételről és eladásokról (109),

8. cím: A váltókról,

II. könyv: 14 címben a tengeri kereskedelemről (190–436),

III. könyv: 5 címben a csődről és a vétkes (hamis) bukásról (436–614),

IV. könyv: 4 címben a kereskedelmi törvénykezési eljárásról (615–663). A kereskedelmi bíróság előtti eljárásról (642–644). A föllebviteli bíróság előtti eljárásról.

A *Code* szinte a teljes kereskedelmi jogot szabályozta. A jelentős elvi változtatások mellett azonban több részt a korábbi *ordonnance*-okból vettek át a jogalkotók, emellett a szokásjogot is elismerte jogforrásnak.

A sok szempontból még a nagy francia forradalom hatása alatt álló *Code de commerce* az ún. *objektív rendszert* kívánta megvalósítani, szemben a rendi korszak szubjektív felfogásával. A törvény készítői nem akartak külön kereskedelmi osztályt fenntartani, hanem a teljes jog-egyenlőség elvét vallották. Hozzászoktak viszont a kereskedelmi viszonyok részletes szabályozásához. (A kereskedelmi jog egyéb vonatkozásai-
ban igen konzervatív szabályozást vezettek be. A joganyag legnagyobb részét az *ordonnance*-okból vették át. Csak ott módosították, ahol a tőkés érdekek feltétlenül megkövetelték.) Bizonyos ügyletek, függetlenül attól, hogy kik kötötték azokat (kereskedők vagy nem kereskedők), ha a kereskedelmi törvény tartalmazta, akkor kereskedelmi ügyletnek minősültek. Ezek feltétlen kereskedelmi ügyletek. Vagyis az ügylet kereskedelmi jellegét – eltekintve néhány kivételtől – annak tárgya határozta meg, és nem a részt vevő felek minősége (*Code de commerce* 1. cikke). Mindezt azért is tudták megtenni, mert a *Code civile* támaszkodhattak, amely korszakának legtokéletesebb magánjogi törvénykönyve volt, és így a ke-

reskedelem igényeinek is megfelelt. A kereskedelmi törvényben csak a legspeciálisabb eltéréseket kellett szabályozni. A vételről például csak egyetlen cikk rendelkezett (109. cikk). A *Code de commerce* másik újdonsága az volt, hogy először határozta meg a kereskedő fogalmát és az élethivatal-szerűséget. A részvénytársaságok szabályozásánál pedig megvalósította az engedélyezési rendszert (32. cikk), melyet később az 1867. évi július 24-ei törvény 21. és 47. cikke helyeztek hatályon kívül.

Általános elv – amely szerint kortól és gazdasági, társadalmi és jogi kultúrától függetlenül meghatározható, hogy mely ügyletek tartoznak a kereskedelmi jog hatálya alá – nem adható. A kereskedelmi ügyletek ugyanis vagyoni ügyletek, melyeknél a vállalkozók, kereskedők érdekei a meghatározók, de nagy befolyást gyakorol az általános magánjog szabályozottsága. A kereskedelmi jog nemcsak a gazdasági értelemben vett kereskedelmet öleli fel, hanem bizonyos feltételekkel az ipart és részben az őstermelést is; az intenzív gazdálkodás egész területét. Amennyiben az általános magánjog a vállalkozók igényeinek megfelel, akkor kevés speciális kereskedelmi jogszabálya van szükség, ellenkező esetben jóval többre. A középkori kereskedelmi jog – mint ahogy erről már az előzőekben is szó volt – szubjektív volt. A kereskedők joga jórészt kereskedői szokásokból állt, és csak a kereskedőkre vonatkozott. Kereskedőnek pedig csak az számított, akit a kereskedői cégjegyzékbe bejegyeztek, tehát a kereskedelmi testületnek a tagja volt.

Az *Ordonnance de commerce* rendszere az ún. *vegyes rendszert* alkalmazta, bár közelebb állt még a szubjektív rendszerhez. A kereskedők ügyletén kívül ugyanis csak a váltóügyleteket és a tengeri ügyleteket minősítette feltétlenül kereskedelmi ügyleteknek. Az *Ordonnance de commerce* nagy hatást gyakorolt e téren is a *Code de commerce* szabályozására, bár a kereskedelmi ügyletek meghatározása elsősorban a kereskedelmi bíróságok hatáskörének megállapítása érdekében történt. A kormány belügyi osztályának javaslatában az ügyletek meghatározása még a kereskedő fogalmának meghatározása után szerepelt volna. A bizottságban azonban már a kereskedelmi bíróságokhoz kapcsolódó részhez utalták.

A *Code de commerce* szerint kereskedelmi ügylet:

1. A vétel továbbadási szándékkal (*achat pour revendre*). Ezt az ügylettípust a német kereskedelmi törvény is átvette.
2. Az áruk feldolgozásának elvállalása, a bizományi ügylet, a szárazföldi és belvízi fuvarozás.

3. A szállítási ügylet, az ügynökségek, árverési vállalatok és nyilvános látványossági vállalatok (*établissements de ventes à l'en can de spectacles public*).

4. A pénzváltói, bank- és alkuszi ügylet.

5. A nyilvános bankok összes ügyletei.

6. A kereskedők és a bankárok között kiállított minden kötelezvény.

7. A váltólevelekből, vagyis a pénznek az egyik helyről a másik helyre való küldéséből keletkezett ügyletek.

8. A tengeri forgalom ügyletei (632–633. cikkek).

A szakirodalom mindezeket az ügyleteket abszolút, önmagukban álló kereskedelmi ügyletnek tekintette. Bár a 7. pontba sorolt kereskedők és bankárok egymás között kiállított kötelezvényei inkább alanyi megközelítésűnek tűnnek. A tárgyi megközelítést támasztja alá azonban a 638. cikk 1. bekezdése, amely a kereskedő saját fogyasztása érdekében történt vásárlásait nem tekintette kereskedelmi ügyletnek.

A *Code de commerce*, mint az európai kereskedelmi jog anyajoga, mintául szolgált minden ezután készült kereskedelmi törvénynek, például a belga *Code de commerce* szinte szó szerint megegyezett ezzel, de az 1835. május 1-jei görög kereskedelmi törvény, az 1882. április 2-ai olasz *Codice di commercio*, az 1885. augusztus 22. spanyol *Codigo de comercio*, az 1888. június 28-ai portugál *Codigo de commercial* is. A francia kereskedelmi törvény hatása ugyancsak észrevehető az 1838. október 1-jei holland *We t boek van Koophandelen* is. Emellett példaképnek tekintették a luxemburgi, romániai, szerbiai és Svájc egyes kantonjogának jogalkotói is.

A francia kereskedelmi törvény hatása alól a német területek sem tudták kivonni magukat. A Rajna bal partján Napóleon léptette életbe, amely a császár bukása után is hatályban maradt, és hétmillió ember életviszonyát szabályozta. A francia kodifikációt a német jogtudomány is kidulópontjának tekintette a kereskedelmi törvény kidolgozása során.

Franciaország azáltal, hogy a kereskedelmi jog legelső modern kodifikációját megalkotta, egy időre vezérszerephez jutott a kereskedelmi jog terén.

2. FEJEZET A NÉMET KERESKEDELMII TÖRVÉNY KIDOLGOZÁSA

A középkori Németországban a városok alkották meg a kereskedelmi jogot. Kialakult az *árumegállító jog* (*jus stapulare*, *Stapelrecht*), amely piacot teremtett az áruknak, raktárhozat létesített. Ugyancsak a kereskedelmi jogot fejlesztette a vásártartás joga révén fejlődő *vásári bírászkodás*, melynek döntéseiből állt a vásárjog. A XII. századtól a kereskedők, különválva az iparosoktól, külön kereskedelmi céheket létesítettek, amelyek autonómiájuk révén a tagjaik felett bírászkodhattak. A kereskedők, akik a városi tanács tagjai is voltak, így erős befolyást tudtak gyakorolni a városi bírászkodásra is. A tulajdonképpeni *kereskedelmi szokásjogot* azonban a kereskedő céhek bíróságai fejlesztették ki, amelyek *secundum consuetudines eorum pro consuetudinario jure mercatorum* ítéleztek.

A kereskedelmi szokásjog kialakítói arra törekedtek, hogy annak hatályát kiterjesszék a kereskedőkkel üzleti kapcsolatba lépő nem kereskedőkre is (birtokosokra, iparosokra, hivatalnokokra). Az újkorban egy időre a német kereskedelmi jog fejlődésének üteme visszaesett. Az állam mindinkább igyekezett beavatkozni a kereskedelembe, a harmincéves háború pusztításai pedig gazdasági válságot okoztak. A kereskedelmi törvényeket alárendelték az állami törvényeknek, illetve a közrendészeti kereskedelmi jogot erőltették. A csődeljárást például hosszadalmas bírósági processzá alakították át. Állandósult a tartományi partikularizmus, az egységességet csak a római jog recepciója segítette elő.

A XVIII. század második felében üzentek hadat a jogi partikularizmusnak, és kezdtek az egységes szabályozásra, illetve a kodifikációra törekedni. Ezt elősegítette az is, hogy az azonos kereskedelmi foglalkozás mindenütt azonos kereskedelmi szokásjogot létesített. Az új kódexek végül is az egységes szabályozás uralkodóvá válását eredményezték. Az 1751. január 30-ai új váltórendszabály már az egész ország (Poroszország) területére kiterjedt. Az 1727. december 11-ei tengeri jogi és az 1766. február 18-ai biztosítási és havaria rendtartások pedig a kereskedelmi jogot jelentősen kiterjesztették.

Az első nagy kódexet Nagy Frigyes utasítására Larmer és Suarez készítette el, hihetetlen nagy energiát fektetve bele a kodifikációs munkába. 1794-ben lépett életbe ez a nagy terjedelmű négy kötet, 2500 oldalt, 19 000 szakaszt tartalmazó rendkívül kazuisztikus jogszabálytömeg; *Allgemeines Landrecht für preussischen Staaten* (A porosz államok általános tartományi jogai). (A végleges szöveg elkészültéig 88 nagyrétű kötetre terjedő anyaggyűjtemény készült.) A felvilágosodás és a természetjog szélsőséges hatásaként a szokásjog helyett mindent szabályozni szerettek volna.

Hatálya valójában csak a két régebbi porosz tartományra terjedt ki, de így is 22 millióan tartoztak szabályozási körébe, akiknek ez volt 50 évig egyetlen jogforrásuk a kereskedelmi jog terén. A *Landrecht* ugyanis tartományi jognak számított. Nem volt azonos a német közönséges joggal.

Az egész államszervezetnek a koncepciózus végrehajtó hatalom eszközékként kellett volna tevékenykednie. A jogalkotó a kimerítő szabályozás révén arra törekedett, hogy minden jogvitát előre elképzeljen és kifejezetten el is döntsön. Hiányoztak belőle az általános alapelvek és fogalmi meghatározások, de a jogalkalmazó elvben úgy sem alkalmazhattott volna ezek alapján analógiát. A bíróságoknak és az alattvalóknak a lehető legkisebb mozgásterük maradt, hiszen az uralkodó 1798-ig érvényben maradt kabinetrendelete értelmében a kódexszel kapcsolatos mindennemű kétség feloldására – tehát a jogértelmezéssel – az ebből a célból létrehozott *Gesetzes Commission* bízta meg. Szigorúan megtiltották a bírói jogértelmezést és a jogtudósi „szörszálhasogatást”.

A porosz *Landrecht* két részből állt. A részeket címekre, a címeket pedig szakaszokra osztották föl. A fő részek magánjoggal, illetve egyházjoggal és büntetőjoggal foglalkoznak. A magánjogi részen belül a kereske-

delmi jogi rész a váltójoggal, a szűkebb értelemben vett kereskedelmi joggal, tengeri joggal, iparjoggal és biztosítási joggal foglalkozott (II. rész, 8. cím, 475–2464. §-ai).

A kereskedelmi jogot *alanyi oldalról* közelítették meg, ezért meghatározták a kereskedő fogalmát. Eszerint *kereskedő az, aki árukkal és váltókkal való kereskedést mint főfoglalkozást folytat*. Csak azokat sorolták tehát ide, akik rendszeresen árukereskedést folytattak vagy váltóforgalmat bonyolítottak le. Akik csak alkalm szerűen kötöttek egyes kereskedelmi ügyleteket, azokat nem vonták a kereskedelmi jog hatálya alá (*porosz Landrecht*, II. rész, 8. cím, 475., 478., 482. §-ok). A rendi szemlélettel azonban már annyiban szakított a *Porosz Landrecht*, hogy a céhtagságot nem tartotta a törvény a kereskedői minőség előfeltételének.

Ezt az álláspontot követte az 1840. évi 16. tc. 1. §-a szerinti magyar szabályozás is: „Törvény előtt rendes kereskedőnek csak az tartatik, ki kereskedési címét (Handlungsfirma) az alább következő szabályok szerint bejegyezteti, és kereskedéséről rendes könyveket vezet.” Ez első olvasatra tisztán formális meghatározást jelentene, de a 2. § felsorolja azokat, akik nem lehetnek kereskedők. Ezenkívül a törvény inkább a foglalkozás tárgyának tulajdonít jelentőséget, a könyvekről azért rendelkezik, mert azokat a bizonyításnál fokozott mértékben veszik figyelembe. Ugyancsak ezt bizonyítja a részvénytársaságról szóló rész is (55. §, e.), amely szerint ha az alkotandó részvénytársaság nem tisztán kereskedői társaság vagy vasúti vállalat lesz, a bejegyzésnél megkívánt okleveleket előzetesen a Helytartótanácsnak is be kell mutatni.

A napóleoni háborúk idejétől vált egyre erőteljesebbé az a törekvés, hogy az egységes Németországnak a belső piac, a modern forgalmi viszonyok megteremtése érdekében *nemzeti kodifikációt*, tehát általános német kereskedelmi törvényt kellene alkotni. Ennek a gondolatnak – különösen a vállalkozók, kereskedők, iparosok, bankárok körében – egyre nagyobb lett a támogatottsága, hiszen a XIX. századi körülmények között irracionálisnak számított a sok kis állam határai közötti eltérő és elmaradott magánjog. Volt olyan időszak, amikor 56 féle váltójog volt érvényben az egyes államokban. Nagyszámú szerződéstípusnál az írásba foglalást írták elő. Kereseteiket csak hosszadalmas és rendkívül merev formalizmussal bonyolító bírósági procedúrával tudták érvényesíteni.

Az egységes kodifikáció híveinek kezdetben nagyon sok nehézséggel kellett megküzdeniük az egymásra féltékeny államokkal szemben, illetve Ausztria és Poroszország vetélkedése miatt. Az első kedvező lépés a Német Szövetség (*Deutsche Bund*) alapító okmányának megfogalmazásával történt. Az alapokmány 19. §-ában azt az óhajukat fejezték ki, hogy a közös kereskedelem és annak törvényi szabályozása érdekében a szövetségi tagállamok (34 állam és 4 birodalmi város) tanácskozásokat folytassanak. Ezenkívül azonban semmilyen más intézkedés nem történt a gazdasági egység érdekében.

Kedvező háttérrel biztosított a munkálatoknak, hogy Poroszország gyárosai és nagykereskedői követelésére 1834. január 1-jétől létrehozták a német vámszövetséget (*Zollverein*), amely 18 német államot és összesen mintegy 23 millió lakost foglalt magába. Poroszországon kívül tagja lett – többek között – Bajorország, Hessen, Szászország, Württemberg is. Később más német államok is csatlakoztak. A vámszövetséggel ugyan nem vált egységessé a különböző államok eltérő mérték- és súlyrendszere, de a vámhatárok nélküli egységes német piacot sikerült létrehozni. A szövetséghez nem csatlakozott német államokban (Mecklenburg, Hannover, Oldenburg, Schleswig, Holstein, Baden, Hansa-városok és néhány kisebb ország) ugyanolyan egységes behozatali és kiviteli vámrendszer állott fenn, mint amilyen a többi országgal szemben is érvényesült.

Erősen befolyásolta a kodifikáció előkészítésének körülményeit az a német sajátosság is, hogy a legtöbb német fejedelemségben az iparfejlődés és a piactudomány kifejlődése az 1840-es években kezdődött meg, amikor különösen Poroszországban, Szászországban és Bajorországban már kiépült a modern állami bürokrácia.

A német lakosság legaktívabb rétegeinek ez azonban nem volt eleget. Mivel az egész vámszövetségre, illetve az összes német államra kiterjedő kereskedelmi kodifikáció még hosszú ideig irreálisnak tűnt, ezért az egyes államok külön-külön fogtak hozzá saját tervezeteik elkészítéséhez. Legelőször Württembergben állítottak össze egy törvényjavaslatot (1839/40, majd 1842), amely még teljesen a *Code de commerce* hatása alatt állt.

Ezután a német jogtudomány jeles képviselői is (Karl Josef Anton Mittermeier [1787–1867], Dedekind, Christ stb.) felszólaltak a kodifi-

káció érdekében, amelynek eredménye csak az lett, hogy egy általános váltótörvény elkészítésének szükségességét elismerték, mégis nagy lépést tettek ezzel a kereskedelmi törvény felé is. Az újabb lépéseket ezután már az 1848-as forradalom eseményei is ösztönözték. 1848 októberében Robert Mohl (1799–1875) birodalmi igazságügy-miniszter összeállított egy bizottságot, amelynek Jakob Grimm (1785–1863) és Broicher kölni bírák, Heinrich Thöl (1807–1884) rostocki jogtanár és Widenmann voltak a tagjai. Frankfurtban 1848. december 2-án munkához látott a bizottság, és munkájukat 1849 márciusában *Entwurf eines allgemeinen Handelsgesetzbuches für Deutschland* címmel közzé is tették. A javaslat öt címből állt:

1. A kereskedők és jogügyletek.
2. Szerződések alakja és a kereskedelmi ügyekbeni bizonyítási eszközökről, különösen a kereskedelmi könyvekről.
3. A kereskedelmi társaságokról.
4. Tőzsdéről és az alkuszokról.
5. Bizományosról, szállítóról, alkuszcól.

A bizottmány – mint ahogy azt az előszóban meg is fogalmazta – nem elsősorban új jog alkotására, hanem a meglévő jogszabályok, kereskedelmi szokásjog, partikuláris jog, a kereskedők, vállalkozók működéséhez elengedhetetlenül szükséges jogszabályok összegyűjtésére és rendszerbe foglalására törekedett. Állást foglaltak amellett, hogy szükséges az eltérő életviszonyok mellett a különálló kereskedelmi jog létezése, és hogy a kereskedelmi jogot a kereskedők részvételével is működtetett kereskedelmi bíróságok fogják majd továbbfejleszteni. Az 1848/49-es forradalmi hullám elültével azonban ez a javaslat sem vált törvénné.

Az újabb kezdeményezés Berlinben, az 1853/54-ben összeült 10. váme gyleti gyűlésen történt, ahol szinte az összes állam támogatta a törvényjavaslat kidolgozását. A kurhesseni és a württembergi képviselők végül is Poroszországot hívták fel a javaslat kidolgozására. 1856. december 18-án pedig egy olyan határozat született, hogy 1857. január 15-én a Német Szövetség államainak küldöttsége Nürnbergben nekilát a tervezet elkészítésének. Nürnbergben el is kezdődött a tanácskozás, melyen néhány kisebb állam kivételével szinte mindenki képviseltette magát. Emellett bírák, ügyvédek és kereskedők is képviselve voltak. Két javasla-

tot terjesztettek a konferencia elé: az egész kereskedelmi jogot tárgyaló porosz tervezetet és egy kisebb terjedelmű – a kereskedelmi jognak csak egyes részeit érintő – osztrák javaslatot. A szavazás során egyhangúan a porosz változat mellett döntöttek, melyet közzé is tettek: *Entwurf eines Handelsgesetzbuches für die preussischen Staaten*. I. kötet: *Entwurf*, II. kötet: *Motive* (Berlin, 1857). A váltójog kivételével az egész kereskedelmi jogot szabályozni kívánta:

- Általános rész (1. cikk),
- I. rész. Kereskedőkről (2–84. cikk),
- II. rész. Kereskedelmi társaságokról (85–210. cikk),
- III. rész. Kereskedelmi ügyletekről (211–384. cikk),
- IV. rész. A tengeri kereskedelemről (385–692. cikk),
- V. rész. Kereskedői csődről (693–970. cikk),
- VI. rész. A kereskedelmi ügyekben való bíráskodásról (971–1063. cikk).

Az 1857-ben lezajló gazdasági válság és Poroszország külpolitikai nehézségei a gyors eredmény elérésére ösztönöztek. Poroszországban még ebben az évben váltás következett be a legfelsőbb hatalom gyakorlásában. IV. Frigyes Vilmosnak betegsége miatt át kellett adnia a hatalom gyakorlását öccsének, Vilmos hercegnek, aki hamarosan ténylegesen bátyja helyébe lépett. Új kormány alakult, amelyhez a régensherceg az alábbi programbeszédet intézte: „Poroszországnak Németországban erkölcsi diadalokat kell aratnia, bölcs belső törvényhozásával, minden erkölcsi elem felemelésével...” A tanácskozás során a tőzsdékre vonatkozó részt törölték, a tengerjogra vonatkozó szabályozás kidolgozásának helyszínét pedig Németország legnagyobb kikötővárosába, Hamburgba tették át. Végül a munkálatokat 1860 augusztusában befejezték, és közzétették az új szöveget, melyet a jogtudomány élesen bírált, de az egyes államok igazságügyi kormányzatai is véleményezték. Ezeket a véleményeket csak részben vették figyelembe. A jogtudomány képviselőinek álláspontja csak közvetve érvényesült, az egyes államok javaslatai közül pedig csak az osztrák, a porosz és a bajor kormányét fontolták meg egy újabb nürnbergi tanácskozáson.

Az ilyen módon elkészített tervezetet 1861. március 16-án terjesztették a szövetségi gyűlés elé, ahol Hannover, Mecklenburg, Hamburg és

Bréma kormányának képviselői szembefordultak a kereskedelmi törvény javaslatával. A széthúzó erők e kísérletét a kereskedők hiúsították meg, akik 1861. május 13-a és 18-a között Heidelbergben az első általános német kereskedelmi gyűlésen határozottan kiálltak a tervezet mellett. Valószínűleg ezért is fogadták el végül is az 1861. május 31-én megtartott szavazáson azt a javaslatot, hogy felkérik a szövetséges kormányokat a tervezet „változatlan” és mielőbbi elfogadására. Így lépett életbe az *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch* a német államokban, Ausztriában pedig *Allgemeines Handelsgesetzbuch für das Kaiserthum Österreich*, a tengeri kereskedőkről szóló 5. rész kihagyásával. Az egyes német államok egymás után vezették be a kereskedelmi törvényt. Először Poroszország 1861. július 4-én, majd Nassau, Szászország 1862-ben, Bajorország, Hessen, Baden, Frankfurt és Ausztria következett (kivéve Magyarországot) 1863-ban, Lübeck, Mecklenburg stb. 1864-ben, Bréma, Hamburg stb.

Mivel a nürnbergi konferencia által elfogadott szöveg csak javaslat lehetett – nem volt egységes jogalkotó hatalom – az egyes tagállamok, amikor saját törvényhozásukkal elfogadták a tervezetet, sokszor csak a saját önállóságuk demonstrálása érdekében is némileg változtattak rajta. Végül ez 1871. április 16-ai Német Birodalmi Alkotmánnyal lett birodalmi törvény. A korábbi közjogi helyzetből adódó eltérések, illetve a bírói gyakorlat egységesítése és továbbfejlesztése érdekében kereskedelmi bíróságot állítottak fel Lipcse székhellyel (1870. augusztus 5.).

A német kereskedelmi törvény egyike volt Európa legkitűnőbb törvényeinek, bár egyes részeit a *Code de commerce*-ből vették át. Németországban 1900-ig a kereskedelmi törvény életbeléptetéséig, Ausztriában az *anschlussig* (1938) tartották hatályban. Több ország jogalkotására is hatást gyakorolt. A magyar kereskedelmi törvény alkotóit (1875. évi 37. tc.) többen meggyanúsították, hogy csak lefordították a német eredetit. Emellett jó néhány európai országon (Csehország, Oroszország, Bulgária) túl még Kínára és Japánra is (1899. június 16-ai kereskedelmi törvény) meghatározó befolyást gyakorolt.

A német kereskedelmi törvény *forrásai* a római pandektajog, a francia jog (*Code de commerce*) és a német partikuláris jogok. A németek egyébként kritikusan szemlélték a francia jogfejlődést, mivel azt hézagosnak, tehát nem eléggé szabatosnak tartották. A német kereskedelmi

törvényt természetesen leginkább a közvetlen előzményei határozták meg, így főként a porosz törvényjavaslat, amelyre természetesen az 1848-as birodalmi, másképpen frankfurti javaslat hatott. Már az 1848-as javaslatban megtalálható például az az eltérés a francia kereskedelmi jogtól, amely majd végső formájában az ún. *vegyes rendszert* jelenti majd a német kereskedelmi törvényben. A *Code de commerce*-től egyébként abban is eltért, hogy sem a váltójogot, sem a csődjogot, sem a tengerjogot nem szabályozta. Ezek külön törvényben nyerték el vég-ső formájukat.

Nagy hatást gyakorolt mind a törvény, mind már a törvényjavaslat tárgyalása a német kereskedelmi jogtudományra, amely addig nem volt túlságosan jelentős, csak szerény mértékben tudott a speciális területen komoly szakirodalmat felmutatni. A törvény elfogadása után azonban fellendült a német kereskedelmi jogi tudomány, Levin Goldschmid (1829–1897), a heidelbergi és a berlini egyetem kereskedelmi jogi tan-székeinek professzora – akit a modern kereskedelmi jogtudomány meg-teremtőjének is tartanak – révén, aki a kereskedelmi jog történetét is feldolgozta (*Universalgeschichte des Handelsrecht*. Stuttgart, 1891). Ugyancsak a jogtudomány állt ki emellett is, hogy a kereskedelmi jogot a magánjog szakjogaként kell elválasztani az általános (közönséges) ma-gánjogtól. A kereskedelmi jog külön szakjogként való meghatározását több érveléssel is alátámasztották.

A kereskedelmi jog nem kivétel az általános magánjog alól (*jus sin-gulare*), hanem különös jog (*jus speciale*), amely mögött szubszidiárius jogforrásként megmarad az általános magánjog. (De érvényesül a *jus speciale derogat generali*.) A magánjog és a kereskedelmi jog elhatároló-dása nem ontológiai, hanem tételes jogi, vagyis jogtartalmi kérdés, amit különböző jogrendszerek (és ugyanaz a jogrendszer is koronként) külön-bözőképpen alakítottak ki. Mind a magánjog, mind a kereskedelmi jog azonos ügyletet foglal magába. Így a vétel és az ingó dolgok feldolgozá-sának elvállalása mindkét körbe tartozik. Az adásvétel azonban csak ak-kor része a kereskedelmi jognak, ha az ügylet továbbeladási szándékkal történt, az ingó dolgok feldolgozásának elvállalása pedig csak annak ipar-szerű üzése és nagyipari feltételek között. A német kereskedelmi tör-vény nagy lépést tett a francia kereskedelmi joghoz képest, amikor az iparszerű kereskedelem fogalmát tágabban állapította meg. Emellett az

iparszerű kereskedelmen túl is kiterjesztette a kereskedelmi jog hatályát. Az egyes partikuláris törvényhozások még ennél is tovább mentek a német kereskedelmi törvény hatálybaléptetésekor és részben utóbb is (wittenbergi, hamburgi, hannoveri, jénai, oklenburgi életbeléptetési törvények, illetve az 1867. évi porosz, az 1868. évi északnémet szövetségi, 1869. évi bajor törvény stb.).

A kereskedelmi jog a magánjog „előharcosa, úttörője”, a gazdasági változásra leggyorsabban reagáló jogág. Itt érvényesül Benjamin Franklinnak azóta már közhellyé vált mondása: „time is money” (az idő pénz). Aki a versenyben nem akar lemaradni, annak a technikai, gazdasági stb. fejlődés által kialakított új intézményeket azonnal adaptálnia kell, és jogi kereteit is ki kell dolgoznia. A kereskedelmi jog legnagyobb része kereskedelmi szokásjogból és szokványokból (*usance*) alakult ki. Az új jogintézményeket aztán bizonyos idő után a magánjog is átvette. Különösen a kötelmi jog területén volt ez jellemző. Németországban ennek azért is volt nagy jelentősége, mert a német kereskedelmi törvény (1861) és a *Német Polgári Törvénykönyv* életbeléptetése (1900) között nagyon hosszú idő telt el.

A kereskedelmi jogra jellemző a tömegforgalom, vagyis a jogi hatást kiváltó cselekmények folytonosan és rövid időközökben követik egymást. A tömegüzem történetileg először az áruk adásvételével fejlődött ki. Az adásvétel volt az első ügylet, amelyet egyes emberek nagy számban kezdtek lebonyolítani. A vevő-eladó volt az első kereskedő. Innen a német kifejezés: a „Kaufmann”. Innen ágazott el az összes kereskedelmi ügylet. A kereskedő másokat bízott meg a bevásárlással, eladással, szállítással, pénzfelvétellel és őrzetével (bizományos, fuvarozó, szállítmányozó, bankár stb.). Így került a kereskedelmi jog hatálya alá sok olyan foglalkozás, amely nem számít közgazdasági értelemben kereskedelemnek: a biztosító, az iparos, az őstermelő, a bányász stb. Ugyanúgy a részvénytársaság is, hiszen tömegüzemre hozták létre.

A *tömeges fogalom* nemcsak műszaki, hanem a jogi szabályozás területén is a standardizálással, szabványosítással járt együtt. Mindemellett a jogbiztonság védelme is fokozottabb védelmet kívánt, mint a tiszta magánjogi ügyleteknél, amelyek gyakoribb időközökben mentek végbe. A gyors üzletkötést lehetővé tevő, de ennek ellenére is kellő biztonságot adó, a nyereszkedési jellegét kidomborító különleges jellegű, de nemzet-

közi egyenlősítésre is lehetőleg alkalmas szabályokra van szükség. Ezek a szempontok a magánjogban érvényesülhetnek.

A kereskedelmi forgalom gyors lebonyolítása érdekében nem lehetséges minden magánjogban kialakult alakszerűség betartása: például a szerződések írásba foglalása, az aláírások tanúsítása stb. Ezért bízni kell az adott szó szentségében, az állítások valódiságában és az ügyleti magartás korrektségében (a szerződő felek egymás iránti bizalma: *Treu und Glaube*). A jogbiztonság elve, ahogy Ehrenberg megfogalmazta: „aki a kereskedelemben szokásos módon egyoldalúlag bár, valamely jognyilatkozatot tesz, azt bárki szaván foghatja”. Annak ellenére, hogy a kereskedelem vállalkozás terén gyakrabban támadhat a felek közt áthidalhatatlannak látszó ellentét, mint a jogélet más területein. Tömeges ügyletkötés csak úgy lehetséges, ha a szemben álló felek fokozott gondossággal viseltetnek a másik iránt. Ez az ún. *rendes kereskedői gondosság*, amely eltér a magánjogi „gondos családapai gondosságtól”. Elmulasztása *culpa in abstracto*t eredményez. A rendes kereskedő gondossága zsinórmértéke arra kötelez, hogy a kereskedelmi jog parancsait szigorúan szemmel tartsák, és azok, akikre ez kötelező, előre figyelmeztessenek, hogy a jog egyéb ágaiban netán megengedett kifogásokat és enyhítő körülményeket a bíróság csakis abban a mértékben fogja figyelemre méltatni, amennyire ezt a kereskedelmi jog megengedi. A jognak támogatnia kell a kockázat csökkentésére irányuló törekvést. Emellett a nem kereskedő félnek az ügyletkötés körüli esetleges tapasztalatlansága tehát védelemben fog részesülni.

A kereskedelemben olyan sűrű a kapcsolatok rendszere, olyan sok ember kerül összeköttetésbe, hogy lehetetlen mindenkinek az érdekét tekintetbe venni. Elkerülhetetlenné válik az egyesek érdekeit a forgalom érdekeinek alárendelni. Az általános magánjogban nélkülözhető *szigort* kell alkalmazni: az adós intés nélkül is késedelembe esik, levelekre a kereskedő pontos választ várhat, elmulasztása *praejudiciumokkal* jár, ajánlatokat, megbízásokat, amelyeket üzletfeleitől vesz, hallgatással vissza nem utasíthat, a megrendelt árut azonnal meg kell vizsgálni és kifogásolni, a kifogásokat ideiglenesen megőrizni köteles, a kiadásokról és szolgáltatásokról, amelyeket az egyik kereskedő a másik érdekében tesz, kikötés nélkül is megfelelő kamatot és díjat kell fizetni, a kereskedelemből eredő tartozásokért mindig egyetemlegesen és feltétlenül felelnek stb. A ke-

reszkedelmi jog jellemzője a látszat védelme (például a jóhiszemű szerzés védelme). A magánjoggal szemben itt a római jogi *nemo plus juris* elve nem érvényesül (például a tiszta bemutatóra szóló papírok adásvétele). Így a pusztá alak és színlegesség is jogvédelmet élvez. Még az ősi ügylet-érvénytelenítő tényeket (tévedés, kényszer, színlelés) sem engedi érvényesülni, ha az üzleti életet, a forgalom biztonságát veszélyeztetik.

A szigorúság más területen is jelentkezett: például a kereskedelmi tevékenység hatósági ellenőrzése, a cégjog, cégvezetői meghatalmazás, mérlegképzítési kötelezettség, a könyvvezetés terén, illetve egyes előírások megszegése esetén nem magánjogi, hanem büntetőjogi szankciók alkalmazása.

Eltér a kereskedelmi jog abban is a magánjogtól, hogy míg az utóbbi ragaszkodik a tradíciókhoz, és nemzeti jellegzetességeket is megőrizhet, a kereskedelmi jog már kialakulásától kezdve univerzális jellegű. A kereskedelmi forgalom túlmegy az államhatárokon, ezért lehetőleg egységes jogi szabályozást kell kialakítani. Ez a német területeken kezdetben a jogi partikularizmus felszámolását, majd a nemzetközi egységesítést is jelentette.

2.1. A kereskedelmi jog hatálya

A *rendi jog* a kereskedelmi jog hatályát akkor terjesztette ki egy ügyletre, ha az abban szereplők kereskedőnek minősítettek. Ennek feltétele a pusztá cégjegyzékbe, cégbe való bejegyzés volt. A francia forradalom hatására a *Code de commerce* szakított ezzel az állásponttal, és ehelyett az ún. *objektív rendszert* vezette be. Ennek alapján bizonyos ügyletek – függetlenül attól, hogy kik kötötték őket (kereskedők vagy nem kereskedők) –, ha a kereskedelmi jogszabályok szabályozzák, kereskedelmi ügyletnek minősülnek. Vagyis az ügylet kereskedelmi jellegét annak tárgya határozta meg, és nem a részt vevő felek minősége. A német kereskedelmi törvény a minden korábbi megoldással szemben az ún. *vegyes rendszert* alakította ki, amely valójában az előző két megoldás ötvözete. Eszerint vannak olyan ügyletek, amelyek csak akkor minősülnek kereskedelminek, ha azokat kereskedők kötötték. Ezt a rendszert annak ellenére alakították ki, hogy Goldschmid és Thöl határozottan az objektív rendszer mellett állt ki.

A kereskedő (*Kaufmann, Kaufleute*) meghatározása ezért rendkívül fontos, mert a törvény bizonyos jogokat és kötelezettségeket állapít meg rá vonatkozóan, például cégbejegyzés, könyvvizelési kötelezettség (3. és 4. cím). Emellett némely ügyletet a törvény csak akkor minősít kereskedelmi ügyletnek, ha azokat kereskedő köti. A 4. § szerint „ezen törvény értelmében kereskedő az, aki üzletszerűen kereskedelmi ügyleteket folytat”. Vagyis kizárólag anyagi kellékek határozzák meg. Az *üzletszerűség* azt jelenti, hogy nem alkalmasszerűen, hanem hivatásszerűen foglalkozik kereskedelmi ügyletekkel. Azonban az ügyletek gyakoriságából, a nyereszkesedési szándékból nem lehet okvetlenül az üzletszerűségre következtetni. Például a tőzsdei spekuláció sok embernél állandó jövedelemforrás anélkül, hogy azt iparszerűen űznék. Bár több szerző is a nyereszkesedési célt, a *spekulációt* tekintette a kereskedelmi jog alapfeltételének. Ezzel szemben nem feltétlenül fontos az üzletszerűséghez, hogy az ügyletek száma csak igen csekély, sőt az is lehet, hogy még egyetlen ügyletet sem kötöttek, mégis az üzletszerűség forog fenn, például ha valaki az üzletét megnyitja, cégét bejegyzi stb. Az első ügylet megkötésével már meg is kezdődött az „üzletszerűség”. A lényeg tehát az élethivatáson van, és eldöntése jogkérdés, melyet külső jegyek alapján döntenek el, bár ez nem feltétlenül azonos azzal, amit a köznap felfogás annak vall.

2.2. Kereskedelmi ügyletek (Handelsgeschäft)

Kereskedelmi ügyletek azok, amelyeket a törvény a kereskedelmi jog hatálya alá von. Általános elvi, minden helyre és időre érvényes meghatározás, definíció nem adható. A törvény tehát nem határozza meg a kereskedelmi ügyletek fogalmát, hanem csak kimerítően (*taxative*) felsorolja a kereskedelmi ügyleteket, és megállapítja azokat a feltételeket, amelyek mellett valamely ügylet kereskedelminek tekinthető, amelyeknél három közös jellegzetesség figyelhető meg:

1. vagyoni jogi tartalom,
2. nyereszkesedési szándék,
3. csak élők között köthető meg.

A területe a gazdasági fejlődéssel egyre bővül. A rendi jogok szerint a kereskedelmi ügylet a kereskedői minőséghez köthető (ez az alanyi, *szubjektív rendszer*). A *Code de commerce* szerint csak az ügyletek jogi természete a döntő, vagyis azok az ügyletek kereskedelmiek, amelyeket a törvény taxatív felsorol (tárgyilag, *objektív rendszer*). A porosz tervezet még a szubjektív rendszerhez állt közelebb, de a nürnbergi konferencián kompromisszumos változtatás történt az objektív rendszer irányába. Így alakították ki az ún. „vegyes rendszert”.

A német kereskedelmi törvény (271. §) az alábbi feltétlen kereskedelmi ügyleteket sorolta fel:

1. Áruk, vagy más ingó javaknak, állampapíroknak, részvényeknek vagy kereskedelmi forgalomra szánt egyéb értékpapíroknak továbbadás végett, vétel útján vagy más módon megszerzése, különbség nélkül, vajon az áruk vagy egyéb ingóságok természetben, átdolgozásuk vagy feldolgozásuk után idegeníttetnek ismét el.

2. Az 1. sz. alattiak közül való tárgyak szerzésének elvállalása, melyeket a válláló e végre szerez meg.

3. Biztosításnak díj melletti fővállalása.

4. Javak vagy utazóknak tengeren leendő tovaszállítás végetti felfogadása s tengeri hajóskölcsönök kötése.

A következő szakasz (272. §) sorolja fel a feltételes kereskedelmi ügyleteket:

1. Ingó javaknak mások számára meg- és földolgozás végetti átvétele, ha az átvevő üzletforgalma a kézművesforgalom körét meghaladja.

2. Bank- és pénzváltó üzletek.

3. A bizományos, a szállító és fuvaros, valamint a személyszállításra rendelt intézetek ügyletei.

4. Kereskedelmi ügyleteknek mások helyetti közvetítése vagy megkötése, a kereskedelmi alkuszok hivatalos ügyleteit kivéve.

5. A könyvkiadási ügyletek, valamint a könyv- és műkereskedelem egyéb ügyletei, továbbá a nyomdák ügyletei, amennyiben forgalmuk a kézművesforgalmat meghaladja.

Megállapítható, hogy a magyar kereskedelmi törvény volt az európai kereskedelmi törvények között az első, amelyik a közraktári ügyletet felvet-

te a kereskedelmi ügyletek közé. Így az a német kereskedelmi törvényből is hiányzott. Németországban erre vonatkozóan csak az egyes tartományok hoztak saját területükre kiterjedően törvényt.

2.3. Alap- és mellékügyletek

A kereskedőnek minden egyes ügylete, amely kereskedelmi ügyletnek tekintendő forgalmához tartozik, kereskedelmi ügyletnek tekintendő.

Ez áll jelesen azon áruk, ingóságok és értékpapírok üzletszerű eladásáról, melyek evégre beszerezettek, valamint oly szerek, anyagok és egyéb ingó javaknak beszerezéséről, melyek az üzlet forgalmánál közvetlenül használandók vagy felhasználandók.

A kézművesek eladásai, amennyiben kézművesforgalmuk körében történnek, kereskedelmi ügyletekül nem tekintendők.

3. FEJEZET

A KERESKEDELMI JOG KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

„hogy vannak oly törvények, melyekre nézve azt óhajtom, hogy a művelt Európa összes törvényhozásai, egy elvből, egy szempontból és hasonló szabályokkal állapítsák meg azokat, mert ezekre nézve az egyformaság a legfontosabb. Ilyeneknek tartom a kereskedelmi törvényeket és mindazon törvényeket, melyek a kereskedelemre vonatkoznak, a hitel és váltótörvényeket. Óhajtom és remélem is, hogy Európa békéje helyre fog állani, és az európai államok arra fognak törekedni, hogy egy közös összegyülekezésben és az egész európai kereskedelemre, hitelre nézve egyforma, összhangzó törvényjavaslatok készíttessenek.”

Deák Ferenc

Magyarországon a kereskedőkre vonatkozó jogi szabályozás első dokumentumait a *szabad királyi városokban* a XIII. századtól lelhetjük fel. Legtöbb ilyen városunkat Nyugat-Európából érkezett *hospesek* népesítették be, akik magukkal hozták saját jogrendszerüket is. Ennek alapján a középkor vége felé nálunk is virágzásnak indult a kereskedelem, a céhes ipar pedig egyre jelentősebbé vált. Ezután következhetett volna be az a szerves fejlődés, amelyet Magda Pál (1770–1841) híres statisztikus *Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása* (Pest, 1819) című művében leírt, idézve az 1771-ben Dániában különböző reformokat bevezető miniszternek a mondását: „Az utazó kereskedelem gyermekora az országnak, az országos vásárok az ifjúkora, a bizományi kereskedelem férfikora.” A „felnőtté érés” nálunk azonban kétszáz évvel elhalasztódott, miután a török hódoltság és a folyamatos háborúk, az ezzel járó járványok megsemmisítették a belső felhalmozás gazdasági eredményeit. A ritkuló magyarországi

lakosság kénytelen volt a hagyományos termelési szerkezetéhez visszatérni, és jórészt önellátó gazdálkodásra berendezkedni.

A XVI. században még a lakosságnak nagyobb része vett részt a kereskedelemben, így a nemesség egy igen jelentős csoportja is így szerezte vagyonát, ám az 1600-as évek után a korábbi kereskedelmi élet, a forgalom sokrétű volta szinte teljes mértékben eltűnt. A nemesség pedig már jobbára csak katonáskodással, földjei kezelésével, jobbágyai munkájának a felügyeletével foglalatzkodott. A városi kereskedők is néhány emberöltőnyi sikeres vállalkozás után felhagytak az üzletvitellel, és pénztőkéjüket a nemesség megszerzésére, birtokok vásárlására fordították. Ebben látták a társadalmi felemelkedésnek egyetlen biztos voltát. A magyar nemes tehát elszakadt a vállalkozástól, kereskedelemtől, pénzüctől.

A XVIII. századi nagy újjáépítés során kezdtek megváltozni az ország életének anyagi feltételei. Újra benépesítették, majd művelés alá vonták a háború miatt elpusztult területeket. A békés viszonyok és az újfajta művelési technikák révén fellendült a mezőgazdasági termelés. A jobb életviszonyok eredményeként meghosszabbodott az emberi élettartam, a táplálkozás kiegyensúlyozottabb és bőségesebb lett. Az emberek kezdtek többet foglalkozni saját életminőségük javításával. Szébb házakat építettek, megnőtt a kereslet különböző termékek iránt. A mezőgazdaság produktivitása megteremtette az ipar és a kereskedelem kibontakozásának alapjait, de a tőkeszegénység még mindig lassította ezeket a folyamatokat.

Az első kereskedelmi joggal kapcsolatos törvény az 1723. évi 53. tc. volt, amely a kereskedőket rendszeres *kereskedelmi könyvek* vezetésére kötelezte, emellett elismerte azok kivételes bizonyító erejét. A következő kereskedelmi jogi szabályozásra 1763-ban került sor. Ekkor a hatályos alkotmányjogi előírásokat megkerülve Erdélyben az osztrák kereskedelmi és váltórendtartást vezették be. A *tengermelléken* Mária Terézia életbe léptette a francia tengerjogot *Edittio politico di navigazione mercantile* címmel. Magyarországon a királynő 1779-ben megbízta a Királyi Kúriát azzal, hogy a tengerparti törvényszék meghallgatása után készítsék el a magyar *kereskedelmi és váltótörvény* tervezetét. A munkálattal 1786-ra készültek el, és 1791. január 9-én kelt királyi leirattal az országgyűlés elé terjesztették. Az országgyűlés a javaslat megvitatására az 1791. évi 67. tc. alapján egy *országos bizottságot* nevezett ki, amely a többi bizottsághoz képest elsősorban tagjainak lelkes tevékenysége, az

anyagok körültekintő gyűjtése és feldolgozása révén talán a legkiválóbb munkát végezte. Nem véletlen tehát, hogy Sándor Lipót nádor felterjesztése alapján az államtanács és a király is behatóan foglalkozott vele. A bizottság elnöke az a gróf Forgách Miklós (1731–1795) volt, aki bátran szembefordult II. József abszolutisztikus intézkedéseivel, és akinek először Hajnóczy József, majd Batsányi János volt a titkára. Ekkoriban Nyitra vármegye főispánjaként tevékenykedett. A bizottság tagjai: báró Skerlecz Miklós (1731–1799) politikus, közigazdász, Zágráb vármegye főispánja, több közigazdasági munka szerzője (lásd *Skerlecz Miklós báró művei*. Budapest, 1914, kiadta Berényi Pál) Almásy Pál (1749–1821) aradi főispán, fiumei kormányzóé, az Országos Széchényi Könyvtár több közigazdasági tárgyú kéziratát is őrzi (*Von Handel Königreichs Ungarn. Staats-Anzeigen*. 1803), gróf Szapáry János (1757–1815) gazdasági író, fiumei kormányzó, aki röpiratában a közlekedés és a kereskedelem fejlesztésére tett különböző javaslatokat. A bizottságban fontos szerepet töltött be báró Podmaniczky József (1756–1823), a fiumei kormányzóság tanácsosa, majd a budai helytartótanács tanácsosa, aki latin nyelvű közigazdasági művében kritikus módon elemezte az osztrák vámrendszert, és rámutatott Magyarország alárendelt helyzetére. Végül a belső vámok eltörlését javasolta (*Principia Vectigalis Tricesimalis... pro Reputation commercialis elaborata*. Pozsony, 1826) és Spissich János (1745–1804) Zala megye alispánja, országgyűlési követe, aki elsőként adta ki nyomtatásban követjelentését. A hírhedt jakobinus összeesküvésű per során Őelene is vádat emeltek, és csak bizonyítékok hiányában menekült meg a felelősségre vonás elől.

A bizottság Skerlecz *Projektuma* alapján kezdte meg a munkálatokat. A tagok, bár mind gyakorlati szakemberek, de nem hagyatkoztak csak saját ismereteikre, ezért kértek és kaptak is memorandumokat, javaslatokat és feljegyzéseket a legkülönbözőbb testületektől, szervektől, iparosoktól, kereskedőktől, nagybirtokos arisztokratáktól stb. A beérkezett javaslatok leginkább a Magyarországra nehezedő vámrendszert sérelmezték. Sok panasz érkezett a rossz közlekedési viszonyok, a törvénykezési rendszer elmaradottsága és a kereskedők megbecsülésének hiánya miatt. Ennek megfelelően új, az örökös tartományokkal egyenlő elbánást és hitelintézet felállítását javasolták. Így az iparfejlesztést, a céhek eltörlését (de a céhek védelmét is).

A beérkezett javaslatok, vélemények és a bizottság egyes tagjai, elsősorban Skerlecz Miklós által készített munkálatok alapján született meg a kereskedelmi bizottság jelentése 1795. január 29-én, melyet az 1795-ös országgyűlés elé terjesztettek: *Codex Cambio-Mercantilís pro regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus* címmel. Először Pozsonyban 1802-ben tették közzé: *Representatio regnicolaris juridicae deputationis per art. 67: 1791. ordinatae elaborata Pestini, anno 1795.* A javaslat első része a kereskedelmi bíróságokkal, a második rész a tulajdonképpeni kereskedelmi joggal (cégek, cégbejegyzések, kereskedők jogai, kereskedelmi társaságok, kereskedelmi könyvek) és a csődjoggal, a harmadik rész a váltójoggal foglalkozott. Kiegészítette mindezt az eljárásjogi fejezet: *Ordo judicarius pro tribunalibus mercantilibus.*

Az 1825/27-es országgyűlés, mivel az operatum már elavult, az 1827. évi 8. tc.-kel újabb bizottságot küldött ki, amely *Codex Cambio-Mercantilís eiosdemque Ordo Processualis* címmel készítette el tervezetét, és egyéb javaslatokkal együtt tették közzé. A javaslatot főként Palugyay Imre (1780–1858) későbbi nyitrai püspök készítette. Az I. rész a váltójogot, a II. rész a tulajdonképpeni kereskedelmi jogot és a csődöt, a III. rész a kereskedelmi bíróságokat, a IV. rész az alkuszi intézményt, a függetelék pedig a váltó- és kereskedelmi eljárást szabályozta. Készült hozzá bevezető és az egyes részek és fejezeteknél különös indoklás is.

A reformkor kezdeteként Széchenyi István *Hitel* (Pest, 1830) című művében kifejtette: „A *Cambio mercantile Just* – kereskedési törvényt – gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásának, egyszóval utóbbi felemelkedésünk és boldogulásunk alapulhat.” (Széchenyi István iránti tiszteletből a gazdaságot szabályozó jogot azóta is összefoglaló néven hiteljognak nevezik.) Széchenyi és a többi reformer agitációja eredményeként az 1839/40. évi országgyűlés Zala vármegye indítványára, amelyet akkor Deák Ferenc képviselt, egy bizottságot küldött ki a kereskedelmi törvény kidolgozására. A bizottság Bezerédy István (1796–1856) vezetésével látott munkához, de Wildner Ignaz (1802–1854) bécsi ügyvéd és egyetemi tanár (Wildner magyarországi tevékenységéről egy röpiratot is kiadott: *Ein Haupthinderniss des Fortschittes in Ungarn* címmel), Malrieux Keresztély bankár, pesti nagy-

kereskedő és a kereskedelmi élet kimagasló alakjának, Kappl Frigyesnek, aki Széchenyivel több üzleti vállalkozásban is közreműködött, majd a pesti váltótörvényszék első ülnöke is lett, és a Washingtoni Tudós Társaság tagjává választotta, véleményét is figyelembe vette. Emellett Sardagra javaslatát tekintették mintának. Nem egységes kódexet készítettek, hanem több különálló törvényt:

A *váltótörvénykönyv* (1840. évi 15. tc.)

A *kereskedőkről* (1840. évi 16. tc.), eszerint kereskedő az, aki kereskedési címét (*Handelsfirma*) a váltótörvényszéknél vagy az illetékes törvényhatóságnál bejegyezteti, és a kereskedésről rendes könyvet vezet. Az ilyen kereskedői könyveket a bíróságok előtt hitelesnek tekintették. A kereskedőknek megadták a jogot arra, hogy az adásvételi és egyéb kereskedési ügyekkel foglalkozzanak, áruikat eladási bizományba vegyék, és áruszállításokat bonyolítsanak le. Ezeknek a kereskedelmi ügyleteknek egyben részletesebb szabályozását is kidolgozták.

A *gyáarak jogviszonyairól* (1840. évi 17. tc.) szóló törvény szerint a kereskedő szabadon gyárat alapíthat. A kor viszonyai között figyelemre méltó, hogy bizonyos mértékben védelmezték a 12 és 16 éven aluliak munkavállalását. Meghatározták a munkaidőt, munkakörülményeket és a pihenőidőt is.

A *közkeresetre összeállt társaságokról* (1840. évi 18. tc.) szabályozta a közkereseti társaságot, betéti társaságot és a részvénytársaságot.

A *kereskedői testületekről és az alkuszokról* (1840. évi 19. tc.) szóló törvény a városokban és a mezővárosokban lehetővé tette, hogy a kereskedők és a gyárosok kereskedői testületet alapítsanak, amelyek többek között az alkuszok feletti felügyeletet is elláthatják. Az alkuszokat feljegyzési kézikönyv (*Buch der ersten Aufschreitung*) vezetésére, alkuszkönyv tartására, szolgáltatásaik szolid vitelére kötelezték. Az elvállalt ügyeket úgy kellett intézniük, hogy megbízójuk nevét az ügy befejezése előtt csak akkor adhatta meg, ha erre külön felhatalmazták. Garantálniuk kellett, hogy az eladott ár a mustrának megfelel. Az alkusz a befejezett üzletkötésért alkuszdíjat (*sensarie*) követelhetett.

A *fuvarosokról* (1840. évi 20. tc.) szóló törvény előírta, hogy aki fuvarozást vállal, az köteles az illetékes hatóságnál bejelenteni, és erről bizonyítványt kérni. A bizonyítvány kis könyvecske alakú okmány, amellyel a fuvarozó magát igazolni tartozik. A kereskedő a fuvarosnak a szerződés

megkötésekor formalevelet (*Frachtbrief*) köteles adni, amelybe a szállítandó áru mennyiségét és minőségét, a határidőket, a fuvarkárt bejegyzik. A fuvaros a rábízott árukért egész vagyonával kezeskedik, és nemcsak a szándékosan, hanem a gondatlanul okozott kárért is felel.

Az *adóssági követelések elsőbbség végetti beköveteléséről* az 1840. évi 21. tc., a *csődüzletről* az 1840. évi 22. tc. rendelkezett.

Az 1839/40. évi országgyűlés által alkotott törvények nem egy fejlett gazdasággal rendelkező ország jogalkotását megelőzték. A kereskedelmi jog kialakításában élenjáró Angliában csak 1862-ben adták ki az első társasági törvényt (*Companies Act*). A német kodifikációs munkálatok pedig csak 1857-ben kezdődtek.

Az 1840-es években a jogalkotáson túl nagy lendületet vettek Magyarországon a különböző *gazdasági mozgalmak* is. Ekkor alakultak az első részvénytársaságok, bankok, biztosítótársaságok, gazdasági egyesületek, és építették az első vasútvonalakat. Nagykereskedők, gyárak nagyszabású karrierje kezdődött ekkortájt. Magyarország gazdasága, iparfejlődése Széchenyi *Hitel* című műve óta a közéleti érdeklődés homlokterébe került. A magánvállalkozások is közügynek, szinte hazafias tetteknek számítottak. A vállalkozásoknak szinte valóságos mítosza, pátosza alakult ki. Ezt bizonyítják Széchenyi vállalkozásai (Lánchíd, Vaskapu-szabályozás, Tisza-szabályozás, gőzhajózás, Pesti Hengermalom stb.) vagy a védegyleti mozgalom is. A Védegylet tagjai elhatározták, hogy tíz évig csak magyar termékeket vásárolnak. Még a gácsi posztógyár alapítói is így fogalmazták meg tervüket: „Néhány nemesen érző magyar egyesülése, akik hazaszeretettől áthatva, a belföldi ipar felkarolásával a szegény néposztály kereseti forrását gyarapítani, a kereskedelmi mérleg hátrányát csökkenteni és így bár saját magán előnyökkel az egész ország vagyonsodására kedvezően hatni akarnak.”

A *szabadságharc leverése után* a kereskedelmi jogra vonatkozó törvényeket – szemben a váltó- és csődtörvénnyel – a neoabszolutizmus korában is érvényben hagyták, mert az nem sokban különbözött az osztrák tartományok jogától. 1850. október 1-jén, Karl von Bruck kereskedelmi miniszter sürgetésére megszüntették a belső vámhatárt mint a merkantilizmus anakronisztikus emlékét. A Monarchiának ez a területe lett ezzel Európa legnagyobb szabad kereskedelmi területe. John Komlós számításai szerint ez az intézkedés önmagában 2%-kal növelte a nemzeti jöve-

delmet. Az ipar és a kereskedelem szabadsága azonban csak korlátozottan érvényesülhetett. Az 1851. február 5-én kiadott ideiglenes utasítás nem törölte el a céheket, hanem külön fejezetben, nagy terjedelemben szabályozta azokat. Így a mesterek, özvegyek, segédek, tanoncok jogait és kötelezettségeit, az előjárók magatartását, a céhgyűlések rendjét, a céhláda és a céhvagyon kezelését és a céhek feletti felügyeletet. Megfosztották a céheket régi közigazgatási hatáskörüktől, kiváltságuktól. A céhszerű iparüzés helyett engedélyezési rendszert vezettek be. 1859. december 20-án kiadott nyílt parancs tért át a teljes iparszabadság rendszerére. Kimondták, hogy ipart mindenki szabadon űzhet, nem szükséges hozzá más, mint a hatósághoz az iparüzési szándék egyszerű bejelentése. Kivéve a közrendészeti vagy közegészségi okból állandó ellenőrzést igénylő iparok gyakorlását, melyeknél előzetes engedélyt, némelyeknél még képesítést is megköveteltek.

A neoabszolutizmus korában a *magyar tartományok* a feudális jogszabályok eltörlése és a piaci viszonyok egységesítése révén számos előnyhöz jutottak, de emellett több gátló tényezővel is számolniuk kellett. Az abszolút kormányzat ugyanis meg akarta büntetni a „rebellis” magyarokat, elsősorban a köznemességet, ezért megakadályozták a hitelintézetek alapításait, visszatartották a nyugati tőkések a magyarországi befektésektől stb. Tipikus példája ennek a gazdaságpolitikának az az eset, amikor a Baross utcai kalaposcég alapítója, Kas Vilmos kénytelen volt 1853-ban a nevét Kaschra átírni, mert különben nem kapott volna iparengedélyt.

A magyar gazdaság fejlődése, amely az önkényuralom idején csak lassan haladt előre, az *1867-es kiegyezés* révén, amely megteremthette a belpolitikai konszolidációt, egyre nagyobb lendületet kapott. Hatalmas vállalkozások, építkezések, technikai újítások jelentették ezt a korszakot (1867–1914). A reformszabályozások révén Hollandia nagyságú területtel növelték a megművelhető földeket. A fővárosban 4 új hidat építettek, 22 km hosszú vasutat, 20 ezer km kövezett utat. Az ipartelepék száma meghaladta a 2500-at, mellyel megteremtették a korszerű és versenyképes gyáripart. Több ezer szállítási vállalatot és különböző pénzüzeteket alapítottak. Budapesten 5500 új ház épült, melyek kétharmada három- vagy többemeletes lett. A nemzeti jövedelemnek közel kétharmadát a mezőgazdaság, egynegyedét az ipar és egytizedét a kereskede-

lem adta. Valódi gazdasági csodának számított tehát az ipari fejlődés, amely a robbanásszerű városnövekedéssel együttesen alakult ki. Ennek során meghonosították nálunk a modern vegyipari technológiát. Ezzel párhuzamosan építették ki a modern infrastruktúrát és hitelszerkezetet. A kereskedelem már nemcsak mezőgazdasági termékekre korlátozódott, hanem egyre nagyobb teret hódított a vas- és fémárukkal, háztartási eszközökkel, textil- és ruházati cikkekkel való kereskedés.

Ilyen jelentős mértékű gazdasági változások után már az 1840. évi kereskedelmi törvények jó néhány szabálya már elavultnak tűnt. Ezért a pesti kereskedelmi testületek, kereskedelmi és iparkamarák, ügyvédi egyletek, az 1870. évi első magyar jogászgyűlés egyaránt felvetette, hogy vagy egy új kereskedelmi törvényt kell alkotni, vagy pedig az 1861. évi német kereskedelmi törvényt kell Magyarországon is bevezetni (Ausztriában az utóbbit már 1863-ban megtették). Ezeket a törekvéseket respektálta Szláv József (1818–1900) földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter, Pauler Tivadar (1816–1886) igazságügy-miniszter, és ezért megbízták Apáthy István tanárt azzal, hogy arra a viszonyra tekintettel, melyben a magyar állam az osztrák és a német birodalommal áll, alkossa meg a magyar kereskedelmi törvényt. Tartsa különösen szem előtt, hogy Magyarország területén a német kereskedelmi jog több területen is hatályban volt. Az ilyen módon elkészített javaslatot (1873) még addig nem tapasztalt gonddal és körültekintéssel vitatták meg. A szöveget megküldték valamennyi kereskedelmi és iparkamarának, a pesti és temesvári Lloyd-társulatnak, a pesti kereskedelmi csarnoknak, az ügyvédi és jogászegyleteknek, a budapesti és kolozsvári egyetemnek. Emellett a szaklapok és a napisajtó is foglalkozott vele: Matlekovits Sándor (1842–1921) közgazdász, Plósz Sándor (1846–1925) egyetemi tanár, Beck Hugó (1843–1926) ügyvéd, majd kúriai bíró írt többek között terjedelmes tanulmányt a *Jogtudományi Közönybe* (1873–1874), Herich Károly (1846–1894) pedig *Apáthy István magyar kereskedelmi törvénytervezetének bírálata* (Budapest, 1873) címmel tett közzé egy értekezést. Ezután Zichy József (1841–1924) földművelés, ipar és kereskedelemügyi miniszter (Szláv utóda) egy értekezletet hívott össze a tervezet megvitatására. A meghívottak a következők voltak: Danváry Alajos királyi táblai tanácselnök, Tóth Elek legfőbb ítélőszéki bíró, Sanicsek József, a budapesti királyi váltó- és kereskedelmi törvényszék bírója, Fabinyi Teofil, a fennállott

törvény-előkészítő bizottság tagjai, Hodossy Imre ügyvéd, országgyűlési képviselő, Hoffmann Pál egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, Horn Ede országgyűlési képviselő, Kochmeister Frigyes nagykereskedő, a budapesti kereskedelmi és iparkamara tagja, Szvetanay Miklós ügyvéd, a budapesti kereskedelmi kamara titkára, Ráth Károly, az országos ipar-egylet elnöke, Broch Lipót ügyvéd, Busbach Péter ügyvéd, Stojanovich Antal osztálytanácsos, a horvát–szlavón országos kormány küldötte, Korizmic Antal osztálytanácsos, az igazságügy-minisztérium képviselője Salmen Jenő osztálytanácsos, a pénzügyminisztérium képviselője, Záhorszky Kálmán osztálytanácsos, és Kovácsy Sándor miniszteri titkár, a közlekedési minisztérium képviselője, Ary Ödön államtitkár-helyettes, Reitz Frigyes miniszteri tanácsos Schreirer Gyula osztálytanácsos, Matlekovits Sándor miniszteri titkár, Herich Károly miniszteri titkár, a kereskedelmi minisztérium tagja, Apáthy István, a tervezet készítője és Kilényi Hugó elnöki titkár, az értekezlet jegyzője. Utólag bevették a bizottságba még Harkányi Frigyes országgyűlési képviselőt, Lukács Antalt, a magyar földhitelintézet vezérigazgatóját és Weissmann Fülöp királyi táblai bírót. A szakértekezlet a tárgyalását 1873. november 4-én kezdte meg, és 1874. december 21-én fejezte be. (Az erről készült jegyzőkönyv, a *Kereskedelmi törvényjavaslat és a tárgyalásra egybehívott értekezlet jegyzőkönyvei. A földművelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszter megbízásából.* [Budapest, 1875] címmel jelent meg.) Ezután a sok tekintetben módosított és kiegészített javaslat néhány szövegezési eltéréssel mint könyvjavaslat az indoklást helyettesítő jegyzőkönyvekkel együtt 1875-ben került az országgyűlés elé. (Az értekezlet tárgyalásai során bővült ki a tervezet a szövetkezetre vonatkozó résszel.) A képviselőház külön bizottságot küldött ki az anyag megvizsgálása céljából. Az alsóház négy ülésen, a főrendiház pedig egy ülésnapon tárgyalta a javaslatot, majd néhány apró módosítás után elfogadta. Így született meg az 1875. évi 37. tc., amely 1876. január 1-jén lépett hatályba. (Területi hatálya Horvát-Szlavónországra is kiterjedt.)

A *magyar kereskedelmi törvény*, amely időrendben a 12. volt az európai kereskedelmi kódexek sorában, jelentős részben a német törvénykönyv alapján készült. Már Apáthy István is arra kapott utasítást, hogy a német kodifikáció figyelembevételével készítse el javaslatát. A német törvény erre azért is volt alkalmas, mert azon túl, hogy kiváló alkotásnak

számított, Magyarország elsősorban azokkal az országokkal állt leginkább gazdasági kapcsolatban (Ausztria, Németország), amelyek ezt a törvényt alkalmazták. Németországban is hiányzott a polgári törvénykönyv, mint nálunk, és ennek megfelelően a kódex sokkal részletesebb szabályozást követelt, mint Franciaországban, ahol a már megalkotott *Code civil* (1803) figyelembevételével készítették el a *Code de commerce*-t (1807). Nem vették át azonban a német kereskedelmi törvényből a betéti részvénytársaságra, a csendestársaságra vonatkozó részeket és a tengeri jogra vonatkozó szabályozást. A tengeri jogot Ausztriával közös egyetértésben az *Editio politico di navigazione mercantile austriaca* és a *Code de commerce* II. könyve alapján szabályozták. A német törvényben szabályozottakhoz képest új részek: a szövetkezetekre az északnémet és az osztrák, a közraktárakra a belga és a baseli törvény, a biztosításra a porosz és a drezdai javaslat, a kiadói ügyletre a *Szász Polgári Törvénykönyv* és a drezdai javaslat szolgáltak mintaként. A kereskedelmi ügyletről szóló rész magánjogi intézkedéseit a drezdai javaslatból vették át.

Ezeket a forrásokat a törvénytervezet eredeti szövegében idézi. A forgalom és a hitelélet biztonsága érdekében nem vizsgálták a birtok jogvagy rosszhiszeműségét. A kereskedelmi utalványok mellett a rendeletre szóló papírokat is felvették. A cégjegyzékeknel szigorúan, de nem túl következetesen publicitást írtak elő. A nők kereskedői foglalkozását semmiféle korlátozáshoz nem kötötték. A cégvezető fogalmát is határozottabban állapították meg. Az általános kereskedelmi ügyleteknek a biztosítási díj nélküli, vagyis viszontbiztosítással történt a bővítése. A viszonylagos kereskedelmi ügyletek sorát a nagytermelők, bánya- és vegyiparosok és közraktárak ügyleteire is kiterjesztették. A részvénytársaságokat pedig még a német kereskedelmi törvény módosító novelláknál is szigorúbban szabályozták.

A kereskedelmi törvény nem szabályozhatott minden kérdést a vállalkozások területén. Ráadásul a jogrendszernek ez az a területe, amely a gazdasági-társadalmi változások révén a leggyorsabban fejlődik. A kereskedelmi törvény hiányait először csak a bírói gyakorlat igyekezett pótolni. Kiepítették a cégmentesítést, a szociális követelményeknek megfelelően a kereskedelmi alkalmazottak szerződéses viszonyát igazságosabbá tették. A részvénytársaságoknál biztosították a részvényjegyzés komolyságát, a bírói ellenőrzést, a közgyűlési határozatokat például megsemmisít-

hették, ha azok törvény- vagy alapszabály-ellenesnek bizonyultak, kidolgozták az igazgatótanács és a felügyelőbizottság magánjogi felelősségét, megállapították az alaptőke-felemelés előfeltételét, a vezérigazgató jogállását, felléptek a szövetkezeti uszorával szemben, méltányossá tették a vételi ügylet addigi rideg szabályozását stb. Mindezt tették anélkül, hogy a tisztességes kereskedelmi forgalom érdekeit sértették volna.

A kereskedelmi törvény alkotói még a manchesteri közgazdasági iskola tanai alapján álltak, a XIX. század végétől azonban egyre jelentősebbé vált az állami beavatkozás azokon a területeken is, amelyeket a kereskedelmi jog szabályozott. Már az 1877. évi 8. tc. megalkotásával szükségesnek látták az 1868. évi 31. tc. által kimondott és a kereskedelmi törvény által még szélesebb körben alkalmazott kamatvételi szabadságot korlátozni. Az 1883. évi 25. tc. tevőlegesen is fellépett az uszorával szemben. Ezt a folyamatot az 1932. évi 6. tc. tetőzte be. Az állami beavatkozás szellemében alkották meg az új ipartörvényt (1884. évi 17. tc.), amelynek a novellája még ennél is tovább lépett (1922. évi 12. tc.). A tisztességtelen versenyről szóló törvény (1923. évi 5. tc.) a szabad versennyel való visszaélésekkel szemben védelemben részesítette a vállalkozókat és azok személyiségi jogait. A hitel- és szakipari szövetkezetekre vonatkozóan bevezették a „központkényszert” (1898. évi 23. tc., 1920. évi 30. tc., 1924. évi 18. tc.). A pénzügyintézetek a Pénzügyintézeti Központ irányítása alá kerültek (1916. évi 14. tc., 1920. évi 37. tc.). A biztosítás magánvállalatok tekintetében az 1923. évi 8. tc. állami felügyeletet írt elő. Intenzívebbé vált a cégbíróság ellenőrzése is (68 300/1914. I. M. sz. rendelet). Megállapították a részvénytársaság alaptőke- és részvényminimumát (7000/1925. P. M. sz. rendelet.)

A különböző részletkérdéseket szabályozó törvények mellett felmerült egy új kereskedelmi kódex elkészítésének a gondolata is. Különösen azután, amikor a nagy példakép a *Német Polgári Törvénykönyv* megalkotása után, egy koncepcióban új német kereskedelmi törvényt léptettek életbe.

Először 1916-ban Thirring Lajos (1850–1919) kúriai tanácselnököt bízta meg az igazságügy-miniszter a kereskedelmi törvény novelláris módosításával. A kidolgozott reform azonban a polgári törvénykönyvvel együtt lekerült a napirendről. 10 évvel később Pesthy Pál (1873–1952) igazságügy-miniszter közzé tette a kereskedelmi törvény újabb novella

jellegű módosító tervezetét, amely számozási sorrend szerint kísérte végig a kódex egyes szakaszait, és követte az új rendelkezéseket, azonban akárcsak az 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslatból, a kereskedelmi törvény novellájából sem lett törvény.

Ajánlott irodalom

- Apáthy István: *A magyar kereskedelmi törvény tervezete*. I–II. kötet. Pest, 1872.
- Apáthy István: *Kereskedelmi jog*. Pest, 1872.
- Balog Arnold: *A magyar kereskedelmi törvény*. Budapest, 1898.
- Barna Ignác: *Magyar kereskedelmi jog*. Budapest, 1894.
- Baumgargen Nándor: *Összegyűjtött tanulmányok*. I–II. kötet. Budapest, 1936.
- Baums, Theodor: *Entwurf eines allgemeinen Handelsgesetzbuches für Deutschland (1848–1849)*. Heidelberg, 1982.
- Bedő Mór: *Adalék a kereskedelmi jog revíziójához*. Budapest, 1902.
- Bedő Mór: *A magyar kereskedelmi jog rendszere*. Budapest, 1912.
- Bedő Péter: *A magyar kereskedelmi jog rendszere*. Budapest, 1902.
- Bellér István: *Kereskedelmi jog*. Szeged, 1941.
- Berényi Pál: *Kereskedelmi jog*. Budapest, 1911.
- Bergfeld, Christoph: *Preußen und das Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch. Jus Commune*, 1987.
- Bozóky Géza: *Visszapillantás a Kereskedelmi törvény félévszázados múltjára*. Budapest, 1927.
- Bozóky Géza: *Magyar kereskedelmi jog*. I–II. kötet. Budapest, 1928–1929.
- Bozóky Géza: *Gazdasági jogunk fejlődéseinek újabb irányai*. Pécs, 1943.
- Conrad, Johannes: *Das Unternehmen in Handelsrecht. Eine rechthistorische Untersuchung von Preußischen Allgemeinen Landrecht (1794) bis zum Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuch (1861)*. Hamburg, 1993.
- Czakó Ervin – Gara Zoltán: *Kis Kereskedelmi lexikon*. Budapest, 1906.
- Ehrenburg, Viktor: *Handbuch des gesamten Handelsrechts*. Leipzig, 1913–1922.
- Fehérváry Jenő: *Kereskedelmi jog*. Budapest, 1944.
- Goldschmidt, Levin: *Handbuch des Handelsrecht*. Erlagen, 1864.
- Goldschmidt, Levin: *Universalgeschichte des Handelsrecht*. Stuttgart, 1891.
- Grosschmid Béni: *Kereskedelmi jogunk egynémely alapfogalmairól. Magyar Igazságügy*, 1884.
- Gyömrei Sándor: *A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig*. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. kötet. Budapest, 1957,

- Haupt Albert: Egy általános kötelmi jog szükségéről, tekintettel a kereskedelmi és az általános magánjog egymáshoz való viszonyára. *Magyar Igazságügy*, 1883.
- Hegedűs Lajos: *Általános német kereskedelmi törvény, a közönséges német váltótörvény, s a magyar kereskedelmi törvény*. Pest, 1863.
- Kacsóh Bálint: A kereskedelmi törvény általános határozatai. In *Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulóján, 1831–1931*. Kecskemét, 1932.
- Katona Artúr: *Kereskedelmi jog*. Pécs, 1925.
- Kelemen József: *A magyar hitelügy története legújabb időkig*. Budapest, 1938.
- Kelemen József: A kereskedelmi törvény revíziója. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1900.
- Klupathy Antal: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. I–II. kötet. Budapest, 1894–1895.
- Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlat*. I–II. kötet. Budapest, 1929.
- Lehmann, Karl: Die Entwicklung des Deuches Handelsrechts. *Zeitschrift für das Gesammte Handelsrecht und Wirtschaftrecht*, 1902.
- Lehmann, Karl: *Lehrbuch des Handelsrecht*. Leipzig, 1812.
- Lévy Béla: A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése a kereskedelmi törvényünk revíziója szempontjából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1900.
- Lévy Béla: *A magyar kereskedelmi és váltójog vezérfonala*. Budapest, 1903.
- Pókacz Kovács Attila: Bozóky Géza, a pécsi kereskedelmi jog első egyetemi tanára (1875–1960). In *Jogtörténeti tanulmányok*. VIII. kötet. Pécs, 2005.
- Schack Béla (szerk.): *A magyar kereskedő könyve*. I–IV. kötet. Budapest, é. n.
- Meszlényi Artúr: *Kereskedelmi és hiteljog*. Budapest, 1914.
- Karl Otto Scherner (szerk.): *Modernisierung des Handelsrechtes im 19. Jahrhundert*. Heidelberg, 1993.
- Mutschenbacher Viktor: *A kereskedelmi jogtudomány elemei*. Pécs, 1884.
- Müller-Erbach, Rudolf: *Deutsches Handelsrecht*. Tübingen, 1928.
- Nagy Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog*. I–II. kötet. Budapest, 1912.
- Neumann Ármín: *A kereskedelmi törvény magyarázata*. I–II. kötet. Budapest, 1878–82.
- Nizsalovszky Endre: *Kereskedelmi jogi jegyzet*. Debrecen, é. n.
- Polzovics Iván: *Kereskedelmi- és váltójog*. Kassa, 1943.
- Raisch Peter: *Die Abgrenzung des Handelsrecht vom Jürgenlichen Recht als Kodifikationsproblem im 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1962.
- Rudolf Lóránt: *Magyar kereskedelmi- váltó- és iparjog*. Pécs, 1943.
- Sándor István: A svájci kereskedelmi jog kodifikációjának története. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 1995–1996.

- Schmidt, Karsten: *Handelsrecht*. Berlin, 1987.
- Stassny József: *Jogi- és gazdasági kézikönyv ipar és kereskedelem számára*. Budapest, 1936.
- Szilassy Tibor: *Általános magánjogi és kereskedelmi jogi jegyzetek*. Budapest, 1932.
- Túry Sándor Kornél: *Kereskedelmi jog*. Szeged, 1934.
- Túry Sándor Kornél: Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1935.
- Túry Sándor Kornél: *Hiteljogunk fejlődése az utolsó két évtizedben*. Kolozsvár, 1941.
- Vörös Károly (szerk.): *Budapest története*. IV. kötet. Budapest, 1978.
- Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1894.
- Wieland, Karl: *Handelsrecht*. Leipzig, 1921.
- Zlinszky Imre: A polgári és kereskedelmi kötelmi jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1880.
- Zlinszky János: Handels- und Wechselrecht. In Coing, Helmut (szerk.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. III. kötet. München, 1986.
- Zsögöd Benő: *Kereskedelmi jog és kereskedelmi eljárás. Magyar Igazságügy*, 1872.

4. FEJEZET A KERESKEDELMI JOG JOGFORRÁSTANA

„A jogalkotó, aki helytelen jogot alkot, sokszor talán nagyobbat vétkezik a tételes jog ellen, mint a forradalmár, aki a barikádokon harcol.”

Moór Gyula

A kereskedelmi jog mint önálló jogág *külön jogforrási rendszert* állított fel. (A magyar szabályozás ebben is követte a német kódexet.) Az elsődleges jogforrás az 1875. évi 37. tc., a kereskedelmi törvény. Amennyiben ez nem intézkedik valamilyen kérdésről, akkor a kereskedelmi szokás, végül kiegészítő (*szubszidiárius*) jogforrásként az általános magánjog. A jogforrások e rangsorának a meghatározása több szempontból is kifogásolható. A szokásjog ugyanis lerontja a törvényt, még azt is, amelyik a szokásjoggal szembeni primátusát hirdeti. Ráadásul még a kereskedelmi törvény is több helyen ellentétesen rendelkezett (273., 285., 327., 334., 335., 340., 341., 345., 375., 377., 397., 544., 547. §-ok). Ezek is a kereskedelmi szokásnak engedték át az elsőbbséget. Az 1923. évi 10. tc. 19. §-a pedig az általános magánjogi szabályt helyezte a kereskedelmi jog elé, amikor kijelentette, hogy az állatszavatosság szabályai akkor is alkalmazandók, ha az ügylet bármelyik félre nézve kereskedelmi ügyletnek számít. Az 1900-as német kereskedelmi törvény már fel is adta korábbi álláspontját, és a szokásjogot visszahelyezte a megfelelő helyre. A magyar törvény szabályozásánál is helyesebb lett volna inkább a jogtudományra bízni.

A kereskedelmi jog elsőrendű jogforrása az 1875. évi 37. tc. 1. §-a szerint:

1. A *törvény*: a kereskedelmi törvénynek nemcsak a kifejezett rendelkezései, hanem azok a szabályok is, amelyekhez magyarázat vagy analógia alapján juthatunk el. Azaz a kereskedelmi törvény szabályait olyan esetekre is alkalmazni kell, amelyekre a törvényhozó nem gondolt, de

amelyek azonos jogi elvre (*ratio iuris*) vezethetők vissza (Kúria 762/1891. számú határozata). Kivéve a kimerítő (*taxatív*) felsorolásokat és kivételes rendelkezéseket, amelyek más hasonló esetekre ki sem fejleszthetők. A törvényi magyarázatnál alkalmazható mind a nyelvtani, mind pedig a logikai magyarázat. Ennek során a kiterjesztő és a megszorító magyarázat is, ha ezáltal a törvényalkotó akarata kideríthető. Ehhez felhasználhatók azok a külföldi törvények, amelyek alapján a kereskedelmi törvény készült. Különösen a német kereskedelmi törvény, ennek előmunkálatai és az arra vonatkozó szakirodalom. Természetesen a magyar munkálatok is, így az Apáthy István által készített tervezet, az ennek tárgyalására összehívott értekezlet jegyzőkönyve is (Kúria 1354/1906. számú határozata, vö. Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 5. §-a), mert kormány azt indoklasként az országgyűlés elé terjesztette. (Kivéve természetesen azt az esetet, ha az ott leírtak nem kerültek bele a törvénybe.)

Az ilyenfajta törvénymagyarázat építette ki a kereskedelmi törvény 180. §-a alapján a részvénytársaság bírói ellenőrzését. Analógia alapján terjesztette ki a bírói gyakorlat az alaptőke emelésére és a részvénytársaság alapítására vonatkozó szabályokat.

A kereskedelmi törvénnyel egyenrangú jogforrásként kezelendők azok az egyéb törvények és rendeletek, amelyek a kereskedelmi ügyek szabályozásával foglalkoznak. Ezek lehetnek olyanok,

a) amelyek a Kereskedelmi törvénybe fel nem vett anyagot szabályozzák, mint például a Váltótörvény (1876. évi 27. tc.);

b) amelyek a kereskedelmi törvénybe felvett anyagot szabályozzák ugyan, de anélkül, hogy annak rendelkezéseit módosítanák, például a szövetkezetekre vonatkozó 1898. évi 23. tc.;

c) amelyek a kereskedelmi törvényt módosították, például az üzletadást szabályozó 1908. évi 57. tc.

Fontos törvények az előbbieken túl még az 1881. évi 17. tc., az ipar-törvény, az 1883. évi 25. tc. az uzsoráról és a káros hitelügyletekről.

Egyes esetekben a rendeletek is szabályozhatnak kereskedelmi jogi kérdéseket, ha erre a jogalkotó törvényes felhatalmazást kapott.

A törvény különös rendelkezései alapján jogforrás erejével ruházták fel egyes önkormányzati testületek statútumait is. Így például a Budapesti Áru- és Értéktőzsde szabályzatát. Mindezek azonban csak a törvény által megszabott határok között szolgálnak jogforrásként.

1. A kereskedelmi szokás: a kereskedelmi törvény szerint a kereskedelmi szokás csak törvénytől jogforrás. Derogáló ereje csak az általános magánjoggal szemben van. Ezzel a rendelkezéssel szemben a jogalkalmazás során több probléma is felmerült. Ennek az egyik oka a fogyatékos terminológia, amellyel a törvény a szokásjogot megjelölte. A kereskedelmi törvény ugyanis kereskedelmi szokásról és nem szokásjogról beszél (1. §). A 279. §-ban említett tényleges szokásoknak pedig jogforrási jellegük nincs. Ellentmondásos továbbá az a rendelkezés is, amely a szokásjogot törvénytől szerepre próbálja visszazorítani. Ezeket a problémákat a jogtudománynak kellett megoldania.

A német *Kereskedelmi törvénykönyv* előmunkálatai során Levin Goldschmidt által fémjelzett álláspont szerint a törvény külön rendelkezéseket tartalmaz a tényleges kereskedelmi szokásoknál (*Handelsgebräuche*), mind arra utalnak, azok azonosíthatók a kereskedelmi szokásjoggal (*Handelsgewohnheitsrecht*). Az egyértelmű terminológiát ezért mellőzték, mert egyértelműen tudatosítani akarták azt, hogy a kereskedelmi szokás nem esik a partikuláris törvényhozásoknak a polgári szokásjogra vonatkozólag már megállapítani tervezett megszorító rendelkezései alá. Ennek azért tulajdonítottak ilyen nagy jelentőséget, mert a német jogtudomány akkori álláspontja szerint a kereskedelmi szokásjog csak a törvényhozás kifejezett akaratnyilvánítása révén lehet jogforrás, és csak törvénytől szerepet tölthet be. Ugyanezt az álláspontot fogadta el a magyar kereskedelmi törvény is (1. §) annak ellenére, hogy nálunk a szokásjognak nemcsak magánjogi korlátai nem voltak, de Werbőczy óta elismerték a pozitív törvénnyel szemben a derogáló hatásait is.

A szokásjogot alkotó ereje egyetlenegy jogágban sem érvényesül olyan nagy mértékben, mint a kereskedelmi jogban. A különböző újabb és újabb vállalkozási formák, megoldások, a haszonszerzés által ösztönzött fantázia létrehoz egy új intézményt (árúkeszletügylet, kartell, konzern stb.), a kereskedelmi forgalomban hamarosan általánosan elfogadottá válik egy elképzelés arra nézve, hogy milyen jogi szabályozás lenne szükséges hozzá. A jogi adaptálás ezekben az esetekben, ha a törvényalkotó hallgat, a bíróságnak a feladata. Ezt a Magyar Kir. Kúria is kimondta 3235/1929. sz. határozatában: „a jogszokás megjelenésének legtermészetesebb formája a bírói jogerős döntésekben való megnyilvánulás” (vö.

1912. évi 54. tc. 70–74. §-ok). Ezért végső soron az állandó gyakorlat is kiköveteli magának a szokásjog privilegizált helyzetét.

A kereskedelmi jog jogforrási rendszerének taglalásakor különbséget kell tenni a jogi tartalmú szokásjog, és a pusztán célszerűségi okokból alakított ún. *tényleges szokás (usance)* között. A *tényleges szokás* nem jogszabály, és csak bizonyos jogviszonyokkal kapcsolatosan alkalmazható, mint például a vételi ügylet, a pénz- és értékpapír-kereskedés, könyv- és műkereskedés, bizományi kereskedés stb. esetében. Pusztán célszerűség, hasznosság, szívesség, üzleti udvariasság miatt alakították ki. Ilyenek például a szokásos könyvelési, számítási, levelezési módok, az áruk szokásos megjelölése, számozása, csomagolása, küldése, a kereskedelmi forgalomban használt kifejezések, záradékok stb. Grosschmid Béni szerint: „Azon kérdés megítélésével, vajon valami *tényleges szokás-e*, vagy jogi szokás, legalkalmasabb próbának vélem tekinthetni, mindig mintegy megkísérteni, vajon például törvényszövegül lehetne azt, amiről szó van, formulázni, s hogy venné ki magát például valamely kódexben. Azt ha lehetne, akkor ez demonstrálja, hogy az illető szokás jogszokás.”

A szokás perjogi szempontból sem jog, hanem tény, mely a felek akaratnyilvánításainak kiegészítéséül szolgál, és amit az erre hivatkozó félnek bizonyítania kell (kivéve a kereskedelmi törvény 267. §-ában szabályozottakat). A szokásjogot, mint minden más jogszokást, ezzel szemben nem kell bizonyítani, azt a bírónak hivatalból kell figyelembe vennie. A szokásjog tehát a felek akaratától függetlenül is érvényesül, míg a szokás csak akkor, ha a felek arra figyelemmel szerződnek, azaz kifejezetten vagy hallgatólagosan (például a tőzsdén) a szerződés tartalmává tették.

2. Az *általános magánjog*: a kereskedelmi jog az általános magánjogon belül helyezkedik el, ezért abban az esetben, ha sem a törvény, sem a szokásjog nem rendez valamilyen kérdést, akkor mint szubszidiárius jogforrást a magánjogot kell alkalmazni (*lex speciale derogat generali*).

Az általános magánjog alkalmazásánál közömbös, hogy annak valamelyik szabálya törvényen, rendeleten, statútumon, bírói gyakorlaton vagy szokásjogon alapul. Annak sincs jelentősége, hogy az adott jogszabály a kereskedelmi törvény megalkotása előtt vagy után keletkezett.

Mivel nem sikerült az országgyűléssel elfogadtatni a magyar polgári törvénykönyvet, ezért Magyarország és a társaságok területén sok szem-

pontból eltérő magánjog létezett: az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatálya csak az akkori Magyarországra terjedt ki, ezért az *Oszták Polgári Törvénykönyv* továbbra is hatályban maradt Erdélyben, Fiumében, Horvát-Szlavónországban és a határőrvidéken.

A kereskedelmi jogban az általános magánjogot alkalmazták például a megrendeléseknél előforduló tévedéseknek az adásvételi szerződésre vonatkozó szabályozásánál, a szállodákra stb. vonatkozó jogviszonyoknál.

Ajánlott irodalom

Apáthy István: *Kereskedelmi jog*. Pest, 1872.

Bozóky Géza: *Magyar kereskedelmi jog*. I–II. kötet. Budapest, 1928.

Coing, Helmut (szerk.): *Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. München, 1986.

Fehérvári Jenő: *Kereskedelmi jog*. Budapest, 1944.

Kacsóh Bálint: A kereskedelmi törvény általános határozatai. In *Emlékkönyv a Kecskeméti működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulóján, 1831–1931*. Kecskemét, 1932.

Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlatja*. I–II. kötet. Budapest, 1929.

Nagy Ferenc: *Magyar kereskedelmi jog*. I–II. kötet. Budapest, 1912.

5. FEJEZET

A KERESKEDELMI TÁRSASÁGOK

„Semmi sem emeli fel egy Nemzet lelkét, semmi sem szolgál annak gyarapodására, kiműveltségére, belső erejére s dicsőségére annyit, mint sok embernek egyesülése és egy célnak elérésére való törekvése.”

Széchenyi István

A kereskedelmi társaságokat az a felismerés hozta létre, hogy a gazdasági és szellemi erők egyesítése a teljesítményt meghatározza, valamint a kockázatot megosztja. A történeti kutatások kimutatták, hogy a különböző kereskedelmi társaságok – bár nagyon sokban hasonlítanak egymásra, mégis – eltérő gazdasági célokért más viszonyok között keletkeztek. (A továbbiakban a legfontosabb közös vonásokat vázoló fel, az eltérő fejlődésre az egyes kereskedelmi társaságoknál térek ki.)

A kereskedelmi társaságok nem a római jogi magánjogi társaságokból (*societas*), hanem a középkorban különleges módon kialakult *kompaniák*-ból és *kommendák*ból alakultak ki. (A részvénytársaság csak az újkori kezdetekig vezethető vissza. Az első részvénytársaság ugyanis minden bizonnyal a Holland Kelet-indiai Társaság [1601] volt.)

A társasági jog a társasági vagyon önállósítása, a felelősség korlátozása csak korlátozott számú társasági formák esetén képzelhető el. Ezért alakult ki a kereskedelmi társaságok *numerus clausus*ának elve. Ez azt jelenti, hogy a lehetséges társasági formák között szabadon lehet választani, de új társasági formát nem lehet létrehozni. Erre a korlátozásra azért volt szükség, hogy a társaság tagjai, a hitelezők és a nyilvánosság is tudja, hogy milyen társasággal került kapcsolatba.

A német kereskedelmi törvény a kereskedelmi társaságokat illetően fokozott mértékben támaszkodott a *Code de commerce*-re, amely három társasági formációt különböztetett meg: közkereseti társaság (*société en*

nom collectif), betéti társaság (*société en commandite*), részvénytársaság (*société anonyme*).

A német kereskedelmi törvényben ennek megfelelően az alábbi elnevezések szerepelnek: *Offene Gesellschaft*, *Commanditgesellschaft*, *Actiengesellschaft*. Emellett két, nem tulajdonképpeni kereskedelmi társaság a *Stille Gesellschaft* (csendes, helyesebben titkos társaság) és *Vereinigung zu einzelnen Handelsgeschäften* (alkalmi egyesülés). Az 1900-as német kereskedelmi törvény ez utóbbit elhagyta. Magyarországon az 1840. évi 18. tc. a *Code de commerce*-nek megfelelően szabályozták a kereskedelmi társaságokat. Az 1875. évi 37. tc., a kereskedelmi törvény már a német mintát vette át. Csak a csendestársaságot nem vették át – azt csak az 1930. évi 5. tc. vezette be Magyarországon –, viszont elfogadták a szövetkezeteket.

Az angol jog itt is külön csapáson halad. A nagyobb társas vállalat formája az „incorporated Company” (legalább 7 személy egyesülése, amely bizonyos normák megtartása esetében jogi személyiséget nyer). Ez a társaság alakulhat korlátolt felelősséggel (Limited Company) és korlátlan felelősséggel (Unlimited Company). A korlátolt felelősségű társaság ismét lehet: *Company limited by shares* (ez felel meg a kontinens részvénytársaságának) és *Company limited by guarantee* (ahol a tagok felszámolás esetére bizonyos meghatározott „szavatossági összeg” beszolgáltatására kötelezik magukat). A kisebb társas vállalat formája a *private company* és a *partnership*, amelynek a korlátolt felelősségű társasághoz hasonló formája a *limited partnership*. Ismeri az angol jog a szövetkezetet is (*cooperative society, friendly society* stb.).

A kereskedelmi társaságokat a francia jog kivétel nélkül jogi személynek minősítette. Németországban azonban a jogtudomány az ún. *Begriffsjurisprudenz* és a törvényhozás is sokáig mereven ragaszkodott a római jogi elmélethez. A jogi személyiség elfogadása csak a kereskedelmi törvény előmunkálatai során a nürnbergi konferenciának harmadik olvasatakor történt meg. Ekkor nyert teret a római jogi *societas* rendszerével szemben a germánjogi együttes közösség (*Gemeinschaft zur gesammten Hand*) gondolata. Eszerint a tagok a társasági vagyon feletti személyes jogukkal szemben a társasági vagyon zárttságát deklarálták. A tagok egyéb vagyonától elkülönültek nemcsak az egymás közti jogviszonyok, hanem a harmadik személyekkel szembeniek is. A társasági cél érdekében a tulaj-

doni hányad feletti tagsági rendelkezés teljesen kizárta vált. Az egyetemleges felelősség azonban nem a germán jogi alapokból, hanem a kereskedelmi jog általános szelleméből származott. A magyar kereskedelmi törvény a német szabályozáshoz hasonlóan a jogi személyiségre vonatkozóan nem tartalmazott egyértelmű rendelkezést, ennek a kérdésnek a megoldását a jogtudományra, illetve a bírói gyakorlatra hagyták. Problémát okozott az is, hogy a törvény megalkotása idején még a jogi személy fogalmát sem tisztázták kellőképpen. A kérdés megoldása azért is nagyon fontos volt, mert nem mindegy, hogy a kereskedelmi társaság által kötött ügyletek révén ki lesz jogosítva vagy kötelezve: az egyes tagok vagy a kereskedelmi társaság? A magyar jogtudósok soraiban eltérő álláspontok alakultak ki: Hoffmann Pál (1830–1907) és Bozóky Alajos (1842–1919) csak kifelé tartották a kereskedelmi társaságokat jogalanyoknak, befelé pedig az egyes társasági tagokat köteleznék, illetve jogosítanák. Vavrik Béla (1835–1917) és Apáthy István csupán a részvénytársaságot és a szövetkezetet tartotta jogi személynek. A közkereseti és betéti társaságot pedig némi módosítással a római *societas* elveire vezetik vissza. Nagy Ferenc volt az első, aki – még a német szakirodalom nagy részeinek álláspontjával szemben is – következetesen a kereskedelmi törvény 63. §-ára hivatkozva a kereskedelmi társaságokat kivétel nélkül jogi személynek tekintette. Az ő kimagasló tekintélye ezt az elvet a *communis opinio* erejével ruházta fel. Így a bírói gyakorlat is rövid időn belül elfogadta. A Királyi Kúria 1900. évi 63. számú határozata egyértelműen kijelentette: „a közkereseti társaság a jogi személlyel egy tekintet alá esik”.

A kereskedelmi társaságok jogképessége:

1. Ingatlan javakra vonatkozó telekkönyvi jogok a társaság cégére bekebelezhetők.

2. A társaságra vonatkozó illetékességet az egyes tagoktól függetlenül – székhelyük szerint – kell elbírálni, noha a tag ellen a társaság kötelezettségéért a pert a társaságra illetékes bíróság előtt is meg lehet indítani.

3. A perbeli cselekményeket nem a tagok, illetőleg a tagok ellen, hanem a társaság képviselői, illetve azok ellen végzik. Ők állítják ki a meghatalmazást stb.

4. A társaság ellen nyert ítélet a tagok ellen és megfordítva nem *res judicata*, és nem is végrehajtható, hanem azokat külön kell perelni, végrehajítani még akkor is, ha a tagok e társaság kötelezettségéért személyesen felelősek.

A kereskedelmi társaságok közös alapelvei

1. Mindegyik vagyona a tagok magánvagyonától teljesen különálló. Ha tehát a tag a társaság vagyonát a maga céljaira fordítja, ez olyan számba megy, mintha az idegen személlyel szemben történnék.

2. A társasági vagyon a hitelezők fedezetéül szolgál, tehát a tagok vagy azok magánhitelezői arra csak a társaság felosztása után tarthatnak számot.

3. Kifelé a társaságot egységesen a társasági cég képviseli.

4. Valamennyi kereskedő s ezért a kereskedőkre vonatkozó általános kötelezettségek a kereskedelmi társaságokra is fennállnak. A kereskedők jogai a társaságot is megilletik. Például a könyvek bizonyító ereje, a társaság cége a tagokkal szemben is védelemben részesül stb.

1. Minden társaságnak székhellyel kell bírnia, mely a tagok telephelyétől jogilag különbözik.

2. A társaság a tagokat – és fordítva is – perelheti. Például ha a részvényes nem kapja meg az osztalékot.

A kereskedelmi törvény által felsorolt kereskedelmi társaságokat is fel lehet osztani személyegyesülésekre és tőkeegyesülésekre.

1. *Személyegyesülések* (közkereseti társaság, betéti társaság, csendes-társaság): nem a társaság, hanem az azt alkotók személye kerül előtérbe. A tagok saját személyükkel is kapcsolódnak a társasághoz, általában munkájukkal is közreműködnek, innen ered a felelősségi alakzatuk is. A társaság tagjai nem a társasággal, hanem egymással állnak jogviszonyban.

Főbb elvek:

a) A társaság tagjainak vagy azok egy részének a társaság kötelezettségeiért fennálló korlátlan és egyetemleges felelőssége.

b) A vállalkozás változó tőkéje.

c) A vállalat tulajdonának és a vállalat vezetésének ugyanazon személyek kezében való összpontosulása.

d) A vállalatban levő vagyoni érdekelttség átruházásának, azaz a társaságból való kilépés kötöttsége.

e) A társaságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzésének deklaratív hatálya.

1. *Tőkeegyesülés* (részvénytársaság, korlátolt felelősségű társaság, szövetkezet).

Főbb elvek:

a) A vállalat tagjainak a betétjeikre korlátolt felelőssége.

b) A vállalat állandó és előre meghatározott tőkéje.

c) A vállalati tulajdont elválasztották a vállalat vezetésétől.

d) A tagok irányítása többségi szavazással történik.

e) Az okiratban inkorporált jogok forgalomképesek vagy legalábbis az egyoldalú kilépés a tagok közül minden különösebb korlátozás nélkül lehetséges.

f) A társaságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzése konstitutív hatályú.

Minden kereskedelmi társaságnál különbséget tesz a törvény a belső és külső viszonyok között. Az előbbin a tagoknak egymás közti és a társasághoz való viszonyát, a másikon a társaságnak, illetve a tagoknak harmadik személyekhez való viszonyát értjük.

A belső viszonyok rendezését a törvény rendszerint a tagok szabad belátására bízta, és csak szerződéspótló (*diszpozitív*) szabályokat alkot. Ennek értelmében a törvényben foglalt rendelkezések csak akkor irányadók, ha a felek azokra nézve eltérően nem állapodnak meg. Kivételesen azonban a törvény a belviszonyokra nézve is kötelezően rendelkezik (például a részvényesek jogviszonyaira vonatkozóan).

A külső viszonyokat a törvény kógens szabályokkal rendezi. Azoktól a tagoknak még kivételesen sem szabad eltérniük. A tagoknak eltérő megállapodásai kifelé nem is lesznek hatályosak. Erre a hitelezők fokozott védelme miatt van szükség.

A német kereskedelmi törvényben is érvényesül a kereskedelmi társaságok *numerus clausus*ának elve. Ez azt jelenti, hogy amíg magánjogi társaságok vonatkozásában a jogszabálynak csak ajánló jellegű, tehát attól eltérő társasági formációkat is lehet alapítani, addig a kereskedelmi tár-

saságokat illetően csak a törvényben felsorolt társaságok közül lehet választani, új formációt tehát nem hozhatnak létre. Ez a korlátozás részben az engedélyezési rendszerből fakadt, részben pedig annak felismeréséből, hogy csak így tudhatják meg a hitelezők és az egész nagy közösség, hogy milyen társasággal került vagy kerülhet kapcsolatba. Így jogilag rendezett szervezeti koncepció alapján dönthet arról, hogy kíván-e szerződést kötni a társasággal, vagy sem.

Ajánlott irodalom

- Adler, Karl: *Zur Entwicklungslehre und Dogmatik des Gesellschaftsrecht*. Berlin, 1895.
- Bartha Béla: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége*. Debrecen, 1896.
- Bauer, Clemens: *Unterrechnung und unterrechnungsgestaltungen im Spätmittelalter und in der beginnenden Neuzeit*. Jena, 1936.
- Bónis Pál: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége*. Budapest, 1914.
- Bozóky Alajos: *A kereskedelmi társaságokról*. *Jogtudományi Közöny*, 1873.
- Buday Miklós: *Átmeneti felelősség a kereskedelmi társaságok jogában*. Budapest, 1939.
- Gessler, Ernst: *Entwicklungstendenzen in Gesellschaftsrecht. Der Betriebs-Berater*, 1968.
- Kautz Gyula: *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban*. Pest, 1871.
- Kisfaludy András: *A társasági jog*. Budapest, 1996.
- Magyary Géza: *A kereskedelmi társaságok szervezésének irányelve*. *Jog*, 1890.
- Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): *A gazdasági társaságokról szóló törvény magyarázata*. Budapest, 2002.
- Miskolczi Bodnár Péter: *Európai társasági jog*. Budapest, 2000.
- Molnár Gábor Lajos: *Bevezetés az angol társasági jogba*. Budapest, 2002.
- Nagy Ferenc: *A kereskedelmi társaságok jogi természete, különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra*. Budapest, 1878.
- Nagy Ferenc: *A kereskedelmi társaság jogi személyisége*. *Jogtudományi Közöny*, 1914.
- Nagyiné, Szervári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története*. Budapest, 1999.
- Nitsche György: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége*. *Jogtudományi Közöny*, 1914.

- Patakfalvy László: *A kereskedelmi társaságok átalakítása*. Budapest, 1940.
- Patakfalvy László: *A társaság jogi személyisége*. Budapest, 1941.
- Sándor István: *A társasági jog története Nyugat-Európában*. Budapest, 2005.
- Sándor Tamás: *A társasági jog alapjai az NSZK-ban. Állam- és Jogtudomány*, 1989/3-4.
- Sárközy Tamás: *A jogi személy elméletének átalakulása*. Budapest, 1985.
- Sárközy Tamás: *A magyar társasági jog Európában. A társasági és a konszernjog elméleti alapjai*. Budapest, 2001.
- Strieder, Jakob: *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen*. München, 1925.

6. FEJEZET

KÖZKERESETI TÁRSASÁG

„Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, fedél és szakismeret nélkül és az erkölcsi műveltséget se nélkülözze.”

Széchenyi István

Közkereseti társaság (németül: *Offene Gesellschaft, Kollektiv Gesellschaft*, franciául: *société en nom collectif*, olaszul: *società in nome colectivo*, a svájci kötelmi jogban: *Kollektivgesellschaft*, az angol jogban pedig *partnership public*) keletkezik, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös cégben, korlátlan és egyetemleges felelősséggel folytat (kereskedelmi törvény, 64. §).

Ez a társasági forma a kereskedelmi jog alaptársaságaként alakult ki, hiszen a legtöbb ország kereskedelmi jogi szabályozása egyetért abban, hogy ha a felek már ismert típust nem kötnek ki, mindig ezt a fajta társaságot hozták létre. A hitelezőknek ugyanis a korlátlan és egyetemleges felelősség a legelőnyösebb. (Érdekes, hogy a magyar szabályozás határozottan kimondta a szigorú felelősség elvét, míg a német kereskedelmi törvény rendelkezéseiből minderre csak következtetni lehetett.) A társaság csődje esetén azonban a felelősség a kártalanító kezes (köztörvényű egyszerű kezes) szintjére enyhül. Ami másodlagos, feltételes és rendszerint korlátozott felelősséget jelent. Természetesen csak addig, míg a társaságnak maradt még vagyona.

A közkereseti társaság a *személyegyesülés* tipikus formája. A tagok személyes közreműködése, munkája a meghatározó. Ezért a társasági tagság csak a többi tag egyhangú határozatával ruházható át. A nyereség és a veszteség is – ha a részesedés arányáról a társasági szerződés külön

nem rendelkezik – nem vagyoni arányban, hanem egyenlően oszlik meg a tagok között.

A közkereseti társaság a kereskedelmi társaságok legrégebbi alakzata. A XII–XIII. század környékén úgy keletkeztek, hogy az elhunyt üzlettulajdonosok örökösei az üzletet közösen folytatták tovább. (A híres augsburgi Fuggerek üzlete is ilyen rokonok társasága volt.) A társak egyetemleges kötelezettsége kezdetben a családi viszonyon, a XIII. századtól már a társak kölcsönös megállapodásán nyugodott. Hamarosan bekerült az *itáliai statútumokba* az a szabály, hogy amennyiben a kereskedelmi üzlet folytatása végett társaság alakult, és a nevük a cégjegyzékbe került, egyetemleges felelősséggel tartoznak. Kezdetben ezeket a társaságokat *compagníának* nevezték. (A szó minden biznnyal a latin *cum panis* szó származéka.) A társasági formát azzal jelezték, hogy a cég alapítójának a nevéhez toldották az *e compagni* kifejezést. Először leginkább Toscanában (Luccában, Sienában, Firenzében) alakultak ki *compagníák*, de a XIV. századra már egész Itáliában elterjedtek. Franciaországban is ekkoriban kezdtek ilyen társaságokat alapítani. Az 1673-ban kiadott *Ordonnance de commerce* már (akárcsak később több más ország törvényei is) „közönséges” vagy „rendes társaságnak” nevezték, mivel ez a társaság vált általános szabállyá, a többi számított kivételnek.

A közkereseti társaság *Németországban* is hamarosan elterjedt. Az ottani jogtudósok szerint a felelősség korlátlansága és a társas viszony „egységé” bővítése valószínűleg a germán *Gesemthand* elmélete szerint fejlődött ki, és a középkori *Brotgemeinschaft* szervezete volt az a minta, amelyet a kereskedelmi forgalom a közkereseti társaság alapjainak a kidolgozásánál figyelembe vettek. Ezt bizonyítja, hogy a személyes bizalom épülő „közvetlen együttműködés” és a „közös ténykedésért” való helytállás a közkereseti társaságban mindmáig megtalálható. A német kereskedelmi törvény ezeket az elméleti és egyéb gyakorlati tapasztalatokat összegezve alkotta meg a közkereseti társaság fogalmát: „Nyilvános kereskedelmi társaság létezik akkor, midőn két vagy több személy valamely kereskedelmi üzletet közös cég alatt folytat s egyetlen társtagnak részvéte sem szorítkozik egyedül vagyontételekre” (85. §).

Magyarországon először az 1840. évi 18. tc. szabályozta a közkereseti társaságot: „Mellyeknek tagjai a társasági címben nyilván megnevez-

tetnek, vagy a címhez ragasztott ezen szóban »és társak« (et comp.) bennefoglaltatnak, s ezen társaságnál minden egyes tag egész vagyonával kötelezve vagyon a társaságnak külső személyekkel kötött szerződéseire nézve. Az ilyen társaságok szoros értelemben közkereseti társaságoknak neveztetnek.”

A legpontosabb, legprecízebb meghatározást az 1875. évi 37. tc.-ben, a magyar kereskedelmi törvényben találhatjuk: „Közkereseti társaság keletkezik, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös ég alatt, korlátlan és egyetemleges kötelezettség mellett folytat.”

A közkereseti társaságot rugalmas és mozgékony vállalkozási formaként Magyarországon leginkább a kisebb tőkeegyesülések esetében alkalmazták, amikor az üzlet meghaladta a kisipar körét. A tagok rendszerint természetes személyek, de nem zárták ki, hogy jogi személyek is belépjenek a társaságba. (Az Amerikai Egyesült Államokban ez csak külön hatósági engedéllyel volt lehetséges.) Nálunk a tagok számát sem maximálták, mint például az angol jogban, ahol a felső határt 20 főben alapították meg. Mégis ritkán fordult az elő a korlátlan és egyetemleges felelősség miatt, hogy nagyobb létszámmal alapítottak volna ilyen társaságot. Ezenkívül a társaság ügyeinek vitelében minden egyes tagnak olyan szorgalmat és ügybuzgalmat kellett kifejtenie, mint ahogy a saját ügyében szokott eljárni. Ez pedig a gondosságnak a legnagyobb foka. Aki ezt elmulasztja, az vétkeesen jár el, és az ebből eredő károkat meg kell térítenie.

Ajánlott irodalom

- Fleischmann Sándor: A közkereseti társaság tagjai mind adósa a társaságnak. *Jogtudományi Közlöny*, 1893.
- Fleischmann Sándor: Szerződhetik-e a közkereseti társaság tagja a társasággal. *Jogtudományi Közlöny*, 1894.
- Kelemen Gyula: A közkereseti társaság tagjainak felelőssége a társaság ellen nyitott csőd esetében. *Jogtudományi Közlöny*, 1887.
- Lévy Béla: Kötelező-e a közkereseti társaság felszámolása vagyonihiány esetén. *Jogtudományi Közlöny*, 1915.

- Magyary Géza: Közkereseti társaság képviselőinek hatásköre. *Jogtudományi Közlöny*, 1893.
- Misner Ignác: A közkereseti és betéti társaságok nyereségének és veszteségének felosztásáról. *Magyar Themis*, 1878.
- Pollák Imre: A közkereseti társaság tagjainak egyetemes felelőssége. *Jogtudományi Közlöny*, 1894.
- Sallay Imre: A közkereseti társaság tagjai elleni kártérítési igényről. *Magyar Themis*, 1888.
- Wolf Jakab: A közkereseti társaság tagjainak felelőssége harmadik személyekkel szemben. *Jogtudományi Közlöny*, 1893.

7. FEJEZET

BETÉTI TÁRSASÁG

„A jognak a gazdagság és a szegénység lehetőségét minden korlátozás nélkül biztosítania kell.”

Karl Friedrich von Savigny

A *betéti társaság* (németül: *Kommandit-Gesellschaft*, franciául: *société et commandite*) átmeneti alakzat a közkereseti társaság mint tiszta személyegyesülés és a részvénytársaság mint elsősorban tőkeegyesülés között. Betéti társaság akkor keletkezik, ha közös cégben folytatott üzletnél a társak közül egy vagy több tag (*kültag*) csak kikötött vagyontbetétjével felel, míg ellenben egy vagy több tagot (*beltag*) korlátlan és egyetemleges felelősség terhel (kereskedelmi törvény, 125. §).

Betéti társaságot általában olyankor alapítottak, amikor a vállalat működéséhez nagyobb tőke szükséges, de emellett fontos, hogy annak régi vezetője vagy újonnan alapított vállalatnál a vállalkozói kereskedő, szakember stb. továbbra is pozíciójában maradjon, mert ő ért a cég irányításához, és egyben a hitelezők, ügyfelek is vele szemben bizalommal vannak. A *kültag* nem kölcsönt ad a vállalkozónak, nem kamatra adja a pénzét, hanem ő is részt vállal a társaság üzletvitelének kockázatából. Ez a tevékenysége azonban korlátozott felelősséggel jár csak, hiszen esetleges veszteség alkalmával csak a befektetett tőkét veszítheti el, a hitelezők az ő magánvagyonával szemben nem léphetnek fel követeléseikkel. A nyereségből pedig az előzetes megállapodás szerint részesedik. Ezek a feltételek tették lehetővé, hogy a betéti társaság segítségével nagyobb üzleti vállalkozásokat is lebonyolíthassanak.

A betéti társaság kezdeti formáját a *tengeri kereskedelmi vállalkozások* céljából hozták létre. Itáliában már a XII–XIII. századtól szokássá vált,

hogy az egyik tag (*commendator, socius stans*) adta a pénzt, esetleg az árut vagy a hajót, a másik tag volt a tulajdonképpeni vállalkozó (*commendatarius, tractator, portator, portior*), aki a haszon egy részéért dolgozott (*portator laboratorum*). Ezzel ki tudták játszani az egyház kamatvételi tilalmát is, mivel a tőkét szolgáltató felet az üzletvezető társának tüntették fel, és így nem kamatot, hanem nyereséget fizettek neki, mintha azért ő is megdolgozott volna. Ebben a középkori *commendában* valójában még a bizomány- és a szolgálati szerződészerű kapcsolat volt a domináló, és kevésbé a társas viszony. A vállalkozó a saját nevében lépett fel (*bizomány*), és jutalma nem meghatározott munkabér, hanem a nyereségrészesedés volt.

A *commendákra* vonatkozó jogi szabályozásokat viszonylag korai időktől találhatunk: így Trani városának 1063. évi statútumainak XVIII. fejezetében, Pisa városának 1160. évi *Constitutum USUS*-ában, az Assizez de Jerusalem-féle 1173 és 1187 között keletkezett gyűjteményben. Az igazán részletes rendelkezéseket a XIII. századi dél-franciaországi és a spanyol statútumok tartalmazták. Majd az 1391. évi pienzai, az 1457. évi bergamói és az 1495. évi genuai szabályrendeletek említhetők.

A mai értelemben vett betéti társaság akkor jött létre, amikor nemcsak a kültag, hanem a beltág is befektette vagyonát a társaságba. A korabeli genuai jog kezdettől fogva csak ezt a formációt tekintette „igazi társaságnak” (*rechte Kompanie, recta societas, justa societas*). Az 1400 körül alkotott magdeburgi városi jog szerint: „igazi társaság az, ahol az emberek vagyonukat összeadják [...] nyereségre és veszteségre, a vételnél és eladásnál”. Erkölcsstelennek minősítették az olyan társasági szerződést, amely szerint a kültag veszteség esetén is visszakövetelhetette a tőkéjét a beltágtól. Ezt az elvet erősítette meg V. Sixtus pápának 1586-ban kelt constitutiója is. A betéti társaság létrejöttékor tehát a germán és a latin népek jogelvei keveredtek egymással. Ennek következtében már a középkori jog is elfogadta (a germán jog alapján és szemben a római joggal) a társaságnak valamelyik tag által való közvetlen képviselést. A közkereseti társaság ekkor még inkább mint „csendes társaság” működött. Lehetőséget biztosított arra, hogy olyanok is befektessék a pénzüket, akik egyébként társadalmi állásuk miatt ezt nem tehették volna meg. Az ilyen titokban, a háttérben maradt kültag általában elég nagy nyereséghez jutott, sokszor akár a profit háromnegyed részét is megkaphatta. Hamarosan azonban megelégtették az ilyen titkos társaságokkal való vissza-

éléseket, és a betéti társaság működését csak akkor tették lehetővé, ha nyilvánosságra hozták, hogy kik is valójában a tagjai. Itáliában a XV. században több statútumban is előírták, hogy a kültag nevét is tüntessék fel a kereskedelmi könyvekben, cégjegyzékekben. Az 1583. évi bolognai szabályzat pedig különbséget tett *compagnia secreta* és a *compagnia palete* között. Csak az utóbbit tartották valódi betéti társaságnak. Ezzel a további fejlődés két irányban folytatódott a továbbiakban. Franciaországban (és a latin nyelvcsaládhoz tartozó országokban) a Colbert-féle 1673. évi *Ordonnance sur le commerce* által szabályozott betéti társaságot alkalmazták, melyet aztán a *Code de commerce* is átvett, míg a német nyelvterületen tovább működött a *Stille Gesellschaft* is, ahol a tőkés-társ a harmadik kívülálló személyekkel nem lép jogviszonyba, csak a beltagnak tartozik felelősséggel (német kereskedelmi törvény, 256. §).

A francia jog tehát csak a betéti társaságot engedélyezte, mivel ez nagyobb garanciát biztosított a hitelezőknek is. (Bár az ún. *betéti részvénytársaság* is szabályozták a *Code de commerce* 38. §-ában.) A német jogászok is hosszas viták után fogadták el a két, nagyjából hasonló társasági formációt. A nürnbergi konferencia csak a második olvasatra hozta meg ezt a határozatot. Mindazonáltal az egyetemlegesség elvét fokozottabban elismerték, mint a franciák. Amennyiben a betéti társaság a bejegyzés előtt kezdi meg a tevékenységét, mielőtt harmadik személyek a kültag korlátolt felelősségéről tudomást szerezhethének, a kültag ilyenkor egész vagyonával felel, tehát egyenes adósként felelős. Ezt a szabályt a magyar kereskedelmi törvény is átvette (138. §).

Ausztriában csak az 1734. és 1758. évi csődrendtartások szabályozták a közkereseti és a betéti (csendes-) társaságokat. *Magyarországon* bizonyára ezeknek a jogszabályoknak az alapján alapítottak társaságokat azokban a városokban, amelyek külföldi cégekkel is kereskedtek. Törvényi szintű szabályozására először az 1840. évi 18. tc.-ben került sor: „Ezen közkereseti társaságok azonban olly tagokat is vehetnek fel, mellyek csak bizonyos befizetési veszélyre (Einlage auf Gefahr) tesznek, s azért magoknak a törvényeknekél nagyobb kamatokkal köthetnek ki, de a társaság ügyeire egyéb befolyással nem bírnak, s a befizetett sommán felül, egyéb vagyonukkal a társaság tartozásáért nem felelnek, s ezen tagok kültagoknak (commenditairs, stille Gesellschafter) neveztetnek...” Elismerték tehát a francia szabályozásnak megfelelően azt az elvet, hogy a kereskedelmi jogi elévülés ideje alatt a kül-

tag is felelős betétjével harmadik személyeknek a társaság tartozásaiért, de nem tartották szükségesnek a kültag betétjének bejegyzését a cégjegyzékbe, és a társaság hitelezője ezért tőlük csak akkor követelhetett fizetést, ha a beltagoktól nem kapott teljes kielégítést (22., 27., 35. §-ok).

Az 1875. évi 37. tc. is ezen része (9. cím) határozottan a francia megoldás szerint készült. Csak azokat a társaságokat ismerte el betéti társaságként, amelyekben a kültagok is valóságos tagjai a társaságnak, ezért betétjük erejéig felelősek a hitelezőknek. Nem tartották szükségesnek a csendestársaságot és a betéti részvénytársaságot is felvenni a kereskedelmi társaságok közé. A betéti társaságot a közkereseti társasághoz kapcsolva, lényegében annak változataként szabályozták azzal, hogy abból csak a korlátozott felelősségre vonatkozó szabályok terén van eltérés.

A betéti társaság mindig csak kifejezetten erre irányuló szándék esetén jöhet létre, mivel a bel- és kültagok közötti különbség egyedül attól függ, hogy az utóbbiak a társaság kötelezettségeiért való felelősségüket mindjárt a szerződésben határozott összegre korlátozták.

A *tagsági jog (törzs jog)* forgalomképessége szorosan összefügg azzal, hogy az egyesülés személyi vagy vagyoni jellege érvényesül-e inkább. Minél kisebb jelentősége van valamilyen kereskedelmi társaságnál az egyesülők személyiségének, annál könnyebben és egyszerűbb módon lehet a tagsági jogot átruházni. A közkereseti társaság tagja és a betéti társaság beltagja a maga tagsági részét csak a többiek beleegyezésével ruházhatja át [76. §, 125. § (2.) bek.]. A betéti társaság kültagja is hasonló korlátozás alatt áll (132. §). Az eltérés: a tagsági jogok öröklés útján is átszállhatnak, de csak ha azt a szerződésben kikötötték, kivéve a kültag viszonyában (144. §).

Betéti társaságot általában akkor alapítottak, ha a vállalat annak terjeszkedése érdekében nagyobb tőkét igényelt, de régi vezetője – aki a céghez szorosan kapcsolódott és a hitelezők bizalmát is bírta – továbbra is az igazgató maradt. Alkalmasságán kívül a betéti társasági forma a feltaláló találmányának értékesítésére. Előnye a betéti társaságnak, hogy a nyereségre való kilátás a beltagot (akit a kültag mozgási szabadságában nem korlátozhat) minél hatásosabb tevékenységre ösztönözze. Vállalkozókedvét növelheti az a számára kedvező feltétel is, hogy a kültag bevételét veszteség esetén nem köteles megtéríteni, mert annak kockázatát a kültag viseli. A kültagnak mindez azért előnyös, mert a vállalkozás sikere esetén a rendes kamatot felülmúló nyereségre számíthat.

8. FEJEZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

„Ha hasonlattel akarnánk élni, azt mondhatnánk, hogy a törvényalkotó, amikor a részvénytársaság, mint a gazdasági élet kimeríthetetlen fantáziájának csodálatos szülöttje, először kopogtatott a jog ajtaján – minden már meglevő és felhasználható jogintézményből vett egy-egy színt, és ebből a keverékből alkotta meg a részvénytársasági jog mását.”

Kuncz Ödön

8.1. A részvénytársasági jog kialakulása

A fenti kijelentésével Kuncz Ödön, Magyarország talán legnagyobb kereskedelmi jogásza egyáltalán nem túlzott. Más országok közgazdaszai és jogászhai is hasonló pátozzsal szóltak a részvénytársaságoknak a világ fejlődésében betöltött szerepéről. Buttler szerint a részvénytársaság: „A modern idők egyik legfontosabb felfedezése, jelentősége még a gőzgépét és a villamosságét is meghaladta, minthogy azok a részvénytársaság által nyújtott lehetőségek hiányában viszonylagos tehetetlenségre lettek volna kárhozthatva.”

Dernburg német professzor mintha csak ezt a gondolatot folytatta volna: „Ennek a társasági formának a segítségével birodalmakat alapítottak, megváltoztatták a Föld alakját, amidőn tengereket ástak és hegyeket fúrtak át, hatalmas forgalmi utakat létesítettek, és a termelést hihetetlenül fokozták.”

Thaller hozzátette: „A részvénytársaság behatolt társadalmi életünk minden egyes pórusába. Nincs a kereskedelem és az ipar területén olyan üzletág, amelyre ne vetette volna reá magát, és amelyet meg nem hódított volna. El sem lehetne képzelni a mi közgazdasági világunkat részvénytársaság nélkül.”

Ripert gondolata szervesen folytatta az előbbieket: „Különösen a nagyvárosokban a részvénytársaságok nélkül sem lakni, sem ruházkodni,

sem fűteni, sem világítani, sem költözni, sem szórakozni nem lehet. De nemcsak élni, hanem meghalni sem lehet nélkülük, mert még a legjelentősebb temetkezési vállalatok is az ő kezükben vannak.”

Még Karl Marx is elismerően írt a részvénytársaságokról, pedig ő gyűlölte a magántulajdont és a piacgazdaságot: „A világ ma is vasutak nélkül lenne, ha arra kellett volna várnia, amíg oly méretű egyes tőkék halmozódnak fel, amelyek vasutat tudnak építeni. A centralizáció azonban – a részvénytársaságok révén – máról holnapra megbirkózott ezzel a feladattal. S miközben a centralizáció ily módon a felhalmozást gyorsítja, és hatását is erősíti, egyúttal a tőke technikai összetételének alakulását is rövidíti és gyorsítja...” Mindezek a megállapítások kétségtelenül nem túlzások, hiszen a részvénytársasági forma világszerte meghatározóvá vált a közlekedésben (közúti, vasúti, gőzhajózási stb.) vállalatoknál, a bank, a bánya, a biztosítási és legtöbb ipari vállalatnál. A legfejlettebb közgazdasággal rendelkező államnak, az Egyesült Államoknak az ipari termelése 87,7%-a a részvénytársaságra jutott. A részvénytársaságok fejlődése Magyarországon is rendkívüli méreteket öltött. Az I. világháborúig számuk 3500-ra nőtt, 3700 millió korona alaptőkével.

A részvénytársaságok kialakulására nézve sokféle elmélet létezik, ezek közül a legjelentősebbek:

Az itáliai eredet képviselői közül a legtekintélyesebb szerző Levin Goldschmidt (1828–1897), a heidelbergi, majd a berlini egyetem professzora, a kereskedelmi jog és a kereskedelmi jog történetének egyik leghíresebb kutatója. Magyarországon hasonló álláspontot képviselt Naumann Ármin (1845–1909), a budapesti egyetem kereskedelmi és váltójogi magántanára, és Navratil Ákos (1825–1952), a budapesti egyetem gazdaságtan és pénzügytan egyetemi tanára. Az ő véleményük szerint, amikor a XII. századi Itáliában a kereskedelem fejlődése olyan mértékűvé vált, hogy az egyéni vállalkozási formák már nem bizonyultak elegendőnek, különféle társasági formációk alakultak ki. Az egyszerű társaság (*societas, compagna*) mellett kialakult a korlátolt felelősség révén a kockázatviselést csökkentő társasági forma, a betéti társaság (*commenda*). A tengeri vállalkozásoknál már a hajóépítésnél, de különösképpen az egyes tengeri utak esetén többen társultak: a hajótulajdonosok, a kapitány, a legénység, a velük utazó és az otthon maradó kereskedők, pénzemberek stb. Ezt a társasági formációt eleinte csak egy útra hozták

létre, de sikeres üzletek esetén elképzelhetővé vált a hosszabb távú együttműködés is, különösen Genovában és a többi tengeri kereskedelemmel foglalkozó itáliai városban. (Később az észak-európai kikötővárosokban is létrejöttek hasonló társaságok.) A társaságnak az üzletre leköthött tőkéjét jelölték a *commenda* terminussal. A nyereséget közösen osztották szét, az esetleges veszteséget is együttesen viselték. Itt alkalmazták először tehát a tőkeelszámolást úgy, hogy a végső bevételt a kezdőtőkével állították szembe, a többletet nyereséggént kezelték és osztották szét. Amikor a társaság tartós vállalkozássá alakult át, még akkor is külön-külön számoltak el. A társaság vagyona azonban jogilag fokozatosan elkülönült az üzlettársa magánvagyonától. Amikor pedig már átruházható hajórészjegyeket is kibocsátottak, akkor a fent említett szerzők szerint a részvénytársaság egyik őse jöhetett létre.

Goldschmidt szerint a hitelélet terén is működtek részvénytársaságszerű alakzatok, így például a genovai Szent György Bank (*Comperea regiminis santi Georgii*), amelyet 1407 körül alapítottak, és amelynek a mintájára létesült 1694-ben a Bank of England. Ez a bank a közvetett adószedés rendszerével egybekötve a kamatozó kölcsöntőke szolgáltatásával foglalkozott. A tagoknak a betétek szolgáltatásán túl egyéb kötelezettségük nem volt. A nyereségből a befizetett betétek arányában részesültek. Az ügyintézkést közösen gyakorolták, ezért a tag már nem a társaival, hanem a társasággal állt kötelmi jogviszonyban szigorúan korlátozott tartalommal. (A Szent György Bank egyébként 1799-ig működött.) A részvények, amelyeket egy részvénykönyvbe (*cartularum*) jegyeztek be, átruházhatók voltak. A bank jogi személyiséggel bírt.

Itáliában a XVI. században már nagyobb számban alakultak ki hasonló társaságok *montes* névvel. A részvényeket *partiones*, a részvényeseket *participes*, a társaság ügyvivőjét pedig *institor* névvel jelölték.

A történeti kutatások azonban kiderítették, hogy a kereskedelmi társaságok nem közös gyökérből, hanem külön alapokon keletkeztek. Így a szakirodalom tekintélyesebb része a *németalföldi eredetet* vallja, jöllehet azok a részvénytársaságok is a hajóstársaságokból alakultak ki. Hollandia 1587-ben vált önálló állammá. Kultúrájának valamennyi kiemelkedő eredménye mindjárt az ezt követő időre esett (1600–1670). A kezdetét tehát azonnal a fénykor követte. Gazdasága természetszerűen alakult ki a középkori formákból. A városiasodás itt a legfejlettebb ekkoriban az

egész világon. Amszterdam Európa legnagyobb városa, lakóinak száma a XVI. század végén meghaladta a 100 000-et. Sehol Európában nem sűrűsödött össze ilyen szűk területen ennyi ember, ekkora tőke és ilyen nagy kereskedelmi hatalom. Sehol sem irányították ügyesebben a kereskedelmet, sehol sem értékék annyira a „városi élet művészetét”. A holland kereskedőkről az utrechti polgárok 1588-ban már így nyilatkoztak: „a holland kereskedő pénzért mindent áruba bocsát, eladná az Istent is, ha tudná szállítani”. Colbert szerint: „A hollandok csak egy Istent ismernek, a hasznot, és nem riadnak vissza semmitől, ha meggazdagodhatnak rajta.” A Kelet-Indiai Társaság igazgatói is hasonlóképpen vélekedtek magukról: „mi, akik az egész világ legjobb kereskedői és legügyesebb tengerészei vagyunk”.

A gazdasági fellendülés okai a következők voltak: kedvező földrajzi adottságok, az északi vízi utak találkozásáról kiváló adottságú kikötők, amelyek tengerészei a technikai vívmányok mindegyikét ismerték, és az összes kereskedelmi ismeretet elsajátították.

Hollandiának a kereskedelem biztosította a világhegemóniát. A rendkívül rossz minőségű földjeiket is a kor legmodernebb technológiájával művelték meg. Megszűnt már ekkor a jobbágyság, szabad piaci viszonyok érvényesültek itt is. Vetésforgóval dolgoztak, trágyáztak, öntöztek, a tengertől újabb és újabb területeket hódítottak el, istállózó állattenyésztést folytattak. Fejlett tejgazdaságuk, sajt- és virágbörzéik, hatalmas zöldség-, gyümölcs- és vetőmagpiacuk stb. volt.

Az Újvilág kereskedelmének előnyeit jórészt a hollandok élvezhették. Az amerikai spanyol gyarmatbirodalomból származó ezüst mintegy negyede-fele végül is Amszterdamban kötött ki. Indiából pedig a fűszerek javát ők szállították. A XVI. század végén még csak 65 hajóval kereskedtek, de a XVII. század elején 640 hajó indulhatott el Kelet felé, 80 hajó pedig nyugati irányba. Ezeknek a hajóknak volt a legnagyobb rakterük a világon. A legnagyobb XV. századi velencei hajó 400 tonnás volt. A spanyol vitorlások között is csak néhány érte el az 500 tonnát. A holland hajók azonban már ekkor 500–650 tonnások voltak, és a XVII. század második felében pedig nem volt ritka a 700–1000 tonnás holland hajó sem. Ilyen nagymérvű kereskedelmi forgalom mellett nem csoda, hogy sehol sem élt annyi gazdag polgár Európában, mint itt. Az amszterdami bank a XVII. század folyamán Európa legnagyobb betéti bankja lett. Itt jelent

meg először az értékpapírok hátán a leszámítolás. A tőzsde is itt működött a legintézményesebben. Mindezek ismeretében igazat kell adnunk a híres gazdaságtörténésznek, Henri Pirennek, aki Hollandiát Európa „kísérleti telepének” nevezte. Ugyanez elmondható a részvénytársaságot, illetve a részvénytársasági jogot illetően is. Hollandia gyarmati kereskedelmének lebonyolítása érdekében hozták létre az első kereskedelmi társaságot, mert itt voltak adottak a feltételek egy ilyen nagyszabású vállalkozási forma kidolgozásához:

1. Hatalmas tőkebefektetést igénylő vállalkozás.
2. Nagyon nagy a kockázat, de óriási nyereség realizálására is nagy az esély.
3. A lakosság számos tagja komoly, mobilizálható tőkével rendelkezik, melyet szívesen befektetne egy ilyen üzletbe. Olyannyira, hogy nem is az erre a célra alakult társaságok finanszírozásának előmozdításáról kellett gondoskodni, hanem leginkább holland állampolgári jogúvá kellett tenni, hogy a vállalkozásokban tetszés szerinti alaptőkével vegyenek részt.

Az első részvénytársaság, a *Holland Kelet-indiai Társaság* (1602–1795) több hajóstársaságból alakult ki. Ezek közül 5 jelentős társaság emelkedett ki, amelyek versenyeztek egymással. A kormány ezért elhatározta, hogy valamennyit egy társaságba egyesíti, amelynek monopóliumot adott az indiai kereskedelemre. Az egyesülésre 1602-ben került sor. Az államtól kapott kiváltságaik révén felhatalmazást kaptak arra, hogy az indiai fejedelmekkel szerződést köthessenek, erődöket alapíthassanak, kormányzókat és bírákat nevezhessenek ki, és katonákat tarthassanak. A holland kormány emellett garanciát vállalt, a nagyobb kölcsönzést katonai védelemmel is biztosította.

A társaság mintegy 7 millió forint alaptőkével kezdte meg a működését. (A legnagyobb európai vállalkozás volt.) Részvényei iránt nagy volt az érdeklődés. A németalföldi országgyűlésen részt vevő városok és tartományok ezért előre megszabták a részesedéseiket, nehogy a tőke egyetlen város kezébe kerüljön. Így a társaság több kamarából állt össze, és minden város, illetve tartomány, mely 100 000 forint erejéig járult hozzá az alaptőkéhez, jogot nyert, hogy külön meghatalmazottat tartson a vezetésben. A Holland Kelet-indiai Társaság ennek révén a „józan

arisztokraták köztársasági államformáját” valósította meg. A vezetést az egyesült hajóstársaságok vezetői gyakorolták, akik egyben a fő részvényesek is voltak. A társaság alaptőkéjét hosszú távú befektetésnek szánták, és nagyon sok tőkés vett részt benne, ezért a részvények visszafizetését nem engedhették meg, de megkönnyítették azok átruházhatóságát. Többek között a tőzsdén is lehetett részvényeket vásárolni. A tőke ily módon függetlenné vált az alapítók személyétől (bár elvben a részvényesek a tulajdonosok), és maradandó módon kapcsolódott a vállalathoz. A részvények utáni osztalék egyre növekedett. Elérte a 30-50-75%-ot. Ennek révén az árfolyamuk is megnőtt. Egy-egy 3000 forint értékű részvény ára elérte a 18 000 forintot. A mai részvénytársasággal szemben a nyereséget csak 10 évente osztották fel. (Az első osztalékot nem pénzben, hanem borsban adták ki.) Nem volt mai értelemben vett igazgatótanácsuk és közgyűlésük sem. A részvényeket különböző névértéken bocsátották ki. A vezetésnek csak 10 évente kellett tevékenységükről beszámolniuk.

A Kelet-indiai Társaság sikerén felbuzdulva 1628-ban megalapították a *Nyugat-indiai Társaságot*, amely 24 éves szabadalmat nyert a holland kormánytól Afrika nyugati partjaira és Amerika mindkét partvidékére és az Új-Guineától keletre fekvő szigetekre. Az alaptőke 7 108 161 forintot tett ki, amelyről jegyzett részvények osztaléka javarészt rabszolga-kereskedelemből és a portugál vagy spanyol hajók kifosztásából állt. Ez a társaság azonban már nem ért el olyan nagy sikereket, mint az, amelyiknek a mintájára alapították.

A holland sikereket megirigyelve több ország is igyekezett minél nagyobb hasznot húzni a gyarmati kereskedelemből. 1613-ban már 400 ezer fontra becsült tőkével alakult meg az *angol Kelet-indiai Társaság*, majd az amerikai gyarmatokat kiaknázó társaságok. Ezeknek a sikerei, a „dicsőséges forradalom” által keltett eufória, az angol lakosság jelentős megtakarításai, illetve hogy Anglia a spanyol örökösödési háború után, 1713-ban megszerezte magának az amerikai néger rabszolga-kereskedelem jogát (*assiento*), azt idézték elő, hogy rövid idő alatt a különböző részvénytársaságok egész sorát alapították. A háborúk miatt viszont az angol állam eladósodott, és ezért a rabszolga-kereskedelem jogát 30 évre az 1711-ben alapított *Déltengeri Társaságra* bízta. A társaság ezért cserébe 10 millió fontot átvállalt az államadósságból, és megígérte, hogy új

befektetési lehetőséget teremt. A társaság emellett szuverén jogot kapott a meghódított tartományok felett, saját katonaságot tarthatott fenn stb. Az állam hitelezői is adósságlevelekért cserébe a Déltengeri Társaság részvényeit kapták. Az üzlet látszólag virágzásnak indult, mert a társaság részvényeinek árfolyama folyamatosan emelkedett. Ezért újabb kibocsátások történtek, amelyek hangulati előkészítését különböző álhírek erősítették. A részvények árfolyama végül elérte a névérték 300%-át. A társaság saját részvényeire 5%-os lombardkölcsönt adott. A részvényeket továbbra is elkapdosták (pedig ekkor már a „leány”- és „unoka”- részvények után a „dédunoka”-részvényeket árulták), 5 millió font értékű részvényt tudtak 1000%-os árfolyamon értékesíteni. A példa másokat is lázba hozott. Látszat-részvénytársaságok száza alakultak a legkülönbözőbb célokra hivatkozva: *az ír szigeten partra sodort tárgyak begyűjtésére, a perpetuum mobile kerekeinek előállítására, a mesterséges arany készítésére, az emberi haj értékesítésére, óriási szamarak Spanyolországba való behozatalára, a tengervíz ihatóvá tételére, kalózálló hajók építésére* stb. A legszellemesebb társasági ötlet alapján az alábbi hirdetést tették közzé: „Nagy hasznot hozó, titokban tartandó tevékenységű társaság.” A prospektus hallatlan nyereséget ígért. Öt óra alatt ezren jegyezték részvényt. A szélhámus óvatosságból ekkor bezárta a boltját, és elhajózott Angliából. Egy leleményes üzletember már játékkártyát is kibocsátott a különböző szélhámus társaságok gúnyrajzaival és karikatúráival. Arról a társaságról, amelyik szögletes ágyú- és puskagolyó előállítására képes gépek készítését hirdette, az alábbi vers jelent meg:

„Ritka leleményű fegyver, amely pusztít
Megannyi bolondot: csupa angol honfit.
Ne féljétek, hívek, e rettentő gépet!
Nem emészt el az más, mint a részvényes pénzét.”

A részvénytársaságok Angliát közel nem sodorták úgy válságba, mint Franciaországot, mert itt valódi tőkeerős, reális fejlődés is végbement (például a textilipar terén), és az angol bank nem bocsátkozott olyan felelőtlen ügyletekbe, mint francia társa, végül pedig azért, mert szigorú rendszabályokat léptették életbe. Ezek közül a legfontosabb az 1720. június 11-ei ún. *Bubbles act*, amely a részvénytársaságok alapítását parla-

menti engedélyhez kötötte, a részvényesek felelősségét korlátlaná tette, a bemutatóra szóló részvényeket betiltotta (1824-ig).

Angliával szemben *Franciaországban* az évszázad legnagyobb katasztrófáját kellett elszenvednie a lakosságnak a *John Law* által alapított *Mississipi Társaság* miatt. A skót származású pénzember kétségtelenül lángelme volt a maga módján. A francia állam adósságán úgy kívánt segíteni, hogy egy, már 22 évvel korábban bevált ötletét kívánta hasznosítani. A Bank of Englandet is így alapították. A lényege ennek az, hogy minden adóslevél annyit ér, mint a készpénz, ha tulajdonosa és a nagyközönség meg van győződve róla, hogy a bankban kellő fedezet van rá, tehát pénzt bármikor megkaphatja. Amíg ez a bizalom fennáll, addig a bank akár 2 millióra szóló adóslevelet is kibocsáthat annak ellenére, hogy csak 1 millió van a pénztárában, hiszen nem fogja mindenki egyszerre megrohanni a pénztárat. Így aki beváltja adóslevelét, a benne lekötött összeget mindig hiánytalanul megkapja. John Law 1716-ban először egy magánbankot nyitott 6 millió livre alaptőkével, de a kormány monopóliumot adott neki, és a billettet, amit a bank kibocsátott, az állam elfogadta készpénz helyett. Egy év alatt 60 millióra nőtt az így kibocsátott adóslevelek értéke. A banknak mindamelllett a dohánymonopóliumon és az adóberleten kívül semmilyen más nyereséget adó vállalkozása nem volt, ezért Law a betétjeinek alátámasztására megalapította az amerikai francia gyarmatot kiaknázó privilégiummal rendelkező Mississipi Társaságot. Mivel a társaságnak legfeljebb 100 év alatt lett volna akkora jövedelme, hogy kisegítse a likvid tőke nélküli bankot, ezért a részvények árfolyamát mesterséges hangulatkeltéssel, propagandával felemelték a névérték 200%-ára. A siker érdekében a kormány engedélyezte, hogy a részvények bemutatóra szólók legyenek. Amikor ezt a műveletet már alig lehetett tovább folytatni, megalapította az Indiai Társaságot, amely Kelet-Indiával és Kínával létesített volna kereskedelmi összeköttetést. A spekulációs láz minden képzeletet felülmúlt. Ekkor született meg a milliomos szó. Law továbbra is előremenekült. 1719-ben arra vállalkozott, hogy szanálja az állam minden adósságát azzal, hogy minden adót bérbe vesz. 1720-ban még pénzügyminiszternek is kinevezték. Végül annyi bankjegyet hozott forgalomba, ami nyolcvanszorosát jelentette Franciaország tényleges pénzállományának. A törvényszerűen bekövetkező bukás így nemcsak a gyarmati kereskedelem csődjét jelentette, ha-

nem a bankjegyek elértéktelenedését és az állami hitel megrendülését is. Law külföldre menekült, Franciaország gazdasága pedig a nagy forradalomig nem heverte ki ezt a szédelgést.

Mindezek a bukások, bármilyen nagy áldozattal is jártak, tanulsággal szolgáltak a részvénytársasági jog továbbfejlődéséhez. Mindenekelőtt bebizonyosodott, hogy milyen nagy hatalom a részvénytársaság. Egy egész ország nemzetgazdaságát tudja tönkretenni. Emellett a jól megszervezett társaságok Hollandia és Anglia felvirágzását segítették elő. Kiderült az is, hogy a részvénytársaságok ügyeibe való állami beavatkozás sem szerencsés. Az *állami engedéllyel (oktroi)* alkalmi jellegű privilégiummal, a társaság működését szabályozó előírásokkal a kormány mint felügyeleti hatóság kénytelen volt a legapróbb részletekig beavatkozni az üzletmenetbe. Így minden részvénytársaságnak különleges szabályozása (*lex specialisa*) volt. Ez részben akadályozta a szabad üzletvitelt, részben pedig a nagyközösséget abban az illúzióban ringatta, hogy az állam biztosítékul szolgál a helyes üzletmenetre. A Mississipi Társaságnál például a társulat közgyűlésén a király elnökölt, és ő nevezte ki az igazgatókat is.

A XVIII. századi tapasztalatok alapján alakultak ki a részvénytársaságok mind ez idáig ható elvei, amelyeket azután a *Code de commerce* összegzett. Ezek a következők. Oktroj helyett az állami engedélyezés rendszere. Az állam nem tud ellenőrizni és felelősséget vállalni a részvénytársaságaiért. Mindenkinek magának kell vállalnia a részvénytársaságban rejlő kockázatot. Állandó alaptőkét kell biztosítani, évi nyilvános mérleget kell felállítani, amelyet az igazgatóknak kell elkészítenie. A közgyűlés intézménye pedig a XIX. század elejére vált elfogadottá. Ilyen feltételekkel a nagyobb tőkefelszívó képesség biztosítása érdekében lehetővé tették a korlátolt felelősséget (kivéve Angliát, ahol ez később következett be), és bemutatóra szóló részvényeket is kibocsáthattak. Így alakult ki az első modern kereskedelmi törvényhozás által létrehozott új részvénytársasági forma, amelyet aztán szinte minden állam jogalkotása átvett. Eszerint a részvényesek csak a társaságban vállalt részük erejéig felelősek, a társaság alaptőkéje egyenlő részekre, részvényekre oszlik, amelyek névre vagy bemutatóra szólnak. Az igazgatóság megbízottja a társaságnak, és ez a megbízás bármikor visszavonható. A részvénytársaság alapítását viszont még mindig állami engedélyhez kötötte, rendelkezett a közgyűlés tartásáról, és nem írta elő a felügyelőbizottság alkalmá-

zását. Ez utóbbi problémákat, majd néhány évtizeddel később a német jogalkotás fogja megoldani.

A részvénytársaságok a XIX. századig inkább csak kivételes társasági formának számítottak, amelyeket általában külkereskedelmi (gyarmati) vállalkozások céljaira alapítottak. Az *ipari forradalom* kibontakozása révén váltak tömegessé az ipari beruházások, ezek közül is különösen a vasútépítés, a bányaiüzemek, a csatornaépítés és hasonló beruházások, a gyárak, üzemek, illetve a pénzügyi szférában például bankok, biztosítótársaságok stb. révén a részvénytársaságok alapítása. Ekkortól vált a gazdasági élet meghatározó társasági formájává a részvénytársaság, amit az is elősegített, egyre több európai országban rendelkezett a lakosság kisebb-nagyobb tőkével, amit szívesen fektettek be ebbe a kedvezőnek tűnő vállalkozási formába.

Magyarországon *Széchenyi István* alapította az első jelentősebb részvénytársaságokat. Részes volt már a bécsi alapítású *Első Dunai Gőzhajózási Társaságnak* is, de a *Lánchíd Részvénytársaságnak*, a *Pesti Hengermalom Részvénytársaságnak* a létrehozásában a „legnagyobb magyar”-nak volt a legnagyobb szerepe. A jogi terminológia kidolgozása-
kor ő alkotta meg a részvény, részvénytársaság szavunkat is. Már a *Hitel* című műből (1830) is kiderül, hogy angliai utazásai idején alaposan tájékozódott az ottani vállalkozásokról (lásd *Hitel*, 33–34). Az elméleti és gazdasági felkészülés után kezdett hozzá a *Lánchíd* részvénytársasági formában történő kivitelezéséhez: készítette el ennek műszaki tervezését és gazdasági kalkulációját, illetve az alapszabálytervezetét. Politikai agitációja révén azt is sikerült elérnie, hogy az 1832–1836-os országgyűlés elfogadta koncepcióját, és azt az 1836. évi 26. tc.-be iktatták: „A Buda és Pest közti állandó híd felépítésének eszközlése egy részvényes társaságnak feladása lesz.”

A Lánchíd felépítése nemcsak részvénytársasági jogunk kezdetét, hanem a magyar gazdasági élet modernizációját is jelentette. A híd elősegítette a központosítást, a főváros fejlődését, a közlekedés és az infrastruktúra kiépítését. *Széchenyi* arra törekedett, hogy az első dunai vashíd a kor legmodernebb technikai és mérnöki megoldásaként épüljön fel, de lehetőleg magyar alapanyagokból készüljön, és magyar vállalkozók közreműködésével történjen a kivitelezés. A kovácsoltvas láncokat, hengerszekereket és sarukat, továbbá a láncok felemeléséhez szükséges készü-

léket ugyan Angliából voltak kénytelenek hozatni, de a többi alkatrészt a dermői vasgyárban és a munkácsi vasöntödében gyártották le. A Lánchíd építése vetette meg az alapját a később világhírt szerzett Ganz-gyárnak, amely már ekkor a rendkívül szigorú angol előírásoknak megfelelően készítette el a híd öntöttvas kerettartóit. A tartóoszlopok révén alakulhatott ki a magyar cementipar is. Bécs városának útburkolati köveit a Lánchíd Részvénytársaság szállította. Még a fiumei kikötő is profitált ebből a nagyszabású vállalkozásból. Kormánytámogatás nélkül, üzleti vállalkozásként sikerült kivitelezni ezt a nagyszerű alkotást úgy, hogy közben a nemesi adómentességet is sikerült megrendíteni, és a közteherviselés gondolatához egy lépéssel közelebb jutni.

Ugyancsak Széchenyi István kezdeményezte a *Pesti Hengermalom Részvénytársaságot*. A korábbi vízi- és szárazmalmok, amelyek céhes kezek között működtek, csak korlátozott mennyiségű és nem túl jó minőségű lisztet tudtak őrölni. A Pesti Hengermalom ezzel szemben egy 30 lóerős gőzgéppel és 7 hengerjáráttal kezdte meg működését. Széchenyi ezzel megteremtette a néhány évtizeddel később a világ élvonalába kerülő magyar malomipar alapjait. A gépi berendezések javítása érdekében egy műhelyt is felállítottak, ahol 1845 után már gőzgépeket is gyártottak. Az üzem 1847-ben *Pesti Gépgyár- és Vasöntöde Társulat* névvel önálló részvénytársasággá alakult át. A Pesti Hengermalom ezenkívül a budai Ganz-gyár alapítását is elősegítette. *Ganz Ábrahám* (1814–1876) eredetileg 1841-ben Széchenyi hívására a gépészeti részleg vezetését látta el, de 1844-ben önálló öntödét létesített, amely ezután Magyarország egyik legnagyobb gépipari vállalatcsoportjának az alapjait teremtette meg. 1869-ben alakult át részvénytársasággá *Ganz és Társa Vasöntöde és Gépgyár Részvénytársaság* névvel.

Széchenyi a törvényi szabályozás kidolgozásában is részt vett. Alapszabály-tervezetei, a részvénytársaságról alkotott elképzelései meghatározók voltak a magyar részvényjog kialakulásának kezdetén. Minden erejével támogatta az *1839–40. évi országgyűlés* kereskedelemügyi munkálatait, amely révén Wildner Ignác és Deák Ferenc kidolgozta a részvénytársaságok szabályozását az 1840. évi 18. tc. 3. fejezetében. A nem túl részletes rendelkezéseket tartalmazó törvény 13. §-ában, elsősorban a *Code de commerce* felfogását követve rendelkezett a társasági szabályozásról. A fejezet elején mindjárt az alapítási eljárásról rendel-

keztek, és nem határozták meg a részvénytársaság fogalmát sem. Eszerint a részvénytársaságba bárki beléphetett (tehát nem nemes is). Az 1836. évi 15. tc.-ben felsorolt célokra létrejövő társaságokat és a nem vállalkozásra összeálló társaságokat nemcsak a Váltótörvénytörvényéknél kellett írásban bejelenteni, hanem a Helytartótanácsnál is. (A reformkorban több ún. „nonprofit” vállalkozást is alapítottak, például magyar nyelvű színház, kisdudóvokat képző intézet stb. céljából). A részvénytársaságok csak névre szóló részvényeket bocsáthattak ki. A közgyűlésen egy tag maximum tíz szavazattal bírt. Az alapító közgyűlés által megállapított alapszabályokat a Váltótörvénytörvényéknél kellett bejegyeztetni. A társaságot a közgyűlés által megválasztott választmány képviselte. A törvény az ellenőrző bizottságot még nem szabályozta.

Az 1840-es években egyre több részvénytársaságot alapítottak. A kapitalista vállalkozás ekkoriban bizonyos hazafias pátozzsal párosult. Egyesületeket, vállalatokat, gyárakat alapítottak. Horváth Mihály mint kortárs emlékezett vissza erre az élénkülésre: „alig volt a szociális életnek ágazata, melynek kifejtésén s gyarapításán egyletek nem munkálkodtak volna”. Kossuth Lajos turini emigrációja idején minderre így emlékezett vissza: „polgári kötelességemnek ismertem az egyletek csaknem minde-
nikének munkás napszamosai közé tartozni”. Kossuth és politikustársai mindezzel a nemzeti önállóság gazdasági feltételeit akarták megteremteni: „Politikai függetlenség ipari függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd.” Ezért alapították meg 1844 októberében Pozsonyban a *Védegyletet*, amelynek tagjai becsületszavukat adták, hogy hat évig csak honi árut vásárolnak. A pozitív iparpártolás érdekében pedig 1844. december 18-án 100 ezer forint alaptőkével létrehozták a *Gyáralapító Társaságot*. A *Védegylet* működésének egy esztendeje alatt 65 új gyár létesült Magyarországon. Fejlődésnek indult főleg a selyem-, a gyapot- és a gyapjúipar. A kor szellemét jól jellemzi a gácsi posztógyár alapító terveze-
zete: „Néhány nemesen érző magyar egyesülése, akik hazaszeretettől áthatva, a belföldi ipar felkarolásával a szegény néposztály kereseti forrását gyarapítani, a kereskedelmi mérleg hátrányát csökkenteni és így bár saját magán előnyükkel az egész ország vagyonosodására kedvezően hatni akarnak.”

A szabadságharc leverése után bevezetett abszolút kormányzati rendszer visszavetette a gyáralapításokat is, de a már működő részvénytársas-

ságoknak is komoly nehézségekkel kellett megküzdeniük. Csak az ötvenes évek második felében alakulhatott néhány új társaság. Például a *Budapesti Alagút Részvénytársaság* (1856), *Ganz-féle gépgyár* (1859).

A *kiegyezés* a részvénytársaságok alapításában is kedvező fordulatot hozott. Amíg 1867 előtt alig néhány részvénytársaság működött (1866-ban például Budapesten összesen 5 gyáripari részvénytársaság), addig 1873-ig 170 gyáripari részvénytársaságot alapítottak, körülbelül 70 millió forint befizetett alaptőkével. Ezek közül 15-nek az alaptőkéje meghaladta az 1 millió forintot. Bár ezeknek a vállalatoknak csak kisebb része volt teljesen új, hiszen nagyobb részük már korábban is egyéni vállalkozásként működött, mégis a részvénytársasággá való átalakulás a tőkebefektetés nagyságrenddel történő növelésével és az új technológiák alkalmazásával mégis nagy gazdasági fellendülést eredményezett. A sikerrel kecsegtető vállalkozások és a jelentős osztalék, illetve a tőzsdei nyereségek olyanokat is a részvénytársaságok alapítására ösztönöztek, akik csak az alapítói nyereséget szerették volna maguknak megszerezni. Ennek következtében valóságos „gründolási láz” kezdődött el. A tömeges alapítások (csak 1872-ben az illetékes miniszter 565 részvénytársaság alapítását látta el bemutatási záradékkal) hitelből és sokszor nem kellő gazdasági megalapozottsággal alakultak. Ennek következtében az 1873-as válság idején tömegesen mentek tönkre a kortársak által csak „buborékoknak” vagy „kárttyavárnak” nevezett vállalkozások. Mindezek az események még inkább nyilvánvalóvá tették, hogy a készülő kereskedelmi törvényben az alapítási visszaélések ellen a lehető legbiztosabb védelmet kell kidolgozni. Mindez azonban ne korlátozza a részvényesi jogokat és a gazdasági szempontok szerint racionális vállalkozásokat. Ezért nem az engedélyezési és a kormányfelügyeleti rendszert vezették be, hanem az ún. „normatív szabályozást”. Ennek megfelelően a részvénytársaságok alapításánál az 1861-es német kereskedelmi törvénnyel szemben az 1870. évi június 11-én kelt német birodalmi törvény reformjait tekintették mintának.

Az 1875. évi 37. tc., a kereskedelmi törvény 10. címe részletesen szabályozta a részvénytársaságot. Az első szakasz – szemben az 1848. évi 18. tc.-kel – megpróbálta megfogalmazni a részvénytársaság fogalmát: „Részvénytársaságnak azon társaság tekintetik, mely előre meghatározott, bizonyos számú és egyenértékű (egész vagy hányad) részvényekből

álló alaptőkével alakul, s melynél a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek" (147. §).

Kuncz Ödön azonban arra figyelmeztetett, hogy a részvénytársaságokat nem lehet definiálni, csak leírni. A részvénytársaság ugyanis folyton fejlődik, és ennek megfelelően változik. Ezért a szerzők általában többkevesebb kritikával illették a törvényi meghatározást, de nem sikerült előállítaniuk egy másik, szerintük jobb meghatározást.

A részvénytársaság törvényi szintű szabályozásánál nemcsak az alapításkor kellett szigorú szabályokat alkalmazni, hanem annak egészére vonatkozóan is. Míg a közkereseti és a betéti társaságoknál a kógens szabályozás csak a külső jogviszonyokra volt jellemző, és a belső viszonyok vonatkozásában megelégedtek általában a diszpozitív szabályozással, addig a részvénytársaságnál a nagy tőkeösszeg, a részvényesek nagyobb száma stb. miatt a belső viszonyokat illetően is több kógens szabály található, amelyekből való eltérés semmisséget vont maga után.

A dualizmus korában tapasztalható rendkívül gyors gazdasági növekedés a részvénytársaságok tömeges alapítását eredményezte. Az ipar területén a nyolcvanas–kilencvenes évektől még a kormány is támogatást adott. Így a részvénytársaságok száma az I. világháborúig kb. 3500-ra nőtt, mintegy 3700 milliós alaptőkével.

8.2. A részvénytársaság előnyei

Az egyéni, illetve a családi vállalkozásokhoz képest az egész társadalom szabad tőkéit mozgósítani tudja. A spekulációra is alkalmas *részvények* segítségével rendkívül nagy a tőkefelszívó képessége. Sokak megtakarított tőkéjét (akár egészen is összeget is), melyek egyébként esetleg felhasználatlanul hevernének, a termelés szolgálatába tudja állítani. Mivel a lakosság számottevő része tud részvényeket vásárolni, ezért sokan részeseülhetnek a vállalkozások nyereségéből. Ezzel az üzleti kockázatot is megosztják. A veszteség felső határa maximum a részvényért fizetett összeg lehet, míg a nyereség elvileg határtalan. A részvényekkel való üzletelés nemcsak az esetleges osztalékot hozhatja, hanem az árfolyam-ingadozásokból adódó nyereséget is. A részvények árfolyamváltozása általában híven tükrözi egy vállalat jó vagy rossz megítélését, működését.

Természetesen mindenki a legjobb vállalkozások részvényeit vásárolná meg, ezzel a tőke mindig a legjobb megtérülés felé áramlik. A részvénytársaság a tőkeszegény országokban is könnyen behozza a külföldi befektetők pénzét. Alaptőke-emelés révén lehetséges a pótlólagos pénzeszközök bevonása is. A részvénytársaság alaptőkéje révén könnyebben kaphat hitelt is.

A nagy volumenű tőke mozgósítása lehetővé teszi a legnagyobb vállalkozások lebonyolítását is (például a Szezei-csatorna építése stb.). A jelentős összegű finanszírozás biztosítja a legkiválóbb vezetők, szakképzett alkalmazottak közreműködését és a legmodernebb technológia alkalmazását, új találmányok, szabadalmak kiaknázását.

A részvénytársaságnak nagy tőkeereje révén rendkívül erős a gazdasági változásokkal, válságokkal, krízisekkel szembeni ellenálló képessége. Az ilyen esetek átvészelésére tartalékalapot képezhetnek. Rendkívül stabil vállalkozás. Mint tőkeegyesülés, szemben a személyegyesülésekkel, nem érinti az egyes emberek bizonytalan sorsa (betegség, halál stb.). A betétek önkényesen vissza nem vonhatók, így egyesek szubjektív akaratának változásai a társaságot meg nem rendíthetik.

8.3. A részvénytársaság hátránya

A részvénytársaság könnyen bürokratikussá válhat. A földuzzadt szervezete költségessé és nehézkesé válhat. A vezetésben csekélyebb a felelősségérzet, hiszen idegen tőkével gazdálkodnak. Sokszor előfordul, hogy a vezetés túlságosan sokat költekezik vagy túlzott kockázatot vállal. A részvényesek egy része csak a minél gyorsabb és nagyobb osztalékban érdekelt. Nehézkes és túlzottan formális az alkalmazottak ellenőrzése. A közgyűlés működése sokszor nagyon körülményes. Így a gazdasági változásokra nem mindig tud gyorsan reagálni.

Részvénytársaságot ezért olyan területen érdemes alapítani, ahol az üzlet egyszerű, a változó konjunktúrának nincs kitéve, és nagy tőke szükséges. Nem alkalmas a részvénytársasági forma olyan vállalkozások esetén, ahol a tulajdonosoknak teljes felelőssége, folytonos odafigyelése, gyors intézkedése szükséges. Például Angliában a fonógyárakban a vállalkozó ízlésének, szakismeretének nagy szerepe volt.

8.4. A részvénytársaság alapítása

Míg a közkereseti és a betéti társaság létesítését a törvény a felek szabad megállapodására bízta, addig a részvénytársaság tagjainak nagyobb létszáma (akik sokszor nem is ismerik egymást) és alaptőkéjének nagyobb összege miatt az alapítást szigorú feltételekhez kötötték. Ezt indokolta az is, hogy a részvénytársaságok alapításakor fordult elő a legtöbb visszaélés, hiszen ekkor még a közgyűlés nem tud ellenőrizni.

Kezdetben, amikor még viszonylag kevés részvénytársaságot alapítottak, *fejedelmi privilégium (octroi)* volt szükséges a jogi személyiség elismeréséhez. Ez a megoldás, bár nagyfokú állami ellenőrzés alá vonta a részvénytársaságokat, nem vált be, mert egyúttal felelősséget kellett volna vállalni az okszerű gazdálkodásért. Éppen ezért a *Code de commerce* áttért az ún. „engedélyezési rendszerre”, amely már a részvénytársaság alapítását magánügynek tekintette, és elegendőnek tartotta a kormányhatóság koncesszióját. Az engedélyezési rendszer árnyoldala azonban különösen akkor kezdett kidomborodni, amikor a hatóság nemcsak a törvényesség, hanem a gazdaságosság, a célszerűség elveit is vizsgálni próbálta. Például megtagadta egy társaság alapítását azzal az indoklással, hogy az nem lesz életképes. A hatóság ilyen kérdésben nem tud 100%-os biztonsággal állást foglalni, viszont a nagyközönség mégis bizonyos garanciát látott az engedélyezésben, és ez a természetes óvatosságot csökkentette. A szigorú állami felügyelet abban is megnyilvánult, hogy megtiltották a bemutatóra szóló részvények kibocsátását.

A *Code de commerce* nyomán az állami engedélyezés az egész kontinensen elterjedt: az 1838. november 3-ai porosz vasúti törvény, az 1852. november 26-ai osztrák császári rendelet, az 1843. november 9-ei porosz részvénytársasági törvény, végül a német kereskedelmi törvény 208. cikke is ezt az elvet alkalmazta.

Miután bebizonyosodott, hogy az állami engedélyezési rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az 1870. július 11-én kelt német birodalmi törvény az ún. „normatív szabályozási rendszert” vezette be. Ezzel lehetővé vált a szabad alapítás, hiszen a közigazgatási felügyelet helyébe a törvényi előírások betartását teszi, amelyet a független bíróság ellenőriz. A törvény felsorolja azokat a feltételeket és szabályokat, amelyek az alapszabályba feltétlenül bele kell foglalni, és amelyekkel sem

az alapszabályoknak, sem pedig a társaság vezetőségének nem szabad el-
lentébe kerülnie. Mindezt a lehető legnagyobb nyilvánossággal párosít-
tották, különösen a zárszámadás és a mérleg tekintetében.

Magyarországon az állami engedélyezést az 1840. évi 18. tc. is csak ki-
vételesen kívánt meg, mert az kizárólag az 1836. évi 25. tc. rendelkezése
alá tartozó társaságokra (vasút, csatorna stb.) vonatkozott. Az 1840. évi
18. tc. 55. §-a szerint az alapszabályokat ilyen esetekben nemcsak a Váltó-
törvényszéknél, hanem a Helytartótanácsnál is be kellett mutatni. Az
1875. évi 37. tc.-et előkészítő értekezlet tanácskozásai során végképp
szakítottak az engedélyezéssel, és az ún. *normatív rendszert* ajánlották,
amit végül az országgyűlés is elfogadott. A magyar kereskedelmi törvény
nem tett különbséget az ún. *szimultán* és az ún. *successiv* alapítás között.
Az előbbi azt jelenti, hogy maguk az alapítók jegyzik a részvényeket, és
legfeljebb csak később, a részvénytársaság megalakulása után bocsátják
azokat nyilvános aláírásra. Az utóbbinál már a megalakuláskor felhívják a
nagyközséget részvényjegyzésre.

A törvény a részvénytársaságot akkor tekintette megalakultnak, ha:

1. az alaptőkéjét biztosították,
2. megalkották a társaság alapszabályait,
3. a társaságot bevezették a Kereskedelmi névjegyzékbe.

Először az alapítónak *alapítási tervet* (*prospektus*) kellett szer-
kesztenie, és aláírási ívet készítenie. Ezután lehet gyűjteni a részvényalá-
írásokat, és ha ilyen módon sikerült valamennyi részvény elhelyezését
biztosítani, akkor lehetett megtartani az alapító közgyűlést, amely meg-
állapította az alapszabályokat, és kimondhatta a megalakulást. Végül az
első igazgatóság bejegyezteti a részvénytársaságot.

A normatív szabályozás legfontosabb célja az alaptőke biztosítása. Az
alaptőke a részvényesek által összeadott, a működéshez szükséges va-
gyontömeg, amely vagy készpénzből, vagy valamilyen bevitt értékből
(*apport*), amelynek az árát az alakuló közgyűlés határozta meg. Az alap-
tőke szemben az angol-amerikai részvényjogi szabályozással, amely a
változó nagyságú alaptőkét is engedélyezte, az európai kontinensen és
így Magyarországon is az alaptőkét csak külön közgyűlési határozattal
lehet felemelni vagy lecsökkenteni. Ezenkívül a részvényes a betétjét a
társaság fennállása alatt nem veheti vissza, de azt esetleg könnyen el-

idegenítheti. Kamatot és osztalékot sem szabad a részvényeseknek az osztalékból kifizetni. Mindez azért fontos, mert a hitelezők egyetlen fedezete az alaptőke.

Magyarországon kezdetben nem határozták meg az alaptőke minimumát (részvényminimumot sem), hogy minél több vállalkozást tudjanak korlátolt felelősséggel alapítani. Ezen az elven csak a 700/1925. P.M. számú rendelet változtatott, amely előírta, hogy a minimális alaptőke 150 000 pengő. (A *helyi jelleget* a pénzügyminiszter állapította meg.) Az ennél kisebb alaptőkéjű vállalkozások érdekében tették lehetővé az 1930. évi 5. tc. alapján a korlátolt felelősségű társaság alapítását.

8.5. Az alapszabály

Az alakuló közgyűlés feladata az alapszabály megalkotása. Az alapszabály közjogi tekintetben a részvénytársaság alkotmánya, magánjogi szempontból társasági szerződés. Az alapszabályok a törvény által előírt feltételekből állnak, de ezen túl más rendelkezéseket is belefoglalhatnak.

8.6. Részvényesek jogállása

A részvény tulajdonosa a részvényes. Egyetlen kötelezettsége a társasággal szemben a lejegyzett részvények értékének a befizetése, de erre csak a társaság kötelezheti őt, a társaság hitelezői nem. A részvényes csak a befizetett tőke erejéig felelős a társaság kötelezettségeiért. A részvényes felelőssége tehát korlátolt és közvetett.

A részvényest részvénye révén vagyoni és tagsági jogok, valamint kisebbségi jogok illetik meg:

1. *Vagyoni jogok*: amíg a társaság fennáll, addig a részvényes jogosult a vállalkozás éves tiszta nyereségének egy bizonyos hányadára, az osztalékra. Az osztalék nagyságát minden évben a közgyűlés állapítja meg. A részvénytársaság felszámolásakor a részvényesek a felosztandó vagyon egy bizonyos hányadára, az ún. „likvidációs hányadra” tarthatnak igényt. A vagyoni jog harmadik vonatkozása az elővételi jog.

2. A *tagsági jogok* közül a legfontosabb a vállalat irányításába való beleszólási jog: a részvényes részt vehet a részvénytársaság évi közgyűlésén, és ott szavazati és beleszólási jogát gyakorolhatja. Ezenkívül joga van a közgyűlési jogok megtámadására, valamint az ellenőrzésre. A megtámadó joggal akkor élhet, ha a közgyűlési határozat ellenkezik a törvénnyel vagy az alapszabállyal. A megtámadó jog csak akkor nem illeti meg a részvényest, ha előzőleg a törvénysértő határozat mellett szavazott. A kártérítésre irányuló jogot az alapítók, felügyelőbizottsági tagok és az igazgatók ellen lehet gyakorolni.

3. *Mellékjogok*: jog a részvénykönyvbe való bejegyzésre, részvényokirat kiállítására, jóhiszeműen felvett osztalék megtartására, a betét felemelése ellen való tiltakozásra.

4. A *kisebbségi jogok* főleg a kisértvényesek érdekeit védik, az alaptőke egytizedét képviselő részvényeseket illetik meg. Idetartozik a megvizsgáló jog és a közgyűlés összehívására vonatkozó jog. A megvizsgáló jog a részvényesnek lehetőséget ad arra, hogy az üzletmenetet bármilyen indoklás nélkül független szakértőkkel felülvizsgáltsák.

8.7. A részvénytársaság szervei

A magyar kereskedelmi törvény szerint a részvénytársaságnak szükségképpeni, tehát kötelező, illetve lehetséges, tehát nem kötelező szervek felállítását rendelte el. Kötelező felállítani a közgyűlést, az igazgatótanácsot és a felügyelőbizottságot. Emellett fel lehet állítani, például a cégvezető és egyéb kereskedelmi meghatalmazottak, a hites könyvvizsgáló stb. intézményét.

A kereskedelmi törvény elképzelése szerint a közgyűlés a részvénytársaság legfőbb szerve, az igazgatóság, az üzletvezető, a felügyelőbizottság pedig a szakértői testület, amely az ügyvezetés minden lépését állandóan és a legnagyobb hatékonysággal ellenőrzi.

Közgyűlés

A részvénytársaság legfontosabb szerve a közgyűlés. A *Code de commerce* óta a legfőbb szuverenitás megtestesítője bizonyos parlamentáris formák között. A közgyűlés lehet rendes és rendkívüli. A rendes közgyű-

lés a részvénytársaság állandó feladatait intézi: igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok megválasztása, a mérleg megállapítása. Természetesen a rendes közgyűlés is tárgyalhat rendkívüli kérdéseket (például más társasággal való egyesülés, kartellszerződés, alaptőke leszállítása és felemelése, az alapszabályok módosítása).

Igazgatóság

Az igazgatóság a részvénytársaság intéző és képviselő szerve. Az igazgatóságot a közgyűlés választja, kivéve az első igazgatóságot, melynek kinevezésére való jog a tervezetben az alapítók vagy mások (például az állam, a törvényhatóság, finanszírozó bank) részére fenntartható, de ez a kinevezés legfeljebb 3 évre szólhat.

Az igazgatóság a társaság képviselője. Jogkörébe tartozott minden olyan ügy, amelyet a törvény nem utalt kifejezetten a közgyűlés hatáskörébe. Mivel a törvény kimondta, hogy az igazgatóság törvényes jogkörének korlátozása harmadik személyekkel szemben nem hatályos (190. §), a törvény által a közgyűlés elé nem utalt ügyekben az igazgatóság akkor is érvényesen jár el, ha ezeket az alapszabályok vagy közgyűlési határozat elvonná tőle, legfeljebb a belső viszony szempontjából fűződik az ilyen elvonáshoz jogkövetkezmény: a közgyűlés az igazgatóságot felelősségre vonhatja.

Felügyelőbizottság

A részvénytársaságok nagy méreténél, bonyolultságánál fogva a részvényesek nagy része nem tudná az egész üzletmenetet áttekinteni és ellenőrizni. Ezért a magyar kereskedelmi törvény előírása alapján a közgyűlés választja. Testületi szerv, mert legalább 3 tagból áll.

A felügyelőbizottságnak általában az egész üzletvezetés ellenőrzése a feladata, ezért joga és kötelessége, hogy a társasági ügyek menetéről tudomást szerezzen, a társaság könyveit, iratait, pénztárát megvizsgálja. Mindezt bármikor megteheti.

A felügyelőbizottság különös kötelezettsége:

1. Az évi számadások és mérleg, nemkülönben a nyereség felosztását tárgyaló indítványok megvizsgálása és ezekről a közgyűlésnek való jelentéstétel. E felülvizsgáló bizottsági jelentés nélkül a nyereség felosztása iránt a közgyűlés nem határozhat.

2. A közgyűlés összehívása, ha szabálytalanságot vagy visszaélést tapasztalt. Ezen túl más-más feladatokkal a felügyelőbizottság fel nem ruházható.

Ajánlott irodalom

- Baumgarten Nándor: *A vezérigazgató*. Budapest, 1913.
- Baumgarten Nándor: *Részvénytársasági jogunk reformja*. Budapest, 1914.
- Bender Béla: *Dolgozatok a részvényjog köréből*. Budapest, 1906.
- Bender Béla: *A részvényjog újabb fejlődése*. Budapest, 1908.
- Bösselmann, Kurt: *Die Entwicklung des deutschen Aktienwesens im 19. Jahrhundert*. Berlin, 1939.
- Doroghy Ervin: *Részvényjogi novella*. Budapest, 1933.
- Ehrenberg, Richard: *Die Amsterdamer Aktienspekulation im 17. Jahrhundert. In Conrads Jahrbuch*. III. kötet.
- Engel Aurél: *A részvénytársaság alapszabályai*. Budapest, 1932.
- Groák László: *Részvénytársaság és részvényjog*. Budapest, 1932.
- György Ernő: *Részvényjogunk reformja és az angol-amerikai részvényjog. Polgári Jog*, 1927.
- Horváth Attila: *A részvénytársaságok és részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest, 2005.
- König Géza: *Részvény lexikon*. Budapest, 1940.
- Krausz Gyula: *Magyar részvénytársasági jog*. Budapest, 1906.
- Krausz Gyula: *Magyar részvényjog reformja*. Budapest, 1917.
- Kuncz Ödön: *Küzdelem a gazdasági jogért*. I–II. kötet. Budapest, 1939–41.
- Kuncz Ödön: *Törvénytervezet a részvénytársaságról, szövetkezetről és a korlátoltfelelősségű társaságról*. Budapest, 1926.
- Lehmann, Karl: *Die geschichtliche Entwicklung des Aktienrechts bis zum Code de commende*. Berlin, 1895.
- Mártonfy Marcell: *A részvénytársasági jog vezérfonala*. Budapest, 1908.
- Nagy Dezső: *A részvénytársaságok történeti fejlődése, jelentősége és jogi természete. Magyar Igazságügy*, 1877.
- Nizsalovszky Endre: *A „negatív” részvényjogi reform*. Budapest, 1937.
- Nörr, Knut Wolfgang: *Das Aktienrecht des Savigny. Jus Commune*, 1973.
- Oppler Emil: *A részvénytársasági közgyűlési jog rendszere*. Budapest, 1917.
- Oppler Emil: *Az alaptőke minimum és a minimális részvényérték. Jogállam*, 1934.
- Passow, Richard: *Die Aktiengesellschaft*. Jena, 1922.

- Patakfalvy László: *A részvénytársaság individuális és kollektív vonatkozásai.* Pécs, 1935.
- Reich, Norbert: *Die Entwicklung des deutschen Aktienrechts im 19. Jahrhundert. Jus Commune,* 1969.
- Reitzer Béla: *Részvénytársaság igazgatósági tagjainak felelőssége. Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1912.
- Sichermann Bernát: *A részvénytársaság irányelvei és dr. Kuncz Ödön javaslata.* Budapest, 1927.
- Sövényházy Ferenc: *A részvénytársaság felügyelőbizottsága és a hiteles könyv-vizsgálatok.* Budapest, 1938.
- Sövényházy Ferenc: *A részvényes vagyoni jog.* Budapest, é. n.
- Tury Sándor Kornél: *Részvényjogunk reformjáról.* Szeged, 1931.
- Varannai István: *Reformtörekvések a részvényjogban.* Budapest, 1936.

9. FEJEZET SZÖVETKEZET

„Az összes társadalmi intézmény, amelyek a jótékonyság humánus elvén alapultak, bármilyen nagy összeget is gyűjtöttek össze, végleges megoldást nem jelentettek, mert ha momentán kiegészítették is a szűkölködőt, de nem ébresztették fel, nem táplálták benne a természet adta ösztönt és életképességet, amely szükségletnek állandó kielégítését számára egyedül biztosítja.”

Franz Hermann Schulze-Delitzsch

A *szövetkezet* (németül: *Erwerbssound Wirtschaftsgenossenschaft*, franciául: *société a capital variable*, angolul: *industrial and provident society*) meg nem határozott számú tagokból álló és ezek egyenjogúságának elvén alapuló személyegyesülés, mely saját tagjainak keresetét vagy gazdaságát közös üzletvitel által önsegély (esetleg államsegéllyel kiegészítve) által előmozdítja.

A szövetkezetek más gazdasági célból jöttek létre, mint általában a kereskedelmi társaságok. Az egyesülés vezéreszméje elsősorban nem a minél nagyobb profit megszerzése, hanem az *önsegély*, vagyis hogy az elszigeteltségükben tehetetlen gazdasági erők egyáltalán érvényesülhessenek, magukat bemutathassák, megvédhessék. A tagok általában nem rendelkeznek külön-külön jelentős tőkével, ezért a nagytőkével szemben a kis gazdaságokat egyesítik, hogy így versenyképesek legyenek. A szövetkezet tehát kifejezetten személyegyesülés. Az összefogás révén számottevően csökkenteni tudták az üzemi vagy a beszerzési költségeket. Így próbálják felemelni gazdasági, kulturális és szociális téren a „kisembereket”, akik egyébként szétforgácsolt erőikkel, egymástól elszigetelten soha nem tudnának ilyen előnyökhöz jutni. Ezért a szövetkezet társadalomalakító eszközként is szolgált. A tagok valamilyen szempontból vagy foglalkozásuk, vagy osztályhelyzetük, vagy mint eladók, vagy mint vevők azonos társadalmi csoporthoz tartoznak, akik felismerték a közös érdekeiket, összetartozásukat. A szövetkezet így vállalat és egyben mozgalom is.

A szövetkezet tehát a létező gazdasági és jogi kategóriák között marad, mégis inkább olyan szociális mozgalomnak mondható, amely a legnagyobb eredményeket tudta felmutatni az összes hasonló altruista kezdeményezés közül. Az individualista és kapitalista környezetet nem akarja erőszakosan megváltoztatni, hanem megpróbálja felvenni vele a harcot. Az egoizmussal szemben az altruizmust, a kapitalizmussal szemben a szolidaritást hirdeti. Nem akarják eltörölni a magántulajdont, csak generálni, nem akarják megszüntetni a szabad versenyt és a vállalkozást, csak a hasznon osztozkodni.

A szövetkezeti rendszernek mindenütt fontos része a *szövetkezeti jog*. Ez vagy a kereskedelmi jog kiegészítő része, vagy önálló személyjog. Magyarországon a szocializmus erőszakos kollektivizálásáig az előbbi megoldást alkalmazták, vagyis a kereskedelmi törvény egyik fejezete szabályozta a szövetkezéseket. Eszerint a szövetkezeti jog azon különös jogszabályok összessége (*jus singulare*), amelyek a szövetkezetek alapítását, szervezetét és feloszlását, a szövetkezeteknek a tagokhoz és harmadik személyekhez, valamint a tagoknak a szövetkezet hitelezőihöz való viszonyait szabályozzák.

A szövetkezeti mozgalom Angliában indult el a XIX. század első felében. Ekkoriban az önellátásra alapozott életformát felváltotta a felvásárlásra utalt modern tömeges fogyasztás. Ennek hatására alakult ki az az igény, hogy a fogyasztók is szervezkedjenek, és a közvetítő kereskedelem árdrágító hatását kikapcsolják a forgalomból. Emellett természetesen a „szövetkezeti ethosz” is lelkesítette őket. Az angol szövetkezeti mozgalom elindítója *Robert Owen* (1771–1858) utópista szocialista volt. Azt tanította, hogy a fogyasztóknak kellene megszervezniük a gyáripart és a kereskedelmet. Így jutnának hozzá a legjobb minőségű és legolcsóbb áruhoz. 1832-ben kb. 400–500 fogyasztási szövetkezet alakult, de néhány év alatt ezek sorra megszűntek. Az 1840-es években az angol keresztényszocialisták adtak újabb lendületet a szövetkezésnek. Az első ilyen szövetkezetet 1844-ben 28 szegény rochdale-i takács gyűjtés útján, saját közös vállalkozásként (*Society of Equitable Pioneers – Igazságos Úttörők Társasága*) hozta létre. A szövetkezeti bolt induló tőkéje az alapítók 20–40 pennys befizetéséből állt. Az 1868-ra már 7200, 1877-ben 11 152 tagjuk volt, több milliós forgalommal és jelentős nyereséggel. 1856-tól sorra nyitották fióküzleteiket is, majd példájuk nyomán megala-

kult többi fogyasztási szövetkezettel összefogva nagybani beszerző központokat hoztak létre. A XX. században már minden harmadik angol család szövetkezeti boltban vásárolt. Az eladott áruk értéke pedig a nemzeti jövedelem mintegy harmadát tette ki. Ilyen módon emberbaráti, illetve praktikus megfontolásokat követve leltek rá egy olyan megoldásra, amit aztán a tőkés vállalkozók is megpróbáltak utánozni. Addig ugyanis általában ismeretlen volt a termelőktől nagy tételekben beszerző vállalat, amely saját nagyszámú bolthálózáttal is rendelkezik. A nagybani vásárlás és a fiók-üzlethálózat összekapcsolása az átlagosnál jóval alacsonyabb kereskedelmi haszonnal is nyereségesnek bizonyult. Ráadásul a mérsékelt árak alkalmazása a szegényebb rétegeknél is lehetővé tette, hogy mindennapi fogyasztási cikké váljon a tea, a fűszer és még sok más élelmiszer stb. A tagok maguk végezték az elárusítást, a könyvelést és a pénzkezelést. A tagok nemcsak tulajdonosai, hanem vevői is voltak a szövetkezeti boltoknak. Csekély befizetés ellenében bárki beléphetett, és ezzel jogot nyert arra is, hogy a vezetőség választásában részt vegyen, hozzászólhatott a közgyűlés elé került ügyekhez is. Az üzletrész arányától függetlenül mindenkinek egyenlő szavazata volt. Ezért a szövetkezeteket hamarosan a demokrácia iskolájának tekintették. Egyébként is a tagok anyagi érdekeinek javításán túl nagy hangsúlyt helyeztek a közösség kulturális szintjének emelésére. Műhelyeket, lakásokat építettek, birtokokat vásároltak, munkásköröket szerveztek. A vásárlást a nem tagok számára is lehetővé tették, hogy ezzel is növeljék a forgalmat. Komoly vonzerőt jelentett a megbízható minőséghez és a pontos méréshez való ragaszkodás. Az áruk eladásából származó bevételt a tagok között nem a befizetett üzletrészek, hanem a szövetkezetnél teljesített vásárlások arányában (visszatérítés formájában) osztották szét. Így a tagokat ösztönözték a szövetkezeti boltban történő vásárlásra. Ehhez képest háttérbe szorult a befizetett üzletrész utáni osztalék.

A *rochdale-i elvek* nemcsak Angliában, de a kontinensen is a szövetkezeti mozgalom fontos jelszavai lettek:

1. A nyílt tagság elve: a szövetkezetbe mindenki szabadon beléphet, aki annak szabályait elismeri, és legalább egy üzletrészt befizet.

2. A demokratikus vezetés elve: a bejegyzett üzletrészek számától függetlenül minden tagnak egy szavazata van, azaz beleszólási joga nem függ a tőkeérdekeltségtől.

3. A vásárlási és értékesítési visszatérítés elve: a tagokat vásárlásaik arányában visszatérítés illeti meg a szövetkezeti üzlet eredményéből.

4. A korlátolt tőkekamat elve: a vagyoni differenciálódás megakadályozása érdekében. 1852-ben alkották meg az *Industrial and Provident Societies Act*et, amely a szövetkezeti jog alaptörvénye lett. Addig ugyanis a szövetkezet vagyonát közös tulajdonnak tekintették. Emiatt a tagokat a közös vagyon eltulajdonításában semmi sem gátolta. A törvény most önálló státust biztosított a szövetkezeteknek. Az 1862-ben hozott újabb törvény már elismerte a szövetkezet korlátolt felelősségét is.

Ezeket az elveket fejlesztették tovább a kontinensen. Franciaországban *Louis Blanc* (1811–1882) *L'Organisation du travail* (1839) című röpiratában kifejtette, hogy a kapitalizmus ellentmondásait állami közreműködéssel létrehozott, de a munkások által irányított „társadalmi műhely” segítségével lehet megoldani. Ugyanott a szakmát végzők társulásának megtermelt hasznát béremelésre, az idősek ellátására és az üzemfejlesztésre fordítanák. E műhelyek békés versenyzéssel legyőzhetik a tőkés vállalatokat. A cél, hogy mindenki képességei szerint dolgozzék, és szükségletei szerint fogyaszthasson. Az 1848-as forradalom idején alakult ideiglenes kormány minisztereként a gyakorlatban is megpróbálta megvalósítani tervét. Felállították az ún. „nemzeti műhelyeket”, amelyet aztán előzőnlöttek a bért és munkát óhajtok óriási seregei. Kiderült azonban, hogy az állam sem bért, sem elegendő munkát nem tud adni mindenkinek. Végül, hogy ne maradjanak tétlenül, teljesen fölösleges feladatokkal bízták meg őket. A kísérlet így kudarcba fulladt, mert nem a szakképzett, szorgalmas munkásokra épített, hanem a szedett-vedett munkanélkülieket próbálta mozgósítani. Végül is ez a fajta megoldás, amely nem a fogyasztást, hanem a termelést igyekezett megszervezni – innen a termelőszövetkezet név –, jóval kisebb hatást ért el, mint a többi kezdeményezés.

Németországban a szövetkezeti mozgalom fő apostola Hermann Schulze, vagy ahogy magát szülőhelyéről nevezte: *Schulze-Delitzsch* (1808–1883) volt, aki a még akkor csak kezdeti stádiumban levő angol fogyasztási szövetkezetek jelentőségét felismerve saját hazájában is meghonosította az ún. *hitelszövetkezeteket*. Az ő agitációjának hatására született meg az 1867. március 27-ei porosz szövetkezeti törvény, amelyből az 1868. július 4-ei északnémet, majd 1871. évi német birodalmi törvény

alakult ki. Még a szövetkezeti reformot jelentő törvény is az ő műve (1889. május 1.). Schulze-Delitzsch az önsegély elvét vallotta, szemben Ferdinand Lassale (1825–1864) szocialista agitátorral, aki ugyanezt állami támogatással szerette volna megvalósítani. De szembefordult a *Friedrich Wilhelm Raiffeisen*ről (1818–1888) elnevezett hitelszövetkezeti gondolattal is (innen a Raiffeisen Bank elnevezés). Raiffeisen a kisemberek összefogásával, altruista módon összeadott filléreiből személyi hitelt nyújtott. A szövetkezet alaptőkéje a tagok által befizetett üzletrészből állt össze, ami után osztalékot kaptak. Nem az üzleti nyereség volt a cél, hanem az, hogy a tagok minél kedvezőbb hiteleket kapjanak. Ezzel szemben Schulze-Delitzsch szigorúan üzleti alapon valóságos népbankokat alapított, amelyek elsősorban a kisiparosoknak nyújtottak hitelt. Schulze-Delitzsch nagy hangsúlyt helyezett az üzletrészek gyűjtésére és a minél nagyobb osztalék elérésére. A szövetkezet tartalékalapját a belépési díjakból és a félretett nyereségből gyűjtötte össze. Az első szövetkezetét 1849-ben alapította az asztalosok, majd a cipészek számára. Ezek voltak Németország első modern szövetkezetei. Tíz év múlva már kötelelkebe tömörítette az egyes hitelszövetkezeteket is, és létrehozta az *Allgemeiner Verband*ot. 1864-ben megalakította az üzleti központot, a *Deutsche Genossenschafts-Bank*ot. Halála előtt két esztendővel 3480 Schulze-Delitzsch-féle szövetkezet működött Németországban.

A Raiffeisen-féle és a Schulze-Delitzsch-féle irányzat párhuzamosan fejlődött. Az előbbi a falvakban és a földműveléssel foglalkozók körében, az utóbbi a városokban és az ipari lakosság vonatkozásában.

Magyarországon először a német hitelszövetkezeti mozgalom kezdett elterjedni. Az első hitelszövetkezetet a brassói és pesti takarékpénztártól elszakadva 1851-ben, a túlnyomórészt szászok lakta Besztercén, az ottani iparosok érdekében minden külső támogatás nélkül alapította. A Besztercei *Takarék- és Kisegítő Egylet* célja tagjai takarékosági hajlamának kifejlesztésére, és tagjai részére előlegek, illetve kölcsönök nyújtása volt. Az egylet üzleti tőkéje kizárólag a tagok befizetéséből állt. Ezekről a betétekről betétkönyveket vezettek, és arra minden tag köteles volt hetente legalább 20 fillért befizetni. Az erdélyi szászok körében folytatódhatott tovább a hitelszövetkezeti szervezkedés, mivel ők nagyobb szabadságot élveztek. 1862-ben Medgyesen, Segesváron, 1864-ben Besztercén hitel- és előlegegylet jött létre. Ezek már jórészt a

Schulze-Delitzsch-féle hitelszövetkezeteket tekintették mintájuknak. Új tagok felvételéről a választmány titkos szavazással döntött. A tagok az egyletből szabadon kiléphettek, tagságukat azonban csak az év végére, azt egy negyedévvél megelőzőleg mondhatták fel. A szövetkezet a törzsrészjegyek után nem kamatot, hanem osztalékot fizetett. A tagok felelőssége korlátolt volt, de a törzsrészjegyek háromszorosára terjedt ki. A belépési díjakból és a tiszta nyereség 5%-ából tartalékalapot létesített. A tagok befizetésüknek megfelelő kölcsönt kaphattak, nagyobb összegű kölcsönöknél azonban két hitelképes készfizető kezes jóállására volt szükség. A kölcsönöket váltóra és háromhavi időtartamra adták, amely még további három hónappal volt meghosszabbítható. Aki nem volt tagja a szövetkezetnek, az is elhelyezhette betétjét a szövetkezetnél 5%-os kamatra.

Még 1864-ben alapították meg a nagyszebeni előlegegyletet. Ez már igazi Schulze-Delitzsch-féle szövetkezet volt. Időközben a magyarság körében is megindult a hitelszövetkezeti szervezkedés. 1858-ban Kolozsvárott Kisegítő Pénztárt alapítottak. Majd 1865-ben Tordán, 1866-ban Kézdivásárhelyen, majd Nagyenyeden, Marosludason és Szamosújvárott alapítottak hitelegyletet. A Királyhágó másik oldalán az Erdélyben kialakult szövetkezeti mozgalomtól teljesen különállóan indult meg az alapítások sora: 1864-ben Győrött, Kápolnásnyéken, 1865-ben Pécsen, 1868-ban Székesfehérvárott stb. Ezek a társaságok többnyire ún. *évtársulati* vagy ciklikus rendszer alapján működtek, rendszerint 4–6 esztendőre alakultak. Ezután a törzsbetéteket a ráeső nyereséggel együtt a tagoknak visszafizették.

Az 1860-as években *Csengery Antal* (1826–1880) készített tervezetet, amelyben a Raiffeisen-féle szövetkezeti mozgalom elvei alapján felépített, de országos hitelszövetkezeti hálózat kiépítését javasolta. Elsősorban a kisbirtokosokat szerette volna olcsó hitellel ellátni.

Magyarországon tehát a szövetkezeti mozgalomra elsősorban a mezőgazdasági népesség körében volt nagy szükség. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás révén a birtokmegosztás, az agrártermelés és a hitelviszonyok új követelményeket állítottak fel. Az addigi patriarchális, ingyenes jobbágmunkaerővel működő önellátó birtokokat modern gépekkel, szakemberekkel működő piacra termelő gazdaságokká kellett átalakítani. Ennek következtében az üzemi és a beruházási tőkeszükségletek a múlt-

hoz viszonyítva lényegesen megnövekedtek. Ezért amikor Nyugat-Európában egymás után készültek a szövetkezeti törvények, a magyar igazságügyi kormányzat elhatározta annak szabályozását annak ellenére, hogy nálunk akkor még elég kevés szövetkezet működött. A magyar kereskedelmi törvény alapját képező Apáthy István-féle tervezetben még nem szerepelt, ezért Schnierer Gyula miniszteri osztálytanácsos az 1873. április 9-ei osztrák szövetkezeti törvény és az 1868. július 4-én kelt észak-német alapján, de a francia, belga, olasz és még jó néhány más törvényt is figyelembe véve készítette el a szövetkezetekre vonatkozó tervezetet. Ezt a szöveget külön indoklás és felosztó bizottsági tárgyalás nélkül a kereskedelmi törvény 14. cikkébe illesztették be. A szövetkezetterminológiát is ekkor találták ki. Először „kisközösségi társaságoknak” akarták elnevezni, ami megfelelt a francia „sociétés coopératives” elnevezésnek. Először Matlekovits Sándor (1842–1925) használta a szövetkezet szót mint jogi terminológiát. Korábban már Vörösmarty és Petőfi költeményeiben is szerepelt (*Czillei és a Hunyadiak, Vérmező*) Fogarasi János (1801–1878), aki Czuczor Gergellyel (1800–1866) együtt *A magyar nyelv szótárát* szerkesztette, vetette fel a kereskedelmi törvénybe ezt a kifejezést. A magyar kereskedelmi törvény tehát a kereskedelmi társaságok között szabályozta a szövetkezeteket. A korábbi törvényeknél, a német is, a szövetkezetről hallgatott, és külön törvényben történt meg a szabályozása. Nem is sorolták a kereskedelmi társaságok közé, bár kereskedőnek tartották. A mintának tekintett osztrák törvény is csak akkor, ha a szövetkezet kereskedelmi ügyletekkel foglalkozik. Az 1867. évi francia társasági törvény szabályozta először, majd az azt követő belga, olasz, portugál, román és boszniai törvények követték azt a megoldást. Németország csak az 1893. április 20-ai, Ausztria pedig az 1906. március 6-ai törvénnyel.

A magyar törvény szerint a szövetkezet, hasonlóan a részvénytörvényhez, *kereskedelmi társaság* akkor is, ha nem folytat kereskedelmi üzletet. (Ehhez hasonló megoldás csak az olasz *Codice di Commercio*-ban [76. és 319. §-ok] található.) A magyar szabályozás ezzel biztosította az egyenlő elbánást és az egyenlő versenyfeltételeket, ami nem valósult volna meg, ha csak magánjogi társaságként vagy egyesületként határozták volna meg a szövetkezeteket. Különösen a közigazgatási gyámködés és ellenőrzés miatt.

A *Kereskedelmi törvény* 223. §-a szerint: „Szövetkezetnek ezen törvény értelmében meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján előmozdításán alakul.”

A szövetkezet jogi kritériuma:

1. kereskedelmi társaság,
2. gazdasági cél,
3. kölcsönösség,
4. speciális szövetkezeti kooperáció.

Külön jogpolitikai követelmény pedig az alapszabály autonómiája, amely szabadságot biztosít a szövetkezeteknek.

Nem feltétlen kritériumai: meg nem határozott számú tag (nyitott tagság), a tőke és a tagok állandó változása és a tagok felelősségére való utalás. Lehetnek olyan szövetkezetek is, amelyeknél feltétel a zárt taglétszám, például a középítő szövetkezeteknél.

A szövetkezet csak *gazdasági célra* alakulhat, politikai vagy vallási célra nem. Szervezete sok tekintetben megegyezik a részvénytársasággal, gazdasági céljuk azonban más. A részvénytársaság nyereszkesedésre alakult tőkeegyeztetés, a szövetkezet inkább *altruisztikus* jellegű. A szövetkezet nem azért alakult, hogy a tagokkal folytatott üzletből minél nagyobb nyereségre tegyen szert, hanem azért, hogy minél olcsóbban vásároljanak, minél jutányosabb kölcsönt kapjanak. Mihelyt a szövetkezet nyereségre akar törekedni, drágábban kell eladnia, nagyobb kamatot kell szednie, de így ellentmondásba kerülne azzal a céllal, amelyre létrehozták. Megegyezik a részvénytársasággal annyiban, hogy a tagok felelősségét a betétre korlátozhatják, de külön alapszabálybeli intézkedés hiányában. A felelősség azonban lehet korlátlan és egyetemleges is, de ilyenkor is csak közvetett és másodlagos módon. Közvetett, mert a hitelező először a társaság ellen köteles fordulni, és másodlagos, amennyiben a tag felelőssége mégis csak akkor áll be, ha a szövetkezet vagyonára csődöt nyitottak.

A kereskedelmi törvény 223. §-ában példálózó módszerrel felsorolja a legfontosabbnak tartott szövetkezetek fajtáit: 1. előlegezési és hitelügyletek, 2. nyersanyag közös beszerzése, közös raktározása vagy közös termelése, fogyasztási egyletek, lakásépítő társaságok, kölcsönös biztosító-társaságok.

A magyar szövetkezeti jogi gyakorlatban leginkább az alábbi kategóriák alakultak ki:

I. Hitelszövetkezetek:

1. városi,

2. falusi.

II. Termelési szövetkezetek

1. Termelőszövetkezetek:

a) mezőgazdasági,

b) ipari.

2. Termelők szövetkezetei (itt a tagok nem adják fel gazdasági önállóságukat):

a) mezőgazdasági,

b) ipari.

3. Beszerző szövetkezetek:

a) mezőgazdasági,

b) ipari,

c) kereskedői.

4. Feldolgozó szövetkezetek.

III. Értékesítő szövetkezetek:

1. mezőgazdasági,

2. ipari.

IV. Fogyasztási szövetkezetek:

1. fogyasztási,

2. lakás- és házépítő,

3. villamossági,

4. egészségügyi,

5. közlekedési,

6. életbiztosító,

7. egyéb fogyasztási szövetkezet.

Ezek közül Magyarországon a legfontosabbak:

1. *Hitelszövetkezetek*, amelyek a kisbirtokosok és kisiparosok olcsó hitteleinek megteremtésére és a lakossági megtakarítások közvetítésére alakultak.

2. *Termelőszövetkezetek*, amelyek elsősorban a kisbirtokosokat igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni a beszerzésnél, a gépesítésnél, mezőgazdasági technológiák elterjesztésénél és az értékesítésnél.

3. *Fogyasztási szövetkezetek*, amelyek élelmiszert és más fogyasztási, illetőleg gazdasági szükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket szereztek be nagy tételekben, hogy azokat tagjaiknak a kereskedelmi árrés kiűszöbölésével eladhassák.

Végül megemlíthető még *Franz Oppenheimer* (1864–1943) német közgazdász felosztása is, aki megkülönböztette a nyitott és a zárt szövetkezeteket.

1. A *nyitott szövetkezetek* körébe elsősorban a hitel- és a fogyasztási szövetkezetek tartoznak, amelyek bámulatos eredményeket mutatnak fel, mert demokratikus szervezetűek, a céljuk pedig minél több tag. A tagok a piacon közösen vásárolnak, hogy az így szerzett árut egymás között olcsón felosszák.

2. A *zárt szövetkezetek*, amelyekhez a raktár és más ipari termelőszövetkezetek tartoznak, amelyek autokratikussá válhatnak, megnehezítik a tagfelvételt, a maguk termelte áruk eladásával foglalkoznak, ezért kevésbé sikeresek.

A szövetkezeti üzletrész – ha az alapítók ki nem zárják (kereskedelmi törvény, 235. § [2] bek.) – másra átruházható, illetőleg átörökíthető. A szövetkezet tagjainak száma eleve nincs meghatározva, ehhez képest az üzletrésztőkéje sincs meghatározva, sőt állandóan változhat. (A szövetkezet nem zárt, hanem nyílt társaság.) Ellentétben a részvényvel, az üzletrész nem dolog, elvileg nem is vagyonszó, hanem inkább tisztán személyes jog, amely nem lehet dologi forgalom tárgya – vagyonszói elem csak járuléka a személyes jogosultságnak, szemben a részvénytársasággal, ahol az alaptőke a ki- és belépésektől független. A részvényesek részvényeikkel együtt nem léphetnek ki. A szövetkezet emellett demokratikus intézmény, a tagok jogai egyenlők. Egy szavazattal rendelkezhet mindenki, még akkor is, ha több üzletrésze van. Magyarországon az alapítókkal kivételt tettek, de az ő szavazataikat is 10-ben limitálták.

A nyereséget általában az igénybevétel (és nem az üzletrészek) szerint osztották el, különösen a fogyasztási szövetkezetekről.

Magyarországon a nagyobb arányú *hitelszövetkezeti szervezkedés* igazán akkor indult meg, amikor annak élére gróf Károlyi Sándor (1831–1906) állt. Az egyik legpatinásabb magyar arisztokrata család sarja édes-

apja ezredében Klapka tábornok mellett huszárcapitányi rangban harcolt az 1848/49-es szabadságharcban. A szabadságharc bukása után Párizsba menekült, ahol közgazdasági és szociálpolitikai tanulmányokkal foglalkozott. Leginkább Frédéric Le Play (1806–1882) francia statisztikus és szociálpolitikus volt rá nagy hatással. Az általános amnesztia után hazatérve igyekezett itthon hasznosítani tanulmányait és tapasztalatait. A Károlyi elnöklete alatt 1885-ben Budapesten megtartott gazdakongresszus a hitelszövetkezetek kérdésével foglalkozva arra a megállapításra jutott, hogy a magyar közgazdasági-társadalom hiteligényeinek kielégítésére kizárólag szövetkezeti úton valósítható meg. A következő évben megalapította a Pestvármegyei Hitelszövetkezetet (1886), amely köré tudtak csoportosulni a vidéki hitelszövetkezetek. 1889-ben már 60 szövetkezet létezett, 10 000 taggal. 1899-ben már 157 szövetkezet 26 572 taggal és 3 077 000 korona üzletrésszel. A sikerek révén a *Pestmegyei Hitelszövetkezet* 1894. május 24-én a *Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetévé* alakult át, és működését az egész ország területére kiterjesztette. A tevékenységi köre pedig a takarékbetéti és a biztosítási üzletágat is felölelte. A szervezet ekkorra olyan jelentőségűvé vált, hogy már a kormány is fontosnak tartotta, hogy a mozgalom irányításában részt vegyen. Ekkor alkották meg az 1896. évi 23. tc. alapján az *Országos Központi Hitelszövetkezetet*, amely a törvény alapján keletkezett vagy átalakult gazdasági ipari hitelszövetkezetek ügyének előmozdítását, hiteligényeinek kielégítését, a szövetkezeti eszme terjesztését, népszerűsítését és a szövetkezeti rendszer tökéletesítését kapta feladatául. Ezt a kezdeményezést fejlesztette tovább a *Nagy Ferenc* által készített, a gazdasági és az ipari szövetkezetekről szóló 1898. évi 23. tc., amely a szövetkezetek alapítását szorgalmazta, és az *állami támogatás* feltételeit szabályozta. Az *önsegély* és a *teljes autonómia* elvének meg kellett barátkoznia az állami támogatás és a központ gondolatával. A szövetkezetek alapelve, a kis erők tömörítése, egyesítése ezután nemcsak a tagokra, hanem magukra a szövetkezetekre is vonatkozott. A magyar szövetkezeti rendszer legfontosabb jellemzője az erős központosítás lett. Minden szövetkezeti fajtának létrehozták a maga központját, amely úgyszólván az összes ilyen típusú szövetkezetet magában foglalta.

A szövetkezeti jog ezzel nemcsak speciális, hanem egyúttal célszerűségi szempontból is kivételes jog lett (*jus singulare*), amely csak a szövet-

kezetekben alkalmazható. Ennek megfelelően a szövetkezeteknek jogi szabályozás szerint két csoportja alakult ki. Az egyik azon szövetkezeteké, amelyek továbbra is kizárólag a kereskedelmi törvény hatálya alatt álltak. Ez a liberális felfogású jog a legteljesebb autonómiát biztosította. A másik csoportba azok az elsősorban gazdasági és hitelszövetkezetek tartoztak, amelyeket az 1898. évi 23. tc. szabályozott, és a kereskedelmi törvény csak kiegészítő (*szubszidiáns*) szabályként alkalmazható. Ezek a szövetkezetek nem adhattak tagjaiknak az üzletrészek 5%-át meghaladó osztalékot, nem terjeszthették ki üzletüket a nem tagokra, és a szövetkezet adósságaiért a tagok üzletrészüik 5- vagy 10-szeres összegének erejéig feleltek.

Az *Országos Központi Hitelszövetkezet* tevékenységét már az első évben nagy lendülettel kezdte meg. Egy év múlva már 712 szövetkezet tartozott hozzá, melyből 319 újonnan alakult hitelszövetkezet, míg 393 hitelüzletben ezt a *Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetétől* átvett és az új törvényes rendelkezésnek megfelelően átalakított hitelszövetkezet volt. A 712 hitelszövetkezet közül 649 volt falusi hitelszövetkezet, ami hitelszövetkezeti hálózatnak kezdettől fogva az agrár jellegét biztosítja. A 319 újonnan alakult hitelszövetkezet közül pedig csak 19 volt ipari szövetkezet. 1908-ban az *Országos Központi Hitelszövetkezet*hez, működésének 10 éves évfordulójakor már 2096 hitelszövetkezet tartozott. Az utolsó békeévben, 1913-ban pedig a hitelszövetkezetek száma már 2425, a működési körükbe bevont községek száma 7761, tagjainak száma 693 194 volt. Legnagyobb részük mezőgazdasági jellegű hitelszövetkezet volt, csak 146 kifejezetten ipari jellegű szövetkezet működött az *Országos Központi Hitelszövetkezet* keretében. Feladatuk elsősorban a városi és a falusi emberek hiteleinek a megteremtése volt. Rögzített kamatokkal adtak hitelt. Hamarosan letörték a lelkiismeretlen uzsorát. Emelték a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonalát, javították a falvak szociális helyzetét. Gabonaértékesítő raktárak, borértékesítő csoportok, pinceszövetkezetek, gazdasági gépeket beszerző érdekeltségek, tenyészállatok beszerzésére törekvő csoportok alakultak. A kisipari szövetkezetek körébe nyersanyagbeszerző csoportok alakultak, továbbá olyan szervezetek, amelyek közös gépek beszerzésével könnyítették meg tagjaiknak a nagyobb ipari munkák vállalását.

A háborút követő *trianoni béke* a magyar hitelszövetkezeti hálózatot is válságos helyzetbe hozta. A hitelszövetkezetek legnagyobb része ugyanis az utódállamok területén volt, így azoknak a kapcsolata a központtal megszakadt. 2474-ből 869 maradt Magyarországon, ami 64,5%-os veszteséget jelent. Ehhez járult még az infláció, ami szintén sok szövetkezetet tönkretett. A szövetkezeti élet ennek ellenére újra megindult. Megalkották az 1920. évi 30. tc.-et, a szövetkezeti törvény novelláját, amely bővítette az állami támogatás kereteit. Az 1920. évi 36. tc.-kel megindított földreformmal kapcsolatban pedig az *Országos Központi Hitelszövetkezet* követelményévé tették azt, hogy ahol a földigénylők földhöz juttatása sikertelennek bizonyult, földbérlet-szövetkezeteket, illetve az egyes hitelszövetkezetek keretében szövetkezeti földbérletközpontokat alapítson. Szintén fontos feladatként kapták meg a földmunkás-szövetkezeti akció megindítását is.

A nagyobb mérvű *fogyasztási szövetkezeti* szervezkedés Magyarországon kicsit később indult meg. Még 1894-ben is csak 755 működött. Míg Nyugat-Európában jóformán az ipari munkásság körében volt jellemző, addig nálunk legnagyobb arányban a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság körében bontakozott ki.

A fogyasztási szövetkezeti hálózat kiépítésének kezdeményezője ugyancsak Károlyi István volt, aki jól látta, hogy a vidéki lakosság az árubeszerzés terén is segítségre szorul. Az ő javaslatára alakult meg 1898. január 23-án a *Hangya*, a *Magyar Gazdaszövetség Termelői, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezete*, amely a termelői, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek alapítását tűzte ki célul, ezenkívül ezeknek a szövetkezeteknek központjául szolgált, ellátta azokat áruval, üzletvitelüket ellenőrizte, ügyletüket közvetítette. Károlyi áldozatvállalására jellemző, hogy az induló alaptőkének egy részét ő adományozta, és a *Hangyának* a saját házában adott otthont. Napról napra ott ült a hivatalban, mint egy fizetett hivatalnok, és intézte ügyeiket. Minderre az áldozatvállalásra szükség is volt, mert addig a fogyasztási szövetkezetek egy jelentős része tönkrement. A *Hangyát* azonban az ország egyik legnagyobb vállalkozásává és a szövetkezeti mozgalom egyik vezető intézményévé sikerült felfejleszteni. 1914-re már 1276 szövetkezet tartozott a *Hangya* kötelékébe, és a világ nagy fogyasztási szövetkezeti hálózatai közül a lebonyolított forgalom tekintetében a 6. helyen állt. A *Hangya szövetkezeteket* sem a világhábo-

rú, sem a trianoni békeszerződés nem tudta tönkretenni. Az 1920-as 30-as években újra virágzásnak indultak. 1942-re 1966 szövetkezet, 790 148 taggal és 4186 szövetkezeti bolttal működött.

A *Hangya* feladata a tagok áruellátása, a mezőgazdasági termelés eszköz- és anyagszükségletének biztosítása, a termékek értékesítése, a kisemberek érdekeinek védelme, gazdasági, kulturális, szociális igényeinek emelése volt. Létrehozói egyben az önkormányzat iskolájának, a tudatos gazdálkodásra nevelés eszközének is tekintették.

Ajánlott irodalom

- Borbás Gáspár: *A fogyasztó szövetkezet jövője*. Budapest, 1930.
- Cseh Ferenc: *A szövetkezetek szerepe a gazdasági életben*. Budapest, 1943.
- Csepregi Horváth János: *Gróf Károlyi Sándor és vezérkara, azaz a magyar szövetkezeti intézmény megalapozásának története 1886–1894-ig*. Budapest, 1916.
- Csepregi Horváth János: *A szövetkezeti intézmény története*. I–II. kötet. Budapest, 1926.
- Fráter Béla: *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekre vonatkozó törvények*. Budapest, 1899.
- Galovits Zoltán: *A magyar szövetkezeti jog*. Budapest, 1901.
- Gierke, Otto: *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. Berlin, 1868.
- Glatz Ottmár: *A magyar szövetkezeti jogalkotás*. Budapest, 1932.
- Glatz Ottmár: *A Hangya első 25 éve*. Budapest, 1923.
- Hegedűs Vilmos: *A szövetkezeti eszme a közgazdaságban*. Budapest, 1925.
- Ihrig Károly: *A szövetkezetek*. Budapest, 1929.
- Ihrig Károly: *A szövetkezetek a közgazdaságban*. Budapest, 1937.
- Imrédy Kálmán: *A mezőgazdasági hitelszövetkezetek és azok hivatása*. Budapest, 1892.
- Károlyi Sándor: *Szervezkedés és szövetkezés*. Budapest, 1899.
- Kuncz Ödön: *Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései*. Budapest, 1930.
- Kuncz Ödön: *A szövetkezeti gazdaság fogalma*. In *Bernát István emlékkönyv*. Budapest, 1931.
- Kuncz Ödön: *Törvénytervezet a szövetkezetéről*. Budapest, 1934.
- Kuncz Ödön: *A rochdalei elvek és a szövetkezetek jogi fogalmának bővülése*. Budapest, 1905.
- Mailáth József: *A szövetkezeti ügy fejlődése Magyarországon (1851–1912)*. Budapest, 1913.

- Müller, Hans: *Geschichte des internationalen Genossenschaftsbewegung*. Halberstadt, 1924.
- Nagy Ferenc: *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata*. Budapest, 1898.
- Nagy Ferenc: *A szövetkezetek alapelve*. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1906.
- Navratil Ákos: *A szövetkezetekről szóló törvénytervezet*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1905.
- Pártos Szilárd – Szilágyi László: *Szövetkezeti ismeretek*. Budapest, 1905.
- Schandl Károly: *A szövetkezeti mozgalom helyzete Magyarországon a háború után*. Budapest, 1929.
- Schandl Károly: *A magyar szövetkezet negyven éve*. Budapest, 1938.
- Schusztter, Werner – Hommelhoff, Peter: *100 Jahre Genossenschaftsgesetz*. Tübingen, 1989.
- Schultze-Delitzsch, Franz Hermann: *Die Gesetzgebung über die privatrechtliche Stellung der Erwebs und Wirtschaftsgenossenschaften*. Berlin, 1869.
- Süveges Márta: *A kereskedelmi törvény szerepe a szövetkezeti jog intézményi kialakításában*. *Szövetkezés*, 1994.
- Timkó Zoltán: *A szövetkezeti uzsora*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1911.
- Vargha Gyula: *A Magyar Hitelügy és Hitelintézetek Története*. Budapest, 1896.
- Vécsey Tamás: *A Fogyasztási Egyletekről*. Pest, 1870.

10. FEJEZET KORLÁTOLT FELELŐSSÉGŰ TÁRSASÁG

„...a pénz ellenállhatatlanul mindig oda siet,
hol legbátrabban s legmagasabban kamatol
vagy kamatolni remél.”

Széchenyi István

A korlátolt felelősségű társaság (németül: *Gesellschaft mit Geschränkter Haftung*, angolul: *limited company*, franciául: *société á responsabilité limitée*) magyar terminológiája félrevezető, mert nem a társaság felelősége korlátozott, hanem csak a tagoké. A pontos, precíz megfogalmazás azonban túlságosan is komplikált és hosszú lenne: „tagjai felelősége nélküli társaság korlátolt hozzájárulási kötelezettséggel”. A külföldi országok sem ez utóbbit, hanem a fenti elnevezést használják.

A korlátolt felelősségű társasági forma a részvénytársaság kis- és középszintű vállalkozásnak megfelelő módon kialakított alakzata, amelyet Magyarországon a kereskedelmi társaságok között utolsóként vezettek be. A korlátolt felelősségű társaság olyan kereskedelmi társaság, amely előre meghatározott törzsbetétekből álló törzstőkével alakul, amelynél a tag felelősége a társasággal szemben törzsbetétjének szolgáltatására és a társasági szerződésben megállapított esetleges egyéb vagyoni hozzájárulásokra terjed ki. A társaság kötelezettségeiért a tag egyébként nem felel (1930. évi 5. tc., 1. §). A korlátolt felelősségű társaság kialakításakor 4 korábbi társasági formából vettek át elemeket:

1. Részvénytársasághoz hasonló, de nincsenek részvényei.
2. Olyan, mint a betéti társaság, de nincsenek beltagjai.
3. Nincs személyesen felelős tagja.
4. A tagok be- és kilépésével automatikusan nem változik a tőkéje.

A korlátolt felelősségű társaság *Németországban* alakult ki, annak a bizonyítékeként, hogy a jogtudomány is képes segíteni a vállalkozást, a kereskedelmet. Az 1870-es francia háború utáni nagy gazdasági fellendülés időszakában újabb vállalkozási formát kellett kikísérletezni. A részvénytársaság ugyanis csak a nagyobb méretű vállalatoknak felel meg, a kis- és középszintű vállalkozási formák valamilyenfajta korlátolt felelősséggel működő társasági alakzatot igényelnének. A modern jogtudomány meg is találta a megoldást, igazolva, hogy már nem zárkózik be a *Begriff-jurisprudenz* nevű elefántcsonttoronyba. Éppen ellenkezőleg, a gyakorlatban is megfelelő a jártassága. Így alkották meg 1892. április 28-án a korlátolt felelősségű társaságról szóló törvényt (melyet az 1926. június 8-ai novella módosított), amely nemcsak Németországban, hanem a többi fejlett gazdasággal rendelkező országban is hamarosan rendkívül népszerű vállalkozási forma lett. Néhány év alatt egymás után alkották meg Franciaországban, Angliában, Dániában, Portugáliában, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Ausztriában a hasonló rendelkezéseket tartalmazó törvényt. Németországban hamarosan több korlátolt felelősségű társaságot alapítottak, mint részvénytársaságot. Az I. világháború előtt már 26 790 korlátolt felelősségű társaságra 5000 részvénytársaság jutott. 1923-ban további ugrásszerű növekedést mutattak a statisztikák (71 324). Ausztriában ezzel szemben csak 6000 korlátolt felelősségű társaság működött.

Magyarországon Neumann Ármin (1845–1909) ügyvéd már 1832-ben javasolta, hogy a német törvény mintájára nálunk is honosítsák meg ezt az új vállalkozási formát. Addig ugyanis a rendkívül engedékeny magyar szabályozás alaptőke-minimum meghatározása nélkül tette lehetővé részvénytársaságok alapítását. Ezért olyankor is részvénytársaságot alapítottak, amikor azt a vállalkozás volumene egyébként nem igényelte volna, vagy olyan betéti társaságokat kreáltak, amelyeknél a beltágok ún. *strómanok* voltak.

Hosszas előkészületek után az első magyar törvénytervezetet 1905-ben, a *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének* megbízásából Pap Dávid (1868–1919) ügyvéd készítette el. A következő javaslatot Thirring Lajos (1850–1919) kúriai bíró által 1917-ben összeállított kereskedelmi törvény tartalmazta volna. Ezek azonban még az országgyűlés elé sem kerültek.

Az I. világháború utáni gazdasági válság végképp meggyőzte a magyar közvéleményt arról, hogy a korlátolt felelősségű társaságok szabályozására nagyon nagy szükség volna, hiszen a gyors változásokra csak rugalmas keretek között működő kereskedelmi társaságok tudnak reagálni. Egyébként is a nemzetközi szerződések alapján a külföldön alapított korlátolt felelősségű társaságok nálunk is működhettek. Végül a kereskedelmi mérleg valódiságának helyreállításáról szóló 7000/1925. P. M. számú rendelet, amikor a 24. §-ában az újonnan alapuló részvénytársaságokra nézve kimondta, hogy a helyi jellegű részvénytársaságoknál 100 000 pengő, más részvénytársaságoknál pedig 150 000 pengő a minimális alaptőke, már egyértelművé vált, hogy az ennél kisebb vállalkozási formáknál a korlátolt felelősségű társasági formát kell alkalmazni. Kuncz Ödön ennek tudatában készítette el tervezeteit 1921-ben, 1926-ban és 1928-ban is, amelyek közül az utóbbi az 1930. évi 5. tc. javaslatá lett. Kuncz Ödön elsősorban a német szabályozást kísérte figyelemmel, de az 1925. március 7-ei francia törvényt, az osztrák törvényt és egy korabeli svájci tervezet néhány megoldását is hasznosította. Így az 1930. évi 5. tc. a francia *személyegyesülésre* utaló jellegzetességeket is alkalmazta a német törvénynek elsősorban *tőkeegyesülésként* felfogott formációjával szemben. Számos diszpozitív szabály révén pedig jelentős szerződési szabadságot kaptak az alapítók. A jogalkotó szándéka egyértelműen arra irányult, hogy a német törvénnyel szemben egy rugalmas, mozgékony és szabad szellemű társaságot alkosson. Szinte egyedüli korlátozásként csak azt írták elő, hogy az *alaptőke* 10 000 pengőnél kisebb nem lehet, egy tag törzstőkéje pedig legalább 1000 pengő legyen. Lehetővé tették azt is, hogy a kisebb részvénytársaságok átalakulhassanak korlátolt felelősségű társasággá. A részvénytársasággal szemben a korlátolt felelősségű társaság törzstőkéjéről nem lehet *értékpapírt* kiállítani, és a társasági szerződés még mellékszolgáltatások megtételére is kötelezheti a tagokat, sőt, szótöbbséggel az üzletrészen felül még pótfizetésre is kötelezhető. Szintén a személyegyesülési jelleget hangsúlyozó szabály az, hogy az üzletrészt *extraneusra* (olyan személyre, aki a társaságnak nem tagja) csak a többi tag beleegyezésével lehet átruházni. Tilos továbbá új tagoknak felhívás útján való toborzása is. A társaságot az üzletrészek mind önkéntes elidegenítése, mind pedig kényszeráttruházása (végrehajtási elárverezése) alkalmával elővételi jog illeti meg. A tagság azonban a tag halálával át-

száll az örökösre, kivéve, ha ezt a társasági szerződés kizárja. A személyi jelleg legfőbb bizonyítéka, hogy a tag ellen kizárási keresetet is lehet indítani.

A korlátolt felelősségű társaság *szervezete és működése* is sokkal egyszerűbb, mint a részvénytársaságé. A szavazásban való részvétel, illetve a nyereségből való részesedés nem igazodik szükségképpen a bevétel nagyságához. Fennállása független a tagok személyében beálló változástól. Külön szervezete van: taggyűlés, ügyvezetés, esetleg felügyelőbizottság. Nagyon találó tehát az osztrák törvény indokolása, amely szerint a korlátolt társaság: „Részvénytársaság részvény nélkül és betéti társaság beltág nélkül.”

A korlátolt felelősségű társaságot olyan gazdasági vállalkozás esetén érdemes alapítani, ahol néhány tag (2-3 fő vagy akár több tucat is lehet) akár viszonylag nagyobb vagyont egyesítve kis- és középvállalatot szeretne alapítani. Külföldön főleg a kereskedők alapítottak ilyen társaságokat, Németországban több mint egyharmadát ilyen céllal alapították, főleg a gép- és műszergyarak, élelmiszeripar, textilipar területén. Nem lehet azonban biztosítás, bank- és pénzváltóügyletekkel iparszerűen, takarékbetétek elfogadásával, záloglevelek vagy értékpapírok, kötvények biztosításával foglalkozó korlátolt felelősségű társaságokat alapítani.

Magyarországon e társasági forma nagyon hamar népszerűvé vált. 1936-ban már több mint 900, 1939-ben – az utolsó békeévben – 1407 működött.

Ajánlott irodalom

Bernhard Miksa: *A korlátolt felelősségű társaság alakulása, működése és megszűnése*. Budapest, 1936.

Bozóky Éva: *A korlátolt felelősségű társaság a külföldi és de lege ferenda a magyar jogban*. Pozsony, 1914.

Buday Gyula: Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság és a reformtörekvések. *Gazdasági Jog*, 1942.

Doroghy Ervin: Észrevételek a korlátolt felelősségű társaságokról készült törvénytervezethez. *Jogállam*, 1925.

Doroghy Ervin: A korlátolt felelősségű társaságról szóló törvénytervezet vitája. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1928.

- Glückstahl Andor – Huppert Leó: *A korlátolt felelősségű és a csendes társaság.* Budapest, 1930.
- Huppert Leó: *Részvénytársaság és korlátolt felelősségű társaság. Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1935.
- Káldor Ede: *A korlátolt felelősségű társaság előnyei. Részvénytársaság átalakulása Kft.-vé.* Budapest, 1932.
- Katona Arthur: *A korlátolt felelősségű társaságokról és a csendes társaságról.* Szeged, 1932.
- Kuncz Ödön: *A kft. szabályozásának alapelvei. Jogállam,* 1928.
- Lévy Béla: *A korlátolt felelősségről szóló törvény tervezete. Kereskedelmi Jog,* 1928.
- Lőw Tibor: *A korlátolt felelősségű társaság szervezeti változása. Jogállam,* 1935.
- Mártonffy Marcell: *A korlátolt felelősséggel alakult társaságok.* Nagyvárad, 1935.
- Neumann Ármin: *A korlátolt felelősségre alakult társaságról szóló 1892. évi német birodalmi törvényről. Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1893.
- Nizsalovszky Endre: *A csendes társaság és a korlátolt felelősségű társaság revíziója. Kereskedelmi Jog,* 1925.
- Patakfalvy László: *A korlátolt felelősségű társaság jogi természete. Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1906.
- Sándorffy Kamill: *A korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról szóló 1930. V. tc.* Budapest, 1930.
- Sichermann Bernát: *A részvénytársaság átalakulása korlátolt felelősségű társasággá. Jogtudományi Közöny,* 1932.
- Szende Péter Pál: *A korlátolt felelősségű társaság.* Budapest, 1927.

11. FEJEZET

CSENDES TÁRSASÁG

„Az irodalom minden nézetével meg kell ismerkednünk, de nem azért, hogy a sok ellenkező nézet elkábítson, hanem azért, hogy valamenynyien a megértés szabadságával túltehesük magunkat, és visszanyerjük a saját gondolkodásunk bátorságát.”

Szászy-Schwarz Gusztáv

A *csendes társaság* elnevezés egyszerű fordítása a német *Stille Gesellschaft*-nak, és nem is adja vissza a valódi jelentését. Találébb lett volna a *rejtett társaság* terminológia. A csendes társaságban valaki (a *csendestárs*) úgy vesz részt más vállalatában, hogy ennek üzleteredményében – legalábbis a nyereségben – részesedik, kifelé azonban nyilvános tagként nem jelentkezik, a vállalat kötelmei pedig egyedül a vállalat tulajdonosát jogositják vagy kötelezik (1930. évi 5. tc., 115. §). A csendes társaság tehát nem olyan tiszta esete a társasági jogviszonynak, mint a többi kereskedelmi társaság. A csendes társaság ugyanis társaság, de nem társas cég. Keletkezéséhez szükséges egy fennálló vállalat (ez lehet egyéni vagy társas cég), amelybe valaki vagyonbetéttel (ez csak pénz lehet) betársul, de úgy, hogy a vagyonbetét a vállalat vagyonába beleolvad, azzal szabadon rendelkezhet. A társas viszony azonban kifelé, harmadik személyekkel szemben nem jelentkezik. A csendestárs a külvilággal szemben rejtve maradhat. A csendestársnak az üzlet tulajdonosához való viszonyát a *csendestársi szerződés* állapítja meg. Ebben szabályozzák az üzleti nyereségben, illetve veszteségben való részesedést, a társulás tartalmát stb. A csendestárs a vállalat nevében kifelé, harmadik személyekkel szemben kötelezettségeket nem vállalhat, jogokat nem szerezhethet. Egyéb megállapodás hiányában a csendestárs a nyereségben és a veszteségben olyan arányban osztozik, ahogy vagyoni betétje a vállalat tulajdonosának a vállalatba befektetett vagyonához aránylik, de a veszteséget csak a betétje erejéig viselheti.

A csendes társaság Itáliában a középkori hajókölcsönből alakult ki, amikor a tőkepenzes társadalmi állása miatt nem akarta, hogy neve egy kereskedelmi cég névjegyzékében szerepeljen. A XV–XVI. századi német városi jogok is szabályozták, de nem választották még el élesen a betéti társaságtól (például III. Frigyes császárnak Nürnberg részére kiadott privilégiuma [1464], majd a frankfurti 1578. évi statútum). Hasonló álláspontot foglalt el a *porosz Landrecht* (I. rész, 17. cikk, 250. §, II. rész, 8. cikk, 651., 652.§-ok) és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (120. §) is. Végül a *német kereskedelmi törvény* tette önálló társasági formássá, és határozta el véglegesen a betéti társaságtól: „Csendes társaság akkor létezik, midőn valaki vagyontétét által másnak a kereskedelmi ügyletében úgy vesz részt, hogy a nyereségben és a veszteségben osztozik. Ilyen szerződés érvényéhez annak írásba foglalása vagy más alakszerűség nem szükséges” (250. §).

Magyarországon az Apáthy István készítette Kereskedelmi törvény a csendes társaságot minősített kölcsönnek tekintette. Szerinte: „Az a viszony, amely az ilyen egyesülésnél a tagok között keletkezik, természeténél fogva egyébnek mint minősített kölcsönszerződésnek alig tekintendő, mely mint ilyen egyrésről a felek megállapodásában, másrésről az általános magánjogi elvekben lelheti szabályozását anélkül, hogy arra a kereskedelmi törvény különös intézkedéseit kiterjeszteni kellene.”

A kereskedelmi életben mégis alkalmazható és a bírói gyakorlat sem tekintette a *hallgatást* tilalomnak.

A *Királyi Kúria* kidolgozta a csendestárs jogait, kimondta, hogy a csendestárs a társaság kereskedelmi könyveit és írásait megtekintheti, és ezek rendelkezésre bocsátását perrel is követelheti. Végül azt a megállapítást tették, hogy jórészt azon jogszabályok vonatkoznak rá, mint a betéti társaságokra, csak nem jegyezték be.

Végül a 1930. évi 5. tc. második részében szabályozták a csendes társaságot, mivel a törvény hallgatása miatt jogos érdekek kellő védelmét biztosítani teljes mértékben nem lehetett. A csendes társaság révén jelentős mennyiségű ún. *lusta tőkét* lehetett mozgósítani. A törvény megalkotása után a magyar jogtudomány meghatározta a csendes társaság legfontosabb jellemzőit, és egyúttal kidolgozták a betéti társaságtól való elhatárolását is.

A csendes társaság azért *társaság*, mert a nyereségben részesednek, kockázatot viselnek, mert olyan szerződés áll mögötte, amelyekben közös gazdasági célok a felek közös részvétele által való elérésére irányul, tagok vagyonszövetsége, zárt közös vagyon. Bár hiányoznak egyes fontos ismérvek, például az, hogy kifelé, harmadik személyekkel nem feltétlenül mutatja a társaságot.

Nem volt igaza Apáthy Istvánnak abban, hogy a csendes társaságot *minősített kölcsönnek* tartotta. A kölcsönszerződésnél ugyanis a felek gazdasági érdeke nem olvad össze. Természetesen a kölcsönadó érdekének is az felel meg, ha a kölcsön összegét jól fektetik be, mert ez növeli a biztonságot, de követelését az üzleti sikertől függetlenül érvényesítheti. A kölcsönügylet lényege, hogy az adós ugyanolyan fajú és mennyiségű dolgokat tartozik visszaadni a hitelezőknek, mint amilyent és amennyit tőle kapott. Itt azonban a vállalkozó rendelkezésére bocsátott vagyonbétét osztozik a vállalkozó üzletének sorsában. Ahogy a német kereskedelmi törvénnyel szemben az 1930. évi 5. tc. helyesen leszögezte, nemcsak a nyereségben, hanem a veszteségben is. A csendestárs ezen túl megkövetelheti, hogy pénzét az üzletbe fektessék.

A csendes társaság a *betéti társasággal* sok hasonló tulajdonságot mutat, hiszen azonos történelmi alapokból fejlődött ki, mégis van néhány fontos eltérés. A csendes társaságnál harmadik személlyel szemben mindig az üzlettulajdonos szerepel, a társ rejtve marad. Vagyonbetétje is beolvad a társaság tőkéjébe, míg a betéti társaság kültagja közvetlenül felelős a társaság hitelezőinek, a csendestárs csak az üzlet tulajdonosának. A betéti társaság kültagját fel kell tüntetni a cégjegyzékben, a csendestársét nem. A betéti társaságnál az üzlet közös vitele azt is jelentheti, hogy a kültag is közreműködik a vállalkozásban, betétje révén használati jog (gép, ingatlan, egyéb jogosítvány) is megilletetheti, a csendestársat mindez, néhány kivételes helyzettől eltekintve, nem.

A csendes társaság nem azonos az *alkalmi egyesüléssel* (kereskedelmi törvény, 62. §) sem. A törvény ugyan lehetőséget ad arra, hogy az alkalmi egyesülés kifelé csendes társaságként működjék, de ennél a formációnál hiányzik a vállalat, hiszen általában egy üzletre és nem állandó tevékenységre hozzák létre.

Ajánlott irodalom

- Glückstahl Andor – Huppert Leó: *A korlátolt felelősségű és a csendes társaság.* Budapest, 1930.
- Halla Aurél: A csendes társaságról. *Kereskedelmi Jog*, 1929.
- Katona Arthur: *A kft.-ről és a csendes társaságról.* Szeged, 1932.
- Kuncz Ödön: Csendes társaság. *Kereskedelmi Jog*, 1917.
- Löv Tibor: *A korlátolt felelősségű társaság és a csendes társaság törvényének magyarázata.* Budapest, 1940.
- Molnár László: Csendes társaság vagy alkalmi egyesülés. *Gazdasági Jog*, 1942.
- Nagy Dezső: *A csendes társaság.* Budapest, 1943.
- Nizsalovszky Endre: A csendes társaság és a korlátolt felelősségű társaság revíziója. *Kereskedelmi Jog*, 1935.
- Rittinger Imre: A csendes társaság. *Gazdasági Jog*, 1941.
- Rittinger Imre: Még egy szó a csendes társaságról. *Gazdasági Jog*, 1942.
- Sándorffy Kamill: *A korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról szóló 1930. V. tc.* Budapest, 1930.
- Szabó Miklós: Csendestársasági szerződések a gyakorlatban. *Gazdasági Jog*, 1942.
- Szende Péter Pál: A csendes társaság főbb problémái. *Kereskedelmi Jog*, 1929.
- Zsembery István: Csendes társaság vagy alkalmi egyesülés. *Gazdasági jog*, 1942.

12. FEJEZET

KERESKEDELMI ÜGYLETEK

„Vigilanti non dormientibus jura subveniunt.”
(A jogok az ébereknek s nem a szundikálóknak segítenek.)

A kereskedelmi jog anyagának súlypontja a túlnyomórészt kötelmi jogi jellegű jogszabályokat tartalmazó részre esik. Kivételesen előfordulnak dologi jogi vonatkozású rendelkezések is ebben a részben, például zálogjogi jogszabályok. Ebben a fejezetben azokat az ügyleteket tárgyalják, amelyeket a jogalkotó valamilyen oknál fogva kiemelt az általános magánjog szabályai közül, hogy azokat a vállalkozásnak, a kereskedelemnek megfelelően módosítva szabályozzák a gyors és egyszerű üzletkötést, a szigorú végrehajtást és a nem kereskedők érdekében hozott biztosítókat. A kereskedelmi ügylet és a magánjogi ügylet között természetesen továbbra is szoros kapcsolat maradt. Az eltérés nem lényegbeli, hanem fokozatbeli. (Ez annál is inkább szembetűnő, hiszen az általános magánjog ún. *háttér- [mögöttes, szubszidiárius] joga* maradt a kereskedelmi jognak.) Csupán a bennük intenzívebben érvényesülő kereskedelmi szellem (*spekuláció*) vagy a nagyobb gazdasági jelentőség és az ebből adódó kifinomodottság révén különül el. Néhány kereskedelmi ügylet azonban az idő során annyira elhatárolódott a magánjogtól, hogy teljesen önálló, *sui generis* szabályozást igényelt: például a fuvarozási ügylet, a vállalkozási szerződés, közraktárügylet stb.

A kereskedelmi törvény (1875. évi 37. tc.) nem határozta meg a kereskedelmi ügylet fogalmát, hanem kimerítőleg (*taxatíve*) felsorolta azokat. A kereskedelmi ügyletek ugyanis a gazdasági élet résztvevői, szereplői között létrejövő olyan jogviszonyok, amelyek a gazdasági fejlődés, a for-

galmi élet gyors átalakulása miatt állandóan változnak, a szabályozási körök bővülnek. A piacgazdaság ennek megfelelően újabb és újabb kereskedelmi ügylettípusokat alakít ki. Már a középkorban a szokásjog, majd a kereskedelemre vonatkozó városi statútumok, később (például Franciaországban) a királyi rendeletek egyes kereskedelmi ügyletek minél részletesebb szabályozását adták. Ebben az időszakban a kereskedelmi jogi szabályozásban az *alanyi* megközelítés volt az uralkodó. Azok az ügyletek számítottak kereskedelmi joginak, amelyet bejegyzett kereskedők kötöttek. Az alanyi kereskedelmi ügyletek e rendszere a kereskedőknek a középkorban megszerzett privilégiumain alapult. Kivételesen fordult csak az elő, hogy némely keresetet a felekre való tekintet nélkül a kereskedelmi bíróságok hatáskörébe utaltak.

A francia forradalom szembefordult minden feudális kiváltsággal. Ezért szakítottak a kereskedelmi ügyletek foglalkozás vagy bejegyzés szerinti megközelítésével. Ehelyett az ún. *tárgyi*, vagy más néven *objektív rendszer* szerint próbálták a kereskedelmi ügyletek körét meghatározni. Ez azt jelentette, hogy a *Code de commerce*-ben felsorolt kereskedelmi ügyletek egyedül belső természetük, jogi ismérveik alapján minősültek kereskedelmi ügyletnek, függetlenül attól, hogy milyen foglalkozást űző személyek kötötték. A *Code de commerce* az alábbi kereskedelmi ügyleteket sorolta fel (632. cikk):

1. *Vétel továbbadási szándékkal.* (Csak ingóra vonatkozott. Az ingatlanok forgalma nem tartozott a kereskedelmi jog hatálya alá.) A vételnek a továbbadás szándékával kellett történnie, akár természetben, akár feldolgozva adták tovább a dolgot. A továbbadási szándék csak nyereszkeszési szándék esetén volt lehetséges. A francia jogtudomány és bírói gyakorlat azonban kivette a kereskedelmi ügyletek köréből azokat az eseteket, amikor a kézműves vásárolt nyersanyagot azzal a szándékkal, hogy a feldolgozás után továbbadja. A továbbadás szándékával kötött vétellel megegyezően ítélték meg a bérbeadás szándékával kötött vételt is. A termelők eladása az uralkodó felfogás szerint nem számított kereskedelmi ügyletnek.

2. *Az áruk feldolgozásának elvállalása, a bizományosi üzlet, a szárazföldi és a belvízi fuvarozás.* Ezek az ügyletek csak akkor számítottak kereskedelmi ügyletnek, ha iparszerűleg kötötték őket.

3. *A szállítási ügylet, az ügynökségek, árverési vállalatok és nyilvános vállalati ügyletei.* (Ezek önmagukban feltételezték az iparszerűséget.)

4. A pénzváltói, a bank- és alkalmi ügylet. Az alkalmi ügyletet az iparszerűség hiányában is kereskedelminek kellett tekinteni. A pénzváltói ügyletnél azonban megkívánták az iparszerűséget.

5. Nyilvános bankok összes ügyletei. Ilyennek tekintendők azok a bankok, amelyek az állam közreműködésével alakultak, és amelyek felett az államot felügyelet és ellenőrzés joga illette meg. (Az ilyen ügylet inkább alanyi megközelítésűnek tűnik.)

6. A kereskedők és a bankárok között kiállított minden követelmény. (Ennek csak a kereskedelmi bíróságok hatásköre szempontjából volt jelentésük.)

7. Váltólevelekből keletkezett minden ügylet.

8. Tengeri forgalom ügyletei.

A francia jogtudomány és joggyakorlat ezen túl kereskedelminek tekintette az iparszerűen történő építkezést és a biztosítás elvállalását is. A törvény szerint csak a hajóépítéssel foglalkozó építési vállalkozó számíttatna kereskedőnek.

A *Code de commerce* rendszerét követte a holland, a belga, az olasz és a román kereskedelmi törvény is.

Németországban a kereskedelmi ügyleteknek ún. *vegyes rendszere* alakult ki. Már az *Ordonnance de commerce* is – bár nem tudatosan, de – ezen az elven állott. A kereskedők ügyletein túl a váltó- és a tengeri kereskedelmi ügyleteket feltétlenül kereskedelminek minősítette.

A *porosz Landrecht* a kereskedelmi jogot alanyi oldalról közelítette meg, akik csak alkalmi módon kötöttek kereskedelmi ügyleteket, azokat nem vonták a kereskedelmi jog hatálya alá (*porosz Landrecht*, II. rész, 8. cím, 475., 478., 482. §-ok).

A kereskedelmi kodifikációs munkálatok során, a nürnbergi konferencián kompromisszumos megoldásként alakították ki az ún. „vegyes rendszert”. Ennek alapján megkülönböztettek feltétlen (*tárgyi, abszolút*) és feltételes (*alanyi, accessorius*) ügyleteket:

I. Feltétlen (*tárgyi, abszolút*) kereskedelmi ügyletek. Ezek az ügyletek az ügyletet megkötő felek foglalkozására tekintet nélkül a német kereskedelmi törvény szabályozása alá esnek (271. §).

1. Áruknak vagy más ingó javaknak, állampapíroknak, részvényeknek vagy kereskedelmi forgalomra szánt egyéb értékpapíroknak továbbadás

végezt vétel útján, vagy más módon való megszerzése, különbség nélkül, vajon az áruk vagy egyéb ingóságok természetben vagy átdolgozásuk, vagy feldolgozásuk után idegeníttetnek ismét el.

2. Az 1. sz. alattiak közül való tárgyak szerzésének elvállalása, melyeket a vállaló evégre szerez meg.

3. Biztosításnak díj melletti föl vállalása.

4. Javak vagy utazók tengeren leendő tovaszállítás végetti felfogadása s tengeri hajóskölcsönök kötése.

II. *Feltételes (szubjektív, accessorius) kereskedelmi ügyletek* azok az ügyletek, amelyek a már megállapított kereskedői minőséget feltételezik, és csak azért kereskedelmi ügyletek, mert olyan valaki kötötte meg őket, aki személyénél fogva kereskedőnek számít (272. §).

1. Ingó javaknak mások számára meg- és földolgozás végetti átvétele, ha az átvevő üzletforgalma a kézművesforgalom körét meghaladja.

2. Bankár- és pénzváltó ügyletek.

3. A bizományos (360. §), a szállító és fuvaros, valamint a személyszállításra rendelt intézetek ügyletei.

4. Kereskedelmi ügyleteknek mások helyetti közvetítése vagy megköttése, a kereskedelmi alkuszok hivatalos ügyletei kivételével.

5. A könyvkiadási ügyletek, valamint a könyv- és műkereskedelem egyéb ügyletei, továbbá a nyomdák ügyletei, amennyiben forgalmuk a kézművesforgalmat meghaladja.

Az érintett ügyletek akkor is kereskedelmi ügyleteknek tekintendők, ha ugyan egyes esetenként, mindazáltal valamely kereskedő által, habár rendszeren más ügyletekre irányzott kereskedelmi üzletének üzése közben köttetnek.

Magyarországon a kereskedőkről szóló törvény (1840. évi 16. tc.) a porosz *Landrecht*nek megfelelő alanyi megközelítést alkalmazta. Ezért a kereskedői státushoz feltétlenül szükségesnek tartották a kereskedői cím (*Handlungsfirma*) bejegyzését és a rendes könyvek vezetését (1. §). Az ilyen kereskedőknek szabad volt adásvételi, bizományi (*comission*) és áruszállítási (*spedition*) ügyleteket kötni. Ezzel tulajdonképpen a törvény felsorolta a legfontosabbnak tartott kereskedelmi ügyleteket.

A magyar kereskedelmi törvény (1875. évi 37. tc.) a kereskedelmi ügyletek terén is a német kereskedelmi törvényt (1861.) tekintette mintának. A magyar szabályozás azonban nem tudott egy stabil kötelmi jogra támaszkodni, ezért sokkal nagyobb területeket ölelt át, mint példaképe. A magyar kereskedelmi törvény szerint, ha a jogügylet csak az egyik fél miatt is kereskedelmi ügyletnek minősülhet, akkor kereskedelmi ügylet. Ezzel a kereskedelmi jog olyan mértékben belenyúlt az általános magánjogba, hogy szinte annak kötelmi jogi részévé vált. A legtöbb esetben adásvételi szerződést kötöttek, és mihelyt az egyik oldalon kereskedő szerepelt, máris a kereskedelmi jogot kellett alkalmazni. A magyar kereskedelmi törvény emellett három olyan ügyletet is szabályozott, amelyet a német nem. A *kiadói*, a *biztosító-* és a *közraktári* ügyleteket.

A magyar jogtudomány három ismertető jelleget vélt felfedezni a kereskedelmi ügyleteknél:

1. vagyoni jogi tartalom,
2. kereskedelemre irányuló közvetett vagy közvetlen szándék,
3. csak élők között köthető meg.

A magyar kereskedelmi törvény szerint *tárgyi kereskedelmi ügyletnek* tekintendő (258. §):

1. Áruk s általában ingó dolgok vétele vagy egyébkénti megszerzése azon szándékkal, hogy azok természetben át- vagy feldolgozva ismét továbbadassanak.

2. Az előbbeni pontban érintett oly tárgyak szállításának elvállalása, melyeket a szállító fél e végből szerez meg.

3. Állampapírok, részvények vagy más a kereskedelmi forgalom tárgyát képező értékpapírok vétele vagy egyébkénti megszerzése az esetben is, ha a megszerzés nem továbbadási szándékkal történt.

4. Biztosítások elvállalása.

5. Utasok vagy javak tengeren történő fuvarozásának elvállalása és hajókölcsönök kötése.

Alanyi ügyletek (259. §), ezekben vagy iparszerűség szükséges, vagy az, hogy a kereskedő nem iparszerűleg, de a kereskedelmi üzlet körében kösse meg:

1. Ingó dolgok fel- vagy átdolgozásának elvállalása mások részére, feltéve, hogy az átvállaló üzlete a kisipar körét meghaladja.

2. Bank- és pénzváltói ügyletek.

3. A bizományi, szállítmányozási és fuvarozási ügyletek, nemkülönben a személyfuvarozásra rendelt intézetek ügyletei.

4. A közraktárok ügyletei.

5. A kiadói ügyletek, továbbá a könyv- és műkereskedés egyéb ügyletei, nemkülönben a nyomdai ügyletek, amennyiben az utóbbiak a kisipar körét meghaladják.

6. Azon termelők ügyletei, kik saját terményeiket át- vagy feldolgozzák, és a bányaipar ügyletei, amennyiben az iparágak a kisipar körét meghaladják.

7. A kereskedelmi ügyletek közvetítése.

Végül az ún. *járuλέkos vagy mellékügyletek* (*accessorius ügyletek*) azok, amelyek a már megállapított kereskedői minőséget feltételezik, s csak azért tartoznak ide, mert kereskedőktől származtak (260. §). Ezeket a kereskedelmi törvényben nem sorolták fel.

A magyar Kereskedelmi törvény (262. §) – akárcsak a francia és a német – sem sorolta az ingatlanokra vonatkozó ügyleteket a kereskedelmi ügyletek közé. Ezzel szemben az olasz kereskedelmi törvény [3. § (3) bek.] és az 1897. évi német kereskedelmi törvény már nem rekesztette ki az ingatlanokat a forgalomból.

12.1. A vétel

„A vétel megkötöttnek tekintetik, ha a felek úgy a vétel tárgyára, mint az arra nézve megegyeztek” (336. §).

A magyar kereskedelmi jogi szakirodalom szerint a kereskedelmi törvénynek ez a fejezete sikerült a legkevésbé. Kritika nélkül recipiálták a német szöveget. A jogalkotó az eladó személyéből kiindulva azt feltételezte, hogy a felek állandó üzleti kapcsolatban állnak egymással, és afféle színpadi párbeszédet fognak folytatni az üzletkötés során.

Az adásvétel a gazdasági forgalom legfontosabb és leggyakoribb ügylete, amely értelmében az eladó kötelezettséget vállal arra nézve, hogy

pénz ellenében árut, jogot vagy más vagyónérdekeltséget bocsát a vevő szabad rendelkezésére. Tiszta konszenzuálszerződés, hiszen a megkötése megtörtént, mihelyt a felek a vétel tárgyában, mind pedig az árra nézve megegyeztek. A megegyezés feltétele a szerződéses ajánlat és annak elfogadása. (Szemben az általános magánjog szokásaival.)

A vétel fogalma a kereskedelmi jogban tágabb, mint a magánjogban, mert magába foglalja a szállítási ügyletet is. Olyan áruk, vagyis ingó dolgok (ideértve az értékpapírokat is) szállításának az elvállalása, amelyeket a szállító fél evégből szerez meg. (A *szállítás* szó megtévesztő a szállítmányozással való hasonlatossága miatt. A német kereskedelmi törvény 271. §-a a szállítást *Lieferung*nak, a szállítmányozást pedig *Spedition*nak nevezte, tehát a tévedés kizárt.) Szállításon a félnek azt a kötelezettségeit értjük, hogy az eladó magára vállalja az eladás tárgyának a beszerzését, tehát azt nem nyomban az ügylet megkötése után, hanem csak a kitűzött időpontban tartozik a vevőnek átadni. A hangsúly az eladó szándékán van, hiszen olyan árut ad el, melyet még maga is be akar szerezni, mert arra számít, hogy az általa fizetett beszerzési ár a kikötött eladási árnál alacsonyabb lesz, tehát az ügylet reá nézve nyereséggel fog járni.

A kereskedelmi vételnek kereskedelmi ügyletnek kell lennie legalább az egyik szerződő fél részéről. Az ún. *tárgyilagos kereskedelmi ügyletnél* függetlenül attól, hogy iparszerűleg folytatták-e vagy sem, a kereskedelmi jog az irányadó. Ilyenek a vétel körében a 258. § 1., 2. és 3. pontban foglaltak. Különösen fontos, hogy az állampapírok, részvények vagy más kereskedelmi forgalom tárgyát képező értékpapírok vétele minden esetben kereskedelmi ügylet, még ha megszerzése nem is továbbadási szándékkal történt. A kereskedelmi vétel tárgya azonban ingatlan nem lehet, szemben a magánjogi adásvétellel.

A vétel különös nemei:

1. megtekintésre vagy próbára szóló vétel (369. §),
2. mustra vagy próba szerinti vétel (362. §),
3. a visszalépési jog fenntartásával kötött vétel (364. §),
4. lehívásos vétel, amelynél a vevő a hosszabb időre szóló szükségleteinek fedezetére szolgáló árut (például szenet) olyan feltételekkel veszi meg, hogy az eladó azt nem egyszerre, hanem a vevő szükségleteinek megfelelő részletekben a vevő intézkedéseinek megfelelően köteles szállítani,

5. árurészletügylet (vö. 1939. évi 12. tc.),
6. mezőgazdasági gép vásárlása,
7. meghitelezéses vétel,
8. tőzsdei ügyletek.

12.2. A bizományos ügylet

„A kereskedelmi ügylet megkötése bizománynak tekintetik, ha ezt valaki megbízásból saját nevében, de más (a megbízó) részére eszközli. Ki az ügyletek ily megkötésével iparszerűleg foglalkozik, bizományosnak tekintendő.

Azon ügyletek által, melyeket a bizományos harmadik személyekkel köt, jogosítva és kötelezve ő lesz; a megbízó és a harmadik közt jogok és kötelezettségek nem keletkeznek.

Ha az ügylet a megbízó határozott kívánságához képest ennek nevében köttetik, az nem bizománynak, hanem megbízásnak tekintetik” (kereskedelmi törvény, 1875. évi 37. tc., 368. §).

A bizományosi szerződés a XI. századi Itáliában különösen a tengeri kereskedelem révén alakult ki a *commenda* keretei között. A XIII–XIV. században az olasz városok csaknem egy időben kezdték statútumaikban szabályozni. Ezek közül a legjelentősebb később az 1599-es genovai statútum lett. A Hanza-városok a bizomány révén próbálták meg az árumegállító jogot kijátszani. A kereskedőnek egy megbízottja a Hanza külföldi házába költözött mint ún. *Diener*, *Factor*, *Lieger* és a kereskedőtársa által neki küldött árukat (*Sendere*, *Sendegut*) a megbízója részére értékesítette. Innen eredt a bizomány régi neve: *Sendere Geschäft*. A bizomány elterjedését az a körülmény is elősegítette, amely a közlekedés nehézségeiből eredt. A kereskedők nem tudták volna minden esetben személyesen lebonyolítani bevásárlásaikat és eladásaikat. Ezért megbíztak valakit, aki a másik városban külön díjazás ellenében a kereskedő helyett lebonyolította mindezt a tevékenységet. Az ilyenfajta megbízás rendkívül költségesnek bizonyult, és nem is tudták őket folyamatosan feladatokkal ellátni. Az ellenőrzésük a nagy távolság miatt szinte lehetetlen volt. Emellett találták ki a bizományos intézményét, amely megoldás olyannyira népszerűvé vált, hogy a kereskedők egy része a

nagy felfedezések korában kifejezetten erre a tevékenységre szakosodott. Egyre nagyobb számban kötöttek tehát ilyen ügyleteket. Ezért szükségessé vált a részletes jogi szabályozása. Ilyen volt a *porosz Landrecht*, amely 8 szakaszban és a *Code de commerce*, amely a 91–102. §-aiban rendelkezett róla. Magyarországon hasonló szabályozást nyert a bizomány az 1840. évi 16. § tc.-ben: „A bizományos (commissionär) tartozik az általa eladott áruknak eladási áráért úgy felelni, mint ha ő maga lenne a vevő (star del credere), hacsak eziránt a megbízóval egyéb kikötés nem történt. Mindenesetre azonban minden eladásnál eladási számadását a megbízóval (committernt) közölni és ha az árukat bizonyos jegyek szerint átvette, az eladott áruk jegyeit neki bejelenteni köteles” (38. §).

Az 1875. évi 37. tc. 368. §-a a német kereskedelmi törvény megoldását vette át. Kunz Ödön szerint azonban szerencsésebb lett volna az ügylet meghatározása helyett a bizományost mint kereskedőt szabályozni, ahogy azt a *Code de commerce* 91. §-a és az 1897. május 10-ei új német kereskedelmi törvény is tette. Nem elég egyértelmű az ilyenfajta meghatározás mellett, hogy az ügyletnek kinek a részéről kellene kereskedelmi ügyletnek lennie, bár a törvényből az vezethető le inkább, hogy az ügylet a bizományos részéről kereskedelmi ügylet. Szerinte a bizomány a meghatalmazással egybekötött megbízás. Elhatárolandó a megbízástól, mivel elvileg hiányzik belőle a közvetlen képviselő elve. Az ügylet tehát nem létesít közvetlen jogviszonyt a megbízó és az ügyfél (harmadik szerződő személy) között. Jogosítva és kötelezve is kizárólag a megbízott (bizományos) lesz. Amennyiben a megbízó nevében kötik az üzletet, nem bizományos ügylet, hanem egyszerű megbízás (meghatalmazás) jött létre. A bizomány legfontosabb jogi feltétele tehát a saját nevében történő üzletkötés (Kúria 2193/1927. sz. hat.).

12.3. A szállítmányozási ügylet

„Az áruk tovaküldésének elvállalása szállítmányozási ügyletnek tekintik, ha ezt valaki fuvarozók vagy hajósok által saját nevében, de mások rovására eszközlik. Ki ily ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik, szállítmányozónak tekintendő” (kereskedelmi törvény, 384. §).

A szállítmányozás a kereskedelmi törvény által meghonosodott műszó. Az 1840. évi 16. tc. a szállítmányozót *áruszállítónak, áruszállító kereskedőnek* nevezte, de zárójelben a német kifejezést is hozzátette (*Spedition, Spediteur*). A kereskedelmi törvény tervezete még a *továbbítási ügylet* és a *továbbító* kifejezést használta.

A kereskedelmi törvény szerint a szállítmányozási ügylet egy olyan speciális üzlet, amelynek tárgya a fuvarozás. A *tovaküldés* elsősorban a fuvarozószerződés megkötését jelenti, de emellett szükséges, hogy a szállítmányozó saját nevében, de más részére kösse meg a szerződést, juttassa el az árut a fuvarozóhoz, vagy hozza el a fuvarozótól. Szerezze be és állítsa ki a szükséges iratokat, a fuvarozási szerződést, esetleg biztosítsa is az árut.

12.4. A fuvarozási ügylet

„Fuvarozási ügyletnek az tekinthető, mely áruknak szárazon vagy folyókon és belvizeken való fuvarozása iránt köttetik. Ki ily ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik, fuvarozónak tekintetik” (kereskedelmi törvény, 393. §).

A fuvarozási ügylet Itáliában a vízi szállítással kezdődött. A szárazföldi fuvarozás a XVI. században a szekérrugó feltalálásával kezdett elterjedni. A XIX. században különösen a vasút révén fejlődött tovább. Konszenzuális szerződés lett, melynek legvitatottabb részévé a fuvarozó felelősségének a megállapítása számított.

A modern fuvarozási jogot a *Code de commerce* teremtette meg (VI. cím, 3. §). Ezt a szabályozást vette át a német kereskedelmi törvény is, figyelembe véve a német vasútegylet szerződéses szabályait is. Európa legtöbb országa egységesen ezeket a szabályokat alkalmazta. Kivéve az angol fuvarozási jogot, amely a bírói gyakorlatból következett, és a legszigorúbb felelősség elvét alakította ki.

A magyar kereskedelmi törvény is a német minta alapján készült, de szűken értelmezve azt, mert a tengeri fuvarozásról nem rendelkezett. A személyszállításról a kereskedelmi törvény csak abban az esetben beszél, ha azt a „személyszállító intézetek” végzik (259. §, 3. sz. hat.). A tengeri fuvarozásra nézve pedig a *Code de commerce* rendelkezései az

irányadók (Kúria, 346/1909. sz. hat.). Eltérő szabályozás alakult ki a vasúti szabályozásnál. A vaspályákra a kereskedelmi törvény mellett az Üzletszabályzat (4020. M. E. Sz. rendelet) is kiterjedt. A posta- és táviratintézkedésekre nézve a kereskedelmi törvényt pedig csak akkor lehetett alkalmazni, ha külön rendeletek erről nem intézkedtek.

A magyar kereskedelmi törvény a fuvarozóra és a közraktározókra nézve állapította meg a legszigorúbb felelősségi elveket. Ezt azzal magyarázták, hogy a fuvarozási ügyletnél az áru a fuvarozó birtokába, őrizetébe és rendelkezése alá került. Ezért lett felelős a fuvarozó tekintet nélkül arra, hogy saját maga okozta-e a kárt, vagy harmadik kívülálló személyek. Az erőhatalom esetét leszámítva minden eset, még a véletlen is idetartozott.

12.5. A közraktári ügylet

„Azon vállalat, mely áruk elhelyezésével és közraktári jegyek kibocsátásával foglalkozik, közraktárnak tekintetik.

A közraktári jegy azon okmány, mely a forgalomba a közraktárilag elhelyezett áruk helyettesítésére szolgál” (kereskedelmi törvény, 434. §).

Raktárakat – különösen gabonafélék tárolására – már az ókori Babilonban, Egyiptomban és Rómában is létesítettek. Ezek azonban elsősorban közélelmezési célokat szolgáltak. Rossz termés esetén, ha éhínség fenyegetett, innen fedezték a lakosság élelmiszer-szükségletét. Hasonló okokból építtetett II. Katalin Oroszországban, Nagy Frigyes Poroszországban és II. József Ausztriában hatalmas gabonaraktárakat. Nagy Frigyes Voltaire-hez írott levelében is megírta, hogy „a vidéken és pedig országszerte oly mennyiségben óhajtok nagyobb gabonaraktárakat létesíteni, hogy ezek egyszerre befogadhassanak annyi gabonaneműt, mely az egész lakosság szükségleteinek fedezésére másfél évig elegendő”. Ezek a raktárak hatósági kezelés alatt álltak. Amikor a lakosság ínséget szenvedett, megnyitották őket, amikor pedig jó volt a termés és olcsón lehetett gabonát venni, feltöltötték őket. Ezzel még az árakat is ki tudták egyensúlyozni.

A mai közraktárak tényleges elődei az újkori Angliában és Németalföldön alakultak ki. A XVIII. század elején Liverpoolban alapított

dockokban már árujegyeket bocsátottak ki, súlyjegyzéket készítettek (*cédula, weighnote*) amelyekkel a *dockvállalat* az áru elhelyezését igazolta. Az így kibocsátott közraktárjegy eleinte az áru elhelyezését igazoló elismervény volt csak, de már az áru tulajdonjogát át lehetett vele ruházni anélkül, hogy az árut el kellett volna mozdítani. További fejlődés eredményeként a közraktárjegyre való rájegyzéssel az árut el lehetett zálogosítani. Ahhoz azonban, hogy a hitelező és az árutulajdonos is birtokolhassa a közraktárjegyet, saját jogainak biztosítása érdekében szükség volt a zálogról szóló elismervényt különválasztani az árubizonylattól. Így alakult ki a *kettős jegy rendszer*. A közraktárjegyet két részre osztották fel: *árujegyre* és *zálogjegyre*. Mindkét jegy látirat útján forgatható volt, így az árujegy forgatásával az áru zálogul le nem kötött részének tulajdonjogát, a zálogjegy forgatásával pedig a különjegyre adott zálogjegyet lehetett átruházni. Ezzel végleg elhatárolódtak az államilag szervezett és közjóléti célokat is szolgáló raktáraktól az üzleti alapokon működtetett közraktárak. A közraktár fogalmához ezután az áruk elhelyezésének elvállalása tartozott (*kvalifikált letéti szerződés*), és a közraktári jegyek kibocsátása. E két üzlet elválaszthatatlanul összekapcsolódott egymással.

A XIX. században az Amerikai Egyesült Államokban jöttek létre a közraktárak legfejlettebb formái. Ezek az európaiakat nemcsak méreteikben és technikai fejlettségükben, hanem közgazdasági jelentőségük révén is felülmúlták. Itt már a tőzsdei szabványoknak megfelelő gabonát tároltak. Mindez jelentős mértékű hely, munka és költség megtakarításával járt. Ilyen módon egyre több munkafázist gépesíthettek. Az amerikai farmernek már nem is kellett raktárakat építenie, hanem rögtön a vasúthoz szállíthatta gabonáját, amiről az áru minőségét és mennyiségét igazoló jegyet kapott, melyet a tőzsdén akár azonnal értékesíthetett.

Franciaországban az 1848-as válság után építettek fel minden jelentősebb városban közraktárakat. A legtöbbjük magánvállalati formában működött. 1858-ban készült el az első közraktári törvény, melyet 1870-ben módosítottak.

Belgiumban már 1846-ban törvényt alkottak az entrepotokról (szabad raktárak). A legnagyobb gabonaraktárakat Antwerpenben építették fel.

Olaszországban állami támogatással szintén a magántőkére támaszkodva hoztak létre közraktárakat.

Németországban a közraktárak később létesültek. Így a kereskedelmi törvény nem foglalkozott még velük. Emiatt a magyar kereskedelmi törvény az 1848. május 28-án kelt francia, az 1862. november 18-án kelt belga és az 1864. április 27-én kelt bázeli törvény alapján készült. A magyar kereskedelmi törvény volt azonban az első az európai kódexek közül, amely a közraktári ügyleteket a kereskedelmi ügyletek közé felvette, jóllehet a törvény megalkotásakor hazánkban közraktárak még nem is voltak (tipikus példája a jogmodernizációnak). Azért alkották meg ezt a jogszabályt, hogy ezzel is ösztönözzék egy – a gazdaságot fejleszteni tudó – intézmény kialakulását. Apáthy István a kereskedelmi törvény alkotója, a közraktárak előnyeit így foglalta össze: „A kereskedő a raktárban elhelyezett áruit vagy a közraktárban tartott nyilvános árverés útján, vagy az árujegy egyszerű átadásával eladta: a zálogjegy segítségével pedig addig is, míg alkalmas vevőt talál, áruira a szükséges előleget felvette: ekként lehetővé vált a raktárban elhelyezett árukat forgalomképessé, a hitel érdekében mozgékonytá tenni” (*Kereskedelmi jog a magyar kereskedelmi törvény alapján*. Budapest, 1876). A magyar közraktárvallalatok nemcsak az áru elhelyezésével, az azokról szóló, az árukat helyettesítő értékpapírok (*közraktárjegyek*) kibocsátásával foglalkoztak, hanem az áruk kezelésével kirakásával, szétküldésével, elszámoltatásával, kölcsönök folyósításával, utánvételeivel is. A magyar földbirtokosoknak nem kellett gabonájukkal ezután külön foglalkozniuk, emellett nem kellett áruikat gyorsan eladniuk, hanem megvárhatták a kedvező árfolyamváltásokat, míg a közraktárjegyet mint pénzhelyettesítő eszközt hasznosíthatták.

A magyarországi közraktárakat leginkább Budapesten az 1879–1881-es évektől építették. Az 1880. évi 55. tc. alapján a kormány e nagyszabású vállalkozást külön is támogatta. A főváros ingyen megkapta a Vámház és a Boráros tér közötti, államköltségen feltöltött partszegélyt, és állami költségen kiépítették a partszakaszt. Emellett 30 évi adómentességet is biztosítottak, ha a főváros maga üzemelteti a közraktárt.

A közraktárakat, majd az elevátort is a főváros építette meg, de hatvan évre bérbe adta a *Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank*nak. Bérleti díjként az építkezésbe a főváros részéről az összesen befektetett és időközben 5%-os kamattal növelt összeg (mintegy 3 103 000 Ft) megtérítését határozta meg.

A közraktárak Magyarországon is hatalmas forgalmat bonyolítottak le. 1913-ban, amikor a fejlődésben a legmagasabb szintet érték el, a 300 ezer tonnás évi felraktározásból 105 ezer tonna volt a búza, 50 ezer a zab, 80 ezer a kukorica, kb. 22 ezer tonna rozs, árpa, repce és köles, valamint 3400 tonna liszt és korpá. A maradék 33 ezer tonnát a többi nyerstermék, a hüvelyesek, magvak, takarmánynövények, a szilva és szilvaíz, gubacs, valonea, cukor, kávé, gyarmatáru és fűszeráru, sör, söráru, gyapjú, zsír, olaj, vas, vasáru, gépek, fa, só stb. tette ki.

12.6. A biztosítási ügylet

A biztosítás olyan kétoldalú szerződés, melynek célja az, hogy védelmet nyújtson olyan veszélyek ellen, amelyek az embereknek gazdasági hátrányt vagy veszteséget okozhatnak.

A magyar kereskedelmi törvény nem határozta meg csupán a kár-biztosítási ügyletet, az életbiztosítást és a viszontbiztosítási ügyletet írta körül (463., 498., 508. §-ok). Nem foglalkoztak a biztosítás közgazdasági és technikai jelentőségével sem. Kuncz Ödön szerint a biztosítás olyan gazdasági intézmény, amely lehetővé teszi, hogy valaki ellenszolgáltatás fejében meghatározott, esetlegesen jövőbeli szükséglet kielégítését kapja a biztosítótól, aki az érdekeltet érintő hasonló kockázatok nagy számát egyesíti, és az azok által támasztott szükségleteket statisztikai és matematikai alapon, a különös beszámítás segítségével elégíti ki. A biztosító (kivéve, ha szerencseügyletet köt) csak akkor vállalhatja magára az esetleges jövőbeli szükségletek fedezését, ha tömegüzleteket köt. Csak így valósíthatja meg a biztosítás alap gondolatát, a kármegosztást. A biztosító közösségbe szervezi az egyforma kockázatnak kitett és így egymásra utalt egyéneket (*veszélyközösség*), melynek révén különböző statisztikai és valószínűségi számítások alapján tud gondoskodni a jövőben jelentkező káresemények által okozott károk megtérítéséről.

A biztosítás előzményének tekinthetők az ókori görögöknél és rómaiaknál kialakult társulatok, amelyek tagjai közül valakit – amennyiben a tengeri rablók áldozatául esett – a többiek kiváltottak. Ebből fejlődött tovább a középkorban tengeri kereskedelemmel foglalkozó városokban a

tengeri biztosítás. A legrégebbi biztosításról szóló jogszabály azonban Barcelonában készült (1435). Jelentős alkotásnak mondható a XVI. században, Firenzében alkotott biztosítási törvény is. Később már tűzkár- és életbiztosítással is kezdtek foglalkozni. Az 1700-as évektől vannak adataink arra nézve, hogy jégkárbiztosításokat is kötöttek. A professzionális életbiztosítás matematikai alapjainak kidolgozását Edmond Halley (1656–1742) angol csillagász és matematikus munkásságának köszönhetjük a biztosításügy. Halley állította össze ugyanis a valószínűség-számítás alapján 1693-ban szerkesztett első halandósági táblázatot.

Angliában a XVII–XIX. században alakult biztosítótársaságok mint ügynökségek dolgoztak. Erzsébet királyné 1601-ben kifejezetten rájuk nézve alkotott törvényeket, melyet II. Károly is megerősített. (Az első jég- és tűzkár elleni biztosítótársaságot a híres író, Daniel Defoe alapította.) Az angolok kezdték alkalmazni a viszontbiztosítást is, ami a biztosítók és biztosítottak igen nagy számát feltételezte.

Franciaországban nem önálló törvények, hanem az 1661-ben kiadott *Ordonnance de la marine*, majd pedig a *Code de commerce* tartalmazott biztosításra vonatkozó rendelkezéseket.

Németországban a legelső biztosításról szóló jogszabályok Hamburgban, 1677-ben születtek. Majd az 1727. évi porosz tengeri jog és a *porosz Landrecht* is foglalkozott ezzel.

A biztosítási ügyletet a kánonjog szigorú uzoradogma-tilalma miatt kezdetben nem akarták elismerni. Ezt a veszélyviselésért való különdíjjal igyekeztek áthidalni. A biztosítást ellenfelei játéknak és fogadásnak minősítették. Még egyes pandektajogi művek és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 1296. §-a is a szerencseszerződések közé sorolta.

Magyarországon a szepességi városokban már a XVIII. században is működött néhány biztosítással foglalkozó intézet. A biztosítás csak a XIX. század első felében kezdett jelentősebbé válni. Az első magyar biztosító vállalat 1807-ben létesült, és vízi fuvarozás biztosításával foglalkozott. A reformkor nagyjai, így Széchenyi István például az 1838-as nagy pesti árvíz után sürgették a biztosítóintézetek alapítását. Az első jelentősebb méretű vállalkozásnak az *Első Magyar Biztosítási Társaság* 1858-ban történt alapítása számított, amely tűz-, jég-, élet-, baleset- és szállítmánybiztosítással foglalkozott.

1913-ra, az utolsó félévre az életbiztosítás terén a tőkebiztosítás 2 131 440 ezer aranykoronát, 1928-ban, Trianon után, a gazdasági világválság előtt 849 269 ezer pengőt tett ki. A tűzkár elleni biztosítás érték összege 1913-ban 17 509 456 ezer aranykoronát, 1928-ban 7 960 349 ezer pengő volt. Ezek a számok mutatják azt a gyors gazdasági fejlődést, ami a dualizmus korára volt jellemző, és azt is, hogy a 20 886 487-ről 7 606 971-re fogyatkozott lakosság minden nehézség ellenére magas szintű biztosítási rendszert tartott fenn.

12.7. A kiadói ügylet

„Azon ügylet, mely által valaki (a kiadó) kész vagy készítenő irodalmi, műszaki vagy művészeti munka többszörösére, közzétételére és forgalomba helyezésére a szerzőtől vagy annak jogutódaitól kizárólagos jogot szerez, kiadói ügyletnek tekintetik” (kereskedelmi törvény, 515. §).

A kiadói ügylet a könyvnyomtatás feltalálása révén alakulhatott ki. Emellett szükséges volt hozzá az is, hogy valamilyen mű szellemi tartalmát önálló jogként elismerjék, amely önmagában is jogviszonyokat képezhet. A XV. század óta a könyvkiadással iparszerűleg bizonyos díjak lefizetése ellenében határozatlan időre szóló általános vagy a kiadásukban megjelent művekre rendszerint igen rövid időre kiváltságban részesültek, melyet az uralkodó, egyházi vagy világi személyek adományoztak. Elsősorban Angliában (stationers' copyright) Svájcban és Itáliában. Magyarországon például egy királyi privilégium 1584-ben a nagyszombati jezsuita főiskolának adott kizárólagos jogot a *Corpus Juris Hungarici* kiadására. A jogellenes utánn nyomást 10 arany márkával rendelte büntetni.

A kiadással a *porosz Landrecht* I. rész, 11. cikk 996–1096. §-ai, az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 1164–1171. §-ai, a *Szász Polgári Törvénykönyv* 1139., 1144. §-ai, a *badeni Landrecht* 577. §-ai foglalkoztak. A kiadói jog létezhet szerzői jog nélkül is. A szerzőnek viszont nemcsak a kiadásra, hanem elvileg mindenre joga van művével kapcsolatban a közzététel, illetve a hasznosítás terén. Így például a fordításhoz, nyilvános előadáshoz, közszemlére való kitételhez stb. A kiadói jog tehát csak

az egyik, de nem egyedüli alakzata a szerzői jognak. A mű tulajdonjogát a kiadó nem szerzi meg, hanem csak a kizárólagos jogot a sokszorosításra, a forgalomba hozásra és terjesztésre.

A szerzői jogot Magyarországon először az 1799. november 22-én kiadott királyi rendelet szabályozta, amely előírta, hogy azokat a nyomdákat, amelyek a belföldi írók műveit jogtalanul kinyomtatják, meg kell büntetni.

A reformkorban Szemere Bertalan (1812–1869) és Jászay Pál (1809–1852) készített a szellemi alkotásokról törvényjavaslatot. A szabadságharc leverése után 1853. május 1-jén nálunk is behozták az örökös tartományban 1846. október 19-ei császári nyílt paranccsal életbe léptetett szerzői jogról szóló szabályozást, amely az 1860. október 20-án kiadott diploma révén hatályát veszítette. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok lakonikus szabályban rögzítette, hogy „...az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény ótalma alatt áll...” A kereskedelmi törvény a kiadói ügyletet mint egy teljesen új jogintézményt szabályozta. (A szerzői jogot az 1884. évi 16. tc. szabályozta, melyet az 1921. évi 54. tc. váltott fel.) A magyar törvény, szemben a külföldi jogokkal, sokkal részletesebb szabályozást adott. A német kereskedelmi törvény például csak azt mondta ki, hogy az kereskedelmi ügyletnek tekintendő (272. §, 5. pont).

12.8. Az alkuszi ügylet

„A kereskedelmi ügyletek megkötésének közvetítése alkalmi ügyletnek s az ki ily ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik, alkusznak tekintetik.

Az ügylet közvetítésével megbízott alkusznak még nem tekinthető feljogosítottnak arra, hogy fizetést vagy a szerződésbe kikötött más szolgáltatást átvehessen” (kereskedelmi törvény, 534. §).

Az alkusznok (németül: *Mäkler*, *Sensal*, angolul: *broker*, franciául: *courtier*) eredetileg tolmácsok voltak. Ők gondoskodtak különösen Itáliában az idegen kereskedők vendégjogának biztosításáról, miközben rendészeti feladatokat is elláttak. Velencében a német kereskedők alkusznok nélkül nem is köthettek üzletet. A kereskedők az ilyen közvetítőket arra is használták, hogy szükség esetén bizonyítsák is az általuk

közvetített ügyletek megkötését, amely a tanúsító okiratok (*kötjegyek*) felmutatásával történt. Részrehajlás nélküli üzletkötést és hitelességet a korabeli kánonjogi felfogás csak a hivatalos esküvel megerősített, nyilvános hivatalt viselő személyek tanúsító bizonylatainak tulajdonított. Ezért az alkusz nem lehetett szabad kereskedő, hanem csak megfelelő képesítéssel, először a kereskedelmi gildék, majd a városok, végül Franciaországban már 1572-ben a törvény által kinevezett közhivatalnokként működhetett.

Magyarországon az alkuszokra nézve először a budai jogban találhatunk rendelkezéseket. Az 1840. évi 19. tc. szerint „aki alkusz akar lenni, annak a kereskedelmi testület előtt szakvizsgálatot, a hatóság előtt pedig esküt kellett letenni, ha egyébként annak erkölcsi akadályja nem volt” (2–6., 14. §-ok).

A XIX. században Európa-szerte kialakult tömegtermelés tette általánossá az alkusz intézményét. Ekkor vált az alkusz az iparszabadság elvének megfelelően önálló, független kereskedővé. (Ezt az elvet követte a mi kereskedelmi törvényünk is.) A feladata abból állt, hogy a szerződés-kötésre hajlandó személyeket felkeresse, egymással összekötetésbe hozza, és a szerződés megkötését előkészítse. Az alkusz nem képviseli a feleket, az üzlet megkötésére nem jogosult. Az üzletkötéshez szükséges konszenzust a felek adják meg. Eközben az alkusznak mindkét fél érdekét egyaránt képviselnie kellett. Ennek megfelelően mindkét fél részéről eljárásra jogosult.

Bár a magyar kereskedelmi törvény a kereskedői szabadság elvét vallotta, mégis több közjogi jellegű kötelezettséget is előírt az alkuszokkal szemben. Az alkusz köteles naplót vezetni, a megkötött ügyletekről *kötjegyet* kiállítani. Ennek az volt a célja, hogy a felek által megkötött ügylet feltételei bizonyíthatók legyenek. Ezért az alkusz könyveit kivételes bizonyító erővel ruházták fel. Régebben közokiratnak számított, majd a kereskedelmi könyvhöz vált hasonlóvá.

Bizonyosfajta alkalmi tevékenységeket csak az ipartörvény alapján gyakorolható tevékenységnek minősítették:

1. Hirdetések szervezése és a hirdetési vállalatok,
2. Hitelezők és adósok közti egyezkedés közvetítése,
3. Pénzkölcsönök közvetítése,
4. Szabadalmak értékesítése.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: *Kereskedelmi ügyletek magánjogi előfeltételei*. Budapest, 1906.
- Balogh Arnold: *A kereskedelmi ügynökök jogi állása*. Budapest, 1897.
- Balogh Elemér: *Veszélyviselés a kereskedelmi vétel esetén*. Budapest, 1906.
- Baumgarten Nándor: *Vétel és átvétel*. In *Nagy Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 1906.
- Baumgarten Nándor: *A Kereskedelmi törvény II. rész ötödik számának revíziója. Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1900.
- Beck Hugó: *A Kereskedelmi törvény biztosító ügyleteket tárgyaló része*. Budapest, 1874.
- Beck Hugó: *A közraktári vállalat. Magyar Igazságügy*, 1885.
- Bessenyei Lajos: *Szerződészegési szankciók egyes kérdései a szállítási szerződések körében*. Szeged, 1938.
- Boron László: *Általános szállítványozás*. Budapest, 1941.
- Boron László: *A szállítványozás*. Budapest, 1942.
- Bozóky Géza: *A bizományi ügylet*. Nagyvárad, 1905.
- Bozóky Géza: *A szállítványozási ügylet eredete, kifejlődése és mai kodifikációja. Kereskedelmi jog*, 1908.
- Brachfeld Dezső: *A bizományos felírási joga*. Budapest, 1900.
- Csury Jenő – Marosi Imre: *A magyar biztosításügy története*. Gyarmati, 1931.
- Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): *Egyes kereskedelmi szerződések*. Miskolc, 1998.
- Gróh István: *A biztosítási jog kézikönyve*. Budapest, 1932.
- Harmathy Attila: *A bizomány*. In Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, 2001.
- Horváth István: *A vasúti fuvarozási jog fejlődésének rövid ismertetése*. Budapest, 1942.
- Juhász Lajos: *A közraktári kérdés Budapesten a XIX. század közepén*. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. VIII. kötet. Budapest, 1940.
- Kuncz Ödön: *Biztosítási közüzemek. Biztosító és Közgazdasági Lapok*, 1936.
- Kuncz Ödön: *A biztosítás egységes fogalmai. Kereskedelmi Jog*, 1911.
- Magyary Géza: *Kiadói ügylet*. Budapest, 1893.
- Mangold József: *A szállítványozási és beraktározási ügylet*. Budapest, 1925.
- Mártonffy Marcell: *A kereskedelmi ügyletek teljesítése*. Budapest, 1906.
- Maygraber Ármin: *A dokkrendszer s annak alkalmazására Budapesten állítandó közraktárakra*. Pest, 1865.
- Milhoffer Sándor: *Közraktárak*. Budapest, 1901.
- Murányi Ernő: *A Kereskedelmi törvény II. rész V. cím (fuvarozási ügylet) revíziójáról. Jogtudományi Közöny*, 1900.
- Nagy Ferenc: *Közraktár és a raktári vállalat. Magyar Igazságügy*, 1883–1885.

- Nagy Ferenc: A bizományi ügylet. *Magyar Igazságügy*, 1885.
- Nemessányi Zoltán: A bizományi ügylet jogi természete a Kereskedelmi törvényben. *Jogtörténeti Szemle*, 2004.
- Neumann Károly: *Fuvarozási jog*. Budapest, 1924.
- Pap János: A kereskedelmi ügyletből eredő perek és az új polgári perrendtartás. *Kereskedelmi Jog*, 1913.
- Reiner János: A bizományi viszony jogi természetéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1894.
- Róth Jakab: A bizományi ügylet jogi természete. *Jogtudomány Közlöny*, 1887.
- Róth Pál: *A vétel rendszere a kereskedelmi jogban*. Budapest, 1890.
- Schwartz Tibor: *A kereskedelmi vétel jogszabályai, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*. Budapest, 1932.
- Serly Antal: A bizományi ügylet jogi természete. *Jogtudományi Közlöny*, 1887.
- Sövényházy-Neuhold Ferenc: A kereskedelmi ajánlatról. *Gazdasági Jog*, 1943.
- Stiller Mór: A bizományi üzlet jogelvei. *Jogtudományi Közlöny*, 1871.
- Szántó Konrád: *Közraktárházak*. Budapest, 1903.
- Szántó Menyhért: *A közraktárházak*. Budapest, 1903.
- Schmidtmann Ármin: *A magyar kereskedelem reformja közraktárak létesítése által*. Pest, 1870.
- Tamás Lajos: Adalékok a bizományi szerződés szabályozásának továbbfejlesztéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1989.
- Tamás Lajos: A bizományi szerződés elméleti kérdései. In *Kemenes Béla emlékkönyv*. Szeged, 1992.
- Tarkóy Miklós: *A szállítási ügylet*. Budapest, 1947.
- Tury Sándor Kornél: *A biztosítási jog jelentősége a kötelmi jog fejlődésének újabb irányai szempontjából*. Budapest, 1936.

13. FEJEZET CSŐDJOG

„A törvényt nem lehet okolni azon bajokért, melyeknek alapja a szomorú szükségességében van, és amellyel szemben a törvény tehetetlen. A csődtörvény soha egyetlen országban sem képes megakadályozni, hogy minden csőd igen rossz dolog legyen.”

Renovard

A hirtelen felépülő gazdasági rend szükségszerű velejárója az, hogy az adósok közül sokan fizetéképtelenné válnak. A jognak az ilyen esetekre is valamilyen kényszerű megoldást kell nyújtania. Ezért alakították ki a *csődjogot*, a kereskedelmi jognak azon *speciális jogágát*, amely azokat az eseteket szabályozza, amikor az adósnak több hitelezője van, de nem tudja vagy nem akarja tartozásait megfizetni. A csődjog (a csőd szó, a csődület rövidítéséből jött létre, mint a mozi a mozgófényképszínházból) tehát mint konfliktusrendező jogág arra törekszik, hogy a fizetéseit megszüntető adós vagyonaiból megmentse azt, ami menthető az egyenlő elbánás (*par conditio creditorum*) elve alapján. A hitelezők így egy totális veszteségi érdekközösségbe kerültek. Egyetlen cél vezérelheti őket, hogy közös adósuknak vagyonaát követeléseik arányában egymás között igazságosan felosszák. Ne fordulhasson elő az az eset, hogy az adós maradék vagyona a rámenősebb, kíméletlenebb hitelezőknek váljék egyedüli zsákmányává. Arra kell törekedni, hogy az adós anyagi romlásából eredő kár minél kisebb legyen. Mivel ez közérdek is, ezért az állam nem bízza teljesen a hitelezők magántevékenységére.

A fejlett forgalmi viszonyok és a sokrétű üzleti kapcsolatoknál a ki nem fizetett adósság több helyen is hiányzó tőkeként jelenhetett meg, ami akár olyan láncreakciót is elindíthat, amelynek negatív hatása nemzetgazdasági szinten is jelentkezik.

A csődhelyzet jogi szabályozásának az alábbi célokat kell szolgálnia:

1. Biztonságot kell nyújtani a hitelezőknek, gazdasági partnereknek.
2. Őrizni kell a gazdasági forgalom normális rendjét, zavartalanságát.
3. Összhangban kell állnia a jogrendszerrel, elsősorban a kereskedelmi joggal.

A fentiekből következett az is, hogy nem tartozik a csődjog hatálya alá az az eset, amikor az adósnak csak egy hitelezője van. Ilyen esetekben az egyszerű végrehajtási eljárás is elegendő, nincs szükség különleges szabályozásra.

A csődjog története során három érdek játszott szerepet, illetve a különböző korszakokban eltérő hangsúllyal érvényesült: a hitelező, az adós és a társadalom érdeke. A középkori csődjogban az adós teljesen kiszolgáltatott, fizikai és testi kényszerrel is alkalmazhatták vele szemben. A klasszikus kapitalizmus idején nem az adós személye, hanem a vagyona ellen irányult az eljárás, és a hitelező védelme már eljárási korlátok közé szorult. A XX. században pedig megpróbálták komplex módon szabályozni az egyébként áthidalhatatlan ellentétekre épülő jogágot.

A csődeljárás a középkor találmánya. Az *itáliai városokban* fejlődött ki a kereskedők jogával és a váltó intézményeivel párhuzamosan. A *Banco rotto* elnevezés onnan eredt, hogy az olasz pénzváltók üzletük gyakorlásánál a piacon asztalokat, padokat használtak, melyeket, ha a tulajdonosuk a követeléseket, tartozásokat nem teljesítette, a feldühödött nép összetörte.

Nápolynak, Firenzének, Milánónak és Velencének a XIII. században már olyan fejlett csődjoga volt, amelyek alapelvein azóta sem kellett különösebben változtatni. Firenzében mondták ki először, hogy a fizetés megszüntetése a bukással egyenértékű, és ezután az adás cselekvései színteltek, és ezért semmisek. A közzadás elvesztette a vagyona feletti kezelési és rendelkezési jogot, amely a hitelezőkre, illetve a csődgondnokra szállt át. Emellett már különbséget tettek a vétkes és a vétlen bukás között. A *cessio bonorum* kedvezménye csak azokat illette meg, akik önhibájukon kívül jutottak csődbe. Kialakult már a csődki hirdetés, a leltározás, a könyvek és a számadások megvizsgálása, a követelések valódiságának és osztályozásának megállapítása, a sorrend és az arány szerinti kielégítés. A keresztény humanizmus hatására enyhült az adóssal szembeni kegyetlen bánásmód.

Így a hitelező az adósa élete felett már nem rendelkezhetett. Mindemellett a megszégyenítő büntetéseket továbbra is alkalmazták. Az itáliai városokban a csődbe jutott embert dobpergés és sípolás közepette a törvényszéki épületek előtt elhelyezett botránykőhöz vezették, amelyre rá kellett ülnie és fennhangon kijelentenie, hogy a vagyonát átengedi a hitelezőinek. Sok német városban szégyenszemre kiállították a csődbe jutottakat, és meghúzták felettük a szégyenharangot. Magyarországon a szégyenfa egy levért karó volt. Ehhez kötötték a csődbe jutottat. A karót egy kivágott fa tönkjéhez rögzítették, ezért mondják azóta is, hogy „tönkrementek”. Ilyenkor egyébként még a szakállát is levágták a bukottaknak. Ezért kötötte akkoriban mindenki az üzleteit „saját szakállára”. Az adósok börtöne a XVI–XVIII. században Németországban, Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Hollandiában alakultak ki. A fogság ideje a tartozás nagyságától függött. Magyarországon ez a fajta szabadságvesztés nem tudott igazán meghonosodni.

A gazdaság fejlődésével, a társadalmi élet humanizálódásával párhuzamosan folyamatosan alakult az adós jogállása. Az archaikus Rómában a hitelező még megölhette az adóst, vagy adósrabszolgává téve kárpótolhatta magát, akit eladhatott, dolgoztathatott. Ez már a klasszikus Rómában, majd a középkorban jelentős mértékben humanizálódott. Az újkorban az adós letartóztatása csak a végrehajtás technikai eszközeként volt lehetséges. Arra szolgált csupán, hogy az adós ne tudja magát kivonni kötelezettségei teljesítése alól. A XIX. században csupán a szökést igyekeztek megakadályozni azzal, hogy például előírták az adósnak egy adott város elhagyásának tilalmát, míg vele szemben a csődeljárást le nem folytatták.

Az itáliai csődjog legfontosabb eredményeit a genovai rota 1498-ban foglalta össze. Az ilyen módon kialakult csődjogi szabályozás Európa több régiójában eltérő módon fejlődött tovább:

1. A magánjogi alapokon álló *francia csődjog* Lyon városának mintája alapján terjedt el Franciaország-szerte és az Atlanti-óceán partján. Franciaországban az első rendeletet I. Ferenc király adta ki, majd az 1673. évi *Ordonnance de commerce* már részletes szabályozását adta. Majd a *Code de commerce* III. könyve is annak alapján készült.

Az Atlanti-óceán partján ez a fajta csődjog terjedt el, mivel itt a fejlett piacgazdaság megkövetelte, hogy a csődeljárás gyorsan és rugalmasan

folyjon le. (Hasonló csődjog fejlődött ki Angliában is, ahol VIII. Henrik király uralkodása idején, 1542-ben készült el az első csődtörvény.) Csak a kereskedőkre alkalmazták, mivel stabilnak bizonyultak az egyéb forgalmi viszonyok. Az eljárást nem bízták a körülményeskedő bíróságokra, hanem a gyors és hatékony csődtömeggondnokot bízták meg. Ez a fajta csődjog vált a modern csődjog alapjává.

2. A közjogias jellegű *német csődjog* – amely zsákutcának bizonyult – Németországban a 30 éves háború után a gazdasági nehézségekre válaszként alakult ki, amikor a dogmatikus tudálékossággal, aprólékos, minden részletre kiterjedő peres eljárássá alakították át a csődeljárást. Ennek megfelelően a pert a bíró vezette, rendezte és igazgatta. A csődnyitáshoz szükséges előkészítő tárgyalás után ő nevezte ki a gondnokot, ki mint a törvényszék segédje, annak utasítása szerint járt el. A záros határidőn belül jelentkezni köteles hitelezőknek a bíró vagy az általa kihirdetett felügyelő (*Kontradiction*) előtt kellett követelésük valódiságát és elsőbbségét igazolni. A törvényszék állapította meg a záróhatározatok (*Präklusionsurteil*) kibocsátása után a felszámolási ítéletben (*Klassifikationsurteil*) a kellő időben bejelentett követelések valódiságát és elsőbbségét. Csak kivételesen különítették el a felszámolási eljárást az elsőbbségi tárgyalástól. A törvényszék felosztási ítélete mindenki részét számszerűen meghatározta. Mindebből látható, hogy az ilyenfajta eljárás sokszor évekig is eltarthatott. Különbség még a francia magánjogias jellegű csődeljárással szemben az is, hogy nemcsak kereskedőkkel, hanem nem kereskedőkkel szemben is lefolytatható volt a csődper. A XIX. században felismerték ennek a megoldásnak a hiányosságait, ezért először Hamburgban, majd Poroszországban (1855-ben), Ausztriában (1869-ben) – és hasonlóképpen a többi német államban is – sorra áttértek a magánjogias jellegű csődeljárásra.

Magyarország mindig is az adósok országának számított. Császár Ferenc (1807–1858) költő és jogtudós *A magyar csődtörvénykezés rendszere* (Pest, 1846) című művében így jellemezte a hazai viszonyokat: „A keleties fényűzés, a minden ok- és cél nélküli pazarlás, ezen öldöklő mételye minden köztársaságnak erőt von nagyobb és kisebb földbirtokosainkon, sőt kereskedőinken is. A naponként növekvő pénzhiány és drágaság dacára folytatni látjuk a hiú pompáskodást, a könnyelmű pazarlást, a nagyon emésztő fényűzést. A nagyobb és kisebb nemesség dúsnak, fé-

nyesnek, – a polgár nagynak és gazdagnak akar látszani. Mindenik megfeszíti tehetségét, hogy többnek látszanék, mint ami valódilag [...] halad a pazarlás megkezdett pályáján, és a mutatkozó hiányt nagy kamatú kölcsönökkel palástolja.” Werbőczy István *Hármaskönyve* alapján a hitelezők kielégítése a hagyományos magánjogi eljárás szerint történt. A középkori felfogásnak megfelelően a földbirtokos család kezében próbálták megtartani a földet, ezért számtalan kibúvót, kifogást és időhúzó perceseleményt alakítottak ki az adósok érdekében. A végrehajtás idejéről és helyéről értesítették az adóst, de ha nem kapta kézhez a hivatalos iratot, máris lehetővé vált a kifogás benyújtása. A végrehajtás kezdő időpontja egyébként ezen értesítés keltétől számított egy hónapig tartott. Az adós érdekében a magyar eljárásjog még ekkor is adott perorvoslati lehetőséget, amelynek elvesztése csak kismértékű büntetést vont maga után. Az árverésen átadott birtok is csak ún. *bírói zálog* lett, melyet az adós, illetve bármelyik utódja, bármikor visszaválthatott a megítélt összeg és a beruházások költségeinek kifizetése után.

1723. évi 12. tc.-kel született meg az első olyan törvény, amely a *csődületi* viszonyokra vonatkozóan büntető rendelkezéseket is magába foglalt. Az 1723. évi 107. tc. pedig csak a hitelezők követeléseinek betáblázással történő elsőbbségét írta elő anélkül, hogy a kielégítési sorrendről intézkedett volna. Erről 1758-ban a *Királyi Curia egy döntvénye* intézkedett úgy, hogy négy osztályba sorolta a hitelezőket:

1. Az ún. *kiváltságos követelések (onera natura sua privilegiata)* közterhek és adóhátralékok.
2. A betáblázott követelések.
3. Kötelezvény által biztosítottak (*creditores chyrographarii*).
4. Kivonati követelések (*auszugalistae*).

II. József perrendtartásának IX. fejezete, amely 1785. május 1-jén lépett hatályba, a csődeljárást elég körülményesen, de részletesen szabályozta. Mivel az alkotmányellenesen kibocsátott pátens volt, ezért az 1790/91. évi országgyűlés érvénytelenítette, mégis sok szabálya a bírói gyakorlatban tovább élt. Egyébként ez az országgyűlés az 1791. évi 67. tc. által kiküldött bizottságai révén a csődeljárást is meg akarta reformálni, de az elkészült tervezet nem került az országgyűlés elé. Az 1804. évi 10. tc. a hamis bukottak büntetéséről rendelkezett. A Hétszemélyes

Táblának 1808-ban hozott ítélete több elvet is szokásjoggá tett, így például az aránylagos kielégítés szabályát. A törvényi szabályozás hiányában azonban, ahogy azt egy kortárs jogtudós megfogalmazta, „a csődpereket csak anyagi türelemmel” lehetett lefolytatnia annak, akire „még nagypai örökségként szállott az illy perbeni ügyködés”. *Széchenyi István* ezért a *Hitel* (1830), *Világ* (1831) és a *Stádium* (1833) című műveiben felhívta a magyar közvélemény figyelmét, hogy az ilyen anomáliák, amelyek a rosszhiszemű adósoknak adnak különböző kikapukat, alaposan megdrágítják a hitelt a nagy kockázat miatt, és leginkább az uzsorakölcsönöket segítik elő. Ezért feltétlenül szükség van egy modern csődtörvényt megalkotására. A csődtörvényt az 1839/40. évi országgyűlésen Wildner Ignác és Deák Ferenc törvényjavaslatára alapján fogadta el a *csődületről* (*concursum*) címmel (1840. évi 22. tc.) az országgyűlés. Ezzel megszűnt a sok önkényeskedésre, időhúzásra lehetőséget adó polgári peres eljárás. Eltörölték az önkéntes *sequestrumot*. A moratóriumot csak abban az esetben engedélyezték, ha ebbe az összes hitelező beleegyezett. Szigorúan büntetni rendelték a csalárd (*csalfa*) bukást. A csődeljárást (*concursum creditorum*) a korabeli német megoldáshoz hasonlóan bíróság előtt lefolytatandó peres eljárásként képzelték el. Nem különítették el az anyagi és az alaki csődjogot, hanem kronológiai sorrendben szabályozták az egyes eljárási cselekményeket. Szintén a német mintának megfelelően a nem kereskedőkkel szemben is lehetővé tették a csődnyitást, bár a kereskedőkre nézve néhány eltérő rendelkezést is előírtak. Csődnyitásnak akkor van helye, ha az adós vagy örököse, vagy hátrahagyott vagyonának gondnoka az illetékes csődbíróság előtt kijelenti, hogy adósságai vagyonát meghaladják, illetve ha valamelyik hitelező a bíróság előtt bizonyítja, hogy az adós tartozásainak eleget tenni nem képes. Amint a bíróság a csődöt megnyitotta, ugyanazon végzésben az adósnak minden ingó és ingatlan javait is zár alá vette. Emellett a csődtömegnek, helyben levő hitelezők meghallgatásával, egy ideiglenes gondnokot és egy perfelügyelőt rendelt. A csődbe jutott javait összeírta, és összehívta a hitelezőket. A kirendelt perügyelőnek kellett ezután a vagyon kintlévőseit behajtania. A hitelezők bizonyították a bíróság előtt a követeléseik jogosságát, majd maguk közül egy három tagból álló választmányt hoztak létre, akik átvették az ideiglenes tömeggondnok számadásait, akit munkájáért meg is jutalmaztak. Ezután vagy meghosszabbították mandátu-

mában, vagy új gondnokot neveztek ki. A bíróság által megítélt követeléseket a perfelügyelőnek kellett osztályoznia.

Az első osztályba sorolták:

1. a csőd költségeit,
2. a bírói eljárás díjait,
3. végrehajtási költségeket,
4. az adókat.

A második osztályba tartoztak:

1. a gyámsági elmarasztalások,
2. a csődbe jutott cselédeinek a bére és egyéb hasonló jellegű tartozások.

A harmadik osztályba sorolták:

1. a csődtervezet adósságait,
2. feleség hitbérét, hozományát,
3. betáblázott adósságokat,
4. váltóköveteléseket.

A negyedik osztályba:

1. csődbukottnál volt letéteményeket,
2. feleségének be nem táblázott vagy be nem jelentett hozományát,
3. közönséges adósleveleit,
4. visszerthes szerződésekből eredő tartozásokat,
5. kivonati (*auszugalis*) adósságokat,
6. számadási követeléseket.

Az ötödik osztályba az előző négy osztályba tartozóknál régebbi kamatkövetelések tartoztak.

A hatodik osztályba pedig az eddig fel nem sorolt egyéb tartozásokat sorolták. Végül a per lezárásaként a bíróság egy kirendelt tagja előtt a tömeggondnok a hitelezők megítélt követeléseit kifizette.

A kor viszonyai között rendkívüli jelentőségű törvényről Deák Ferenc büszkén számolt be Zala megyei választóinak írt követjelentésében: „A perben eddig követett hosszas eljárást a lehetőségig megrövidítettük, a követelések sorozatát az igazságosság és méltányosság egyszerű alapjaira építettük, gondoskodtunk a felsőbb bírói megvizsgálásnak hasznosításáról s a végrehajtásnak s valóságos kielégítésnek könnyebbítéséről, korlátoztuk a hitelezők kijátszására célzó visszaéléseket, s a csalfa bukást szigorúan rendeltük büntetni.”

Az 1840-es csődtörvény néhány részét a gyakorlati tapasztalatok alapján részben módosították, részben kiegészítették az 1844. évi 7. tc.-kel. A bukott elleni esélyesebb büntetővizsgálaton kívül a kisebb csődöknél, hol a bejelentett követelések összege az 1000 forintot meg nem haladta, periratok nélküli sommás eljárást lehetett lefolytatni.

A szabadságharc leverése után a magyar csődtörvények helyett az osztrák abszolút kormányzat Lichtensfeld báró által még 1848-ban szerkesztett, sokkal szigorúbb csődeljárást vezetett be. (Az igazságügyi minisztériumnak 1850. június 18-ai rendelete.) Tulajdonképpen kísérletnek szánták. Arra gondoltak, ha Magyarországon beválik, akkor majd bevezetik az örökös tartományokban is. (Egyszer már Galíciában hasonlóképpen kipróbáltak egy csődtörvényt.) Valószínűleg nem nagyon lehettek vele megelégedve, mert az 1868-as osztrák csődtörvényt már teljesen más elvek szerint készítették el. A nálunk bevezetett csődeljárást egyébként is azzal a hátsó szándékkal öntötték végső formájába, hogy hitelezői pozícióban az osztrák tőkésék, adósok pedig a rebellis magyarok lesznek. Legalábbis a magyar közvélemény ezt így érezte, hiszen a jobbagyfelszabadítás, a gazdasági válság, a kormánytámogatás hiánya, a Kossuth-bankók bevonása stb. katasztrofális helyzetbe hozta a magyar nemességet.

1859. május 18-án és június 15-én kibocsátott rendelettel a híres *Lévi Arnstein* cég bukására igyekeztek reagálni azzal, hogy lehetővé tették a kereskedőkre nézve a csőd megelőzése érdekében kötött *kényszeregyezséget*. Az egész ügyvezetést a pátenis egy kiküldött közjegyző kezébe adta, de nem gondoskodtak arról, hogy a visszaéléseknek, a hitelezők megtévesztésének, a többség tiltott módon való megszervezésének megfelelő büntetőrendelkezőkkel az elejét vegyék.

Az Országbírói Értekezlet által összeállított *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* hatályon kívül helyezték az alkotmányellenesen bevezetett pátenseket, és némi módosítással, de az 1840. évi 22. tc. és az 1844. évi 7. tc.-be foglalt csődtörvényt állították vissza. A változtatások a jogegyenlőség 1848-as kimondásából és a bírósági illetékességi szabályokból adódtak.

Az 1867 utáni nagy gazdasági fellendülés (és az 1873-as válság) idején már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a német mintára kialakított csődper, ahol minden követelés iránt pert kellett indítani, rendkívül költséges és hosszadalmas megoldás. Egyes csődök évtizedekig is eltart-

hattak, és ügyvédi generációk éltek belőlük. Mindegyik ügyvéd úgy gondolkodott, hogy az életben csak egyszer adódik egy ilyen lehetőség, ezért ezt jól ki kell használni. Ezért az egyik kortárs jogász keserű iróniával jelentette ki, hogy kár a bíróságoknak annyit bajlódniuk a sok csőddel. Egyszerűen oda kell adni a vagyont a csődgondnoknak azzal, hogy ha jónak látja, juttasson belőle a hitelezőknek is. Eközben a magyar csődtörvény mintájának tekintett német csődeljárást három esetben is módosították. Európa nyugati és középső részén egymás után születtek az új csődtörvények, és egyik sem a hosszadalmas és körülményes peres eljárást, hanem a francia magánjogi rendszert követte. Ekkor vált általánossá a csődeljárás, illetve a csődjog liberális felfogásának elve. A közvélekedés ugyan abból indult ki, hogy a csőd az adósok és a hitelezők magánügye, de már megjelent az egyes hitelezők konkrét érdeke mögött a potenciális hitelezők csoportérdeke is, amelynek hatására a súlypont a vagyoni kielégítésére tevődött át. A csődbe jutottak problémáját azonban gazdaságilag izolált jelenségként fogták fel, és arra törekedtek, hogy minden különösebb egyéb intézkedés nélkül gyorsan megoldják a helyzetet. A csődöt kizárólag az adós hibájának tüntették fel, és súlyos jogi és erkölcsi szankciókkal sújtották a vagyonbukottakat. Az ilyen üzletembereknek végleg el kellett búcsúzniuk a vállalkozói szférától. Ekkor dolgozták ki a hitelezők kielégítésének primátusát valló elvet. Szinte abszolút elsőbbséget adtak méltányosságból az alkalmazotti béreknek és az adóknak. A hitelezőket két csoportra osztották fel. Az első csoportba a csődhitelezők, a másodikba az egyéb hitelezők kerültek.

Az *Első Magyar Jogászgyűlésen* (1870) hangzott el először konkrét formában az új csődtörvény elkészítésének javaslata. Ezután egymás után készültek a különböző törvényjavaslatok. Például Szvetenay Miklós (1833–1894) a kereskedelmi kamara titkáráé: *Törvénytervezet az adósok által hitelezőik megkárosítására véghezvitt cselekmények megtámadhatóságáról* (Budapest, 1875). A végleges változatot Apáthy István, az 1877. február 10-ei német birodalmi csődrendtartás szerint készítette el. Apáthy fogalmazta meg a kereskedelmi és váltótörvényt is. Míg azonban ezeket hamarosan elfogadta az országgyűlés, addig is a csődtörvénnyel, érthetetlen módon, négy évig vártak.

A *csődtörvény*, az 1881. évi 17. tc. megszüntette a csődpert, és helyébe olyan csődeljárást alakított ki, amely jogdogmatikai szempontból a

peren kívüli eljárások közé sorolható. A svájci csődtörvény (*Schuldseinfreiung und Konkurs*) megoldása szerint először egyesítették a végrehajtási eljárást az odavaló csődeljárással.

A magyar csődjog ennek megfelelően két részre osztható fel:

1. *Anyagi jogi rész*, amely a csődjog *magánjoga*. A magyar csődjog ugyanis, a római–germán jogcsalád tagjaként, élesen elhatárolta egymástól az anyagi és az alaki csődjogot, szemben a latin jogokkal. Ebben a részben szabályozzák a csődnytás joghatályát. A közadós ezzel elveszíti a csődvagyon tekintetében a rendelkezési és a kezelési jogot, ami a csődtömeggondnokra száll át. A közadósnak a tömeghez tartozó vagyona a csődnytás után tett jogcselekményei a hitelezők irányában semmisek. Az *actio pauliana* kereseti joga egy bizonyos idővel korábban kötött ügyletekre visszamenőleg is érvényes. Az ingyenes követelések pedig *naturalis obligatio*kká válnak. Ugyanakkor itt szabályozták a tömeghitelezőknek, a külön kielégítésre jogosult hitelezőknek az igényeit és ezek osztályozását.

2. *Alaki csődjog*, amely a csődeljárás osztályait tartalmazza. Az 1881. évi 17. tc., a csődtörvény – ahogy az a római–germán jogcsaládban általánosan elterjedt – kiterjedt a kereskedőkre és a nem kereskedőkre egyaránt. A különbség abból állt, hogy a nem kereskedőknél az eljárás nem hivatalból, hanem kérelemre indult el, amelyet vagy az adós, vagy valamelyik hitelező terjeszthetett elő. Kereskedők azonban kötelesek önmaguk ellen csődöt kérni, ha fizetéseiket beszüntették. Az adósnak a csőd elrendelése iránti kérelmét nem kellett indokolnia, míg a hitelezőknek legalábbis valószínűsíteni kellett annak jogosságát. Kereskedők esetében bizonyítani kellett, hogy az adós fizetéseit beszüntette.

A csődeljárás az alábbi szakaszokból állt: csődnytás, a csőd elrendelése, közzététele, a csődtömeg biztosítása és annak ideiglenes kezelése, követelések megállapítása, a csődvagyon értékesítése és végül a csődöt befejező rendelkezések.

A csődtömeg körül érdekelt hitelezők tömegét nem lehet szabadon alakult társaságnak tekinteni, hiszen a kényszerűség hozta össze őket. Szükség van tehát arra, hogy képviselve legyenek, a hitelezők érdekét védelmezzék, illetve védelemben részesüljön a társadalom, a hitelezők kisebbsége a többséggel szemben, a gyengébb hitelezők az erősekkel szemben. Ezért a törvényszék egy csődbiztost rendel saját tagjai közül,

aki vezeti a tárgyalásokat, ellenőrzi a vagyonkezelők hivatalos működését, és ha szükséges, megfelelően intézkedik. A csődtömeggondnokot a csődbíróság a saját hatósági területén lakó ügyvédek sorából nevezi ki, aki a csődtömeg felett a képviseleti, a kezelési és a rendelkezési jogot gyakorolja.

A hitelezők a csődbiztos közreműködésével, követeléseik összegei szerint számítandó szótöbbséggel, csődválasztmányt alakítanak maguk vagy képviselőik köréből. A csődválasztmány segíti a csődtömeggondnok tevékenységét, és egyúttal ellenőrzi is azt.

Az 1881-es csődtörvény alapján a csődvagyon értékesítése leegyszerűsödött, hiszen azt teljes mértékben a csődhitelezőkre bízták. A bíróság hatásköre csak annyiban maradt fenn, ha valamelyik fél azt megkívánja vagy közérdekből szükségessé vált a hivatalból történő közbeavatkozás. A csődeljárás átlagos időtartama ezzel annyi hét lett, mint ahány év alatt korábban elintézték egy csődpert.

A XIX. századi liberális csődjog a régi kereskedői-patríciusai felfogásból indult ki, amely ugyanolyan *capitis deminutió*t látott az üzleti bukásban, mintha régi lovagi idők a megfutamodásban. A XX. század háborúi, forradalmi, puccsai, határváltozásai, gazdasági válságai következtében a csőd a gazdasági élet mindennapi jelenséggé vált. Már nemcsak a könnyelmű, részeges, tékozló vállalkozó, kereskedő ment tönkre, hanem a lehető legacionálisabban gazdálkodó, rugalmas üzletember is. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen esetekben nemcsak az adósnak, hanem a hitelezőnek is az az érdeke, hogy az egyébként jól dolgozó, normális körülmények között hasznot hajtó üzemet, vállalatot vagy üzletet megmentse a pusztulástól. A hagyományos csődeljárás ugyanis azon túl, hogy a XX. századi viszonyok közepette túlságosan is hasznosnak bizonyult, a lehető legkedvezőtlenebb helyzetben árverezte el a cégeket. Egyre alacsonyabb (25–27%-os) kvóták maradtak meg. A jogalkotó ezért úgy döntött, hogy az önhibáján kívül csődbe ment adós termelőtevékenységének a további biztosításával, a hagyományos csődeljárás romboló hatásának megelőzésével próbáljanak meg jobb eredményeket elérni. Az adós ismeri a legjobban saját vállalatát, ő tudja leginkább megmenteni a hozzá kapcsolódó aktív tételeket. A tételes árverezés helyett a vállalat mint egységes egész tovább tud működni, a maga megszervezettségével, hitelképességével, bevezetett vevőkörével, monopolista helyzetével, jó hírével, márkanévvel,

szakképzett alkalmazottjaival, így megmaradhat a korábbi forgalmi értéke. A továbbra is üzemelő vállalat nagyobb hasznot hajthat a hitelezőknek, mint a holt tőke értékesítése. Nemzetgazdasági szinten is jelentősége van annak, hogy nem esik ki egy fontos termelési tényező, kisebb mérvű veszteség jelenik meg, nem ránt magával más cégeket is a csődbe, és nem növeli ez az állami segíten élő munkanélküliek számát.

Mindezen megfontolások ösztönözték a jogalkotót a *csődön kívüli kényszeregyezés* intézményének a magyarországi bevezetésére, amit kezdetleges formájában már a XIII. századi Itáliában is alkalmaztak. Lehetőséget adtak a hitelezők többségének arra, hogy egyezségeket kössenek az adósokkal, és ezt az egyezségben részt nem vevő hitelezőkre is kiterjesszék. Innen eredt a kényszeregyezés elnevezés. Magyarországon az 1881. évi csődtörvény szabályozta a csőd megszüntetésének egyik módjaként a kényszeregyezséget, de akkoriban alig éltek ezzel a lehetőséggel, mivel csak a felszámolási tárgyalás után lehetett megindítani. Addigra azonban (a csőd megnyitása után 2–3 hónappal) a felmerült költségek és az üzlet hosszas és kényszerű szüneteltetése az adós vagyoni helyzetét teljes mértékben lerontották. Így az olyan adós, akinek a csődnitáskor a passzívái alig haladták meg az aktíváit, nem tudott már akkorra 40%-nál nagyobb kvótát ajánlani.

A csődön kívüli kényszeregyezséget először a 070/1915. sz. M. E. rendelet szabályozta, amely még kifejezettebben a háborús körülményekre tekintettel készítették, és ezért moratórium jellegű volt. Amíg a rendelet csak szórványosan, kellő megfontolással alkalmazták, addig nagyszerűen bevált. Időközben azonban a rossz gazdasági helyzet miatt a háború után is egyre több esetben kellett alkalmazni, ezért jelentős mértékben kellett átdolgozni és módosítani az 1410/1926. sz. M. E. rendelettel.

A csődön kívüli kényszeregyezséget – ellentétben a csődeljárással (kereskedő és nem kereskedő egyaránt) az adós kérhette. Az eljárás megindítását az ügyvédi ellenjegyzéssel annál a törvényszéknél kellett kérni, amely a csődnitásra is illetékes lenne. Az adós tartozásainak legalább 50%-át fel kellett ajánlani úgy, hogy azt az összeget legkésőbb 8 hónapon belül megfizeti. Ugyanezt az összeget 10 hónapos határidővel is felajánlhatta abban az esetben, ha 10 egyenlő havi részletfizetésre kötelezte magát. Felajánlhatott 50%-nál kisebb hányadot is, de ezt a hitelezők több mint 50%-ának írásban kellett elfogadniuk.

Az eljárás során az adós rendelkezési jogát vagyona felett két lépcsőben korlátozták.

1. A kérelem benyújtásától kezdődően az adósnak nem szabad ingatlanát elidegenítenie vagy megterhelnie, vagyonán külön kielégítési jogot engednie, vagy a belőle élők között ingyenesen rendelkeznie.

2. Az eljárás megindítása után az adós nem köthet ingyenes jogügyletet, és bizonyos jogügyletekhez a vagyonfelügyelő jóállása szükséges. A vagyonfelügyelet kifogása esetén köteles az üzletet abbahagyni. Amennyiben az adós nem működik együtt a bírósággal, akkor az csődeljárást vonhat maga után. Ezzel a különleges helyzetre szánt *kivételes* jellegű intézmény vált az általános válságrendező eljárássá, míg a régi csődeljárás mintegy *végző szankció*vá vált (1931-ben például 94 csőd mellett 631 csődön kívüli kényszerezegység volt.)

Amennyiben a vállalkozás nem érdemelte meg azt, hogy továbbra is engedélyezzék működését, de a vállalkozást mégsem lenne méltányos teljes mértékben kivonni az üzleti életből, akkor egyetemes értékesítő eljárást lehetett lefolytatni. A 6340/1927. sz. M. E. rendelet (melyet a 850/1931. sz. M. E. rendelet módosított) szabályozta az ilyenkor alkalmazható ún. *csődön kívüli kényszerfelszámolást*.

Ajánlott irodalom

- Apáthy István: *A magyar csődjog rendszere*. I–II. kötet. Budapest, 1887–88.
- Bernhard Miksa: *A csődjog*. Budapest, 1914.
- Bernhard Miksa: *A csődeljárás*. Budapest, 1914.
- Császár Ferenc: *Magyar csődtörvénykezés*. Pest, 1847.
- Fehérváry Jenő: *Megtámadás csődön kívül*. Budapest, 1941.
- Fehérváry Jenő: *Magyar csődjog vázlata*. Budapest, 1941.
- Fodor Ármin: *A fizetésektelen adós jogcselekményének megtámadása a csődön kívül*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1889.
- Einhundert Jahre Konkursordnung, 1877–1977. Festschrift des Arbeitskreises für Insolvens und Schiedsgerichts-wesen*. E. v. Köln. *Zum einhundert jährigen Befehlen der Konkursordnung, vom 10. Februar 1877*. Köln–Berlin–Bonn–München, 1977.
- György Ernő: *Tíz év fizetésektelenségeinek tanulságai*. Budapest, 1936.
- Hercegh Mihály: *A magyar csődtörvény*. Budapest, 1899.

- Kállay István: A csődeljárás kezdetei Magyarországon a 18–19. században. *Jogtudományi Közöny*, 1992/8.
- Králik Lajos: *A csődtömeg*. Budapest, 1881.
- Králik Lajos: *Jogi dolgozatok*. Budapest, 1905.
- Messinger Simon: A csődön kívüli kényszeregyezés intézménye. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1909.
- Messinger Simon: A csődjog az Országbírói Értekezleten. *Kereskedelmi Jog*, 1911.
- Meszlényi Artúr: *A fizetéseképtelenségi jog reformja*. Budapest, 1928.
- Meszlényi Artúr: *A csődönkívüli kényszeregyezésről szóló törvény és rendeletek rendszer magyarázata*. Budapest, 1935.
- Miskolczi Bodnár Péter – Török Gábor: *A magyar csődjog alapjai*. Budapest, 2002.
- Orbán József – Berényi Pál: *A csődönkívüli kényszeregyezési eljárás*. Budapest, 1926.
- Óvári Kelemen: *A csődrendszer, tekintettel a külföldi törvényekre*. Pest, 1871.
- Rákosi Viktor: A csődjog fejlődése a XIX. századi Magyarországon. In *Studia Iurisprudentiae Tom. 4/2*. Pécs, 2001.
- Ráth György: *A teljes váltó- és csődtörvénykönyv*. I–II. kötet. Pest, 1854.
- Sándor Tamás: *Az európai csődjogi rendszerek összehasonlító áttekintése*. Kézirat. Budapest, 1985.
- Schreyer Jakab: *Csődjogi reformok*. Budapest, 1928.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Kereskedelmi csődök. Jogok*, 1888.
- Szende Pál: *A végrehajtási eljárás és a csődjog vázlatja*. Budapest, 1908.
- Szeniczey Gusztáv: *Az új csődeljárás*. Pest, 1854.
- Szeniczey Gusztáv: *Csődügyekre 1841 és 1862-ben megállapított elvek*. Pest, 1863.
- Szeniczey Gusztáv: *A magyar csődtörvény és csődeljárás*. Pest, 1869.
- Szívós Barna: *A csődmegtámadási keresetek vázlatos ismertetése*. Miskolc, 1921.
- Török Gábor: *Csak semmi pánik. Mi jön a csőd után?* Budapest, 1989.
- Török Gábor: Adalékok a csődjog elméleti alapjaihoz. *Gazdasági Jog*, 1994.
- Wolf Vilmos: *A csődtörvény*. Budapest, 1884.
- Zsögöd Benő: *A csődtörvény*. Budapest, 1881.

14. FEJEZET AZ ÉRTÉKPAPÍRJOG

„A jogtudomány, uraim, jó felerészben formális tudomány, akár a logika vagy a matematika. Nem hogy mit számít, teszi a matematikust, hanem hogy miképpen számít, nem hogy miről elmélkedik, és nem hogy mily tételeket kezel, teszi a jogászt, hanem miképpen kezeli. Innen van, hogy bármi teljesen tanulta meg a laikus a törvénykönyvet: ő helyesen nem tudja alkalmazni. Ha nem így volna: akkor a törvényhozó, ki a ma érvényes törvénykönyvet hatályból lépteti, és új kódexet hoz be, ezzel értéktelenné tenné az eddigi jogtudományt is, és új tudományt alapítania. Hogy ez nincs így, minden laikus tudja. A jogász félreteszi a régi kódexet, előveszi az újat, és miután tételeit megtanulta, éppen úgy operál velük, mint a régivel...”

(Szász-Schwarz Gusztáv)

A II. világháború előtt az *értékpapír fogalmát* a magyar törvények nem határozták meg, ezt a feladatot a jogtudományra bízta. Eszerint az értékpapír olyan okirat, amelyet valamilyen jogosultságról állítottak ki, és amely megtestesíti a benne foglalt jogot, amely nem választható el magától a papírtól, azt rendszerint külön érvényesíteni nem lehet, és nem lehet mással bizonyítani sem, mint magával az értékpapírral. Ezáltal az alanyi jog az értékpapírban nemcsak megtestesül, hanem tulajdonképpen dologiasodik is. Az értékpapírban kifejezett jog csak az értékpapír birtokában gyakorolható, és ez biztosítja az értékpapír megszerzőjét, hogy e jogot csak ő gyakorolhatja.

Az értékpapírok keletkezésének, átruházásának és érvényesítésének szabályait az *értékpapírbizonylat* szabályozza, amely különös jog (*jus speciale*). Jórészt kötelmi jogi rendelkezéseket tartalmaz, emellett azonban a dologi jog körébe tartozó szabályai is vannak, hiszen az értékpapírban körülírt jogok az okirathoz kapcsolódnak, és az értékpapírnak mint *ingó dolgok* képezhetik a dologi jogok (például tulajdonjog, zálogjog) tárgyát.

Egyes értékpapírokhoz ezenkívül eljárásjogi szabályok (például váltóeljárás) és külön büntetőjogi szabályok (például váltóhamisítás) is kapcsolódnak.

Az értékpapírokat az üzleti élet bámulatos leleményességgel alakította ki, kizárólag a gyakorlatban alkalmazott gazdasági követelmények alapján. A magántulajdonra épülő piacgazdaságban az értékpapírok lehetővé tették a jog és a követelés mobilizálását. Az így lekötött tőkék a gazdasági forgalomban maradhatnak, és megőrzik produktivitásukat. Például egy magánjogi kölcsönnél, ha valaki hitelez 10 000 forintot, a követelés ugyan a vagyonának része, de az érvényesítés joga csak az ügyletben szereplő két személyre, az adósra és a hitelezőre vonatkozik. A követelést csak a hitelező érvényesítheti, és csak akkor, ha elérkezett a teljesítés határnapja. Az adós is csak neki köteles teljesíteni. A kötelmi jog szabályai a követelést tehát személyhez kötik. Ezzel szemben az egy kölcsönügylet alapján kiállított értékpapír függetlenítheti a követelést a hitelező és az adós személyes viszonyától. A lejáratot sem kell bevárni, a hitelező értékpapírját ugyanúgy értékesítheti, mint bármilyen más értéket. Az értékpapírok egy része emellett jó befektetés is lehet, és pénzhelyettesítő eszközként is használhatók. Az értékpapír ezen túl megkönnyíti a hitelezőnek a követelés érvényesítését, de az adós nagyobb biztonságban van, hiszen az értékpapír felmutatójának kell fizetnie, nem kell vizsgálnia annak jogszerűségét, és nem kell tartania a kétszeri fizetéstől. (Előfordul sok esetben az, hogy az adós nem ismeri személyesen a hitelezőt.) Az értékpapír ugyanis olyan követelésről kiállított okirat, amely a követelést nemcsak bizonyítja, hanem meg is testesíti (*inkorporálja*). A követelés papírhoz kötődik. E nélkül a követelést sem átruházni, sem érvényesíteni nem lehet.

A hitelélet biztonsága, a forgalom zökkenőmentessé tétele érdekében a követelések átruházását a lehető legegyszerűbbé, a legkönnyebben megvalósíthatóvá tették. Ezt megkönnyítette az, hogy az adós eleve lemondott az értékpapír kiállításakor arról a jogáról, hogy valamelyik későbbi jogszerzővel szemben bármilyen, a papíron kívül eső kifogással éljen. Ezzel az értékpapírban körülírt jogot abszolút hatályúvá tették. Csupán a papír birtoka alapján megdönthetetlen védelem szól annak jogszerű megszerzéséről, szerződészerű átadásáról. Mindebből az is következik, hogy az értékpapír kizárólagos bizonyító eszköz lévén, elveszté-

se, megsemmisülése egyben a követelés megsemmisülését is jelenti, kivéve, ha az értékpapír megsemmisítését közjegyzői határozat mondta ki. Ez utóbbi esetben, kivételesen, a követelés az értékpapír nélkül is érvényesíthető. Ezért is nem értékpapír a pénz, a levélbélyeg, a vasúti menetjegy, a ruhatári jegy, az étkezési jegy, a takarékbetétkönyv stb.

Az értékpapír fogalmi kellékei az alábbiak:

1. okirati jelleg, vagyis az írásba foglalt akaratnyilvánítás;
2. valamely jog (rendszerint követelés, de lehet dologi jogi, sőt személyi jogi is);
3. az okiratban körülírt jognak az értékpapírral való összekapcsolása oly módon, hogy a jog csak az okirat birtokosa által gyakorolható, és csak a papír átadása mellett ruházható át.

Az értékpapírokat a római jog nem ismerte. Ez a jogintézmény is, mint sok más hiteljogi alkotás, a középkorban kezdett kialakulni. A kereskedők a közbiztonság rendkívül rossz körülményei és a sokféle pénz használata miatt biztonságosabbnak és egyszerűbbnek tartották, ha a pénzüket inkább egy bankban őrzik, minthogy állandóan maguknál hordják. Az elhelyezett pénzkövetelései igazolására állították ki a bankok a különböző okiratokat. A jelentősebb bankházak állandó üzleti kapcsolatban voltak egymással, ezért az általuk kiállított okiratok könnyebb átruházhatósága érdekében fokozatosan elterjedt az a megoldás, hogy az okirat átadásával az új papírbirtokos az adós hitelezőjévé vált. Ehhez kapcsolódóan rövid idő alatt kialakult az a szabály is, hogy az adós az értékpapír kiállításával kifejezetten lemondott arról a jogáról, hogy a papír biztosításával vagy annak valamelyik későbbi jóhiszemű megszerzőjével szemben olyan kifogásokkal éljen, amelyek nem az okirat szövegéből erednek. Így válhatott önálló jogintézménnyé ez a megoldás. A követelés eldologiasodott, és független áruként kezdett szerepelni.

Az értékpapírokat kezdetben kézzel írták. Elterjedésük, növekvő forgalmuk miatt a könyvnyomtatás feltalálása után sorozatban kezdték gyártani őket, emiatt a hamisítások veszélyének jobban ki lettek téve. Ezért igyekeztek az értékpapírokat a bankjegyekhez hasonló egyedi nyomtatással, rendkívül aprólékos, nehezen utánozható mintákkal ellátni.

A nyomtatott értékpapírok általában két részből álltak: *köpenyből* (előlapból) és *szelvényből*. A köpeny meg az értékpapír, amelyen a leg-

fontosabb információkat rögzítették: az értékpapír típusát, kibocsátóját, névértékét, kamatozását, lejáratát stb. A szelvényrész ún. *kuponokból* állt, ezek ellenében teljesítik az esedékes kifizetéseket (osztalék, kamat, törlesztőrészeket fizetését).

A XIX. században már tömegével bocsátottak ki értékpapírokat, amelyek egyre jobban differenciálódni kezdtek. Újabb és újabb formájukat találták ki, amelyeken belül is különböző speciális változatokat alakítottak ki. Mindemellett a hagyományos értékpapírtípusok sok közös vonása egyre hangsúlyosabbá vált, formai szempontból kezdtek egyre jobban hasonlítani egymásra.

Az értékpapírok elterjedésük, tőzsdei forgalmuk révén a világ nemzeti vagyonának mind nagyobb részét testesítették meg. 1914-re már Anglia nemzeti vagyonának kb. 40%-a, Németország nemzeti vagyonának 30%-a volt értékpapír. Fellner Frigyes (1871–1945) közgazdász és statisztikus becslései alapján a magyar értékpapír-állomány még ennél is jelentősebb lehetett (lásd *Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme*. Budapest, 1916). A tőzsdei forgalomban levő értékpapírok mennyisége is jelentős volt, hiszen 1910-ben 815 milliárd frank értékű tőzsdei forgalmú értékpapír cirkulált az egész világon. Miközben a világkereskedelem áruforgalma a 200 milliárd frankot sem érte el.

Az *értékpapírok fogalmát* tudományos alapossággal először Karl Friedrich von Savigny fogalmazta meg. Ő abból indult ki, hogy értékpapír minden olyan okirat, amelyben valamilyen kötelmi jogi jogviszony van megtestesítve (*inkorporálva*). Innen eredt az értékpapír elnevezés is, amely azután néhány évtized múlva a német kereskedelmi törvény (1861) által vált közismertté. Addig a *hitelpapír*, a *pénzértékű papír* és ehhez hasonló terminológiákat használták. A német jogtudományban az értékpapírr jog részletes kidolgozását Heinrich Brunner (1840–1915) *Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere (Zeitschrift für der gesammte Handelsrecht, 1877)* és Levin Goldschmidt (1829–1897) *Handbuch des Handelsrechts (Erlagen, 1864)* című műveikben végezték el. A magyar jogtudomány jórészt az ő nyomdokaikon haladva többféle elméletet is kidolgozott az értékpapírok meghatározásáról:

1. *Kreációs elmélet*, amelyet Savigny alapján Plósz Sándor, Nagy Ferenc és Szladits Károly dolgozott ki. A Királyi Kúria ítélkezési gyakorlata is sokáig ezt az elméletet követte annak ellenére, hogy a váltótörvény tel-

jesen más szellemben készült el. A kreációs elmélet szerint az értékpapírba foglalt jog alapja a papír kiállítása, az adósnak a papírban kifejezett ígérete. Ez a jogalap az értékpapírban körülírt jog egyoldali kötelmet létesítő jogi tény, akárcsak a végrendeletek készítése vagy alapítványok létesítése.

2. *Szerződési elmélet* a magánjognak azon az általános elvén alapult, amely szerint az értékpapírhoz fűződő jogok alapja egy, a kiállító és az első jogosított közötti szerződés. Ez az *értékpapír-szerződés*, mely rendszerint absztrakt kötelmet létesít. Ettől természetesen megkülönböztendő az ún. *alapszerződés*, az alapügylet, amely az értékpapír-szerződésnek az előzménye (*kauszája*), és az ún. *előszerződés* (például a váltónál), amely az értékpapír kiállítása érdekében született. Ezt az álláspontot Kurucz Ödön és Bozóky Géza képviselte.

Az értékpapíroknak annyira rendkívül sok típusa alakult ki, hogy a felsorolásuk szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik, annál is inkább, mivel napról napra újabb és újabb formájú értékpapírokat találnak ki. Ezért a jogtudomány csak a csoportosításokat igyekezett kialakítani, amellyel – több-kevesebb logikával – különböző módon rendszerezték őket:

1. *Lejárat szerint:*

a) *Rövid lejáratúak:* amelyek egy évnél nem hosszabb futamidejűek. Tipikus formája a váltó.

b) *Középlejáratúak:* pl. az 1–5 éves időtartamra kiállított kötvények.

c) *Hosszú lejáratúak:* az öt évnél hosszabb lejáratú kötvények, valamint a záloglevelek.

d) *Vannak lejárat nélküli értékpapírok is.* Ezek közé tartozik a részvény és néhány ún. *örökjáradékos kötvény*.

2. *Kibocsátójuk szerint:*

a) *Állampapírok:* ezek többnyire kötvények. Két nagyobb csoportjuk van: a *kincstári* (a vasúti, és posta által kibocsátott értékpapírok) és a *helyi önkormányzati* (városok, községek).

b) *Kereskedelmi társaságok által kibocsátott papírok:* elsősorban a részvény.

3. Forgalmképesség szerint:

Vannak közforgalomra szánt, illetve csak meghatározott körben forgalmazható papírok (pl. a tőzsdén jegyzett és a tőzsdén nem jegyzett értékpapírok).

4. Átruházás szerint:

a) *Bemutatóra szóló* értékpapírok, amelyek átruházása egyszerű átadással történik. Ilyenek többnyire a részvények és a kötvények.

b) *Névre szóló* értékpapírok (*rektapapírok*), melyek mindig egy meghatározott személy nevére szólnak, így az értékpapírhoz kapcsolódó jogok átruházása lelépési nyilatkozattal történik. Ezt *cedálásnak* (*cessiónak*) nevezik.

c) *Rendeleltre szóló* (rendelkezésre szóló vagy forgatható) értékpapírokat az eredeti hitelező (akinek a neve a papíron fel van tüntetve) a papírban foglalt hitelezői jogok élvezetét *hátírat útján* átruházhatja más személyre. Az ilyen papírt csak *forгатással* lehet átruházni. Legfontosabb a váltó, a csekk, a névre szóló részvény.

5. Hozamuk szerint:

a) *Fix kamatozású* értékpapírok, melyek általában hitelezői jogokat testesítenek meg. Az értékpapír adósa előre meghatározott, mindig ugyanakkora, a névértékre vonatkozó *nominális* (névleges) *kamatlábnak* megfelelő összeget biztosít a hitelező számára. Tipikus formája a kötvény.

b) *Változó hozamú* értékpapírok (*osztalékpapírok*) arra jogosítják fel a tulajdonosokat, hogy a vállalkozás hasznából befektetett tőkéjük nagyságának (az értékpapír névértékének) megfelelően részesedjenek. Fő típusai a részvény, bányarészjegy stb.

c) *Átmeneti formák* közé sorolhatók a fix kamatozású értékpapírok, elsősorban a kötvények.

6. Az értékpapírba foglalt jog szerint:

a) *Követelést megtestesítő* értékpapírok, amelyeknek az a jellemzőjük, hogy az egyik fél elismeri a másik fél követelését, és vállalja, hogy azt meghatározott időben és módon, az értékpapírba foglalt feltételeknek megfelelően (azt jogilag is jól körülírható formában) ki fogja egyenlíteni.

Ezért ezeket a *pénzpapíroknak* is nevezték. Tipikus formái a váltó, a csekk, az adósságlevél, az adóssági kötelezvény, a kötvény stb.

b) A *részesedési jogot* (tagságot) *megtestesítő* értékpapírok, amelyek azt igazolják, hogy tulajdonosuk valamely vállalkozás alaptőkéjéhez járult hozzá, és a befizetett pénze után jogosult a kiosztásra kerülő nyereség arányos részére (az osztalékra). Formailag társtulajdonosi jogokat testesítenek meg, de a tulajdonosaik nem vonhatják ki vagyonukat a vállalkozásból. Ilyen a részvény és a bányarészjegy.

c) *Dologi jogi jogosultságot megtestesítő* értékpapírok tulajdonjogot biztosítanak. Ebbe a kategóriába sorolják a jelzálogleveleket, közraktárjegyeket a hozzá tartozó zálogjeggel együtt.

Az értékpapírr jogot Magyarországon nem kodifikálták, és nem is készült egységes jogi szabályozása. Néhány törvény foglalkozott velük csak, ezért a magyar értékpapírr jog jelentős része a külföldi, zömmel a német jog alapján kifejlődött szokásjogból és bírói gyakorlatból állt. A polgári-törvénykönyv-javaslatok egyébként az értékpapírr jog szabályozását a kereskedelmi jog körébe utalták, pedig a kereskedelmi törvény csak egyes értékpapírokkal foglalkozott, azokra is csak részleges szabályozást adott anélkül, hogy felismerné az értékpapírok belső összefüggését, és megadná az értékpapírok definícióját.

Így azokat az egyes speciális törvényekből, például a Váltótörvényből kellett kiemelni. A kereskedelmi törvény csak a *hátirattal* rendelkező értékpapírokat szabályozta (294–296. §-ok). Emellett szabályozta a forogható és a bemutatóra szóló papíroknál a dologi jogok védelmét (300. §), a zálog megszerzésének feltételeit (303. §) és az azokon alapuló kötelezettségeket (324. §). Részletesebben csak a kereskedelmi utalványokról rendelkeztek (291. §-tól). Más helyen csak említés szintjén foglalkoztak a részvényekkel és az elsőbbségi kötvényekkel (161. §-tól), a rakjegyekkel (415–419. §-ok), közraktárjegyekkel (434. §-tól), a biztosítási kötvényekkel (469., 492., 500. §-ok).

Külön törvénybe foglalták a váltójogot (1876. évi 27. tc.), a csekkre vonatkozó szabályozást (1908. évi 58. tc.). Az 1927. évi 35. tc. a jelzálogjogról a jelzáloglevelekkel és a telekadóslevelekkel is foglalkozott. Emellett más törvények a közforgalom tárgyát képező értékpapírok bírói megsemmisítését és elévülését szabályozták.

Ajánlott irodalom

- Baitner Hugó: *Az értékpapír elmélete*. Kassa, 1905.
- Bácskai Tamás – Bánfi Tamás – Járai Zsigmond – Sulyok-Pap Márta – Szász János: *Értékpapírok és értékpapírpiacok*. Budapest, 1989.
- Brunner, Heinrich: Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere. *Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht*, XXII. k. 1877.
- Eichler, Hermann: *System der Wertpapiere*. Karlsruhe, 1963.
- Félegyházy Ágost – Lendvay Sándor: *Tőzsdei értékpapírok*. I–II. kötet. Budapest, 1896–1900.
- Fuchs Jenő: *A tőzsdei értékpapírok vizsgálata*. Budapest, 1940.
- Jekel Frigyes: *Az értékpapírok*. Brassó, 1811.
- Keresztes Gyula: *Magyar értékpapírijog*. Budapest, 1932.
- Liebmann Ernő: *A bemutatóra szóló értékpapírok tanához*. Budapest, é. n.
- Magyary Géza: *Értékpapírok a polgári törvénykönyv tervezetében*. Budapest, 1902.
- Menyhárt Gáspár: *Adalékok az értékpapír forgalmához*. Szeged, 1935.
- Nagy Ferenc: *Az értékpapírok részfizetés melletti eladásának szabályozása. Magyar Igazságügy*, 1881.
- Nimmergut, Jörg: *Historische Wertpapiere*. Augsburg, 1991.
- Nizsalovszky Endre: *Az „értékpapírijogok”*. *Ügyvédek Lapja*, 1928.
- Bácskai Tamás (főszerk.): *Pénzügyi és kereskedelmi enciklopédia*. Budapest, 1988.
- Potomcsik Ignác: *Értékpapírok ismertetése*. Debrecen, 1897.
- Richard, Reichard: *Werthpapierrecht*. Heidelberg, 1987.
- Sikorszky Sándor: *Értékpapír és okirat*. Budapest, é. n.
- Spilákné Kertész Márta: *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig*. Budapest, 1989.
- Szász Antal: *A magyarországi tőkés bankok üzleti politikája és technikája*. Budapest, 1961.
- Szász János: *Értékpapírok és értékpapírpiacok*. Budapest, 1989.
- Szécsényi László: *Értékpapírijog*. Budapest, Pécs, 1999.
- Villányi Imre: *Értékpapír és tőzsde lexikon*. Budapest, 1990.

15. FEJEZET A VÁLTÓ

„Az emberi szellemnek egyetlen találmánya sem gyakorolt nagyobb befolyást a szervezetek forgalmára és kereskedelmére, egyik sem járult jobban a kereskedelmi érdekek előmozdításához és megerősítéséhez, mint a váltó feltalálása.”

W. Hartmann

A váltó általában olyan rövid lejáratú (kb. 3 hónap), rendeletre szóló értékpapír, amelyben egy később esedékes fizetés testesül meg; fizetési ígérvény vagy fizetési felszólítás. Olyan okirat, amelyet szigorú váltójogi szabályoknak megfelelő formában állítottak ki.

A váltó szó a latin *cambium* (váltás, csere) kifejezés fordításaként került be a magyar jogi terminológiába. Hasonló megoldást alkalmaztak a németek: *Wechsel*, a franciák: *effet de change*, az olaszok: *cambiale* és az angolok is: *bill of exchange*.

A váltó mint követelést megtestesítő értékpapír több évszázados fejlődése során az *adóslevél* olyan típusává vált, amely a lehető legtökéletesebb módon biztosítja a fizetést. A váltó kiállításának alapja általában egy kölcsönszerződés, amelyben az egyik fél hitelez a másiknak úgy, hogy a kölcsön kiegyenlítése a kötelezettségről kiállított értékpapír (váltó) átadásával történik. Az értékpapír kiállításával a váltóviszony formailag függetlenné vált az alapkötelezettségtől: a váltót az esedékességkor mindenképpen ki kell egyenlíteni, míg az alapviszony csak külön perben érvényesíthető.

Váltókövetelést csak a váltónak mint értékpapírnak a kiállításával létesíthetünk. A váltó tehát olyan értékpapír, amely a benne foglalt követelést nemcsak biztosítja, hanem egyenesen létre is hozza. A váltólevélbe foglalt követelés csak ezzel a papírral érvényesíthető, ruházható át és ennek elvesztése esetén a követelés is megszűnik.

A váltó szigorú váltójogi szabályok szerint kiállított okirat. A formai előírásokat, amelyek szükségesek a váltóhoz, *váltókellékek*nek nevezzük. Ha ezek közül bármelyik is hiányzik, a jogszabály nem tekinti az okiratot váltónak. A *váltókellékek* a következők:

- a) A váltó megnevezése az okirat szövegében, a kiállítás nyelvén.
- b) Meghatározott pénzüsszeg megjelölése (a váltó csak pénzkövetelésre irányulhat).
- c) A címzett neve (csak idegen váltónál).
- d) Az esedékesség megjelölése (ha ez hiányzik, akkor a váltó bemutatáskor válik esedékessé).
- e) A fizetési hely feltüntetése (ha ez nincs a váltón, akkor a címzett lakóhelye).
- f) A kedvezményezett neve.
- g) A váltókibocsátás napja és helye.
- h) A kibocsátó vagy kiállító aláírása.

A váltó esetében lejáratkor nem az adós keresi fel a hitelezőt, hanem a hitelező megy az adóshoz a pénzért. Az adós tehát addig nem esik késelelembe, míg a hitelező nem nyújtja felé a papírt, hogy fizesse azt ki.

A váltó ellenkező kikötés hiányában mindig *forgatható értékpapír*, vagyis az ún. *hátirat*, a *forgatmány* útján ruházható át. A váltónak az egyik legfontosabb gazdasági előnye, hogy a hitelezőnek módot ad arra, hogy a váltóját még a lejárat előtt is elidegeníthesse. Ezzel forgalomképessé vált a fizetési ígéret. A váltó forгатásán túl még lehetőség van a banki leszámítólásra is. A váltó ezért fizetési eszközként, pénzhelyettesítőként is használható. Emellett bevezethető a tőzsdére is, rövid lejáratára ellenére az árfolyamát meg lehet állapítani.

A magyar jogtudomány a váltójogot nem a kereskedelmi jog kiegészítő részeként, hanem *önálló jogágként* szabályozta. A magyar Grosschmid Béni szerint a váltójogot a közös kausa, a váltólevél kapcsolja össze. A váltójog tehát *különös jog (jus speciale)*, de egyszersmind a gazdasági életnek a forgalom kívánalmai szerint a szokásosnál szigorúbban szabályozott intézménye (*jus strictum*). A váltójog szabályai kógens jellegűek, ezért a törvénnyel ellentétes kikötések nem érvényesek.

A váltójog legjellegzetesebb tulajdonsága a *váltószigor (rigor cambialis, Wechselstrenge)*. Ez az alapja ugyanis a váltóval szembeni bizalomnak, illetve a váltónak fizetési eszközként való elfogadásának. A váltószigor

mind az anyagi jogi, mind pedig az eljárásjogi szabályozásban érvényesült. Az anyagi váltószigor a váltóígéret abszolút érvényességét, az alapügylettől való függetlenségét jelentette. A követelés pusztán a papírral érvényesíthető. Aki váltót ír alá, annak a jóhiszemű harmadik váltóbirtokkal szemben az okirat tartalma szerint kell helyt állnia. A váltókötelezettek mind egyetemleges adóstársak. Az alaki váltószigor a személyes fogság megszűnésétől (Magyarországon 1853-tól 1861-ig volt váltófogság), a váltókövetelés gyors érvényesítését jelentette (3 napon belüli végrehajtás). Fizetési meghagyás, tárgyalás, főeskü és tanúbizonyítás nélkül.

A váltójog két részből áll: 1. *Anyagi váltójog*, amely a váltóra vonatkozó különös jogszabályok összességét tartalmazza.

2. *Alaki váltójog*, amely a váltóból eredő követelések bírói (peres és peren kívüli) érvényesítésére vonatkozó szabályokból áll.

A váltó külalakjára nézve rendszerint hosszúkas, téglalap alakú, egyszeres papírlevél. A forgatványokat csak ilyen hosszúkas váltólevélen lehet egymás után feltüntetni (keresztbe írva). Néha még így sem elegendő a hely a forgatványok beírására. Ilyenkor az utolsó forgatvány mellett a keskeny oldalra ugyanolyan alakú papírlapot ragasztanak, és a váltó előlapjának megfelelő oldalán megjelölik, hogy melyik váltóhoz tartozik, a hátulján pedig a további forgatmányokat írják. A papír hátán ilyenkor óvatosságból a forgatmány szövegét (cégaláírást) úgy tüntetik fel, hogy egy része a toldat, másik része pedig a váltópapírra érjen. A váltólevél ilyenfajta meghosszabbítását toldatnak (*allonge*) nevezték. Előfordult néha több ilyen hosszabbítás is.

A váltó kialakulásának kezdő időpontja nem határozható meg pontosan. Dokumentumok csak azt bizonyítják, hogy a XII. században már használtak váltókat, a XIV. században már a váltójog is kezdett létrejönni. Az az értékpapír ugyanis, amitől aztán a váltó kifejlődött, kezdetben elsősorban nem a hitelnyújtást, hanem a készpénzfizetés megkönnyítésének érdekében használták. A középkori pénzermék ugyanis nagymértékben eltértek egymástól. Minden fejedelem saját pénzerméket vezetett. Itáliában mindegyik városnak más volt a valutája. Egy adott országon belül is különbség volt a különböző években kibocsátott pénzek között a rendszeresen alkalmazott pénzrontás miatt. Ilyen körülmények között különböző pénzek értékének az összehasonlítása, értékének megállapítása nehéz és hosszadalmas műveletnek számított.

Erre a feladatra szakosodtak a piacokon működő *pénzváltók* (*campsores*), akik minden egyes pénzdarabnak ellenőrizték a súlyát és az ezüsttartalmát. Mivel sok pénz fordult meg a kezük között, ezért hamarosan kialakult az a gyakorlat, hogy aki valamilyen pénzüsszeget biztonságba akart helyezni, az letétként rábízta a pénzváltókra, akiknek arról a padról, amelyen ültek, *banchieri* volt az elnevezésük. A pénzváltók a náluk elhelyezett összegekről igazolást állítottak ki. A rossz utak és közbiztonság miatt a pénz szállítása is nagyon veszélyes és körülményes volt, ezért fokozatosan kialakították azt a gyakorlatot, hogy az egymással kapcsolatban álló bankárok kölcsönösen elismerték egymás írásbeli átutalásait. Így aki az egyik városból a másikba utazott, az egy összeget elindulása előtt letétbe helyezett a bankjánál, majd mikor útját végezve megérkezett a másik városba, csak felmutatta értékpapírját, és máris hozzájuthatott a pénzéhez. (Ezért is nevezték el egyébként váltónak ezt az értékpapírt.) A legrégebbi ilyenfajta saját váltó 1156-ból maradt fenn. Ez még a közjegyző közreműködésével kiállított értékpapír volt, amely idegen pénzre szóló megállapodást tartalmazott (*instrumentum ex causa cambii*). A champagne-i vásárok idején már általánosan használták a váltókat. Például 1206. április 28-án egy Genován átutazó reimsi kereskedő arról tett nyilatkozatot, hogy a szóban forgó városban lakó fivéréától váltó ellenében (*nomine cambii*) meghatározott összegű genovai dénárt vett kölcsön, és egyben kötelezte magát, hogy a legközelebbi provence-i vásáron a helyben használt pénznemben visszafizeti az összeget, vagy a két hitelezőnek, vagy törvényes meghatalmazottjuknak. Ebben az ügyletben a pénzváltás mellett tehát már a hitelezés is megjelent. A középkori uzsoratilalom miatt a kamatot úgy leplezték, hogy az előre kiszámított összeget hozzáadták a követeléshez, és ezt tüntették föl az eredeti váltóösszegnek.

A váltójog további fejlődéséhez szükségessé vált, hogy fokozatosan megszabaduljanak a közjegyzők közreműködéséből adódó formáságtól. A kibocsátó ezután a valuta átvételének külön elismerése nélkül, csupán az utalvány alapján felelőssé vált. Tulajdonképpen az addig inkább utalványhoz hasonló okiratból ezzel lett váltó, hiszen a kiállítót (az utalványozót) már önmagával a váltóval kötelezhették a fizetésre. A vásáron kialakították a váltószigort, hiszen a vásár végeztével minden követelést rendezni kellett. Ugyancsak ekkoriban kezdték alkalmazni a váltóórast és a váltóleszámítolást is. A pénzváltók is kezdték megvásárol-

ni a váltókat, és maguk is vállalkoztak az adósságok behajtására. Így lettek a bankok az egyszerű pénzváltókból hiteles közvetítő pénzintézetekké.

A kereskedelmi hitel terjedése tovább ösztönözte a fejlődést. A váltó használatával csökkenteni lehetett a hitelezési kockázatot. „A váltó kedves találmány”, olvashatjuk Boyron 1582-ben írt *Értekezés a kereskedésről és a tökéletes kalmárról* című művében. A szerző szerint a váltó „mindenfajta csereüzlet nélkülözhetetlen része, sava-borsa, mely nélkül nem létezhet kereskedés, mint ahogy az emberi lény sem lehet meg az elemek nélkül”. Ekkorra készültek el az első váltótörvények is. A barcelonai 1394-ben, a bolognai 1454-ben, a bergamói 1447-ben, Németországban, Hamburgban 1608-ban.

A váltó kialakulása a *forgatmánnyal* vált teljessé, amely biztosította a forgalomképességet és ezzel az értékpapír jellegét. A forgalom érdeke már igen korán kialakította azt a megoldást, amely szerint a váltóban képviselt érték (követelés) ne csak a szerződő felek között érvényesülhessen, hanem forgalomképesség is legyen. Lehetővé vált, hogy a kereskedő a bankár segítségével nélkül is pénzzé tehesse váltóját, vagy fizetőeszközként is felhasználhassa. A legrégebbi forgatmány – amiről tudunk – 1600-ban Nápolyban készült, ahol 1607-ben már törvénybe is iktatták. Az átruházási nyilatkozatot mint ún. *giratát* (*girare* = forgalomba helyezni) a váltó előlapjára tették. A forgatmány mai alakját Franciaországban kezdték alkalmazni, ott jegyezték fel az átruházást a váltó hátlapjára. Innen eredt a „hátirat” (*indorsatum, endossament*) elnevezés. Először a szokásjog, majd a törvényhozás is fokozatosan megteremtette azokat a biztosítékokat, amelyek segítségével a váltó átruházói felelősek maradtak a jóhiszemű megszerzővel szemben azért, hogy az átruházott váltókövetelés feltétlenül érvényesíthető legyen. Ennek a szabálynak azért van nagy jelentősége, mert aki váltót bocsát ki vagy váltóval fizet, annak gondja legyen arra, hogy „jó adós” tartozása szerepeljen a váltón.

A XIV. század óta a legkülönbözőbb elméletekkel igyekeztek megmagyarázni a követelés és az azt kifejezésre juttató váltó közti viszonyt, illetve azt a kapcsolatot, amely a kötelezettség létrejötté és a váltó kiállításának alapjául szolgáló előzetes ügylet között áll fenn.

A *középkorban* a váltókövetelést hol a csere, hol a kölcsön, hol pedig egy különleges innominát szerződésre vezették vissza. Ezzel szemben Scaccia *Tractatus de commerciis et cambio* (1618) című művében azt állította, hogy

a váltóügylet tulajdonképpen adásvétel: „emptio-venditio pecuniae absentis pro praesenti.” Ezen elmélet szerint – amely elsősorban Itáliában vált elfogadottá – a váltólevél csak eszköze annak az adásvételi szerződésnek, amely alapján más helyen kifizetendő pénzt vásároltak. Ezt az elméletet vették át az egykorú német és francia jogtudósok is. Franciaországban még a XIX. században is hódított. A francia jogtudomány megkülönböztette a váltószerződést (*contrat de change*) a váltólevélről (*lettre de change*). A kölcsönös következményeket azonban csak akkor fűzték hozzá, ha a váltót is kiállították, ezért az alapszerződés fokozatosan elvesztette jelentőségét.

Angliában és Németországban ezzel szemben már a XVIII. században az az elmélet vált meghatározóvá, amely szerint a váltóügylet nem konszenzuális szerződés, bár létrejötté az írásba foglalással történt.

A XIX. században vált általánosan elfogadottá az a felfogás, amely szerint a váltó is értékpapír. Ennek elméleti alapjait Karl Einert, *Das Wechselrecht nach dem Bedürfnis des Wechselgeschäfts im XIX. Jahrhundert* (Leipzig, 1839) című művében dolgozta ki. Ezt fejlesztette tovább Liebe *Die Allgemeine Deutsche Wechselordnung* (1848) című művében, aki a váltót „formálténynek” nevezte (*Formalact-Theorie*), majd Heinrich Thöl (1807–1884) *Das Handelsrecht* (1841–1847, II. kötet) a váltóban történő ígéretre helyezte a fő hangsúlyt (*Theorie des Summenversprechens*).

Ezen elméletek alapján dolgozták ki a magyar váltóelméleteket is:

1. *Szerződési elmélet*: Eszerint pusztán a váltó kiállításából magából váltókötelezettség még nem származik, hanem az is szükséges, hogy a kötelezett fél a váltót a hitelezőnek átadja, s az ezt tőle átvegye. Ez az átadás-átvétel mint szerződés az, amiből a váltókötelezettség tulajdonképpen származik. Ez az elmélet kifejezetten elismert az angol–amerikai váltójogban. Az 1840. évi 15. tc. is ezt tette magáévá (20. §), és azóta is ez az álláspont tekinthető uralkodónak (Kuncz Ödön, Bozóky Géza).

2. *Kiadási elmélet (Emissions-Theorie)*: Eszerint a váltókötelezettség létrejöttéhez a váltókiállítás maga nem elegendő az adós részéről, hanem ezenfelül legalább annyi szükséges, hogy a váltó az ő tényével, az ő akaratával jusson más kezébe, vagyis hogy az adós a váltót kiadja (*emissio*).

3. *Az egyoldalú írásbeliség ígéretének elmélete*. Eszerint a váltókötelezettség teljes létrejöttéhez, a váltó kiállításán felül, az adós részéről semmi további cselekmény nem szükséges (Plósz Sándor és Nagy Ferenc még ennek voltak a hívei).

A sokáig szinte tartományonként, városállamonként eltérő váltójogi szabályozás összegzését először a XIV. Lajos-féle 1673. évi *Ordonnance de commerce* kísérelte meg. A XIX. században mindegyik fejlett gazdaságú ország megalkotta a maga váltótörvényét, de lényegében a francia vagy a német szabályozást követték. (A váltójog a kereskedelmi jogon belül is a legnemzetközibb jogág.) A *Code de commerce* I. részének VIII. címe, a porosz *Landrecht* II. részének 18. címében szabályozta a váltójogot. Ezek a jogszabályok a váltóknak két alaptípusát különböztették meg:

1. *Idegen váltó*, amely utalvány alakú. Az idegen váltó kiállítója (*kibocsátója, intézője*) azt ígéri, hogy a fizetést más fogja teljesíteni, az, akihez a váltóban foglalt és a fizetésre való felhívást intézi (*intézményezett*). Feltéve, ha az a neki szóló felhívást elfogadja és a kifizetését magára vállalja, vagyis a kibocsátó utasításait elfogadja. Mivel a váltónak az a célja, hogy pénzhelyettesítő eszközként kifizetéskor hasznosítható legyen, ezért a kereskedők egymás közötti kötelezettségeiket váltókkal is ki tudták egyenlíteni. Ezért az idegen váltónál már a kiállításkor megjegyzik, hogy a váltóba foglalt pénzösszeget esetleg kibocsátó rendeletére másnak, az intézményezettnek vagy rendelvényesnek kell kifizetni. Az idegen váltót tehát leginkább a kereskedelmi forgalomban használták. Ennek alapján fejlődött ki a váltójog Franciaországban, Angliában. Az Egyesült Államokban csak ezt a fajta értékpapírt nevezik és tekintik váltónak.

2. *Saját váltó*, amely a kötelezvényhez hasonló. Egyenes, közvetlen fizetési ígéretet tartalmaz, miként a közönséges kötelezvény. (Váltó alakjában kiállított kötelezvény.) Ezért nem három, hanem két személyt feltételez:

a) Az adóst, aki a fizetési ígéretet teszi, és aki az azt tartalmazó váltót kiállítja. Őt *kibocsátónak* nevezik.

b) A hitelezőt, akinek a részére a fizetési ígéret szól, és akit *rendelvényesnek* neveznek.

A saját váltó is átruházható, de intézményezett ebben az esetben nincs. (A váltóban szereplő összes személy egyetemlegesen felelős a váltóban szereplő kötelezettségért.) A forgalomban azonban ritkán szerepeltetik. Kereskedők nem is szokták használni, kivéve Romániát és Oroszországot. A nemzetközi jogi viszonyokban ennek megfelelően nem nagyon foglalkoztak vele. Így az 1912. évi hágai *Egységes Váltószabályzat* nem tette kötelezővé a saját váltóra vonatkozó szabályoknak a szerződő államok területén való egységes alkalmazását. Ezt a saját belátásukra

bízták. A legtöbb ország ennek megfelelően a váltótörvényeknek csak a függelékében tett említést a saját váltóról, és ekkor is visszautaltak az idegen váltóra.

A váltót alig találták fel, máris előfordultak *hamisítások*, visszaélések, csalások. Ezek közül a legtipikusabbak:

1. *Hamis váltó* kibocsátása, illetve az eredeti váltó adatainak a meghamisítása (magánokirat-hamisítás).

2. „Szívességi váltó” kibocsátása. A kibocsátónak a címzettel szemben nincs valódi követelése, ez utóbbi mégis elfogadta a váltót, ha viszonzásul a kibocsátó is elfogadott egy váltót.

3. „Váltónyargaltatás”, amikor új meg új váltóval teremtik elő a lejárt váltó kifizetéséhez szükséges összeget.

4. „Pinceváltó” esetén kibocsátóként vagy elfogadóként nem létező (fiktív) személyek nevét írják alá, majd így értékesítik a hamis papírt. Rendszerint sötét, eldugott helyen készítették az ilyen hamis papírokat, innen kapta nevét.

5. Váltózsora: mivel az uzsorás szerződés tilos és semmis, így az így kiállított váltó is annak számít (*inter partes, malae fidei tertios*).

6. „Parasztváltó”: az eredetileg áruüzletből származó váltó más gazdasági ágakba is behatolt (Magyarországon az 1870-es évektől) a mezőgazdaságba is. A kisbirtokosok által igénybe vett váltóhitel rövid lejáratú (általában három hónap) nem elegendő idő a mezőgazdaságban. A lejáratkor kénytelenek voltak újabb kölcsönöket felvenni, váltókat kiállítani. Egyébként az ilyen váltót nem lehetett fizetési eszközként használni, sem leszámíttatni.

Magyarországon a modern hitelrendszer kiépítésének gondolata a szatmári béke utáni időszakban kezdett elterjedni. Mind a magyar országgyűlés, mind pedig a bécsi kormányzat javasolta a váltótörvény elkészítését. A Bécsben székelő gazdasági tanács szerint megkönnyíti a váltótörvény behozatalát az 1492. évi 92. tc., amely szerint a „szembevaló” adóst el lehet fogni. Véleményük szerint a váltót aláíró személyt is ilyennek kell tekinteni. A magyar szokásjog szerint mindenki aláveheti magát egy reá nézve nem illetékes bíróságnak is, ezért 1766-ban javasolták, hogy a királynő bocsásson ki egy olyan pátenst, amely Pozsonyban, Sop-

ronban, Pesten és Kassán váltótörvénytörvényeszek felállítását rendeli el. A magyar kancellária elismerte, hogy a váltóra vonatkozó elképzelés jó hatással lenne a hazai kereskedelemre, és megfelelően tudná a hitelt is biztosítani, mégis az ilyen fontos intézmény bevezetését a magyar alkotmány értelmében csak az országgyűlés által alkotott törvénnyel szerette volna megvalósítani. A váltó szerintük a „folyó adósságnak az átírása”, melyet csak törvényes eljárással lehet lefolytatni, ezért az ilyen ügyeket csak törvény vonhatja el az illetékes bíróságtól. A váltójog bevezetésének, érvényesítésének legnagyobb akadálya Magyarországon az ősiség volt, amely nem engedte meg a földbirtok végrehajtás útján történő lefoglalását. A kincstár jogát (*fiscalitas*) pedig az utolsó birtokos – akinek magva szakadt – váltók aláírásával tudná csorbítani. Emiatt csak Erdélyben vezették be az alsó-ausztriai vagyonbukási és csődrendszabályokat, és állítottak fel váltótörvényeszeket Nagyszebenben, Szamosújváron, Brassóban és Erzsébetvárosban. Nagyszebenben pedig a Fellebbviteli Bíróságot (1772. augusztus 1.). Ennek nyomán született meg az 1791. évi erdélyi 37. tc., amely kereskedők által kibocsátott váltók teljes kötelezettségét, míg a többi váltóra nézve a „rendes kötéslevelek” joghatását írta elő. Magyarországon Mária Terézia 1779-ben a Királyi Curiát bízta meg egy váltó- és kereskedelmi törvénykönyv szerkesztésével, de ezt a javaslatot végül csak az 1790/91. évi országgyűlés elé tárták, az azonban nem foglalkozott vele, hanem az országos választmányhoz utasította.

A váltótörvényeszek hiánya egyre érezhetőbb akadályává vált a magyarországi kereskedelemnek, ezért egyre inkább elterjedt az a szokás, hogy a magyar kereskedőket a bécsi kötelezettségeiket illetően az ausztriai kereskedelmi és váltótörvényeszek megidézte, elítélte és a magyar kancellária révén elrendelte a velük szembeni végrehajtást. Mivel ezt a fajta eljárást másféle adósságokra is kiterjesztették, ez ellen a magyar kancellária a hazai kereskedők kérésének eleget téve többször is tiltakozott. Ezért a magyar hatóságok és a bécsi váltóbíróságok közti hatásköri összeütközések tisztázására a királynő rendeletére 1779 szeptemberében közös értekezletet tartott a cseh–osztrák kancellária, a magyar udvari kancellária és az osztrák legfelsőbb igazságügyi szék. Ez utóbbi elismerte, hogy a váltótörvényt Magyarországon nem lehet alkalmazni, „mert ezen királyság alkotmánya, ami a törvényhozás hatalmát illeti, az osztráktól eltér”. Az értekezlet után a következő határozatot hozta:

1. A magyar alattvalók pénzváltók, kereskedők és mások különbség nélkül alá vannak vetve a bécsi törvényszéknek, ha formális váltókat állítanak ki. (Az ilyen váltónál a fizetés nem a kiállítás helyén, hanem a piacon történik.)

2. Az ún. „szárazváltók” (*trockene Wechsel*) esetében is a bécsi váltóbíró hatásköre megállapítható.

3. Amennyiben a váltóban nem kötötték ki a bírói fórumot, de a teljesítés helye Bécs.

4. A magyar kereskedők és pénzváltók akkor is alávetetik magukat a bécsi váltóbíróságnak, ha a bécsi kereskedőkkel áruforgalomba lépnek, és *reverzálással* vagy hiteles kereskedelmi levelezéssel bizonyítható a követelés.

5. Ha az osztrák és a magyar kereskedők társasági szerződést kötnek, és ebből keletkezik a per.

6. Ha egy magyar kereskedővel vagy pénzváltóval szemben osztrák kereskedőnek szerződés folytán követelése van, és a magyar kereskedő személylet vagy áruait a bécsi piacra viszi.

Mindezzel a bécsi törvényszék hatáskörét jelentős mértékben megerősítették.

II. József halála után a magyar alkotmány visszaállítása lehetővé tette, hogy az országgyűlés foglalkozzon a készítendő váltótörvénnyel. Végül is az 1790. évi 67. tc. a rendszeres munkálatokra kiküldött jogügyi bizottság feladatává tette a váltótörvény előkészítését (*Leges item negotio cambiali*). A bizottság javaslata váltójogot biztosított volna a földbirtokosoknak, de a fizetéseképtelenség esetén a hitelező a nemesi birtokot csak bármikor visszaváltható bírói zálogként foglalhatta volna el. A váltóhitelezés biztosítása érdekében csak annyi történt, hogy törvényesítették az alsó-ausztriai váltótörvényszék hatáskörét (1792. évi 17. tc.). Eszerint, akik kereskedés és nyereszkesedés céljából váltókat adnak ki, és más, a törvényben felsorolt kommerciális műveleteket végeznek, ezzel az örökös tartományok bíróságainak vetik magukat alá. A külföldi bíróságok az ilyen ügyekben hozott ítéleteit pedig Magyarország és a hozzákapcsolt részek törvényszékein végrehajtani tartoznak. Rendkívül ritka, hogy egy ország független és rendes igazságszolgáltatással saját polgárait más állam bíróságaihoz utassza. Különösen azért, mert éppen egy évvel korábban erősítették meg

külön törvényben az önállóságot és a függetlenséget (1791. évi 11. tc.). A magyar rendek is látták ezt az ellenmondást, de abban reménykedtek, hogy a bizottságok majd elkészülnek törvényjavaslataikkal, és ezzel megoldják ezt a kérdést. Bármilyen nagy szépséghibájává vált ez a törvény a magyar *Corpus Juris*nak, erre mégis szükség volt, mert enélkül a kibontakozó magyar kereskedelmi élet nem tudott volna továbbfejlődni. Így is nagyon körülményes volt a váltókibocsátás. A Natorp cég tagjai ezért 348 szóból álló nyilatkozatot is írtak a váltójukra. Ebben a váltóadósna a bécsi bíróság illetékességének elismerésén kívül le kellett mondania Werbőczy *Hármaskönyvében* levő összes perbehívó kifogásról, és arról a szabályokban kialakult jogról is, hogy a hitelezőt pénz helyett áruval elégítse ki. Ezek a tolatok jól jellemzik a korabeli hiteljogi viszonyokat. (Magyarországon aláírt váltót ezenkívül nemcsak leszámítolás, hanem a forgalom útján sem lehetett értékesíteni.) Ezért a rendek a királyhoz írt előterjesztésükben kérték, hogy ez az állapot csak addig maradjon fenn, amíg a kiküldött bizottság váltó- és kereskedelmi törvényjavaslatával el nem készül. Az országgyűlés azonban sem ezt a törvényjavaslatot, sem pedig az 1827. évi 8. tc. által kiküldött bizottság javaslatait (*Codex cambio mercantils eiusque ordo processualis*) nem tárgyalta. Ez utóbbi javaslatot Palugyai Imre (1780–1858) nyitrai püspök vezetésével készítették. A felújított bizottsági munkálatok sem tudták beilleszteni a váltótörvényt a rendi magánjog rendszerébe, ezért a váltóképességet csak a kereskedőknek adták volna meg. Az egyik bizottsági vélemény javasolta csak az ősiség korlátozását a váltóhitel érdekében.

A magyar jogtudományban sem foglalkoztak kellőképpen a váltójoggal. Már a *Ratio educationis* bevezetése során felmerült, hogy külön tantárgy legyen a jogi fakultáson a váltójog, mégis az egyetlen jogi monográfia ezen a téren Sáfárnak az *Institutiones Juris Cambialis* (Buda, 1825) címmel megjelent műve, melyet Stettner György fordított le magyarra (Pest, 1832).

Az 1839/40. évi országgyűlés Deák Ferenc javaslatára 24 tagú bizottságot bízott meg a váltótörvény elkészítésével. Tagjai többek között Deák Ferenc, mellette Pulszky Ferenc (1814–1897), Bezerédy István (1769–1856), Klauzál Gábor (1804–1866) voltak. Deáék emellett Wildner Ignác bécsi ügyvéd és egyetemi helyettes tanár segítségét is igénybe vették. A törvényjavaslat kidolgozásakor figyelembe vették a *Palugyai Im-*

re-féle javaslatot, az 1833. évi osztrák *Sardagna-Vinzenz Wagner-féle tervezetet*, de Deák hatására különösen az alaki résznél a francia megoldást követték. Mindemellett önálló megoldásokat is alkalmaztak. Így a helykülönbség és az értékkitétel kellékeit mellőzték, a rendeleti záradékot pedig csak a forgathatóság követelményévé tették. Mivel új intézményről volt szó, magyarázó jogszabályokkal is ellátták, mintha csak egy tankönyvet írtak volna. Ezért is lett olyan hosszú ez a jogszabály (455. §).

Az országgyűlés minden különösebb vita nélkül elfogadta az addigi leghosszabb törvényjavaslatot (1840. évi 15. tc.), csak a váltótörvénysek helyéről folyt némi polémia. A törvényt külföldön is elismerték. Karl Josef Anton Mittermaier (1787–1867) szólt dicsérőleg róla (*Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und des Auslandes*, XIII. kötet), és a porosz tervezet is hivatkozott rá.

A törvény első szakasza meghatározta a *váltó fogalmát*: „A váltó olyan oklevél, mely által kibocsátója magát a köztörvényeknél szigorúbb feltételek alatt kötelezi, hogy valamely meghatározott parancsra pénzt, bizonyos helyen és időben vagy maga fizetend, vagy annak más általi kifizetését eszközöli” (1. §). A törvény ezzel rést ütött az ősiség elvén. Mert ha a nemes váltókötelezettséget vállalt, úgy nem vonhatta ki a váltótörvénysek hatásköre alól. A váltótartozások tekintetében megszüntetve a nemesség kiváltságos helyzetét, a váltótörvénysek ítéletét az alispán 24 órán belül köteles volt végrehajtani.

A rendkívül gyorsan megalkotott váltótörvényt már a következő országgyűlésen módosítani kellett (1844. évi 6. tc.). A változtatásoknak egy részét már 1840-ben javasolta a kancellária. Emellett kiegészítették a törvényt a váltóhamisítás és az áruszerzési kötésekről (*határidőüzlet*) szóló intézkedésekkel is. Az ilyen módon tökéletesített váltójog rövid idő alatt lehetőséget adott néhány hitelforma kialakításához. A váltótörvény jelentősége akkoriban azért is volt kiemelkedő, mert az iparba áramló tőke kezdetben helyi jellegű, rokoni, ismerősi kapcsolatokból és nem intézményes formákból származott. Csak az 1840-es években alapították az első hitelintézeteket. A *Pest Megyei Takarékpénztár* alapítása felvetette, hogy a betétek váltózáva is kihelyezhetők. A *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* váltóleszámlólása is jelentősen fejlődött. Az egy évben leszámított váltók összege 1843-tól 1848-ig 10 078 469 forintról 6 003 824

forintra emelkedett. 1848. május 6-án Deák Ferenc igazságügy-miniszter még tovább akarta tökéletesíteni a magyar váltójogot. Ezért felkérte a váltótörvényszékeket, hogy közöljék vele a gyakorlatban felmerült problémákat és a reformokra, javításokra vonatkozó javasolataikat. Erre azonban a szabadságharc leverése miatt már nem kerülhetett sor.

A *neoabszolutizmus* az 1850. január 25-ei nyílt parancssal 1850. május 1-jén hatályba léptetve az új, szigorúbb *német váltótörvényt* vezették be Magyarországon. (A német váltótörvény a hitelező választásától függően nemcsak az adós vagyona, de személye ellen is lehetővé tette a végrehajtást. Az adósokat fogházba zárhatták. Ennek időtartama egy évnél nem lehetett hosszabb.) A német államokban ugyanis korábban mintegy ötvenféle különböző váltójog volt érvényben. A forgalmi követelmények azonban szükségessé tették az egységesítést. Ezért az 1847. október 20-án a német államok Lipcsében tartott tanácskozásuk eredményeként a porosz király által előterjesztett javaslat alapján még abban az évben kidolgozták az általános német váltórendszabályt, melyet az egyes német államok külön-külön elfogadtak és életbe léptettek. Ausztria ezt 1850. január 25-én tette meg, és ugyanazon a napon kiterjesztette Magyarországra is, de egyúttal az 1840. évi, illetve az 1844. évi váltótörvényeknek azon részét, amelyek nem ellenkeztek az új rendelkezésekkel, illetve azokat a részeket, amelyeket a német váltójog nem érintett, továbbra is hatályban tartották. Így fennmaradtak a magyar törvénynek az ünnepekről, a vásári váltókról, a zálog- és megtartási jogról, az óvásról és a zsidó betűk használatáról szóló részek.

Az Országbírói Értekezlet által összeállított *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* hatályon kívül helyezték a német váltórendszabályt, és visszaállították az 1840. és 1844. évi magyar váltótörvényeket. A kiegyezés utáni rendkívül gyors gazdasági növekedés idején azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a váltójog terén is új kodifikációra van szükség. Az 1840-es években készült magyar váltótörvények, keletkezési idejük váltójogi tudományának színvonalán álltak, így az ország fejlettebb hitelviszonyainak és a forgalom igényének már nem feleltek meg. Ugyancsak sok probléma adódott abból, hogy a váltójog Magyarországon nem volt egységes: Erdélyben, Fiumében és a polgárosított határőrvidéken még mindig a német jog maradt hatályban. Ezenkívül a magyar váltótörvény sok része ellentétes rendelkezéseket tartalmazott azoknak az országok-

nak a szabályozásával szemben, amelyekkel Magyarország szoros kereskedelmi kapcsolatban állt. Ezért az igazságügy-miniszter Apáthy István egyetemi tanárt, a kereskedelmi törvény és a csődtörvény szerzőjét bízta meg az új váltótörvény elkészítésével. Apáthy a tervezetet a német váltótörvény alapján állította össze, majd a sajtó útján vitára bocsátotta, illetve a szakértekezlet elé terjesztette. A megvitatott, végleges szöveget terjesztette az igazságügy-miniszter a képviselőház elé, de csak két év múlva fogadták el (1876. évi 27. tc.). A váltójog ezzel Magyarországon az általános magánjoggal szemben különös jog (*jus speciale*), de nem kivételes jog (*jus singulare*) lett. A magánjog ezért ún. *szubszidiárius jogforrása* a váltójognak, de nagyon szigorú rendelkezésekkel. A szokásjog sem érvényesülhetett olyan mértékben a váltójog terén, mint az általános magánjogban. A váltójog a kereskedelmi jog körébe tartozik, de azon belül is önállósult. A váltóügylet magába véve nem kereskedelmi ügylet, bár a kereskedelmi törvény (259–261. §-ok) alapján kereskedelmi ügylet lehet. A kereskedelmi jog és a váltójog közti viszony tehát ugyanúgy működik, mint a magánjogi kapcsolat.

A magyar váltótörvény minden embert váltóképességgel (*capacitas cambialis*) ruházott fel. Az idegen váltónak 8, a saját váltónak eggyel kevesebb *elengedhetetlen kelléket* állapítottak meg:

1. A váltó elnevezés a váltó szövegében.
2. A kibocsátó aláírása.
3. A rendelvényes megnevezése.
4. Az intézményezett megnevezése (ez hiányzik a saját váltónál).
5. A fizetendő pénzösszeg megnevezése.
6. A fizetés ideje.
7. A fizetés helye.
8. A váltó kelte.

Annak nincs jelentősége, hogy a váltót milyen nyelven és írásmóddal állították ki, lehet az hazai és külföldi, élő vagy holt nyelv is. Csak olyan írásmóddal készüljön, hogy legalább a szakértők el tudják olvasni.

A váltó azzal vált el az *utalványtól*, hogy a kibocsátó már az értékpapír kiállítására kötelezetté válik. A kibocsátó (*trassans, editor*) felelőssége kárfelelősség, mégpedig törvényes kárfelelősség (*ex lege garantia*). Amennyiben az utalványos (rendelvényes) nem tartja magánál a váltót,

hanem váltói úton (*forgatmánnyal*) másra ruházza, a kibocsátó a papír alapján tartalma szerint felel annak, akinél a váltó van.

A *váltóátruházás* történhet a magánjog általános szabályai (engedmeny, öröklés) és forgatmány útján. A forgatmány speciális értékpapírjogban ismeretes átruházási forma, módja az ipari váltóforgalomnak.

A *váltóbirtokosnak* jogában van a lejáratig elfogadásra bemutatni a váltót. Az elfogadás vagy elfogadvány az a váltónyilatkozat, amellyel valaki magát a váltóban foglalt fizetési utalvány teljesítésére váltójogilag kötelezi. Ez általában az intézményezett. Határozott napra szóló váltónál a lejárat a váltóban kitett napra esik. A látra szóló váltók a bemutatáskor járnak le. A bemutatás ilyen esetben bármikor megtörténhet. Mindazonáltal a kibocsátó a váltóban vagy a forgató a forgatmányban határidőt (bárminő tartalmút) tűzhet ki, és ha ezt nem tette, a bemutatónak a kiállításától számítandó két év alatt kell megtörténnie. Ha a váltót e határidők alatt nem mutatják be, a visszkereset elvész. A magyar váltótörvény szerint a váltóadósok mind egyetemleges adóstársak.

A *váltó gazdasági jelentősége* a mindig is hitelhiánnyal küszködő Magyarországon különösen nagymérvű lett. Még ott is alkalmazták, ahol pedig azt a gazdasági feltételek – mint például a mezőgazdaságban – egyébként nem tették lehetővé. 1855-re a hitelintézetek váltótárcájának állománya az 1848 előttinek négyszeresére, 1860-ra 8-szorosára emelkedett. A kiegyezés előtt pedig már tízszeresére nőtt. Sok vállalat a későbbi időpontbeli ellenszolgáltatás ígéretével adta el áruit, és biztosította ezeket a váltókat. 1867 után megnövekedett a hitelintézetek leszámítoló tevékenysége. A bankok és a takarékpénztárak ezért arra törekedtek, hogy a tárcaváltóik jelentős része bankszerű legyen, mert így készpénzben tovább tudták adni egy nagyobb pénzügyintézetnek. Az I. világháború előtt a bankárok szerint évi 20 milliárd korona értéket ért el a váltóforgalom. A 20-as, 30-as években a gazdasági válságok után újra a növekedés volt a jellemző. Például 1938. december 31-én a Magyar Nemzeti Bank váltótárcája közel 300 000 db váltóból állt.

A XIX. század utolsó harmadától általánosan elfogadott követelménnyé vált a váltójog nemzetközi egységesítése. Ennek eredményeként alkotta meg 1912-ben a második hágai értekezlet nemzetközi váltójogi egyezményt (*Egységes Váltószabályzat*), amelyet 27 ország képviselői írtak alá. (Kivéve az angliai váltójogot követő országok.) Magyarországon

ennek a nemzetközi szerződésnek a törvénybe iktatása csak az I. világháború kitörése miatt maradt el.

A *Hágai Egységes Váltószabályzat* részben szigorúbbá tette a magyar váltójogot:

1. A biztosítási visszkeresetet fizetési visszkereset váltja fel.
2. A szükségbeli utalványozást nem tartozik a váltóbirtokos komolyan venni (ez különben az előző pontnak a folyamánya).
3. Lecsökkentették a kellékek számát (lejárát hiánya és a kiállításhely hiánya nem teszi semmissé a váltót).
4. Szűkebbre vonja az *in personam* kifogásokat.
5. Az egyenes váltókeresethez a telepített váltónál sem kíván óvást.
6. A kibocsátótól eredő óváselengedés abszolút hatású, az óvást helyettesítheti az intézvényezettnek a váltóra vezetett nyilatkozata (igaz, hogy ezek nem annyira szigorodást, mint inkább olcsóbbodást jelentenek).
7. *Vis major* esetén kitalja, illetőleg elengedi az óvást.

A *Hágai Egységes Váltószabályzat* két irányban is szakított a múlttal:

1. A *vásári váltót*, ami a távoli múltban az igazi megjelenési formája volt a váltónak, már nem ismeri.
2. Már felfedezhetők a nyomai annak, hogy megkezdődött a szakítás az utalványi jelleggel.

A váltójog egységesítése érdekében tartott harmadik novemberi egyezmény elfogadására 1930-ban Genfben került sor. Az alábbi rendelkezésekben állapodtak meg:

1. Az idegen váltóra és a saját váltóra vonatkozóan is egységesítették a szabályozást.
2. Az idegen és a saját váltóra vonatkozó ütközések megszüntetésében.
3. Az idegen és a saját váltó illetéke tárgyában.

Magyarország azt az egyezményt is aláírta, de csak 1965-ben született erről jogszabály.

Ajánlott irodalom

- Apáthy István: *Anyagi és alaki váltójog*. Budapest, 1877.
- Bedő Mór: *Magyar váltójog kézikönyve*. Budapest, 1910.
- Bozóky Géza: *Magyar váltójog*. I–II. kötet. Pécs, 1926.
- Bozóky Géza: *Nemzetközi váltójog*. Pécs, 1937.
- Császár Ferenc: *A magyar váltójog*. I–II. kötet. Buda, 1840.
- Degen Gusztáv: *Magyar váltójog*. Pest, 1865.
- Degen Gusztáv: *A váltó történelme a legrégebb időkől korunkig*. Pest, 1870.
- Einert, Karl: *Das Wechselrecht nach dem Bedürfniss des Wechselgeschäfts im XIX. Jahrhundert*. Lipcse, 1939.
- Fehérváry Jenő: *Váltójog*. Budapest, 1942.
- Fogarasi János: *Magyar kereskedelmi és váltójog*. Pest, 1840.
- Gárdos István: *A váltó mint hiteleszköz*. *Magyar Jog*, 1993.
- Hunfalvy Pál: *Magyar váltó és kereskedelmi törvények*. Lőcse, 1843.
- Kovács Árpád: *Váltók*. Budapest, 1921.
- Lévy Béla: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vezérfonala*. Budapest, 1903.
- Mutschenbacher Viktor: *A magyar váltójog gyakorlatilag, elméletileg és történetileg*. Pécs, 1895.
- Nagy Ferenc: *Új magyar Váltótörvény Magyarázata*. Budapest, 1914.
- Nagy Ferenc: *Magyar váltójog*. Budapest, 1910.
- Novák Sándor: *A váltó*. Budapest, 1941.
- Pehr Sándor: *A váltó szerepe és jelentősége a gazdasági életben*. Budapest, 1938.
- Pethő Tibor: *Váltójog*. Budapest, 1925.
- Plósz Sándor: *A magyar váltójog kézikönyve*. Budapest, 1877.
- Polzovics Iván: *Kereskedelmi és váltójog*. Kassa, 1943.
- Ráth György: *A teljes váltó- és csődtörvénykönyv*. Pest, 1851.
- Szabó Kersztszeghy Lajos: *Váltó- és csődügyekben keletkezett főtörvényszéki határozatok*. Pest, 1845.
- Szenicley Gusztáv: *Közönséges váltó rendszabály*. Pest, 1852.
- Szenicley Gusztáv: *Magyar váltó- és kereskedelmi törvény*. Pest, 1870.
- Tóth Károly: *A váltó fogalma*. Budapest, 1905.

16. FEJEZET A KÖTVÉNY

„A kereskedelem a kölcsönadóktól származik, akik nélkül egy jármű, egy hajós, egy utazó sem kelhet útra.”

Démoszthenész

A *kötvény* (németül *Obligation*, franciául *obligation*, angolul *debenture*, más elnevezése *adósságlevél*, németül *Schuldverschreibung*) olyan közforgalmú értékpapír, amelyben ennek kiállítója arra kötelezi magát, hogy az abban megjelölt pénzüsszeget és annak előre meghatározott kamatait megfizeti. A kötvényt tehát a többi értékpapírtól elsősorban a fix kamatozása különbözteti meg. A kötvény birtokosa a kötvény kibocsátójától évente meghatározott kamatot kap. A kamat általában a névérték bizonyos százaléka.

A kötvényekre a közepes vagy a hosszú lejárat (általában 10 év) a jellemző. Előfordult 15–20 éves futamidő is, mivel a kötvény birtokosának hitelezői jogokat biztosít. A kötvényt kibocsátó intézmény köteles a kötvényen feltüntetett összeget (a kötvény névértékét) legkésőbb a lejáratú idő végén a kötvény mindenkor tulajdonosának (a bemutatónak) visszafizetni. Lényeges eleme még a kötvénynek az is, hogy mint minden bemutatóra szóló értékpapír, könnyen és gyorsan átruházható. (Ez különbözteti meg az egyszerű kölcsönszerződéstől.) A kötvény birtokosa – amennyiben a papírt a tőzsdén is bevezették – a tőzsdei árfolyamnak megfelelő összegért értékesíteni tudja. A kötvénynek tartalmaznia kell:

1. a kibocsátáshoz szükséges felhatalmazást,
2. a kötvény elnevezését és kibocsátásának célját,
3. a kötvénytípusainak megjelölését (bemutatóra vagy névre szóló),
4. a kötvény névértékét és sorszámát,
5. a kibocsátónak és képviselőjének megnevezését,

6. névre szóló kötvény esetén a kötvénytulajdonos megnevezését,
7. az átruházásra vonatkozó esetleges korlátozást,
8. a kamat és a beváltási (törlesztési) feltételeket,
9. a kötvény összegének visszafizetését és a kamat fizetésére vonatkozó kikötéseket,
10. a kötvény kiállításának helyét és napját,
11. a kibocsátó aláírását.

A kötvények a részvények megjelenése után alakultak ki. Legelső formájukban az uralkodók által kibocsátott adósságlevelek voltak. A fejedelmi udvarok költekezése ugyanis általában meghaladta a bevételeket. Ezért a fejedelmek kénytelenek voltak rendszeresen nagyobb kölcsönöket felvenni. A hitelfelvelelek általánossá válása után a határozatlan tartamú futamidőt határozott lejáratúvá változtatták át. A pénzintézetek a nagy összegű kölcsönöszeget kerek összegű részkötvényekre osztották fel, és ezeket az értékpapírpiacra értékesítették. Ahol lehetett, bevezették a tőzsdére. Első alkalommal 1672-ben a holland–francia háború idején az Egyesült Tartományok az amszterdami tőzsdére, azt követően Anglia, majd 7 évvel később Franciaország is követte példájukat. Ezzel a hitelező követeléseinek egy részét vagy akár az egészet a lejárat előtt mobilizálhatta, szabadon eladhatta anélkül, hogy ez az adósra bármilyen kötelezettséget rótt volna. A kötvényeket a nagyközönség szívesen vásárolta, mert biztos befektetésnek tűnt, az állam pedig a törlesztőrészleteket a rendes költségvetésbe foglalta. Így a végső fedezetté az adóbevételek váltak.

A XIX. században már nemcsak az állam, hanem a nagyvállalatok és a bankok is kibocsátottak kötvényeket olyan fejlesztések, beruházások finanszírozására, amelyek hosszabb idő alatt térülnek meg (például csatornák, vasutak stb. építésére).

Magyarországon is ekkoriban kezdték alkalmazni a kötvényt. Különös jelentőségük volt az államkölcsönöknél, a városi és a községi, de a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok tőkeszerzésénél is. Az állami és a közhatalósági kötvények kibocsátását esetről esetre szabályozták, de bizonyos előfeltételekhez kötötték a magántársaságok kötvénykibocsátását is. Ez utóbbiak esetében a beváltás sorsolás útján történt, a névérték visszafizetésén túl egy nagyobb pénzösszeget is lehetett nyerni. Ilyen ún. *nyereménykötvényeket* csak részvénytársaság vagy szövetkezet bocsáthatott ki az 1897. évi 32. tc. 2. §-ában (kiegészítette az 1929. évi 7. tc. 4. §-a) felső-

rolt követelmények alapján. Biztosítási alapot kellett képezni úgy, hogy a kötvények értéke nem haladhatta meg ennek húszszorosát. Nálunk a forgalomban levő kötvények java része *államkötvény* volt. A kiegyezés utáni első pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért (1822–1884) bocsátotta ki az első magyar államadóssági kötvényt, az ún. *vasúti kölcsönt* 1868-ban. Néhány évvel később a magyar kormány nagyarányú államkötvény kibocsátásába kezdett. Ennek több mint a felét az 1890-es évekig az osztrák befektetők vásárolták meg. A vasút fejlesztése érdekében kibocsátott kötvényeket is jórészt a külföldi pénzpiacokon helyezték el. Emellett jelentős eredményeket értek el a *Tisza-szabályozási* (a nagy szegedi árvíz után kibocsátott) *kötvényekkel*, az ún. *szőlőkötvénnyel* (a filoxéra által elpusztított szőlők újratelepítése érdekében), a *községi kötvényekkel*, amelyek nemcsak infrastrukturális célra, hanem a talajjavítási munkálatok finanszírozására is szolgáltak. Számos vállalat is élt a kötvénykibocsátás lehetőségével, például a *Budapesti Új Lóversenypálya Építő Részvénytársaság*, *Rimamurányi–Salgótarjáni Vasúti Részvénytársaság* stb.

A kötvényeknek köszönhetően a kormány fiskális céljait túlzott adóztatás nélkül meg tudta oldani. A megnövekedett pénzkínálat ösztönözte az ipart és a kereskedelmet.

Ajánlott irodalom

- Bánfi Tamás – Sulyok-Papp Márta – Szász János: *A kötvény*. Budapest, 1986.
- Harsányi Gyöngyi: A kötvény gazdasági szerepe és jelentősége a piacgazdaság kialakításában. In *Ünnepi tanulmányok*. I. kötet.
- Prugberger Tamás – Bíró György (szerk.): *Novotni Zoltán emlékkönyv*. Miskolc, 1931.
- Jakobovits Gyula: *Magyar kötvények*. Budapest, 1933.
- Lisuca Viktor: *Változó kamatozású kötvények*. Budapest, 1917.
- Lisuca Viktor: *Magyar kötvények*. 1933.
- Lisuca Viktor: *Magyar kötvények árfolyamhullámzása*. Budapest, 1934.
- Lisuca Viktor: *Magyar kötvények és záloglevelek*. Budapest, 1931.
- Neumann János: Az elsőbbségi kötvény birtokosainak megvédéséről. *Magyar Igazságügy*, 1879.
- Smialovszky Valér: *Trust, kartell, olcsó hitel, elsőbbségi kötvény*. Budapest, 1900.
- Stiller Mór: Elsőbbségi kötvény, elsőbbségi részvény. *Magyar Igazságügy*, 1880.

17. FEJEZET A CSEKK

„Ott, ahol karddal kellett megvédeni a hazát,
nem gondolhattak az emberek a csekkre.”

Baross Gábor

A *csekk* Magyarországon a kereskedelmi utalványnak egyik különös fajtája volt, amelyben az utalványozó arra utasította az utalványozottat (rendszerint valamelyik bankot, bankárt, takarékpénztárt, hitelszövetkezetet), hogy a nála levő fedezete (letétje, követelése) alapján azonnal fizesse ki a megjelölt összeget a csekkbirtokosnak. A csekk tehát készpénzkímélő fizetési eszköz, írásbeli meghagyás, amelyet szigorú törvényi előírásoknak megfelelően állítanak ki. Ha a formai kellékek (az ún. *alaki kellékek*) közül bármelyik hiányzik, akkor azt az okiratot már nem tekinthetjük csekknek. Ezek az alaki kellékek:

1. A csekk megjelölés az okiraton a kiállítás nyelvén.
2. Meghatározott pénzösszeg fizetésére szóló feltétlen meghagyás.
3. A fizetésre kötelezett (címezett) megnevezése, telephelye és a fizetési hely megjelölése.
4. A csekk kiállításának helye és napja.
5. A kibocsátó aláírása.

A csekk és a látra szóló idegen váltó is harmadik személy fizetését ígérő, forgalomra hivatott, absztrakt, szigorú jogi kötelezettséget megállapító, határozott pénzösszegekről szóló, feltételtől vagy ellenszolgáltatástól független értékpapír, amely tulajdonosának mindkét fajta értékpapírnál nagyjából hasonló jogai vannak. Azonosak a papírok alaki feltételei is. Mégis gazdasági rendeltetésük jelentős mértékben eltér egymástól. Ko-

rabeli közismert mondás szerint: „Aki váltót ad el, annak szüksége van a pénzre, aki csekket ad el, annak van pénze.”

A csekk szó származása vitatott. Egyesek szerint az olasz *scacco* szóra vezethető vissza, amely állami kincstárat jelent, amiből az angol *exchanger* (kincstári) is származik, mások a francia *chesk* (ellenőrizni, igazolni) kifejezésből eredeztetik. A vita eredményeként külföldön a csekk írásmódja nem egységes. A magyar írásmódot az 1908. évi LVIII. tc. honosította meg.

A váltó elsősorban hiteleszköz. A kibocsátó a váltónak az intézményezett által való elfogadását és fizetését ígéri. A hitelnyújtásnak megfelelően a kibocsátás és a beváltás között rendszerint hosszabb idő telik el. A kamatot a kifizetendő összegben rejtették el. Az érvényességhez szükséges az intézményezett megerősítő nyilatkozata is. Ezzel szemben a csekk fizetési eszköz. A kiállítás és a beváltás közti idő csak addig tart, amennyit a helykülönbség megkövetel. Egy esedékes követelést fizetnek ki vele. E pénzhelyettesítő szerepe miatt a csekk közelebb áll a bankjegyhez, mint a váltó.

A köznyelvben csekknek nevezett, de valójában a csekkjog kritériumainak nem megfelelő, csekkjogi védelemben nem részesülő nyomtatványok (például a postai csekklap, átutalási csekk) valójában nem valódi csekkek.

A csekk előzményeként a letéti üzletet tekinthetjük. A mai csekk akkor kezdett kifejlődni, amikor a pénzintézetek által átvett pénzeket már nemcsak letétként kezelték, hanem lehetővé tették annak állandó használatát is. Ehhez olyan fejlett bankrendszer kellett, amely biztosította az állandó összeköttetést az ügyfelekkel, és emellett fizetett is.

A csekk elsőként *Hollandiában* alakult ki a XVI. században. Ekkoriban még nyugtacskeknek nevezték. A pénzintézetek a fizetések helyett nyugtát adtak az ügyfeleiknek. Az ilyen letétkezeléssel hamarosan nagy számban kezdtek foglalkozni az ún. *Kassierek*. *Angliában* a XVIII. században kezdték nagyobb mértékben használni. Ekkor kezdtek egyre többen egyes bankokban váltót intézni. A kereskedelmi szokásjog szerint a bankárnál levő fedezet olyan mértékű, mint amit a bankár elfogadó aláírása tartalmaz. Ezzel megvalósult a csekk alapja, a pénzletéti rendszer. A kifizetésre szánt váltó *Cashnote* lett, később egyszerűen a csekk. Hosszú ideig csak a kereskedelmi szokásjog szabályozta. Csak 1876-ban adták ki a *Crossed Cheques Actet*.

Franciaország volt az első, amely a csekket 1865-ben külön törvénnyel szabályozta (ezt 1874-ben egy újabb követte). Együttal megkísérelték meghatározni a csekk fogalmát: „A csekk olyan okirat, amely utalvány alakjában a kibocsátónak arra szolgál, hogy saját maga vagy másnak a számlája javára az intézetnél rendelkezésre álló tőkét egészben vagy részben visszavonja.” A francia törvény alapján készült az 1873-as belga és az 1881-es olasz szabályozás.

Magyarországon sokáig csak hírből ismerték a csekket. Hiányzott hozzá a megfelelő hitelintézeti szervezet. Először az *Osztrák–Magyar Bank* teremtette meg a csekkforgalmat 1888-ban, mert valamennyi fiókjára kiterjesztette a *zsrórendszer*t. A *Postatakarékpénztár* 1890-ben egészítette ki ügykörét a csekkforgalom biztosításával (1883. évi 34. tc.). A forgalom mesterséges fejlesztését is megkísérelték. Ilyen volt az *Osztrák–Magyar Banknak* 1893-ban életbe léptetett *zsrórendszere*, amely a váltószámítását attól tette függővé, hogy van-e az ügyfélnek a banknál zsrószámlája. A leszámított váltók értékét előbb zsrószámlán jóváhagyták, és a pénz átvétele csak csekk útján történhetett. Végül Plósz Sándor igazságügy-miniszter Halász Sándort (1859–1918), a *Postatakarékpénztár* aligazgatóját és egyetemi tanárt bízta meg a csekk törvény elkészítésével. Az előadói tervezet főleg az osztrák és a német csekkjog alapján készült, de a törvényjavaslat tárgyalásakor figyelembe vették a közép-európai közgazdasági egyesületek által 1907-ben Budapesten tartott csekk tanácskozmány határozatait is. Így született meg az 1908. évi 58. tc. a csekkről, amely még nem egy meglévő intézményt szabályozott, hanem inkább reklámozni próbálta a magyar lakosság körében a csekket. Felhívták a nagyközönség figyelmét a csekk gazdasági előnyeire: nem kell nagyobb összeget maguknál hordaniuk, tartaniuk az üzletembereknek. Feleslegessé teszi a pénz őrzését, hordozását, miközben kamatozik is. A fizetésnél nem kell a pénzt leolvasni. Egyébként is minden fizetési művelet bizonyos mennyiségű pénzt köt le. Ez pedig nemzetgazdasági szinten jelentősnek mondható. Ily módon ez a termelés szempontjából holt tőkének minősül. Az üzleti életben, a forgalomban részt vevők adósok és hitelezők is egyben. A csekk viszont a legkülönbözőbb természetű követeléseket átalakítja egytermészetű követeléssé, miközben az egyéneknél szétszórtan heverő tőke a gazdasági életben kamatozhat.

A csekk forgalma gyorsan nőni kezdett. 1925-re elérte a 134,2 milliárd pengőt. A csekkforgalom erősödése a váltóhoz hasonlóan adott tápot a

csekkjog nemzetközi egyenlősítéséhez. Az 1885. évi antwerpeni és az 1888. évi brüsszeli kereskedelmi jogi kongresszusok is javaslatokat dolgoztak ki. Az 1912. évi hágai értekezlet a váltójog egységesítésére vonatkozó tárgyalások befejezését követően a csekkjog egységesítése tárgyában is kidolgozott egy 34 cikkből álló javaslatot. A világháborút követően a Népszövetség 1931. évben hívott össze egy államközi konferenciát, amely 1931. február 23. és március 19. között Genfben ülésezett. A konferencia három egyezményt fogadott el:

- I. egyezmény az egységes csekktörvény tárgyában,
- II. egyezmény a csekkre vonatkozó törvények ütközésének rendezése tárgyában,
- III. egyezmény a csekkek bélyegilletéke tárgyában.

A Magyar Népköztársaság megerősítő okiratainak letétele az Egyesült Nemzetek főtitkáránál 1964. évi október hó 28. napján történt meg, és az egyezményeket az 1965. évi 2. törvényerejű rendelet hirdette ki. A csekkjogi szabályok szövegét a 2/1965. (I. 24.) IM rendelet tette közzé.

A genfi egyezmények törvénybe iktatását követően a csekkjog az egyes nemzeti jogokban a bírói gyakorlat, a bankfelügyeletek rendelkezései, illetve a bankok által alkalmazott feltételek következtében fejlődött tovább. A csekkjog fejlődési iránya elsősorban a kiállító, a címzett pénzügyi intézet védelmét, továbbá a csekkforgalom egyszerűsítését szolgálta. Legjellemzőbb tendenciaként említhetjük a csekkürlapok technikai megjelenésére vonatkozó szabályokat, *rektacsekkek* háttérbe szorulását, az elfogadási tilalom kiváltását a bankok magánjogi természetű garancia-vállalása által, illetve ezzel összefüggésben a csekk-kártya bevezetését.

Ajánlott irodalom

- Bozóky Géza: A csekkjog kodifikációjának mai állása. *Gazdasági Jog*, 1940.
- Halász Sándor: *A póstatakarékpénztár cheque és clearing forgalmáról*. Budapest, 1890.
- Halász Sándor: *A csekkrendszer és fejlesztése Magyarországon*. Budapest, 1900.
- Halász Sándor: *Törvényjavaslat a csekkről*. Budapest, 1903.

- Halász Sándor: A cheque törvények szabályozása. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1903.
- Halász Sándor: Codificationális gondolatok a csekkjog terén. *Közgazdasági Szemle*, 1905.
- Hantos Elemér: A csekkjog kodifikációja. Budapest, 1908.
- Helle Károly: A cheque. *Magánjogi Kodifikációnk*, 1901.
- Láng József: A készpénzforgalom csökkentése és valutánk megjavítása. Budapest, 1919.
- Magyary Géza: A cheque. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1895.
- Milhoffer Sándor: *Csekkforgalmak törvényes szabályozása*. Kassa, 1900.
- Neumann Ármin: A csekk és annak törvényi szabályozása. *Közgazdasági Szemle*, 1895.
- Rusz Andor: *A magyar csekk törvény*. Budapest, 1909.
- Sichermann Bernát: *A csekkről*. Budapest, 1926.
- Slachta Kálmán: *A cheque és clearing lényege és alkalmazása*. Kassa, 1897.
- Újlaki József: *A csekk törvény magyarázata*. Budapest, 1909.
- Vajda Ármin: *A cheque-forgalom és fejlesztésének eszközei*. Budapest, 1900.

18. FEJEZET A RÉSZVÉNY

„A mai kereskedelmi jog – történelmi alakulását tekintve – védekezés a meg nem értéssel szemben.”

Kuncz Ödön

Részvény (németül: *Aktie*, franciául: *action*, angolul: *share*, az USA-ban: *stock*) a részvénytársaság alapításakor vagy alaptőkéjének emelésekor kibocsátott értékpapír, amely a vállalat alaptőkéjének meghatározott részét, illetve a részvényesek jogait testesíti meg. A részvény megvásárlója az alaptőke egy meghatározott részének lesz tehát a tulajdonosa. Ez a rész tulajdon természetesen csak eszmei hányadot jelent. Mivel tulajdonosrész megvételéről van szó, ezért a részvényt visszaváltani, felmondani értelemszerűen nem lehet, viszont általában nagyon könnyen értékesíthetők, átruházhatók mind a tőzsdéken, mind pedig egyéb módon. (A magyar kereskedelmi törvény nem határozott meg sem alaptőke-minimumot [1925-ben módosították], sem részvényminimumot.) A részvénytársaság legjellemzőbb jogintézménye tehát a forgalomképes részvény. Ehhez hasonló megoldást más kereskedelmi társaságoknál nem találunk.

A részvény tulajdonosa az alábbi tagsági jogokkal rendelkezik:

1. Osztalékjogosultság, amelynek módját és mértékét évente az igazgatótanács javaslata alapján a közgyűlés határozza meg.
2. Elővételi jog, amellyel az alaptőke felemelésekor élhetnek a részvényesek.
3. Likvidációs hányad, amelyet a részvénytársaság felszámolásakor adnak ki a megmaradt vagyonból a részvényjegyzések arányában.

Az első részvényeket a *Kelet-indiai Társaság* alapításakor (1602) bocsátották ki a holland üzletemberek. Először az utcán árusították, majd

hamarosan az Amszterdamban akkor már működő tőzsde vette át a forgalmazásukat, ezzel az árutőzsde mellett az értéktőzsdéket is kialakítva. Később Párizsban és Londonban, majd Európa más országaiban is egyre több értékpapírt forgalmaztak a tőzsdéken. Az első részvények kezdetben névre száltak, és tulajdonosuknak korlátlan felelősséget eredményeztek. Csak fokozatosan alakult ki a korlátolt felelősség. A *névre szóló részvényeket* a tulajdonos nevére vagy cégére állították ki. Tulajdonosa az összes tagsági jogot csak akkor gyakorolhatta, ha tagnak jelentkezett, és a részvénytársaság ezt elfogadta, és a részvénykönyvbe bevezette. A részvénytársaság tőkeegyesülés jellegének azonban jobban megfeleltek a *bemutatóra szóló részvények*. Az ilyen részvény mindenfajta korlátozás nélkül, egyszerű átadással átruházható. A mindenkori birtokos a részvényes. Részvényesi jogait pedig bemutatással gyakorolhatják. Az első bemutatóra szóló részvényeket a XVIII. század elején a hírhedt angol *Déltengeri Társaságok* és Franciaországban a Law-féle szédelgések idején bocsátották ki. Érthető, hogy ezután jó néhány államban nem tették lehetővé a terjesztésüket (például a *Bubble Act*, 1720). A XIX. században azonban már minden állam elismerte és törvényben szabályozta a részvények kibocsátását (német kereskedelmi törvény 180., 209. §-ok, a francia 1893. évi törvény, a svájci kötelmi jogi törvény 636. §-a stb.).

Az alapszabályban kell meghatározni, hogy a társaság névre vagy bemutatóra szóló részvényeket bocsát-e ki. Magyarországon az 1840. évi 18. tc. még csak a névre szóló részvényt engedélyezte, de az 1875. évi 37. tc. alapján már bemutatóra szóló részvényeket is ki lehetett bocsátani.

Részvényt vásárolni általában a társaság alapításakor, illetve elsősorban a tőzsdén lehetett. Részvény vásárlásával mindig nagyobb kockázatot kell vállalni, mint a kötvény esetén, de a nyereség is nagyobb lehet. Amíg a kötvény kamatozása teljesen független a vállalat gazdálkodásától, addig a részvényesek osztaléka mindig attól függ. Az igazi kockázat a tőzsdei árfolyamváltozás. Elméletileg a részvény árfolyamának a tőkésített osztalékával kellene megegyeznie. A valóságban azonban az árfolyamot mindig a várakozások alakítják, amelyek a részvényből eredő jövőbeli jövedelmek nagyságára, kockázatára, illetve az alternatív befektetési lehetőségekre vonatkoznak. Másrészt a mindig jellemző pszichológiai elem, az optimizmus vagy a pesszimizmus. Egy részvény értékét mindig nagyon sok ember becsüli meg és alakítja. Még az is, aki nem veszi meg!

Ajánlott irodalom

- Kőnig Géza: *Részvény lexikon*. Budapest, 1940.
- Kuncz Ödön: *Részvénybevonás és élvezeti részvény*. Budapest, 1914.
- Kuncz Ödön: *A részvény és a részvényes*. Budapest, 1941.
- Oppler Erik: *A részvényes külön (egyéni) joga*. *Jogállam*, 1917.
- Patakfalvy-Groák László: *Élvezetjegy, részvénybevonás, részvénytörlesztés*. Budapest, 1935.
- Patakfalvy-Groák László: *Részvényesek könyve*. Budapest, 1991.
- Sővényházy Ferenc: *A részvényes vagyonejoga*. Budapest, é. n.
- Stiller Mór: *Elsőbbségi kötvény, elsőbbségi részvény*. *Magyar Igazságügy*, 1880.
- Tury Sándor Kornél: *A nagyrészvényes felelősségének kérdéséhez*. Szeged, 1938.

19. FEJEZET A KÖZRÁKTÁRJEGY

„Azt mondják, a jog zárt egész, melyben benne van a felelet minden képzeletbeli jogkérdésre, csak ki kell belőle hozni. Benne van, de oly értelemben, mint benne van a milói Vénusz a márványtömbben, szobrász kell, aki kifaragja.”

Szászy-Schwarz Gusztáv

A *közraktár* köteles a nála dolgozókról letéti könyvet vezetni és ennek alapján közraktárjegyet (németül: *Lagerschein*, angolul: *warrant*) kiállítani. A közraktárjegy olyan ipso jure forgatható értékpapír, amely igazolja és megtestesíti a közraktárban elhelyezett árut (kereskedelmi törvény, 434. § [2] bek.). Rendeletre szóló közraktárjegyet csak az államilag erre jogosított intézetek állíthatnak ki eladásra, elzálogosítása a közraktárjeggyel történik. Ez a fajta értékpapír két összefüggő, de egymástól el is választható részből áll: *árujegyből* (*cédula*) és *zálogjegyből* (*Worvant*) (kereskedelmi törvény, 439. §). A közraktári jegy mindkét részének magában kell foglalnia (kereskedelmi törvény, 440. §):

1. a „közraktár” megnevezését,
2. a letéti könyv sorszámát,
3. a letevő nevét és lakhelyét,
4. a letett tárgyak megjelölését és mennyiségét,
5. a kiállítás idejét,
6. a vállalat által meghatározott tisztviselő aláírását.

A zálogjegy magában véve a letett árura zálogjogot ad a kölcsönösszeg s járulécai erejéig, míg az árujegy magában véve a zálogjog által korlátozott rendelkezési jogot ad a birtokosának (kereskedelmi törvény, 441. § [3] bek.). Ennek a kétféle jegynek az a célja, hogy a letevő fél az árura kölcsönt kaphasson anélkül, hogy magát az áru feletti rendelkezési jogától megfosztani kénytelen legyen. Addig is az áru értékének a kölcsönösszeggel meg nem terhelt részét mindenkor szabadon értékesítheti.

20. FEJEZET A ZÁLOGLEVÉL

„Attól a pillanattól kezdve, hogy megtanultak írni az emberek, és csengő, teljes súlyú fém-pénzekkel kellett ügyeiket intézni, máris írással, levelekkel, ígéretekkel helyettesítették őket.”

Fernand Brandel

Záloglevél (németül: *Pfandbriefe*) a külön biztosított kötvények egyik fontos fajtája (nem azonos a közraktárjegy zálogjegy részével). A záloglevél olyan forgalomképes, rendszerint bemutatóra szóló, kamatozó értékpapír, amely hosszú lejáratú, telekkönyvileg biztosított záloghitellel fedeznek. Erre a komoly garanciára azért van szükség, mert a zálogleveleket főként a mezőgazdasági, de az ipar hiteligényének kiegészítésére használják, és az ilyen hosszú távú pénzkötést igénylő ügylet intézményi biztosítékot igényel.

A jelzáloglevél kibocsátása úgy történik, hogy a kölcsönt felvevő birtokos jelzálogot ad a hitelező intézetnek vagy társaságnak földbirtokára, esetleg egyéb ingatlanára. A pénzintézet pedig a jelzálog által biztosított kölcsönt kisebb részekre osztja fel, és az egyes kerek összegeket záloglevelekre jegyzi, melyek beváltásáért saját vagyonával is felel. Így olyan értékpapírt hoztak létre, amely a tőzsdei forgalomra is alkalmas, és alacsony kamatozása ellenére a nagy biztonsága miatt (hiszen egy záloggal terhelt ingatlan és egy pénzintézet áll mögötte) érdemes megvásárolni. Ezzel létrejött a mezőgazdaság számára legkedvezőbb hitelezési formáció, hiszen itt a megtérülés mindig hosszabb időt vesz igénybe. Ezért a záloglevél futamideje 5 és 25 év között mozog, de nem ritka a 30 éves lejárat sem.

A kereskedelem hiteleszközénél, a váltónál közel négy évszázaddal később született meg a földbirtok mobilizálását szolgáló értékpapír. A jelzáloglevél őseit – holland és osztrák–sziléziai példák nyomán – Po-

roszországban hozták létre. Büchring, egy jómódú berlini kereskedő és gyáros hollandiai tapasztalatait is felhasználva, 1767 februárjában Nagy Frigyes elé terjesztett tervezetében a földbirtokosok hitelszükségleteinek kielégítésére alkalmas javaslatot dolgozott ki. Elképzelése szerint a földbirtokban rejlő értéket úgy lehet mobilizálni, forgalomképessé tenni, hogy *Generalthypothekenkasse* vagy *Generallandschaftskasse* néven országos pénzüintézeteket kell létrehozni, amelyek közvetítenének az adósok és a hitelezők között. Minden nemesi birtokos egyetemleges felelősséggel az ingatlana fele, kétharmada erejéig tudna így felvenni 5%-os kamatozású kölcsönöket. A pénzüintézetek ezek alapján saját nevükben 500–2000 tallér névértékű, *Pfandbrief* nevű, bemutatóra szóló kötvények kibocsátásával értékesítené az adósok kötelezettségeit. Ezek az értékpapírok 4%-kal kamatoznának, és a kibocsátó vállalna értük fedezetet. A király először nem foglalkozott érdemben a tervezettel, de a hétéves háború utáni nagy eladósodás idején már nem lehetett tovább halasztani az ügyet. Az első ilyen pénzüintézet szolgálatát (*Regelment*) 1770-ben jóváhagyta az uralkodó. Igaz, hogy kezdetben csak Sziléziában működött, de hamarosan az egész ország területén létesültek hitelegyletek: Berlin (1777), Stettin (1781), Marienweder (1787), Königsberg (1788).

Magyarországon a zálogjoggal biztosított kölcsönszerződésnél az adós a törlesztés idejére kénytelen volt a földjét átadni a hitelezőjének, aki így jutott hozzá a törlesztőrészletekhez. Az ilyen módon elzálogosított birtokot bármikor vissza lehetett váltani. Az erre vonatkozó jog nem évült el. A XVIII. századi gazdasági fellendülés korszakában ez a megoldás már nem felelt meg a megváltozott követelményeknek. Produktív hitelt így nem lehetett felvenni. Ahhoz azonban a magánjogi szabályokat meg kellett volna változtatni, és telekkönyvet kellett volna létrehozni. Ezért az 1820-as években a főrangú birtokosok magánkibocsátású kötelezvények, ún. *parciális obligációk*, azaz kötelezvény erejéig viszontfinanszírozásra kibocsátott részkövetelmények révén próbáltak hitelhez jutni. A módszert külföldi minta alapján alakították ki. Az adós a kölcsön teljes összegéről kötelezvényt állít ki, azt esetleg birtokán is betábláztatja, és egy közbizalomnak örvendő személynél letétbe helyezi. A főkötelezvény alapján kis, kerek összegekről szóló bemutatóra szóló részkötvényeket (*parciálisokat*) bocsátott ki, amelyeknek értékesítéséről a

közvetítő gondoskodik. Ezeket az értékpapírokat Nyugat-Európában értékesítették, egyes esetekben még a tőzsdére is bevezették. Az egész művelet legfőbb problémája az volt, hogy van-e a kölcsönnek valódi fedezete. Néhány részkötvényes kölcsön, például az ún. *Esterházy-sorsjegyek* (*Esterházy-Loose*), rendben lebonyolódott. Később azonban néhány lelkiismeretlen szélhámós értéktelen, fedezet nélküli kötvények tömegét adta el. Az adós a kölcsön összegének töredékét kapta meg. A hitelezők pedig sok esetben nem vagy csak hosszas procedúra után jutottak pénzüik egy részéhez. 1825 és 1830 között 10 millió névértékű magyar parciális cirkulált a különböző pénzpiacokon. A közvetítők semmilyen kötelezettséget sem vállaltak. A hitelezőket közvetlenül az adósokhoz irányították. A magyar törvények azonban lehetővé tették a tartozásuk kiegyenlítésének elhalasztását vagy teljes negligálását. Az ügyből nemzetközi botrány lett, és a magyar földbirtokosokkal szembeni bizalom alapjaiban megingott. (Lásd erről a *Die Kehrseite der modernen Finanz-Operationen: mit besonderem Bezug auf die Ungarischen Privat-anleihen mittelst Partialobligationen* [Heidelberg, 1832] című műben leírtakat.) A magyar név becsülete iránt fogékony Széchenyi István figyelmét sem kerülhették el ezek a szédelgések. Heves haragja alig enyhébb, mint a német röpirat kifakadása: „A haza némelly Nagyjai rendtelenségek által sokaknak nem kevesebb kárt okoztak, mint útonálló tolvajok. Ha valaki pénzemet ellopja, erszényemre nézve nem sajnósbab, mint ha valaki azon pénzt, melyet neki kölcsönöztem, sem annak kamatát soha nem fizeti.” Ezeket a tanulságokat is hasznosítva írta meg *Hitel* (Pest, 1830) című művét, amelyben a modern hitelrendszer kidolgozására tett javaslatot. A *Stádiumban* (Lipcse, 1833) már XII konkrét javaslatot is megfogalmazott. Ezek közül az első: „A hitel haszna és kára mindenkit egyenlően ér. Kifejtés. Hypothekául mindenki sajátját adhatja, t.i. ingó vagy ingatlan vagyonát.” Az ilyen ügyletekből adódó jogvitákat pedig egy „mercanile forma és a polgári törvényszék” elé utalná, amely ítélete ellen fellebbezést már nem engedné, és ez lehetővé tenné a gyors végrehajtást. A reformországgyűlések már ezen javaslatok alapján tárgyalták a különböző hiteljogi törvényjavaslatokat. Ezek között gróf Dessewffy Emilt (1814–1866) a „fontolva haladó” politikusnak az *Alföldi levelek* (Buda, 1842) című könyvében közzétett tervezete állt a legközelebb a porosz Landschaftok által kialakított hitelezési gyakorlathoz. Sze-

rinte a kölcsönt *hitellevelekben* (záloglevelekben) kellene folyósítani. Az összes érdekelt földbirtokos egyetemlegesen kötelezettséget vállalna. Egy központilag felállított hitelegylet kezelésére kellene bízni az alapítványok és az árvapénztárak tőkéit. A működés megkezdéséhez szükséges pénzt az országgyűlés szavazná meg. A pénzügyminiszter elnöke a nádor lenne, az igazgatótanácsot részben az uralkodó nevezné ki, részben pedig az országgyűlés választaná meg, és nekik is tartoznának felelősséggel. Az 1843/44. évi országgyűlés tárgyalás alá vette a javaslatot, de még mielőtt valamilyen érdemi döntés született volna, a király feloszlatta a diétát.

Az 1848-as áprilisi törvények és a neoabszolutizmus pátensei megteremtették a föld magántulajdonát, az 1855. évi *telekkönyvről* szóló *rendelet* pedig a jelzalog bejegyzését is lehetővé tette. Már csak hitelintézetet kellett felállítani a hiteligények kielégítése érdekében. A magyar földbirtokosoknak ez akkor rendkívül sürgősen kellett volna, hiszen elvesztették az ingyenes robotmunkát, Kossuth bankóikat pedig megfosztották értéküktől, a kárpótlási kötvények pedig csak hosszabb távon jelentettek némi jövedelmet. Az *Osztrák Nemzeti Banknak* 1856-ban, a Telekkönyvi Rendtartás alapján létesített jelzaloghitel-osztálya ugyan Magyarországra is kiterjesztette működési körét, azonban a 6%-ot kamatozó, 10 éves futamidővel nyújtott hitelét a magyar földbirtokosok közül csak nagyon kevesen tudták igénybe venni. Így a hazai mezőgazdaságnak 1866-ig alig 35 millió forint hitelt nyújtottak. Ezért hosszas előkészületek után konzervatív magyar főurak közreműködése révén megalapították a *Magyar Földhitelintézetet*, amely működését 1863. július 1-jén kezdte meg. Első elnökének gróf Desseffy Emilt választották meg. Ezzel vált igazán lehetővé az, hogy magyar földbirtokosoknak záloglevél-kibocsátás segítségével folyósítsanak lassú lejáratú hiteleket. A pénzügyminiszter különállománya már 1866-ban 13 millió forint volt. A kisebb birtokosok azonban továbbra sem tudtak olcsó hitelhez jutni. Nekik csak az 1879-ben alapított *Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete* kezdett el nagyobb számban kölcsönöket folyósítani. Az egyénenkénti engedélyezési rendszerrel szemben az 1876. évi 36. tc. pedig megteremtette a jelzalog-hitellevek kibocsátásának egységes szabályozását. A törvény előírásai szerint ilyen üzlettel csak olyan részvénytársaság vagy szövetkezet foglalkozhatott, amely a záloglevelek különbiztosítási alapjaként leg-

alább 400 000 forintnyi tőkét különített el. Emellett a forgalomban levő záloglevelek névértéke nem haladhatta meg a külön biztosítási alap hússzorosát.

A szigorú rendelkezések ellenére egymás után alapították az olyan pénzüintézeteket, amelyek jelzáloglevélen alapuló hitelekkel is foglalkoztak. A mezőgazdaság mellett az iparban is kezdtek ilyen módon a beruházásokat finanszírozni. Még az ingatlanok beépítése céljából is folyósítottak hiteleket. A millenniumra készülő Budapest építkezéseinek jó része ennek a hitelnek a segítségével történt. (Különösen a Nagykörúton, Lágymányoson és a Lipótvárosban levő házak.) Ez az időszak volt a magyar záloglevelek kibocsátásának fénykora. A jelzáloghitelek a XIX. század végére a pénzüintézetek különállományának 50-60%-át tették ki. Összegük a kiegyezéskori 170 millió koronáról 1913-ra 2,6 milliárd koronára emelkedett.

Az I. világháború után a korona inflációja miatt a jelzálog-hitelrendszer megingott. Megszűnt a külföldi tőkeelhelyezés lehetősége is. Az új pénz megteremtése és a gazdasági konszolidáció tette lehetővé, hogy a záloglevél-kibocsátás újra csúcspontot érjen. Külföldi bankok is bekapcsolódtak ezeknek a hiteleknek a finanszírozásába. Például néhány amerikai bank kifejezetten erre a célra szakosodott.

Fontos újítást tartalmazott az ipari jelzáloglevelekről szóló 1928. évi 21. tc., amelynek alapján az arra jogosított pénzüintézet ipari jelzáloglevelet bocsáthatott ki olyan kamatozó, törlesztéses kölcsönkövetelés alapján, amely ipari vállalat folytatására alakult, nyilvános számadásra kötelezett kereskedelmi társaság vagyonára jelzálogjoggal biztosítottak. (A jelzálogot az adósnak nemcsak az ingatlan vagyonára, hanem az egész üzemére, tartozékaira és egyéb ingóságaira is kiterjesztették.)

Ajánlott irodalom

- Bálint Béla: *Kézikönyv a zálogleveles kölcsönről*. Budapest, 1903.
Bálint Béla: *Zálogleveleinkről*. Budapest, 1898.
Bálint Béla: *Zálogleveleinkről*. Budapest, 1899.
Beck Dénes: *A jelzáloglevelek biztosítása*. Budapest, 1894.
Geider Béla: *A jelzálogos kölcsönügylet lebonyolítása*. Budapest, 1901.

- Glückstahl Andor: *A jelzálogadósság*. Budapest, 1927.
- König Vilmos: *A záloglevelek sorsa. Jogállam*, 1924.
- Lehotczky Sándor: *A jelzálogüzlet kézikönyve*. Budapest, 1919.
- Liebmann Imre: *A záloglevél mint értékpapír*. Budapest, 1931.
- Liebmann Imre: *Magyar kötvények és záloglevelek*. Budapest, 1931.
- Nagy László József: *A záloglevél-kibocsátás alapjául szolgáló törlesztéses kölcsön és a pénzintézetek kötvénykibocsátásai Magyarországon*. I–X. rész. Budapest, 1972.
- Nizsalovszky Endre: *A jelzálog jogszabályainak magyarázata*. Budapest, 1939.

21. FEJEZET A TŐZSDE

„A Nagy Sándorok, Ceaserok, Nagy Károlyok, Napoleonok dicsőségük tetőpontján nem voltak a tőzsde hatalmához képest egyebek a törpéknél.”

Pierre Joseph Proudhon

A tőzsde (németül *Börse*, franciául *bourse*, angolul *exchange*) olyan *sui generis* intézmény, amelynek szabályalkotási jogát, közigazgatási és bírósági hatáskörét, autonómiáját általában nem egy törvény, hanem a történeti fejlődés különböző időpontjaiban alkotott jogszabályok, illetve a szokásjog, a tőzsdei szokások (*usance*) határozták meg. Ez biztosította a tőzsdejog rugalmasságát, a mindennapi életviszonyokhoz való alkalmazkodóképességét.

A tőzsde a modern áru- és értékkereskedelem központja, ahol a kereslet és a kínálat összpontosul. Olyan ún. „helyettesítő” (*fungibilis*) áruk különlegesen szervezett piaca, amelyek tömegesen kerülnek forgalomba, és amelyek a szerződő felek előtt ismertek, illetve mennyiség és minőség által meghatározhatók. Így ezeket az árukat nem kell az üzletkötés helyszínére vinni. A vételi ügyleteket szigorúan előírt szabályok szerint naponta, meghatározott órában, nyilvános áralakítással bonyolítják le. Mivel az áruk nincsenek az ügyletkötés helyszínén, ezért a tényleges átadás és a fizetés a szokásoknak megfelelően később és máshol történik.

A tőzsde nemcsak piac, hanem olyan intézmény, amelyet a kereskedők azért is hoztak létre, hogy az üzletkötéseket rendben és gyorsan bonyolítsák le, a veszteségeket minél inkább ki tudják küszöbölni, a rosszhi szemű, komolytalan, fizetésektelen elemeket lehetőleg távol tudják tartani az üzleti élettől. A tőzsde mindezeket a célokat csak akkor tudja megvalósítani, ha autonóm szervként tud működni, saját önkormányza-

ta, választott vezetése lehet, és a tagok felvételét szigorú feltételekhez kötheti, valamint felettük fegyelmi jogot gyakorolhat. Az állam a tőzsde autonómiáját tiszteletben tartva nem avatkozik be közvetlenül, csak a törvényességi felügyeletet gyakorolja.

21.1. A tőzsde funkciói

1. Központi piac kialakítása, vagyis a kereslet és a kínálat koncentrációja. Végső soron nemcsak egy országban, hanem az egész világon is. A tőzsde összekapcsolja az egyes nemzetek gazdaságát a világgal.

2. Az áruk szabványosítása. Tőzsdei forgalomra akkor válik valamely áru alkalmassá, ha különböző minőségi osztályokat alakítanak ki, amelyeknek jellemzőit a tőzsdei szabályok tüzetesen meghatározzák (például 76, 77 kg-os vagy Tisza vidéki, Pest vidéki búza), vagy fajmintákat állapítanak meg, amelyek a minőségi követelmények szempontjából zsinórmértékül szolgálnak.

3. Kiegyenlíti azokat a különbségeket, amelyek az áruk között a hely- és időkülönbség miatt egyébként kialakulnának.

4. Elősegíti a kedvezőbb hitelyűjtást.

5. Lehetővé teszi a megbízhatóbb és leggyorsabb üzletkötést.

6. Vagyonértékelés, a vállalatok vagyonát, üzletmenetének sikerességét, illetve sikertelenségét szinte napról napra értékeli.

7. Árfolyamok megállapítása, új értékpapírok bevezetése, a kereskedelmi közvélemény kialakítása. A tőzsdén állapítják meg a nemzeti vagyon túlnyomó részének árát.

8. Tőkeelosztó funkció: lehetővé teszi a könnyű és nagy nyereséggel kecsgetető pénzelhelyezést. Arra ösztönzi az embereket, hogy tőkéjüket hasznos és a legjobb beruházásokba fektessék. A magasabb megtérülés a tőzsdézők pénzét a legjobban működő ágazatok felé áramoltatja, és ezzel is ösztönzi a minőségi termelést.

9. A tőzsde a verseny szempontjából semleges helyen felállított információs központ. A gazdaság, a politika, a társadalom eseményeinek változásait pillanatokon belül barométerként méri. A gazdasági életben részt vevők, vevőkön és eladókon túl azok is, akik nem vásárolnak, hanem összegezik az ismereteiket, a jövő gazdasági trendjével szembeni elvárá-

sokat. A tőzsdei árfolyam tehát szinte valamennyi rendelkezésre álló információt koncentrálna. A piac tudja a legjobban kitapogatni a gazdaság jövőjét, még ha ez sokszor szubjektív szempontokat is magában foglal.

10. Tőkepiaci feltételeket meghatározó funkció (például a banki hitelek, gazdasági feltételek stb.).

11. Kereskedelmi szokások kialakítása. Az üzleti feltételek meghatározása.

12. Tőzsdei bíraskodás, tőzsdei jogviták eldöntése.

13. Szociálpolitikai funkció: A tőzsde lehetővé teszi, hogy kisebb jövedelemmel rendelkezők, kisegyzisztenciák is vásárolhassanak értékpapírokat, és ezzel tőkejövedelemhez jussanak.

A tőzsdéknek két alaptípusa alakult ki a történelem során: az áru- és az értéktőzsde. Mindkét fajtája tovább differenciálódott az idők folyamán:

Az *árutőzsdén*, amelyen helyettesítő (*fungibilis*) áruk szerepelnek. A tőzsdei ügyletkötésnél sem az árunak, sem az eladónak, de még a vevőnek sem kell jelen lennie. Ezt a feladatot rendszerint a hivatásszerűen közvetítő kereskedéssel foglalkozó alkuszokra bízják.

Az árutőzsde jelentős mértékben ösztönözte a keresletet, a kínálatot, a forgalmat. A magyar árutőzsdén 1926/1927-ben az alábbi áruk szerepeltek: búza, rozs, zab, sörárpa, kukorica, olajmagvak, hüvelyes vetemények, liszt és őrlemények, olajok (vadrepce, kendermag, napraforgó), disznózsír, szalonna, méz, cukor, szőlőcukor, burgonyaszörp, melasz, osmosevíz, bor, szesz, szesz italok, szilva, szilvaíz, kőolaj, bőr, szőrme, szűcsárúk, gyapjú, tölgykéreg, fenyőkéreg, magyar gubacs, burgonya, gyapot, gyapotfonál, gyapotszövetek, szalastakarmányok, alomfélék, széna, szalma, lucerna, lóhere, lomboshere, vörös here.

Az értéktőzsdén elsősorban olyan értékpapírok szerepelnek, amelyeknek árfolyamuk van, tehát spekulációra alkalmasak. Ilyenek a részvény, az állampapír, a kötvény, a záloglevél, a váltó, a bankjegy, a sorsjegyek, a pénz, a pénzermék, a nemesfémek stb.

Az értéktőzsdét főleg az alkuszok és bizományosok látogatják. Az árutőzsdéhez képest némileg eltérő az üzleti technika és az árképzés. Míg az árutőzsdén az időszakonként termelt és gyorsan elhasználható áruk, addig az értéktőzsdén állandó vagy hosszabb ideig forgalomban levő értékek szerepelnek.

21.2. A tőzsde kialakulása

A tőzsde intézményének létrehozása akkor vált szükségessé, amikor kialakult a tömegtermelés, és ezért nagyon sok szerződést kellett gyorsan lebonyolítani. Ekkor a hagyományos piaci viszonyok, amikor az egyedi áru találkozik a vevővel, már nem feleltek meg a követelményeknek. Nagyon sok időt, pénzt, energiát emésztett fel az áruknak a piacra, majd a vevőkhöz való elszállítása. Ráadásul a különböző helyeken és időben lebonyolított üzletek során eltérő árfolyamok alakultak ki. Először a fizetési eszközök, a pénz tekintetében próbáltak valamiféle egységes rendszert kialakítani. A XII. századtól egyre többször alkalmazták azt a megoldást, hogy a vásárokon teljesítendő összes kifizetéseket egy bizonyos, előre meghatározott napon bonyolították le, amikor a különböző üzletkötések végső egyenlegét egyszerre, esetleg kompenzációval bonyolították le. A XIII–XIV. században már ezen az elven működtek a lucai, genovai, velencei, florencei vásárok. A következő újjátként a kereskedők a szállítási költségek megtakarítása érdekében közös raktárakat állítottak fel, és a vásárra csak az árumintát vitték magukkal (*mintavásár*). Különösen a lipcsei és a frankfurti árumintavásárok voltak a legismertebbek.

Időközben kialakultak az állandó vásárok, és felépítették a kereskedelmi központokban azokat az épületeket, amelyeket csak üzletkötésre használtak.

Az első tőzsdét a XIII. században *Brügge*-ben alapították. Valószínűleg a börze szó is innen eredhetett. Ebben a városban élt a Van der Beurse nevű patríciuscsalád, akik ugyanazon a téren apáról fiúra öröklő-

dő folyamatossággal alkuszi tevékenységet folytattak. Ezen a helyen találkoztak az olasz kereskedők az észak-európai ügyeikkel. Ludovico Guicciardini, *Descrizione di tutti Paesi Bassi* című művében erről ezt olvashatjuk: „Tudnunk kell hát, hogy van Brüggeben egy tiszta, takaros tér... melynek végében a Beurzék nemes családjá által emeltetett hatalmas régi ház áll. Fölismerhető nevezett család címeréről, mely a kapuzat egyik kövébe vésetett, s melyen három buksza látható. Az itt lakó család e címerrel kapta nevét csakúgy, mint a házuk körüli tér is. S minthogy a Brüggeben kereskedő kalmárok erre a térre szoktak visszavonulni, s minthogy újabban Antwerpen és Berghe (Bergen-Op-Zoom) vásárait is rendszerint fölkeresik, melyek az ittenihez hasonló téren folynak, elterjedt köztük, hogy összegyűlésük helyét Antwerpenben és Berghében (Bergen-Op-Zoom) is Börze-térnek nevezzük.”

Más szerzők még ehhez hozzáfűzték, hogy mivel a tőzsdének igen kifinomult, összetett mechanizmusa van, villanásai, szeszélyei magával ragadóak, ezért a legtöbb idegen nyelven ez a szó nőnemű lett: *die Börze, le bourse, Borsa...* stb.

Brügge csatlakozott a Hanza-szövetséghez, és hamarosan Flandria vezető városává fejlődött. A XV. századtól kezdve azonban a tengertől való eliszaposodása, feltöltődése, a hajózási útvonalak megváltozása, valamint a flandriai posztókészítés és a kereskedelem visszaesése következtében a város hanyatlásnak indult. Kereskedőházai, így a tőzsde is *Antwerpenbe* tették át székhelyüket. A tengerentúli kereskedelem központjává váló németalföldi városban nyitották meg 1531-ben az első hivatalos nemzetközi árutőzsdét, amely rögtön vezető szerepet vívott ki magának a XVI. század gazdasági életében. (A város hatósága által épített tőzsde a későbbi tőzdepaloták mintájává vált.) Összekötötte a földközi- és a balti-tengeri kereskedelmet, de részt vettek a Dél-Németországon keresztül haladó transzkontinentális kereskedelmi forgalomban is. V. Károly uralkodása idején az egész Német-Római Birodalom legtöbb pénzkölcsönzői is itt működtek. Ennek megfelelően a tőzsde épületének homlokzatán ez állt: „Ad usum mercatorum cujusque gentis ac linguae” („Minden nemzetiségű és nyelvű kereskedő használatára”). Addig ugyanis a különböző fejedelmi privilégiumokra vigyázó és mindenkire féltékeny kereskedők határozottan elhatárolódtak a más nemzethez és ennek megfelelően más jogokhoz tartozó kereskedőktől. Antwerpen ép-

pen ezzel a szemlélettel szembefordulva vívta ki magának a vezető szerepet. Az ottani tőzsdén a borsot (a korabeli kereskedelem egyik fő cikkét) már típuszerűen adták-vették. 1550 körül már a fejedelmek által kibocsátott értékpapírokkal is kereskedtek.

Az antwerpeni tőzsde nyomán alapították a lyoni, a roueni, a bourdeau-i, a londoni és a genovai tőzsdéket.

A spanyolok 1586-ban elfoglalták Antwerpent, ezért *Amszterdam* vette át a vezető szerepet. Itt kezdetben a szabadban, egy hevenyészett tető alatt kötötték az üzleteket. 1661-ben a város közepén építették fel a tőzsde épületét. Ötszáz négyzetméter területű, téglalap alakú, hétszintes házat, amelyet egy csatorna fölé emeltek úgy, a nagy hajók is leeresztett árboccal behajózhattak a boltozata alá. Udvarát az árkádok alatt elhelyezkedő boltok vették körül. Itt mindenki szabadon közlekedhetett a nyitott előcsarnokok valamelyikén.

A XVII. század folyamán, az amszterdami tőzsdén a modern üzletkötésnek szinte mindegyik alapvető technikai válfaja kialakult. Így határidős ügyletek, a kompenzációk a prolongálással együtt stb.

Ekkor különült el a kereskedőknek az a csoportja, amelyik kizárólag tőzsdei ügyletek kötésével foglalkozik, és megbízásokat teljesít mások számára is. Megjelentek a tőzsdén az első részvények. Az 1602-ben megalakult *Holland Kelet-indiai Társaság*, majd az 1622-től működő *Holland Nyugat-indiai Társaság* részvényei, mivel bemutatóra szóltak, könnyen átruházhatók voltak. Az értékpapír-kereskedelemnek, illetve az értéktőzsdei forgalomnak ez a részvénytranzakció jelentette a kezdetét. A többi tőzsde azonban csak jóval később kezdett értékpapírokkal foglalkozik. Először Párizsban és Londonban, majd Európa többi kereskedelmi központjában. Sokáig csak kevés fajta értékpapírt jegyeztek. Az amszterdami tőzsdén 1747-ben összesen 44-et, Londonban 1815-ben is csak 30-at, Berlinben 1820-ban mindössze 15-öt. A párizsi tőzsdén, amelyen 1716-tól foglalkoztak értékpapírok adásvételével, 1800-ban még csak 7-et, 1830-ban 30 félélt forgalmaztak.

Az értéktőzsdék igazi virágzása csak a XIX. századi nagy részvénytársasági alapítások révén kezdődött el. Ekkorában kezdtek másfajta értékpapírokat (például kötvény, záloglevél stb.) is nagyobb számban bevezetni a tőzsdékre.

A *londoni tőzsdét* a XVII–XVIII. század fordulóján hozták létre abból a kereskedelmi központból, melyet Sir Thomas Gresham (1519–1579)

1561-ben alapított, *The Royal Exchange* névvel. Ez a tőzsde azóta is magántulajdonban maradt. A XIX. század első éveiben külön palotába, a *Stock Exchange*-be költöztek át. A forgalom 1802-ben még 600 millió font volt, 1913-ra már elérte a 11 milliárd fontot.

Párizsban már a középkorban is jelentős mértékű váltóforgalmat bonyolítottak le. Tőzsdészerű értékpapír-forgalmat 1718-tól folytattak, de a John Law által üzött részvényszédelgés miatt 1720-ban a tőzsdét királyi rendelettel bezárták, és 1724-ben nyitották meg újra. Az állami beavatkozás azonban ezen a tőzsdén ezután is jellemző maradt. Az új tőzsdeépületet 1827-ben avatták fel. A párizsi tőzsde fénykorát III. Napóleon uralkodása idején érte el, amikor is rövid időre Európa vezető tőzsdéje lett.

Németországban a politikai széttagoaltság a gazdaság területén is érezte hatását. Ezért szinte minden jelentősebb városnak saját tőzsdéje lett. Először 1553-ban Kölnben alapítottak tőzsdét, de ez nem maradt fenn sokáig. Hamburgban 1558-ban, Lübeckben 1605-ben, Brémában 1613-ban alakult tőzsde. Berlinben azonban csak a XVIII. század első felében kezdődött a váltóval való üzletkötés, amelynek ügyrendjét 1739-ben tették közzé, de csak lassan vált jelentőssé, így épületet is csak 1800-ban kapott. A francia és az angol megoldással ellentétben, áru- és értéktőzsde is ugyanott működött. Az igazi fejlődés 1820 után indult meg, amikor vezetését a *Korporation der Berliner Kaufmanschaft* vette át. A frankfurti tőzsde virágzása arra az időre esett, amikor a franciák elfoglalták Hollandiát, és az üzleti élet központjává a Rajna-parti város vált. Frankfurt és Berlin az 1860-as évekig szinte egyenrangúak voltak, mint a két legfontosabb német börze, de Berlin a birodalom megalapításával központi szerephez jutott, és túlszárnyalta vetélytársát. Míg Frankfurt jelentősége főként kiemelkedő vásári és kereskedelmi szerepéből eredt, addig Berlin inkább az újonnan kibontakozó iparra alapozott. Frankfurt inkább magán viselte a kötvénytőzsde jellegét, mint Berlin, ahol a részvényüzlet állt az előtérben.

Ausztriában Knisendorf gróf 1759-ben javasolta, hogy Bécsben, Prágában, Brünnben és Triesztben a kereskedelem fejlesztése érdekében állítsanak fel tőzsdéket. Ezek közül csak a bécsi tőzsdét alapították meg 1771-ben.

Magyarországon a tőzsde alapítására csak a XIX. században került sor. A tőzsde szó a Kazinczy Ferenc nevével fémjelzett nyelvújítás eredményeként jött létre úgy, hogy a régi tőzsér (marhakereskedő) szó tövéhez illesztették a *de* helységképző toldalékot.

A pesti tőzsde alapítása érdekében az első tervezetet Sztankovits Konstantin terjesztette elő 1820-ban. Szerinte egy *kereskedőház*, „az ország első kommerciális helyén” nélkülözhetetlenül szükséges.

1831. március 1-jén megnyílt a *Kereskedelmi Csarnok*, amely bár sok szempontból hasonló szabályzattal működött, mint egy árutőzsde, mégsem tudta központosítani a keresletet és a kínálatot. Az itt kötött ügyletek által kialakított árak nem váltak irányadóvá az egész országban. Továbbra is az évente négyszer megtartott pesti vásár diktálta az árakat.

Az 1840-es években már hét olyan kávéház is volt Pesten, ahol rendszeresen tőzsdészerű ügyleteket kötöttek. Ezekben a helyeken azonban az ellenőrzés nélküli üzletkötés miatt a tájékozatlan termelők és fogyasztók egyaránt számos visszaélés áldozataivá válva jelentős károkat szenvedtek el. 1847-től a fővárosi kereskedők állandó gyűlést tartottak az egyik kávéházban, ez azonban nélkülözött még minden komolyabb szervezettséget.

Az 1850-es években az abszolút kormányzat a politikai és az egyéni szabadságjogok hiányát az anyagi érdekek támogatásával próbálta ellensúlyozni. Ezért engedélyezték 1853-ban, hogy 626 kereskedő közreműködésével létrehozassák a hazai áruforgalom központjának kialakítására törekvő *Lloyd Társulatot*. Alapszabálya szerint feladatuk szabták meg a magyar kereskedelem és az ipar fellendítését és azt, hogy elő kell segítenie a kereskedők és az iparosok széles körű szakmai tájékoztatását. *Pester Lloyd* címmel kereskedelmi napilapot adtak ki.

A Lloyd-társaság kezdeményezte a *Gabonacsarnok* felállítását, amelyet az 1854. november 4-én jóváhagyott alapszabálya szerint azért hoztak léte, hogy „mindennemű szemes élet, úgymint gabona, repce, magvak, stb. üzleti forgalmába jobb és rendszerintebb alakzat hozassék be”. A szokásos hetivásár napján a vételek és az eladások lebonyolítását részrehajlás nélkül az alkalmazottak intézték. A *Gabonacsarnokot* a pesti *Lloyd Társaság* tagjai ingyen látogathatták, a többi tagnak évi 5 forintos tagdíjat kellett fizetnie. A heti vásárok idején szabad bejárást engedélyeztek minden olyan vevőnek és eladónak, akinek a csarnok valamelyik tagja a tájékozódásban segítséget nyújtott. A *Gabonacsarnok* növekvő forgalmára és erősödő autonómiájára utalt az is, hogy keretei között 1861-ben választott bíróság kezdte meg a működését.

A bécsi kormányzat azonban nem a *Gabonacsarnokból* szeretett volna árutőzsdét kialakítani, hanem teljesen új intézményt kívánt felállítani.

(A *Gabonacsarnok* végül is 1868. március 24-én egyesült a tőzsdével, ezzel is emelte annak erejét és tekintélyét.) Az 1860. február 26-án kelt császári nyílt parancs 2. §-a előírta: „Árutőzsdék létesítendőek minden koronatarományban, a fővárosban vagy egyéb jelentős kereskedelmi gócpontokon, melyek egyúttal kereskedelmi- és iparkamara székhelyei és pedig a szükségesség mérvéhez képest, a fenntartási költségek biztosítása mellett, az illető kereskedelmi kamara közbenjárásával vagy legalább egyelőre való meghallgatása mellett.” A *Pesti Kereskedelmi és Iparkamara* vezetői a *Lloyd Társaság* képviselőivel együtt feliratban kérték a Helytartótanácsnál 1860. június 11-én, hogy Pesten árutőzsdét állítsanak fel. A *Lloyd Társaság* meg is bízott egy bizottságot azzal a feladattal, hogy az új intézmény alapszabály-tervezetét elkészítse. Mivel az angolszász jogterületre jellemző, magántulajdonban levő tőzsde alapításának nem volt realitása, azért elsősorban a bécsi tőzsdékhez hasonló állami felügyelet mellett működő, de azért megfelelő autonómiával rendelkező tőzsde tervezetét vázolták fel. A császári nyílt parancshoz képest azt is javasolták, hogy ne csak áru-, hanem értéktőzsdét is alapítsanak a legmagasabb állami engedéllyel ellátott vállalatok részvényeinek forgalmazása céljából.

A tőzsde alapszabály-tervezetét a Helytartótanács némi módosítással (a tőzsdét felügyelő tőzsdebiztos jogkörét pontosan meghatározták) elfogadta, és az uralkodó részére készített előterjesztésben a jóváhagyást javasolta. Miután a bécsi Kereskedelmi Minisztérium is pártolta a tervet, így született meg az 1863. április 29-ei uralkodói leirat. Az új intézmény elhelyezését a *Lloyd Társaság* vállalta, mégpedig úgy, hogy bizonyos órákban a *Gabonacsarnok* terveit a tőzsde rendelkezésére bocsátotta. Végül 1864. január 18-án került sor a tőzsde ünnepélyes megnyitására. A tőzsde irányítását a tagok által választott 12 főből álló tőzsdebizottság vette át. 1865 tavaszáig tartó folyamatos munka eredményeként – az alapszabályok előírása szerint – részletesen rögzítették a látogatók jogait és kötelességeit, a tőzsdei választott bíróság hatáskörét, az eljárások módját és a tőzsdei szokásjogot. Az áruk, értékpapírok, pénznemek és váltók középárfolyamát mindennap zárás után a hites alkuszok előterjesztése alapján állapították meg. (Az alapszabályokat a Helytartótanács 1865. július 27-én, a 11 038. számú királyi rendelettel erősítette meg.) A külön működő áru- és értéktőzsdét 1868-ban egyesítették. Ezután a

tőzsde olyan nagyfokú autonómiával rendelkező intézményként működött, amely felett a magyar kormány ellenőrzése és felügyelete az összeforgalom érdekében csak annyiból állt, hogy a tőzsdei alapszabályokat és szokásokat jóváhagyás végett fel kellett terjeszteni, valamint a szabad választás alapján összeállt tőzsdetanács tanácskozásait egy, a Kereskedelmiügyi Minisztérium által kiküldött kormánybiztos felügyelete alatt tartották meg. A tőzsdei tanács tagjaiból választott bíróság határozatait szintén a kormánybiztos jelenlétében hozta, anélkül azonban, hogy a kormánybiztos bármilyen befolyást gyakorolhatna ezeknek az ítéleteknek a meghozatalára.

A magyar tőzsde szervezete és autonómiája sok tekintetben hasonlított az angol és az amerikai tőzsdék önkormányzatához, amelyek általában részvénytársasági formában működtek. Vezetőiket ennek megfelelően szabadon választották, és működési feltételeiket, belső szabályzataikat szabadon alakították ki. Tevékenységüket csak a mindenkire kötelező törvények korlátozhatták. A kormánynak nincs joga beleszólni abba, hogy a tőzsdelátogatás jogát milyen feltételekhez kötik, milyen értékpapírokat jegyeznek és milyen jogszabályok alapján bonyolítják le a tőzsdeforgalmat, az árfolyamokat miként állapítják meg stb. A magyar tőzsdénél jóval kisebb önállóságuk volt a német és az osztrák börzéknek. Németországban a tőzsde kereskedelmi kamara, vagyis a nagyobb kereskedők által irányított testület. Emellett birodalmi biztos gyakorolja a felügyeletet a tőzsde fölött.

Ausztriában az 1875. április 1-jén kiadott törvény alapján kell a tőzsde alapszabályait megszerkeszteni. A tőzsde fölött a tőzsdebiztosnak, akit a pénzügyminiszter küld ki, sokkal tágabb hatalmi köre volt, mint Magyarországon, hiszen jogában állt a tőzsde vezetőségének a határozatait megvétózni. Emellett az értékpapírok jegyzését a pénzügyminiszter rendelte el. Franciaországban a tőzsdét teljesen másként szervezték meg, mint a többi országban. Az állami beavatkozás erőteljes volta miatt a párizsi tőzsde politikai intézményként működött. A kormány engedélyezte a tőzsde alapítását. A felügyelet részben a kereskedelmi kamarák, részben pedig a *prefektorok* kezében volt. A tőzsdei ügynökök privilegizált szervezetet hoztak létre, de a minisztérium előtt kellett esküt tenniük.

Magyarországban a tőzsdetagok által *választott tanács* irányította a tőzsdét. Kezdetben minden feddhetetlen jellemű férfi tőzsdetag lehe-

tett. Az első alapszabály 5. §-a szerint: „az áru- és értéktőzsdébe minden a férfinemhez tartozó feddhetetlen jellemű, illedelmes magaviseletű egyén beléphet, ki az általános törvények, határozatoknál fogva vagyónával szabadon rendelkezhet, de különösen minden üzletember, termelő, eladó és vevő.” A látogatás is ingyenes volt, de nem sokáig. 1865-ben már 12 ezüst forintért kellett látogatójegyet váltaniuk a kereskedőknek. A tőzsdetagok és a látogatók megkülönböztetésére 1879-ben került először sor. 1897-ben megszigorították a tagfelvételt. Ezután csak az lehett tőzsdetag, akinek hivatása ezt indokolta, és akit három másik, legalább három éve tőzsdetag ajánlott. Az ily módon ajánlottak nevét és a kérvényben foglalt adatokat egy héten át a tőzsde helyiségében levő és az e célra szolgáló hirdetőtáblán kifüggesztették, hogy a felvételt esetleg ellenző tőzsdetagok felszólalhassanak. A tagfelvételtől ezután a tőzsdetagnács döntött. Az ajánlók azonban a felvétel után is erkölcsileg feleltek a felvételre ajánlottak cselekedeteiért. Elvesztették tőzsdetagságukat a közadósok, akiktől megvonták a vagyonuk feletti rendelkezési jogot, politikai jogaik gyakorlásától bírói ítélettel felfüggesztettek, és azok, akik a tőzsdei választott bíróság ítéleteit nem hajlandók végrehajtani. Minden tőzsdetagnak évi tagdíjat kellett fizetnie. Kötelek a tőzsdei szabályokat betartani. Hangsúlyozottan tiltották:

1. az árfolyamok ravasz befolyásolását, álügyletek kötését;
2. a megbízó fél terhére és a megbízás teljesítése idején fenn nem állott és nem indokolható árfolyamok felszámítását;
3. a kereskedői tisztességgel ellenkező üzleti feltételek alkalmazást;
4. tisztességes kereskedőkhöz nem méltó módon való spekulációra való felbuztatást;
5. a spekulatív tőzsdei ügyletek kötését nem önálló és szorult gazdasági helyzetben levőkkel.

Aki a fenti szabályokat megsértette, azt a tőzsdetagnács a feddéssel és a tőzsdéről való kizárással büntetheti.

Minden évben az első három hónapban *közgyűlést* kellett tartani. A tőzsdetagnács vagy a tőzsdetagok egytizede rendkívüli közgyűlést is összehívhatott. A közgyűlés tárgyai a következők: a tőzsdetagnács jelentésének, indítványainak megtárgyalása, a tőzsdetagnács tagjainak megválasztása.

A tőzsdetagok a tőzsdei ügyek vitelére háromévente titkos szavazással tőzsdetanácsot választottak. (A választást a kereskedelmi miniszter hagyta jóvá.) Ennek a létszáma egyre nagyobb lett (6–70). A tagok a *tőzsdetanácsosi* címet viselték. Később kialakult az a szokás, hogy 10 tagot a mezőgazdasági érdekképviseletek által jelölt 20 fő közül választanak meg. A tőzsdetanács a tagjai közül választotta meg a tanács munkáját előkészítő bizottságokat. Ezek közül a legfontosabb a 15 tagú igazgatóbizottság. A tanács elnöksége választotta meg a 3 tagú elnökséget.

A tőzsdetanácsban a magyar gazdasági élet jelentős intézményei is képviseltették magukat: Magyar Nemzeti Bank (2 fő), Pénzügyintézeti Központ (2 fő), Postatakarékpénztár (1 fő), Futura (3 fő), Nemzeti Kikötő (1 fő), Országos Földhitelintézet (1 fő), Hangya Szövetkezet (1 fő) és a vezető pénzügyintézetek, közvetve az ipari vállalatok is.

A tőzsdetanács hatásköre:

1. A tőzsdei forgalmat szabályozó rendelkezések kibocsátása.
2. A tőzsdei szokások és az üzleti leszámolás rendjének megállapítása.
3. A tőzsdei választott bíróságnak saját tagjai körében való megalakítása.
4. Egyes értékpapíroknak a tőzsdei forgalomba való felvétele. Kivéve a magyar állami értékpapírokat, amelyeket a pénzügyminiszter utasítására jegyeztek.
5. A tőzsde üzleti óráinak meghatározása.
6. A tőzsdetagok felvétele.
7. A tőzsdei rend fenntartása.
8. A tőzsde tisztségviselőinek kinevezése, fizetésének, nyugdíj- és feyelmi szabályzatának megállapítása.
9. Az árfolyamok hivatalos jegyzése és közzététele.
10. A tőzsde bevételeinek, kiadásainak és alapjainak kezelése.
12. A tőzsdei értékeknek a tőzsde hivatalos árjegyzőlapjában való felvételéről szóló határozat meghozatala és az ezért járó lajstromdíjak és az árjegyző illetékek kiszabása stb.

A budapesti áru- és értéktőzsde feletti felügyeletet kezdetben a Helytartótanács által kinevezett országfejedelmi tőzsdebiztos, majd 1869 után a kereskedelmi miniszter által kinevezett egy vagy több tőzsdebiztos gyakorolta. A tőzsdebiztosnak joga volt a tőzsde, a tőzsdetanács és a bizottságok minden ülésén részt venni, és a tőzsde igazgatási ügyeiben

hozott olyan határozatok végrehajtását, amelyek nézete szerint a törvénybe vagy a tőzsdei alapszabályba ütköznek, a kereskedelemügyi miniszter azonnal bekérendő határozatáig felfüggeszteni. A tőzsdetanács által megállapított alapszabályok is csak a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyásával léptek hatályba.

A tőzsde autonómiáját erősítette, a üzletkötések biztonságát pedig elősegítette a tőzsdebíróság. Ez a bíróság ugyanis az elé kerülő ügyeket szóbeli perben, kötetlen formában és rendkívül gyorsan intézte el. Tagjai olyan kereskedők voltak, akik nemcsak szakértelemmel, hanem a többi tőzsdetag bizalmával is rendelkeztek. Mint kereskedelmi szakbíróság önkéntes alávetés alapján egyéb, nem tőzsdei ügyeket is elbíráltak. A bíróság egy elnökből és négy bíróból állt. Rendszerint csak a tárgyalási határnapon alakult meg, amikor az alperes és a felperes is a tőzsdebírák közül két tagot választott. A bíróság elnökét a már megválasztott bírák jelölték ki a tőzsdetanács tagjai közül. A jogászai szaktudást az egyébként szavazati joggal nem rendelkező jogügyi titkár képviselte. A tőzsdebíróság mégsem volt választott bíróság, hanem állandóan működő, a törvényben meghatározott hatáskörű, külön bíróságként működött. Ítéletei – a törvényben szűk keretek között meghatározott esetekben – a felsőbb bíróságnál megtámadhatók voltak (csak alaki kifogások esetén). A jogerős ítéletet a hatóságok rögvest végrehajtották. A benyújtott keresetek száma már 1873-ban 1154 volt, amely 1895-re 2553-ra emelkedett. Az ítéleteké pedig 651-ről 1459-re nőtt. A pertárgy értéke 1873-ban 2 800 000 Ft-nyi összege 3 600 000 Ft-ra, mennyisége pedig 136 ezer mázsáról fél millió mázsára emelkedett.

A nyugat-európai tőzsdék forgalma 1830-tól 1878-ig tartó időszakban vált nagyobb arányúvá. Ekkoriban építettek a nagy vasúti vállalkozások, alakult ki az iparban a tömegtermelés, nagy számban alapítottak nagy részvénytársaságokat, pénzintézeteket. Nagyméretűvé vált a pénz- és értékpapír-forgalom.

Magyarországon a tőzsde megnyitását követő évek nem kedveztek az áru- és értéktőzsde fejlődésének. Többször is rossz volt a termés, és pénzügyi válságok is nehezítették a helyzetet. Akkoriban még csak 14 részvénytársaság működött. Ezek száma 1816 végéig hárommal gyarapodott. Az értéktőzsdén 17 fajta részvényt, 1 záloglevelet és 11 pénznevet, valamint 9 fajta váltót jegyeztek. A kiegyezés stabilizáló hatása, a

jó termés, a „gründolási láz” révén a gazdaság megélénkült. A kialakult pénzbőség révén egyre több vállalkozást alapítottak. A pénzintézetek betéti kamatai mindössze 3%-osak voltak, ezért érdemes volt a megtakarításokat részvényekbe vagy egyéb értékpapírokba fektetni. A legnagyobb problémát azonban az okozta, hogy a részvénytársaságok alapítói közül sokan nem a működés során elérhető nyereségre, hanem az alapítói nyereségre törekedtek. Tevékenységük így az új részvények bevezetése során elérhető gyors bevétel realizálására irányult. A tőzsdei forgalmat bővítette, hogy nagyobb kölcsönösszegek felvételének segítségével is vásároltak részvényeket. Még egyes bankok is adtak erre a célra hitelt. Így 1867 őszén már 30 féle részvényt, 4 államkölcsönt, illetve záloglevelet jegyeztek. (Közben 1873-ban a Duna partján épült Lloyd-palotába költözött a tőzsde, kupolájában a kereskedelem – és a tolvajlás – istenének, Merkúrnak a szobra.) Ez a folyamat egészen 1873. május 9-i „fekete péntekig” tartott, amely tőzsdekrach Magyarországot is érzékenyen érintette. 21 ment csődbe, és a részvények árfolyamai átlagosan 50%-kal estek. A válságból való kilábalás után is az 1880-as évek végéig csak igen lassú növekedés volt megfigyelhető. Egyre szigorúbban léptek fel ezután a felelőtlen tőzsdei spekulációval szemben. A tőzsdei nagykereskedők egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek a szakma tekintélyének emelésére. 1888-ban megszigorították a tőzsdeképesség feltételeit. Elválasztották egymástól a tőzsdelátogatókat és a tőzsdetagokat. 1893-tól kötelezővé tették a magyar nyelvet. Az 1890-es évek elején végre egy igazi „hossz” következett be, amikor több mint 8 millió mázsa forgalmat bonyolítottak le egy esztendőben. Ezt a folyamatot az 1895-ös esztendőben különböző aranybányák miatti spekulációk révén kialakult tőzsdekrach zárt le. Majd a XX. század elején kezdődött újra a növekedés. A kereskedelem meghatározó része továbbra is a terményre, és ezen belül is a gabonára kötött ügyletekre összpontosult. Jól mutatja mindezt a tőzsdei alkuszok számának megszűlése a kereskedelem egyes ágai között. Míg a gabonaügyletekkel 1907-ben 108, 1912-ben 184 és még 1913-ban is 168 alkusz tevékenykedett, addig ez utóbbi évben az általános terményüzleti alkuszok száma 9, a takarmányüzletben 1, a mag- és olajüzletben 6, szeszben 2, hajózási ügyletekben 2 alkusz dolgozott. Az 1910-es években annyira megnőtt a forgalom, hogy a teremben alig fértek el az alkuszok.

A magyar tőzsde a *millennium idején* hatalmának és befolyásának a csúcán állt. Sikeresen visszaverték az agráriusok támadásait is. A magyar gazdakörök ugyanis a gabona-határidőüzletekkel történő visszaélések ellen léptek fel. Követelték, hogy a tőzsde szervezetében a mezőgazdasági termelők is képviselve legyenek. A tőzsdebíróság tanácsának elnöke szakbíró legyen. Módosítsák a tőzsdei szokásokat. Tegyék lehetetlenné a határidőüzletnél a tiszta különbözeti ügyletet. 1896-ban – többek között – ezért is hívták össze a *tőzsdeankétot*, amelyben a kereskedelem, a földművelés, valamint az érdekelt minisztériumok képviselői vettek részt. 1897/1898-ban az ügyvédi kamara indított mozgalmat a tőzsdebíróság hatáskörének megszorítása érdekében. Polonyi Géza igazságügy-miniszter 1906-ban újra hozzáfogott a tőzsdereform kidolgozásához. Az Ausztriával kötött 1907. október 8-ai kereskedelmi szerződéssel, amelyet az 1908. évi 12. tc.-be iktattak, a magyar kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a törvényhozás elé törvényjavaslatot fog terjeszteni „a budapesti tőzsde üzleti forgalmának szabályozása tárgyában”. A szerződés záró jegyzőkönyvébe felvett megállapodás szerint e reform elvei: hogy az irreális jellegű, különösen pedig a játékügylet jellegű tőzsdeügyleteket megakadályozzák, és tőzsdei ügyleteket csak az erre hivatottak köthessenek.

A tőzsde győzelmét részben a nagy bankok vezetői is segítették: Kornfeld Zsigmond (1852–1909) a *Magyar Általános Hitelbank* vezérigazgatója és a *Budapesti Áru- és Értéktőzsde* elnöke, Lánczy Leó (1852–1921) előbb az *Általános Földhitel Rt.*, majd 1883-tól a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* vezérigazgatója, később elnöke, emellett a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* elnöke.

1891-ben határozták el az új tőzsdepalota építését. Az új épület bontása után felszabadult területre a banképítő specialistaként híressé vált Alpár Ignác (1880–1928) tervei alapján készült el eklektikus-szeccessziós átmeneti stílusban 1902–1905 között. 2,25 millió koronás telken 4,5 millió koronát költöttek Európa legnagyobb, 2640 m²-es épületére. A tőzsde kereskedői saját költségükből azért építették ezt az impozáns palotát, hogy Budapestet európai színvonalú és mértékű kereskedelmi és értékpapírpiaccá emeljék.

Az első világháború kitörésekor a tőzsdét az összes hadviselő államhoz hasonlóan bezárták, de az üzletkötéseket félhivatalosan a gabona-

tőzsdén folytatták. A Tanácsköztársaság vezetői a tőzsdét bezáratták, és az épületet elkobozták. 1919. október 20-án nyitották meg újra. Az 1920-as években a budapesti tőzsde messze túlszárnyalta Magyarországgazdasági súlyát. Az utódállamok tőzsdéi Bécs kivételével szervezetlenségük miatt jelentéktelenek maradtak. Csak a prágai tőzsde próbált idővel versenytárrsá válni. Így az elcsatolt területek értékpapír-tranzakcióit is részben itt bonyolították le. A korona inflációja miatt viharos mértékű spekuláció és hossz kezdődött. Az emberek meg akartak szabadulni értéktelenedő pénzüktől, és külföldi devizákat és részvényeket vásároltak. Hatalmas tömeg zúdult a tőzsdére. Rövid idő alatt 6000 tagot vettek fel. 1925-ben megszűnt az infláció által diktált konjunktúra. A sok kosztügylet miatt sokan kénytelenek voltak eladni, és ez levitte az árfolyamot. Az 1929-es nagy New York-i tőzsdekrach rögvest kihatott a magyar tőzsdére is. A nagy gazdasági válság miatt 1931. július 14-én a bankzárlattal együtt a tőzsde működését is felfüggesztették. A hivatalos forgalom csak 1932 áprilisában indulhatott meg. 1905 után újabb fellendülés következett. A háború kitörése kiszámíthatatlan ármozgásokat eredményezett. 1941-ben, amikor Magyarország belépett a háborúba, soha nem látott hossz következett be. A hadiipari, vas kohászati papírok értéke 100–200%-kal növekedett. Számos részvénytársaság fel tudta emelni az alaptőkéjét. A konjunktúrának a német megszállás vetett véget. 1944 decemberében az ostrom kezdetekor a tőzsdét is be kellett zárni. A háború után 1946 augusztusában, a forint stabilizációja után hivatalosan is megnyitották a tőzsdét. Nem sokáig működhetett, hiszen az államosítások során 1948. május 25-én újra bezárták.

21.3. A tőzsde által alkotott jogszabályok

A tőzsde keletkezésének első stádiumában az ügyletek kötésénél a vevő és az eladó nemcsak a vétel tárgyát és árát állapította meg, hanem az ügylet összes feltételeit is kénytelen volt megbeszélni. A hasznos gyakorlat révén bizonyos egyformaság alakult ki, és ezeket írásba foglalták. A vevő és az eladó ezután már néhány szóval meg tudta kötni az üzletet, mert jól tudták, hogy rájuk milyen tőzsdei jogszabályok vonatkoztak.

Később a tőzsdejog tovább differenciálódott. A XIX. században, a *Budapesti Áru- és Értéktőzsde* működésének kezdetén már három csoportja alakult ki:

1. tőzsdei alapszabályok,
2. tőzsdei üzletrendészeti szabályok,
3. tőzsdei szokások.

A *tőzsde alapszabályai* körébe nemcsak a testület belső rendjét érintő szabályok tartoznak, mint az egyesületek alapszabályainál, hanem hatályukra nézve sokkal szélesebb körben is érvényesülő szabályok is, mint például a tőzsdebíróságra vonatkozó rendelkezések.

A tőzsdei alapszabályok I. fejezete meghatározta a tőzsde fogalmát és működésének célját. A II. fejezet a tőzsdei tagság feltételeit, a III. fejezet a fegyelmi szabályokat tartalmazta. A IV. fejezet a miniszteri tőzsdebiztosról rendelkezett a következő szerint: „A kereskedelemügyi magyar királyi miniszter, kinek a tőzsde minden igazgatási ügyeiben alá van rendelve, főfelügyeleti jogát az általa kinevezett egy vagy a szükséghez képest több miniszteri tőzsdebiztos által gyakorolja.

A tőzsdebiztosnak jogában áll a közgyűlésen s a tőzsdetanács, valamint az ez által kiküldött szakbizottságok minden tanácskozásain részt venni, és a tőzsde igazgatási ügyeiben hozott olyan határozatok végrehajtását, melyek nézete szerint a fennálló törvényekbe vagy a tőzsdei alapszabályokba ütköznek, a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter azonnal bekérendő határozatáig felfüggeszteni” (21).

Az V. fejezet a tőzsde igazgatóságáról szólt. Itt határozták meg a *Budapesti Áru- és Értéktőzsde* Tanácsának összetételét, választásának módját, a tanács elnökének feladatait, a tanács működésének feltételeit és hatáskörét. A VI. fejezet a közgyűlés összehívását, hatáskörét szabályozta. Végül a VII. fejezet rendelkezett a tőzsdebíróságról, azonban az eljárási szabályokat külön mellékletben foglalták össze, amelynek igazodnia kellett az 1881. évi 59. tc.-hez.

A tőzsdék szervezeténél említhető meg az *alkuszosok* (németül: *Handelsmakler* vagy *Sensal*, franciául: *Courtier*, angolul: *broker*) intézménye is. A tőzsdén működő ügynököknek kezdetben az volt a szerepe, hogy a vevőt az eladóhoz, az eladót a vevőkhöz juttassák el. Idővel ez a közvetítő szerep sajátos formát öltött, amennyiben hiteles tanúkká, majd hiteles

személyekké váltak. Tapasztalataik és ügyleteik alapján ők állapították meg az árfolyamokat. Szerepük egyre jelentősebbé vált. A nagyközönség előtt már úgy tűntek fel, mint a tőzsdék tisztviselői. Ezért aztán a legtöbb tőzsdén szigorú szabályok közé szorították a tevékenységüket (például esküt kellett tenniük, néhol vizsgáznuk kellett, korlátozták a számukat, és sem közvetlenül, sem közvetetten nem köthettek a maguk számára ügyleteket). A tőzsdén csak ők köthettek ügyleteket, és ezért meghatározott díjazásban részesültek. Ausztriában kizárólag hivatalos alkuszok köthettek ügyleteket, de mellettük magánügynökök mint bizományosok működhettek. Németországban hivatalos és felesketett alkuszok tevékenykedtek, akiket a tőzsde vezetése nevezett ki, és a kormány erősített meg hivatalában. Itt is működhettek magánügynökök, de nem részesülhettek a hivatalos alkuszok jogaiban, akiknek a könyveit teljes és törvényes bizonyító erő nyomatékosította. Franciaországban az alkuszok az állam részéről kinevezett külön testületet képeztek (*agents de change*). Évenként maguk választották elnökeiket, akik felettük fegyelmi jogkört gyakoroltak. Itt is csak ők köthettek a tőzsdén ügyleteket. Nagyon magas összegű kauciót kellett letenniük, és igazolniuk kellett képesítésüket és becsületességüket. Amikor az alkusz meghalt, az örökösöknek joguk volt utódot jelölni. Ezért az alkuszi állás örökös jellegét nyert. Kívülálló csak nagyon magas összeg lefizetése után kerülhetett alkuszi pozícióba.

A magyar tőzsdén az 1865. évi alapszabályok értelmében eredetileg ügyleteket csak az ún. „hites” alkuszok közvetíthettek, akik az 1840. évi 19. tc. szerint hatósági kinevezés és ellenőrzés mellett működő hivatalos személyek voltak. Az 1869. évi tőzsdei alapszabály a „hiteles” alkuszok mellett a tőzsdebizottmány által felhatalmazott tőzsdetagokat is feljogosította az ügyletek közvetítésére (*jogosított ügynökök*), akik hivatásukat a tőzsdebizottmány engedélye alapján gyakorolhatták, és a tőzsdén ügyleteket kizárólagossági joggal közvetíthették. A magyar kereskedelmi törvény (1875. évi 37. tc.) a hites alkuszi intézményt megszüntette. Ezután a tőzsdén csak a jogosított ügynökök közvetítettek. A tőzsdetanács 1897-ben a jogosított ügynöki intézményt is megszüntette. Az alkuszi tevékenység ezzel a *Budapesti Áru- és Értéktőzsdén* teljesen szabad lett, és ettől kezdve kereskedelmi ügyletek kötésével minden tőzsdetag foglalkozhatott. Az 1926-ban az *áruhatáridő*-üzlet újból történt bevezetésével kapcsolatosan létesített áruhatáridős ügyletek közvetítésére jogosított

tőzsdeügynöki intézményt hoztak létre. Ezeket a jogosított ügynökök az áruhatáridő-üzlet közvetítésével hasonló kiváltsággal ruházták fel, mint az 1897 előtti szabályozás. Készáruügyleteket a *Budapesti Áru- és Érték-tőzsdén* csak azok a tőzsdetagok (*tőzsdei készárualkuszok*) közvetíthettek, akiket a tőzsdetanács a tőzsdei készárualkuszokról vezetett lajstromában 1929. március 1-je után bejegyezték.

Üzletrendészeti szabályok: a tőzsdei forgalmat szabályozó törvények és rendeletek. Ilyenek például az 1881. évi 33. tc., az értékpapírok bírói megsemmisítéséről és az elévülésről, az 1883. évi 31. tc. a részletügyletről, az 1889. évi 9. tc. nyeremény kölcsönkötvények s az ígervények forgalma tárgyában.

Tőzsdei szokások vagy szokványok (usanceu) olyan írott jogszabályok, amelyek részben a tőzsdei forgalomban kialakult szokásokból, részben a tőzsdetanács által fontosnak tartott rendelkezésekből állítottak össze. A tőzsde ezeket a szabályokat autonóm hatáskörében állapította meg, de a törvények diszpozitív előírásaival nem ellenkezhetek, és érvényességükhöz miniszteri jóváhagyás volt szükséges. A tőzsdei szokások jogforrási jellegéről a magyar jogtudomány hosszú vitát folytatott. Egyes szerzők szokásjognak tartották, de ennek ellentmond az, hogy a tőzsdetanács teljesen új jogot is alkothatott. Nagy Ferenc ezzel szemben tényleges szokásoknak tartotta őket, amelyek még a törvény kógens szabályaival is ellentétesek lehetek. Kuncz Ödön viszont jogszokásoknak, helyi szokásoknak minősítette azokat.

A tőzsdei szokások jelentősége túlterjedt a tőzsdén. Mivel a kereskedelmi forgalom alakította ki őket, ezért tökéletesen megfelelték a kereskedelem érdekeinek, és ezért a tőzsdén kívül jelentős számú ügyletet kötöttek a tőzsdei szokások alapján. Hiszen célja az ügyletek gyors, pontos és egyszerű megkötése volt.

21.4. Tőzsdeügyletek, spekuláció a tőzsdén

A *tőzsdei spekulációra* nincs megfelelő magyar szó. Az *üzérkedés* más fogalmat takar. Ez a fajta spekuláció nem azonos a szerencsejátékkal, a fogadásokkal, hiszen azok tisztán a véletlentől függenek, míg a tőzsdei üzlet általában racionális gazdasági számításokon alapul. Bár kétségtelenül

sok szerepe van a szerencsének a sok előre nem látható vagy nem ismert körülmény miatt.

A spekuláció a tőzsdén sok visszaélésre vezetett, sokakat pedig irritált, hogy így, munka nélkül valaki nagy jövedelemre tehet szert. Valójában ezek a szélsőségek elhanyagolható jelenségei minden tőzsdének. A spekuláció ugyanis a tőzsde motorja, ha ezt korlátoznák vagy megszüntetnék, akkor a tőzsdét éppen a lényegétől fosztanák meg.

Elengedhetetlenül szükséges, hogy a tőzsdén olyan kereskedőcsoportok is szerepeljenek, akik nemcsak befektetés céljára vásárolnak értékpapírokat, kötnek határidőüzleteket az árutőzsdén, hanem spekulációs céllal. A kisebb nagyobb vételeikkel ugyanis a hirtelen gyors árfolyameséseket lefékezik. A spekuláns mindig gyorsabban reagál, mint a nagyközönség. Rögtön észreveszi, ha egy részvény árfolyama a kelletténél magasabbra vagy alacsonyabbra változott. Kész a közvéleménnyel szemben is fellépni, és állandó keresletet, illetve kínálatot támasztani. Másrészt az időnként előforduló tisztátalan üzleteknek a tőzsde nem okozója, hanem elszenvedője. Azok valódi kiváltó oka a gazdasági élet káros elváltozásaiban keresendő. Nem véletlen, hogy mindig valamilyen gazdasági válság idején lehet a közvéleményt a tőzsdei spekuláció ellen hangolni. Normális gazdasági körülmények között a kevésbé jól szervezett tőzsdéken nincsenek visszáságok, de a gazdasági válság „fekete péntek”-kel látogatta meg a világ legreálisabb tőzsdéjét, a londonit is.

A tőzsdeügyletek kialakulásának kezdetei az amszterdami tőzsdéig vezethetők vissza. Ott már határidős üzletek, fix szállítási határidők, kompenzációkkal, prolongálással együtt ismeretesek voltak. Általánosan kidolgozott és a világ legtöbb tőzsdéjén nagyjából egyforma módon alkalmazott tőzsdeügyletek a XIX. században jelentek meg. Ezeket az ügyleteket általában formájuk egyszerűsége jellemezte, mivel a tőzsdén a gyors üzletkötés rendkívül fontos tényező. Az ügylet minden részletért a tőzsdei szokásokban, szokványokban előre kidolgozták, így alku-dozásra már nincs szükség. (A magyar kereskedelmi törvény a tőzsdéről és a tőzsdei ügyletekről nem intézkedik.)

A tőzsdeügyletek kétfélék lehetnek: készfizetési (*készáruügylet*, *készpénzes ügylet*) vagy határidős ügylet.

1. A *készfizetési ügyletnél* az árut azonnal kell szállítani, és a vételár megfizetésére mindjárt az ügylet megkötése után sor kerül. Az azonnali

szállítás azonban nem azt jelenti, hogy az eladó az ügylet megkötésekor azonnal kézről kézre tartozik adni az árut. Csupán arra köteles, hogy az ügylet megkötését követő munkanapon a kikötött helyen az árut átvétel végett bemutassa. Ez is csak a Budapesten levő ügyletekre vonatkozik, míg Budapesten kívül az árut 8 munkanapon belül kell szállítani.

Ez az ügylet tehát nem különbözik az egyszerű adásvételi szerződéstől másban, mint a tárgyában. Nem lényeges sajátosságai miatt számít tőzsdeügyletnek, csak azért, mert a tőzsdén és az ott jegyzett értékpapírokra vagy árukra kötötték. Ez az üzlet természeténél fogva inkább befektetésre, mint spekulációra alkalmas.

2. *Határidős ügylet* az igazi spekulációs üzlet. Ezek az ügyletek nem azonnal a megkötésük után teljesítendőek, mint a készpénzügyletek, hanem egy meghatározott napon, többnyire a hó végén (*ultimó*) vagy a hó közepén (*médió*). A budapesti értéktőzsde szabályzata szerint csak az számít határidős ügyletnek, amelynél öt napnál hosszabb határidőt kötöttek ki. Ezek az ügyletek tehát szállítási ügyletnek számítanak, csak éppen a tőzsdei szokásokban meghatározott feltételekkel (idő, súly, minőség, mennyiség... stb.) kötötték meg. Aki határidőre vesznek vagy eladnak, arra számítanak, hogy az áru árfolyama úgy fog alakulni, hogy az elvállalt átvevő vagy szállító kötelezettségnek haszonnal fognak eleget tenni. Aki határidőre vesz, vagyis a mai árfolyamon vesz árut, arra számít, hogy az üzlet teljesítésének napjáig az árfolyam emelkedni fog, úgyhogy a vásárolt papírokat időközben magasabb haszonnal fogja eladni. Ez az ún. „*hausse*” (*hossz-*) spekuláció. Aki határidőre elad, vagyis úgy ad el árut vagy értékpapírt, hogy azt gondolja, hogy a teljesítés napjáig annak az árfolyama csökkenni fog, és az eladott mennyiséget később olcsóbban, tehát haszonnal fogja újra megvásárolni. Ez az ún. „*baisse*” (*bessz-*) spekuláció.

A határidős üzletnél a spekuláció szinte határtalan lehet, hiszen aki az ilyen ügyletben részt vesz, annak nem kell feltétlenül tőkével rendelkeznie, ha határidőig túlad a megvett árun. Legfeljebb az árkülönbözetet kell kifizetnie, ha veszít az üzleten.

A határidős ügyletek spekulációra remekül alkalmazhatók. Ezért több országban megpróbálták ezeknek a kötését megszigorítani vagy egyenesen megtiltani.

Magyarországon határidős üzleteket elsősorban gabonára kötöttek. A határidős üzlet révén a termelők gabonájukat elsőre teljes napi érték-

ben eladhatták. A határidős üzlet ebben az esetben árbiztosítási szerepet töltött be, továbbá lehetővé tette, hogy a malmok előre bármilyen mennyiségű lisztet eladhattak. A határidős üzlet további előnyei, hogy nem kell a raktározásról, szállításról külön gondoskodni, a nemkívánatos áringadozások sok esetben kiküszöbölhetőek lettek. (A gabonafélék ára jó termés esetén igen alacsony szintre zuhant.) A határidős üzlet nagyon veszélyes eszköz. Aki szakértelem, kellő körültekintés nélkül köti meg, azt könnyen nagy veszteségek érhetik. Sokan rendszerint nem győzték kívánni a kedvező árfolyamváltásokat, és emiatt nemcsak pénzüket veszítették el, hanem az árfolyamokat is negatív módon befolyásolták, hiszen azt az árut, amit a tönkrement spekulánsoknak kellett volna átvenniük, a tőzsdei szabályok szerint *egzekutálni (kényszereladás)* kellett, és ez az árak zuhanását vonta maga után. Mindez veszélyeztette a mezőgazdasággal foglalkozók egzisztenciáját is, ezért azok nyílt támadást indítottak a határidős üzletekkel szemben. Ezért a tőzsdetanács különböző szigorításokat vezetett be. 1888-ban kimondták, hogy a fedezetlen gabonahatáridős üzletek esetén a tőzsdebírótság nem fog jogvédelmet biztosítani. Két hónappal később már azt is előírták, hogy ilyenfajta ügyletek kötésével csak a gabonakereskedelemmel hivatásszerűen foglalkozó személyek foglalkozhattak. Németországban (1896, 1908) és Ausztriában (1933) a teljes tiltást vezették be. Magyarországon erre akkor nem került sor, bármilyen erős támadások is érték ezért a tőzsdét. Csak az I. világháború kezdetekor vezették be a tilalmat, amelyet 1926-ban feloldottak. A nagy gazdasági válság idején, az 1930. évi 12. tc., amely az „*egyres gabonaneműek értékesítése tárgyában*” címet viselte, mondta ki a IV. fejezetében, hogy a gabonaneműek vagy gabonaneműkből származó malomipari termékek tekintetében kötött tőzsdei határidős ügyletet tilosnak és érvénytelennek kell minősíteni (vö. 3300/1930. M. E. sz. rendelet). Végül 1936. évi július 18-tól, a 4600/1936. M. E. sz. rendelet, a gabonaneműk tőzsdei határidős forgalmát teljesen letiltotta.

A határidős üzletnek is két fajtája alakult ki a budapesti tőzsdén:

1. A *szoros határidős ügyletek*, melyek az eladót és a vevőt egyaránt kötötték, mégpedig úgy, hogy egyiküknek sem volt joga egyoldalú visszalépésre, vagy a szerződés módosítására.

2. A *díjügyletek*, amelyeknél az egyik vagy a másik fél bizonyos díj fizetése esetén jogosítva volt az ügyletektől való visszalépni vagy azt módosí-

tani. Ez a díj tulajdonképpen biztosítási díj, amelyet a kockázat miatt kellett fizetni. A visszalépés esetén fizetendő összeg a bánatpénz volt.

A díjügyleteknek is többféle variációja alakult ki:

a) Az egyszerű díjügylet, amelynél a díj fizetője, akár mint vevő, akár mint eladó, megszerzi azt a jogot, hogy az ügylettől visszaléphessen. Ha a díj fizetője a vevő, akkor a díjat szállítási vagy elődíjnak, ha az eladó fizeti, akkor átvételi vagy visszdíjnak nevezték (Kúria, 56/1885).

b) A kettős díjügylet, amelynél a díj fizetője megszerezte azt a jogot, hogy a kikötött árut a megállapított árfolyamon akár adhassa a másik félnek, akár ugyanattól vehesse.

c) Az ún. *stellage-ügylet*, amelynél az egyik fél (az ún. *stellage-eladó*) a másik felet (az ún. *stellage-vevőt*) feljogosítja arra, hogy a kikötött árut tetszés szerint vagy meghatározott magasabb árfolyamon vehesse. A díjat itt külön nem számolják, hanem a két árfolyam közti különbözet képezi a díjat.

d) A „még annyit” kikötő ügylet, amelynél vagy az eladót jogosították fel még ugyanazon mennyiséget ugyanazon árfolyamon adni, vagy a vevőt még ugyanolyan mennyiséget ugyanazon árfolyamon venni.

Az előbb felsorolt tőzsdeügyleteken kívül még nagy számban kötötték az alábbiakat:

1. Az ún. *halasztó- vagy reportügylet*, amely két vételi ügylet sajátos összetételéből áll oly módon, hogy az egyik fél a kikötött értékeket eladja készfizetésre, és a másik fél azokat határidőre visszaeladja. A két vétel közötti különbözet képezi a nyereséget. Rendszerint a visszaeladási ár magasabb, mint az eladási ár, ilyenkor tehát visszaeladó húz hasznot, melyet halasztó illetéknek „Kostgeld”-nek neveztek. Ez a fajta üzlet, amelyet a tőzsdés *kosztügyletnek* neveztek, már 1873 előtt elterjedt. A részvényeket ugyanis a részvénytársaság alapításakor nem egyszerre, hanem több részletben kellett befizetni. Akinek nem volt már pénze, de az árfolyam emelkedésében bízva mégis értékpapírokat szeretett volna vásárolni, keresett valakit, aki kifizette helyette a jegyzett részvényeket. Ennek fejében *kosztba*, azaz zálogba adta a vásárolt papírokat azzal a kikötéssel, hogy meghatározott idő letelte után a *kosztba* vevő köteles azokat a vételáron visszaadni. Megfelelő *kosztpénz* esetén azonban a részvénykibocsátó bank, hogy az általa alapított vállalatnak piacot szerezzen, a részvé-

nyeket egy kosztba adó számára saját magától vette meg. Így próbált a pénztelen vásárló és a piac nélküli eladó együttműködni.

Amennyiben az eladási ár volt a magasabb és a visszaeladási ár az alacsonyabb, akkor halasztó- vagy köcsöndfjűzlet jött létre.

2. Az ún. *különbözeti ügyletek*, amely akkor jöttek létre, ha a felek bár külsőleg vételként megkötött ügyletnél a tényleges szállítást közös akarral kizárták, ezért a szerződés tárgya közvetlenül csak az a különbözet, amely az egyik vagy másik fél javára a vételár és a meghatározott időpontban jegyzett árfolyam között mutatkozni fog. Mivel a vétel fogalmilag az áru átadására irányuló akaratot tételez fel, ezért ez az ügylet nem valóságos, hanem színlelt vételi ügylet volt. A bírói gyakorlat a különbözeti ügyleteket szerencseszerződésnek minősítette, és emiatt a kereseti jogot megtagadta (Kúria, 689/1877, 4708/1878). Ez a jogelv azonban szemben állt a tőzsde és a jogászi közvélemény egy részének a felfogásával.

Ajánlott irodalom

- Alexander Gábor: *A tőzsde*. Budapest, 1989.
- Balogh Arnold: *A tőzsdei áruüzleti szokások*. Budapest, 1898.
- Baltazarer, Franz: *Die Geschichte der Wiener Börse*. Wien, 1973.
- Behrens, Karl Christian: *Börse*. Frankfurt am Main, 1957.
- Békessy Imre: *A tőzsdekrachok lélektana*. Budapest, 1906.
- Berényi Pál: *A tőzsde*. Budapest, 1902.
- Blau Vilmos: *A reformált gabonatőzsde*. Budapest, 1897.
- Bley, Siegfried: *Börsen der Welt*. Frankfurt am Main, 1977.
- Bley, Siegfried: *Grundlagen und praxis der Werthpapiergeschäfts*. Stuttgart, 1979.
- Bozzai Rita: *Tőzsdekalauz*. Budapest, 1988.
- Bremer, Heinz: *Grundzüge des deutschen und ausländischen Börsenrechts*. Berlin, 1969.
- Budapesti Áru- és Értéktőzsde, a Szabadság téri palota felépítésének története és az épület műszaki leírása*. Budapest, 1908.
- Czernin, Peter: *Die Börse*. Jena, 1937.
- Engel Erik – Bartha László: *A budapesti tőzsde története*. Budapest, 1914.
- Félegyházy Ágost: *Szemelvények a tőzsdebíróság gyakorlatából*. Budapest, 1887.
- Félegyházy Ágost: *A budapesti tőzsde története*. Budapest, 1896.
- Félegyházy Ágost: *A tőzsde-reformról. Közgazdasági Szemle*, 1923.
- Flessig Sándor: *Az értéktőzsde jelentőségéről. Közgazdasági Szemle*, 1923.

- Gebhard, Helmut: *Die Berliner Börse von der Anfängen bis zum Jahre 1896*. Berlin, 1928.
- Granichstaedten – Czerna, Rudolf: *Die Wiener Börse und ihre Geschichte*. Wien, 1927.
- Havas Antal József: *Az értéktőzsde*. Budapest, 1891.
- Havas Miksa: *Az értéktőzsde*. Budapest, 1922.
- Horváth Attila: A tőzsdebírórság intézményének megszervezése Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 1992.
- Jámbor László: *A tőzsde élete és közgazdasági jelentősége*. Budapest, é. n.
- Kallós János: *Tudnivalók a gabona határidőüzletről*. Budapest, 1926.
- Kende Ernő: *Határidő-ügyletek*. Budapest, 1931.
- Klinger Béla: *A tőzsde*. Budapest, 1894.
- Kostolany, André: *Tőzsdeszeminárium*. Budapest, 1989.
- Kostolany, André: *A pénz és a tőzsde csodavilága*. Budapest, 1990.
- Kostolany, André: *Tőzsdepszichológia*. Budapest, 1992.
- Láng Éva: *Játék és tőzsdeügylet*. Budapest, 1939.
- Marton Sándor – Derkovits Jenő: *Bank és tőzsde*. Budapest, 1929.
- Mérő Katalin: *Az értéktőzsde szerepe*. Budapest, 1988.
- Mészáros Kálmán: *Bevezetés a tőzsdejogba*. Budapest, 1988.
- Móra Zoltán: A budapesti áru- és értéktőzsde által alkotott szokások kútfő jellege. In: *Szladits Károly emlékkönyv*. Budapest, 1938.
- Móra Zoltán: *A tőzsde jelentősége a közgazdasági életben*. Budapest, 1940.
- Planer Miksa: *A tőzsdeügyletek*. Budapest, 1903.
- Powers, Mark – Vogel, David: *A határidő deviza- és hiteltőzsdék működése*. Budapest, 1989.
- Prager Gy. – Tesko L.: *Anyaggyűjtemény tőzsdereformról*. Budapest, 1896.
- Samuel, Ludwig: *Die Effektspekulation im 17. und 18 Jahrhundert*. Berlin, 1824.
- Schener Gyula: A Budapesti Értéktőzsde a két világháború között. *Bankszemle*, 1989.
- Silhermann Bernát: A tőzsdebírórság befektetése és jövője. *Jogállam*, 1933.
- Spéter Iván: *Hetvenöt esztendő a tőzsde*. Budapest, 1939.
- Stern Adolf: *A tőzsde keletkezése és annak jelentősége*. Budapest, 1896.
- Szegő Ernő: *Tőzsdereform. Közgazdasági Szemle*, 1910.
- Szegő Ernő: *A tőzsde-reform a Kereskedelemügyi minisztériumban 1896. évi december 21-étől 1897. évi január 26-ig tartott kísértekezlet anyaggyűjteménye*. Budapest, 1897.
- Vajda Zoltán: *Az 1895. évi tőzsdekrízis okai és következménye*. Budapest, 1897.
- Villányi Imre: *Értékpapír és tőzsde lexikon*. Budapest, 1990.
- Wohlmuth Sándor: *A tőzsdei djügyletek*. Budapest, 1896.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem

Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszékének kiadványa

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971.
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918/1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971.
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. Rác Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973.
6. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974.
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975.
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977.
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977.
10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. Tanulmánykötet*. Budapest, 1979.
11. Mezey Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981.
12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982.

13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon. Tanulmánykötet.* Budapest, 1983.
14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Tanulmánykötet.* Budapest, 1984.
15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század. Tanulmánykötet.* Budapest, 1986.
16. Kovács Kálmán – Révész T. Mihály (szerk. és előszó): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen. Studienband.* Budapest, 1987.
17. Mezey Barna: *A magyar polgári büntönügy kezdetei.* Budapest, 1995.
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995.
19. Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság. Tanulmánykötet.* Budapest, 1998.
20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *A magyar büntönügy kutatásának alapjai. Tanulmánykötet.* Budapest, 1997 (2. kiadás Budapest, 2000).
21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert. Studienband.* Budapest, 1997.
22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből. Tanulmánykötet.* Budapest, 1998.
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt.* Budapest, 2000.
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001.
25. Föglein Gizella: *Államforma és államszövetségi jogkör Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, 2001.
26. Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* Budapest, 2001.
27. Mezey Barna (Red.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Studienband.* Budapest, 2003.
28. Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Budapest, 2004.
29. Hajnal Hugó: *Csemegi Károly.* Budapest, 2003.
30. Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmány.* Budapest, 2003.
31. Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére.* Budapest, 2005.
32. Paolo Becchi – Kurt Seelmann: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Budapest, 2005.

ISBN 963 9610 19 4

9 789639 610194

2980 Ft